

**Q. SEPTIMII|| FLORENTIS|| TERTVLLIANI||
CARTHAGINIENSIS|| PRESBYTERI, OPERA|| QVÆ
HACTENVS REPERIRI|| POTVERVNT OMNIA:||**

Tertullianus, Quintus Septimius Florens

Antverpiae, 1584

Opervm Tertvlliani Tomvs Qvinctvs, qui continet ea quæ in hæresi, siue
aduersus Ecclesiam scipsit, cum iis quæ aliena sunt.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-73633](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-73633)

Q. SEPTIMI FLORENTIS

TERTULLIANI
CARTHAGINIENSIS
PRESBYTERI OPERVM

TOMVS QVINCTVS

QVI CONTINET EA QVÆ IN HÆRESI

SIVE ADVERSVS ECCLESIAM SCRIPSIT,

cum iis quæ aliena sunt, nouis Argumentis

& Adnotationibus aucta, per

Iacobum Pamelium.

De Exhortatione Castitatis.

1123.

De Monogamia.

1137.

De Fuga in persecutione ad Fabium.

1158.

De Ieiuniis aduersus Psychicos.

1174.

De Pudicitia.

1195.

Nouariani Liber de Trinitate.

1233.

Eiusdem de Cibis Iudaicis Epistola.

1272.

Eiusdem Epistolarum de vera Circumcisione & vero Sab-
bato Notula.

1278.

BBB

IACOBI PAMELII DE ORDINE
HUIUS TOMI QVINCTI, AD LECTOREM

PRÆFATIUNCULA.

MERITÒ in calcem operis dilatos esse Libros huius Tomi Quincti
mecum, Lector studiose, senties; ubi animaduertes, aut IN HÆ-
RESI scriptos esse, qualis DE EXHORTATIONE AD CASTI-
TATEM, aut ADVERSUS ECCLESIAM, quemadmodum qua-
tuor sequentes inscribuntur à B. Hieronymo Catal. Script. Eccles. & post eum
Nicephoro Lib. 4. Histor. Eccles. cap. 12. & 34. nempe: DE MONOGA-
MIA, DE FUGA IN PERSECUTIONE AD FABIVM, DE IEI-
UNIIS ADVERSUS PSYCHICOS, & DE PVDICITIA. Quorum (quum
scriptores illi in ordine non conueniant per omnia) priores duos, utpote eius-
dem planè argumenti, & verbis subinde iisdem compositos coniunximus; ma-
ximè quòd Liber de Monogamia citetur in Libro de Ieiuniis; intermedio re-
licto Libro de Persecutione, quòd de alia tractet materia; denique subiecimus
reliquo Librum de Pudicitia; quòd, quum ibi sit vehementior, appareat po-
stremò conscriptum. Porro inter SCRIPTA ALIENA, cur LIBRVM DE
TRINITATE, & EPISTOLAM DE CIBIS IYDAICIS, atque adeò &
EPISTOLARVM DE VERÀ CIRCVMCISIONE ac DE VERO SAB-
BATO Notulas collocauerimus; non miraberis, ubi NOVATIANO adscri-
bi à B. Hieronymo (quod sub finem Argumentorum vniuscuiusque pro more
nostro comprobauimus) intellexeris. Ceterum Deo Opt. Max. de opere hoc
absolutò vnà mecum quæso, Lector, gratias agito; cui quidquid id est, totum
acceptum refero.

Q. SEPT.

TERTULLIAN
Con. Amotationsibus
PAMELII
A. V.
36.

Q. SEPTIMII FLOREN-

TIS TERTULLIANI CARTHAGINIENSIS
PRESBYTERI SCRIPTA IN HÆRESI
& Aduersus Ecclesiam.

ARGVMENTVM LIBRI DE EXHORTATIONE
CASTITATIS, PER IACOBVM PAMELIVM.

EXHORTATVRVS amicum Tertullianus ad Castitatem post uxorem in pace præmissam, incipit à sanctificatione nostra (eam distinguens in virginitatem à natiuitate, secundam virginitatem à matrimonio ex compacto, aut viduitate, & Monogamiam) quam voluntatem Dei dicit Apostolus.

I.

Et proinde videri non tam ex voluntate Dei, quàm ex libero hominis arbitrio restaurari nuptias. Et proinde ad liberum arbitrium hominis potius quàm ad voluntatem Dei pertinere.

II.

Eandem probat, tum quòd ipsas nuptias indulgentiam appellet Apostolus, tum quòd ex sua persona dixerit: Melius esse nubere quàm tri.

III.

Quòdque nos ad exemplum suum velit esse continentes, & fœliciores dicat esse eam que sic perseverauerit.

IIII.

Deinde ex eo quòd unam feminam Adamo prospexerit Deus, unius Christi & unius Ecclesie figuram.

V.

Et verò Tempus iam in collecto esse, & in noua Lege paulatim obsolescere illud: Crescite & multiplicamini.

VI.

Huc pertinere etiam, quòd unius matrimonij esse oporteat in vtroque Testamento qui adleguntur in ordinem sacerdotalem.

VII.

Si verò & liceat denuò nubere, non tamen expedire.

Optimum enim esse mulierem non tangere.

VIII.

Denique quibus quotidie omni momento oratio necessaria est; utique & continentia.

IX.

Iam verò repetendum, inquit, apud Deum, pro cuius spiritu postules, pro qua oblationes annuas reddas; offeres itaque pro duabus, & commemorabis illas duas per sacerdotem, circumdatum virginibus & vniuiris.

X.

XI.

Nihil etiam facere contra Monogamiam necessitates adminiculorum que aliunde haberi poterunt, multò minus liberorum importunitatem potius quàm solatium.

XII.

Postremò Monogamiam confirmari exemplis tum ethnicorum, tum earum que ab Ecclesia ordinari solent, que Deo nubere maluerunt, seque iam pudoris filias dedicauerunt.

XIII.

Ceterum haecenus tolerari possent omnia ea, quae verbis ipsis Auctoris in Argumentum retuli (qualia etiam habes Tom. 2. lib. 1. ad Vxor.) verum inter disputandum etiam prouehitur Auctor, ut secundas nuptias omnino damnet, immo ut stupri accusare videatur, in quo Montanum secutus, etiam cum illo ab Ecclesia damnari meruit. Quo factum, ut inter scripta in haeresi retulerim hunc Librum, maxime quod huc adludat B. August. lib. de haeres. quum scribit: Tertullianum factum hereticum secundas nuptias contra doctrinam Apostolicam tamquam stupro damnare; maxime quum etiam Nicephor. lib. 4. Hist. Eccles. cap. 34. hunc librum primo loco inter eos recitet, qui contra Ecclesiam scripti sunt; nos ad singulas rationes, quibus suum errorem conatur defendere, Antidotum adposuimus. Adnot. nostris, et partim inter Paradoxa in Prolegomenis. Vbi etiam de altero paradoxo, quo nuptias ipsas etiam primas a stupro videtur non excusare; De qua re etiam B. Hieronymum Romae male audisse adnotauit Rhenanus; vitio ob librum scriptum De Monogamia ad Geruntiam, seu potius Ageruchiam iuxta MS. codices, in quo usque adeo hunc et de Monogamia libros Tertullian. imitatur, ut tantum non etiam errores, ad verbum transcripserit. Eo vero Auctoris germanum eodem titulo hunc esse factum, vel sola illa huius libri clausula conuincit: Memento in orationibus tuis TERTULLIANI AD HEC EXHORTANTIS. Atqui Librum hunc, quem MS. viderunt Trithemius et Politianus, primo cum scholiis, deinde Adnotationibus edidit Rhenanus, emendatum ad Hirsaugiense ac Paterniacense et Gorziense exemplaria, nos iterum ad tria MS. Vaticana exemplaria castigauimus, simul et ex coniecturis aliquot Dn. Latinij et Harrisij, nouisque Argumento et Adnotationibus auximus.

Q. SEPT.

TERTULLIAN
 Con. Amotationsbibl.
 PAMELDT
 A. V.
 16.

Q. SEPTIMI FLOREN

TIS TERTULLIANI CARTHAGINIENSIS

PRESBYTERI DE EXHORTATIONE

Castitatis Liber.

Non dubito, Frater, te post uxorem in pace præmissam ad compositionem animi conuersum, de exitu singularitatis cogitare, & utique consilium dirigere. Quamquam & huiusmodi cum fide sua conloqui debeat vnusquisque, eiusque vires consulere: tamen quoniam in ista specie, carnis necessitas cogitatum mouet querere apud eandem conscientiam quæ fidei resistit, opus est fidei extrinsecus consilium, tanquam aduocatum aduersus carnis necessitatē. Quæ quidem necessitas circumscripti potest, si voluntas potius Dei, quam indulgentia consideretur. Nemo indulgentiā audendo promeretur, sed voluntati obsequendo. ¹ Voluntas Dei est sanctificatio nostra. Vult enim imaginē suam nos etiam similitudinē fieri, vt simus sancti, sicut & ipse sanctus est, inquit. Id bonum, Sanctificationem dico, in species distribuit complures, vt in aliqua earum deprehendamus. ² Prima species est, ³ Virginitas à natiuitate. ⁴ Secunda, Virginitas à lauacro aquæ, ⁵ aut in matrimonio purificat ex compacto, ⁶ aut in viduitate perseuerat ex arbitrio. ⁷ Tertius gradus superest Monogamiæ, quom post matrimonium vnū interceptum exinde sexui renunciat. Prima felicitas prima virginitas est, non nosse à quo postea optabis liberari, in totum. Secunda virginitatis est, contemnere vim quā optime horis. Reliqua species ⁸ habet nubi post matrimonium morte diffictum, præter virtutes etiam modestiæ laus est. Modestiæ enim laus est, ablatū non desiderare, & ablatum à Deo Domino, sine cuius voluntate nec folium de arbore labitur, nec passer assis vnus ad terram cadit. ⁹ Quam denique modesta illa vox est, Dominus dedit, Dominus abstulit: vt Domino visum est, ita factū est: Ideo si nuptias ablatas restauremus, sine dubio contra voluntatem Dei nitimur, volentes habere rursus quod habere nos noluit. Si enim voluisset, nō abstulisset. Nisi & in hoc voluntatem Dei interpretamur, quasi rursus vellet in nos, quod iam noluit Deus. ¹⁰ Nō est bonæ & solidæ fidei, sic omnia ad voluntatem Dei referre, & ita adulari ad vnum quemque, dicēdo nihil fieri sine iussione eius: vt non intelligamus aliquid esse in nobis ipsis. Ceterum excusabitur omne delictum, ¹¹ si cōtinuerimus, nihil fieri à nobis sine Dei voluntate. Et ibi definitio, istam destructionem totius disciplinæ etiā ipsius Dei, si & quæ non vult de sua voluntate producit, aut nihil est quod Deus non vult. Sed quomodo verat quædā, quibus etiam supplicium æternum comminatur? Vtique etiam quæ verat non vult, à quibus & offenditur: sicut & quæ vult, præcipit, & accipit, ¹² & æternitatis mercede dispūgit. Itaque quom vtrunque ex præceptis eius didicerimus, quid velit, & quid nolit, iam nobis est voluntas eligendi alterum, sicut scriptum est, ¹³ Ecce posui ante te bonum & malum: gustasti enim de arbore agnitionis. Et ideo non debemus quod nostri expositum est arbitrio, in Dei referre voluntatem, quos vult ipse & velle, qui malum non vult. Ita nostra est voluntas, cum malum volumus aduersus Dei voluntatem, qui bonum vult. Porro si quæris, vnde veniat ista voluntas qua quid volumus aduersus Dei voluntatem: Vt dicam, Ex nobis ipsis. Nec temerè, semini tuo respondeas necesse est. si quidem ille princeps generis & delicti Adam voluit, quod deliquit. Neque enim diabolus voluntatem ei imposuit delinquenti, sed materiā voluntatis subministravit. Ceterū voluntas Dei in obaudientiam venerat. ¹⁴

BBB iij

Proinde & tu si non quæbaudicris Deo, qui te proposito præcepto liberæ potestatis instituit, D per voluntatis libertatem volens deurgis in id quod Deus noluit. Ita te putas à diabolo subuersum, qui etiam vult te velle quod Deus non vult, non tamen facit vt & velis: quia nec tunc inuitos Protoplastos ad voluntatem delicti subegit, immò neque inuitos, neque ignorantés quid Deus nollet. Vtique enim nolebat fieri, cui admissio mortem destinabat. Ita diaboli opus vnũ est, tentare quod in te est, at velis. At vbi voluisti, sequitur vt te sibi subigat, non operatus in te voluntatem, sed nactus possessionem voluntatis. Igitur quum solum erit in nobis velle, in hoc probatur nostra in Deum mens, an ea velimus quæ cū voluntate eius sapiant.

CAP. III. [15] Altè, impressè recogitandam esse dico Dei voluntatem, quid enim in occulto velit. Quæ enim manifestò, scimus omnes, eaque ipsa qualiter in manifesto sint, perspicendum est. Nam si quædam videntur voluntatem Dei sapere, dum à Deo permittuntur, nõ satim omne quod permittitur, ex mera & tota voluntate procedit eius qui permittit. [16] Ex indulgentia est, quodcunque permittitur. Quæ etsi sine voluntate non est, quia tamen aliquam habet causam in loco cui indulgetur, quasi de inuita venit voluntate passa causam sui, quæ cogit voluntatem. Vide qualis sit voluntas eius, cuius altera sit causa. Secunda iterum species consideranda est puræ voluntatis. Vult nos Deus sibi placita, in quibus non indulgentia operatori patrocinator, sed disciplina dominatur. Sitamen alia, ista præponit vtique quæ magis vult, dubium est ea nobis taxanda esse, quæ mauult, quàm ea, quæ minus vult. Qui alia magis vult, proinde habenda sunt. Nam ostendendo quæ magis velit, minorem voluntatè maiore deleuit. Quantòque notitiæ tuæ vtræque proposuit, tanto definiuit id te sectari debere, quod paruit eum magis velle. Ergo si idèò declarauit vt secteris quod magis vult, sine dubio nisi ita facis, contra voluntatè eius sapias, sapiendo contra potiore eius voluntatem, magisque offendis quàm promereris, quod vult quidem faciendo, quod mauult respuendo. Ex parte delinquis, non tamen promereris. Porrò & promereri nolle, delinquere est. Secundum itaque matrimonium, si ex illa Dei voluntate quæ indulgentia cogitur, negabimus meram cui indulgentia est causa: si ea cui potior alia præponitur, continentia magis appetendæ, didicerimus non potiore à potiore scindi. Hæc præstruxerim, vt iam Apostoli voce decurram. In primis autem non videbor irreligiosus, si quid ipse profiteretur continentia magis appetendæ didicerim. Iam animaduertam omnem illam indulgentiam nuptiarũ de suo, id est, de humano sensu, non de diuino præscriptu induxisse. Nam & quum de viduis & innuptis definiuit vt nubant, si continere non possunt, [17] quia melius est nubere quàm vri, conuersus ad aliam speciem, Nuptis autem denuntio, inquit, non ego, sed Dominus. Ita ostendit, extra rationem personæ suæ Dominum: & quod supra dixerat, id non ex persona Domini, sed ex sua pronuntiasse, Melius est nubere quàm vri. Quæ vox licet ad eos pertineat, [18] qui sunt innupti, vel vidui, qui tamen nubendi licentiam amplectuntur, velim retractare, [19] quale bonum ostendat quod melius est pœna; quod non potest videri bonum, nisi pessimo comparatum; vt idèò bonum sit nubere, quia deterius est ardere? Bonum ita est, si per se nomen hoc obtinet, sine comparatione non dico mali, sed etiam boni alterius; vt & si bono alij comparatur, & ab alio adumbratur, nihilominus remaneat in boni nomine. Ceterum si per mali collationem cogitur dici, non tam bonum est quàm genus mali inferioris, quod à superiore malo obscuratum ad nomen boni impellitur. Aufer denique dictionem comparationis, vt non dicas, Melius est nubere quàm vri; & quæro, an dicere audeas, Melius est nubere, non adiciens quid sit id quo melius est. Ergo quod non melius, vtique nec bonum; quia abstulisti & remouisti dictionem comparationis, quæ dum melius illud facit alio, ita bonum haberi cogit. Melius esse nubere quàm vri, sic accipiendum est, ac si melius vno oculo quàm duobus carere. Si tamen à comparatione discedas, non erit melius vnum oculum non habere, quàm & bonum. Nemo igitur capter ex hoc capitulo defensionem, quod propriè ad innuptos & viduos spectat, quibus nulla adhuc coniunctio numeratur. Quamquam ostenderim etiam illis numerandam esse permissi conditionem. [20] Ceterum de secundo matrimonio scimus tamen Apostolum pronuntiasse: Solutus es ab vxore, ne quæseris vxorem. Sed & si duxeris, non delinques. Proinde tamen & huius sermonis ordinem, consilio suo, non de diuino præcepto introducit. Multum autem interest inter Dei præceptum & consilium hominis. Præceptum Dei, inquit, non habeo, sed consilium do, quasi misericordiam consecutus fidelis esse. [21] Quoniam neque in Euangelio, neque ipsius Pauli Epistolis ex præcepto Dei inuenias permissam.

TERTULLIAN
Con. Annotatiõibus
PAMELI
A. V.
36.

A permissam matrimonij separationem. Vnde vnum habendum confirmatur, quia quod à Domino permissum non inuenitur, id agnoscitur interdictum. Adde quod & hæc ipsa huius consilij interiectio ²² quasi inrecogitationem excessus sui passa, statim se refrenat & reuocat, quum subiungit: Veruntamen huiusmodi, pressuram carnis habebunt, quum parere se eis dicit: Quum tempus in collecto esse adiicit, quo oporteat etiam habentes matrimonia pro non habentibus agere: ²³ quum sollicitudinem nuptorum committit. Per hæc enim docens cur non expediat nubere, dissuadet ab eo quod supra indulerat. Et hoc ne primo matrimonio, quanto magis secundo. ²⁴ Quum nos verò ad exemplum suum hortatur, vti que ostendens quid nos velit esse, id est continentem, pariter declarat quid nos esse nolit. Id quod non vult, nec sponte nec veritate permittit. Si enim vellet, non permisisset, immò imperasset. ²⁵ Sed ecce rursus, Mulierem defuncto marito dicit nubere posse, si cui velit, tantum in Domino. At enim felicius erit, inquit, si sic perseverauerit secundum meum consilium. Puto autem, & ego spiritum Dei habeo. Videmus duo consilia, quo supra nubendi veniam facit, & quo postmodum continentiam nubendi indicit. Cui ergo, inquit, consilio adtentabimur? Inspice & lege. Quum ²⁶ viam facti, hominis prudentis consilium allegat. Quum continentiam indicit, Spiritus sancti consilium adfirmat. Sequere admonitionem cui diuinitas patrocinatur. Spiritum quidem Dei etiam fideles habent, sed non omnes fideles Apostoli. Cur ergo quum fidelem dixerit, adiicit postea, spiritum se Dei habere, quod nemo dubitat etiam de fidelibus idcirco hoc dixit, vt sibi Apostoli fastigium redderet. Proprie enim Apostoli spiritum sanctum habent, qui plene habent in operibus prophetie efficaciam virtutum atque documentorum linguam, non quasi ex parte, quod ceteri. Ita spiritum sanctum auctoritate ad eandem speciem adire fecit, cui nos magis obsequi voluit: & factum est iam non consilium diuini spiritus, sed pro eius maiestate præceptum. [²⁶ Ad legem semel nubendi dirigam. Ipsa origo humani generis patrocinatur, contestans quid Deus ab initio constituerit, in formam posteritatis recensendum. Nam quum hominem figurasset, eique parem necessariam prospexisset, vnam de costis eius mutuatus, vnam illi foemina[m] finxit, quum vti que nec artifex, nec materia defecisset: plures costæ in Adam, & infatigabiles manus in Deo, sed non plures vxores apud Deum. & ideo homo Dei Adam, & mulier Dei Eua ²⁷ vnus inter se nuptiis defuncti sunt. Formam hominis Dei, de originis auctoritate, & primam Dei voluntatem sanxerunt. ²⁸ Erunt duo, inquit, in vnam carnem: non tres, neque quatuor. Alioquin iam non vna caro, nec duo in vnam carnem. Tunc erunt si coniunctio & concretio dum in vnitatem semel fiat. Si verò rursus, aut spiritus, iam vna esse desit: & erunt iam non duo in vnam carnem, sed vna plane caro in plures. ²⁹ At quum Apostolus in Ecclesiam & Christum interpretatur, erant duo in vnam carnem, secundum spirituales nuptias Ecclesie & Christi, vnus Christus, & vna eius Ecclesia, agnoscere debemus duplicatam & exaggeratam esse nobis vnus matrimonij tam secundum generis fundamentum, quam secundum Christi firmamentum. Vno matrimonio consensum vtroque, & carnaliter in Adam, & spiritualiter in Christo: Duarum natiuitatum vnum est monogamie præscriptum. Vtraque degenerat, qui de monogamia exorbitat. Numerus matrimonij à maledicto viro coepit. Primus Lamech duabus maritatus, tres in vnam carnem effecit. [³⁰ Sed & benedicti, inquit, Patriarchæ non modò pluribus vxoribus, verum etiam concubinis coniugia miscuerunt. ³¹ Ergo propterea nobis quoque licebit in numerum nubere? Sanè licebit si qui adhuc typi alicuius futuri sacramenti supersunt, quos nuptiæ tuæ figurent; ³² aut si etiam nunc locus est vocis illius, Crescite & multiplicamini, id est, si nondum alia vox superuenit, Tempus iam in collecto esse, restare vt & qui vxores habent, tanquam non habentes agant. Vti que enim continentiam indicens, & compefcens concubitus seminarij generis, ³³ abolefcit Crescite illud & multiplicamini. Vt opinor autem vnus & eiusdem Dei vtraque pronuntiatio & dispositio est, qui tunc quidem in primordio sementem generis emisit indultis coniugiorum habenis, donec mundus repleretur, donec nouæ disciplinæ materia proficeret: nunc verò cum extremitatibus temporum compressit quod emiserat, & reuocauit quod indulerat, non sine ratione propagationis in primordio, ³⁴ & repastinationis in vltimo. Semper initia laxantur, fines contrahuntur. Propterea sylvam quis instituit, & crescere sinit, vt tempore suo cadat sylvam. Erat vetus dispositio, quæ in Euangelio nouo deputatur; in qua securis ad radicem arboris posita est. Sic & Oculum pro oculo, & dentem pro dente, iam

Exod. 21. senit; 35 ex quo iuuenit, Malum pro malo nemo reddat. Puto autem etiam humanam D
 Rom. 12. constitutionem atque decretum postea pristinis praevalere. [36 Cur autem de pristinis
 CAP. VII. exemplis non ea potius agnoscamus, quae cum posteris communicant disciplinae, for-
 mam vetustatis ad nouitatem transmittunt? Ecce enim in veteri lege animaduerto ca-
 Leuit. 2. stratam licentiam sepius nubendi. 37 Cautum est in Leuitico: Sacerdotes mei non plus
 nubent. Possum dicere, etiam illud plus esse quod semel non est. Quod non vnum est,
 numerus est. Denique post vnum incipit numerus. Vnum autem omne quod semel est.
 Sed vni Christo seruabatur, sicut in ceteris, ita in isto quoque legis plenitudo. Inde igi-
 tur apud nos plenius atque strictius praescribitur; 38 vnus matrimonij esse oportere, quos
 1. Tim. 3. & ad legi liceat in ordinem Sacerdotalem. Vsqe adeo quosdam memini digamos loco de-
 Tit. . iectos. Sed dices: Ergo ceteris licet, quum, quibus non liceat excipit. Vani erimus, si puta-
 uerimus quod sacerdotibus non liceat, laicis licere. 39 Nonne & laici sacerdotes sumus?
 Apoc. 1. Scriptum est, Regnum quoque nos & sacerdotes, Deo & patri suo fecit. Differentiam inter
 Ordinem & Plebem constituit Ecclesiae auctoritas, & honor per Ordinis confessum fan-
 tificatus a Deo. Vbi Ecclesiastici ordinis est confessus, & offert & tingit sacerdos qui
 est ibi solus. 40 Sed & vbi tres, Ecclesia est; licet laici. Vnusquisque enim de sua fide viu-
 Matth. 18. Nec est personarum acceptio apud Deum, quoniam non auditores legis iustificabuntur
 Rom. 2. a Deo, sed factores, secundum quod & Apostolus dicit. Igitur si habes ius sacerdotis in
 temetipso, vbi necessus est habeas, oportet etiam disciplinam sacerdotis necesse sit ha-
 bere ius sacerdotis. Digamus tinguis, digamus offers: quanto magis laico dicat, quod
 ad salutem erit agere pro sacerdote. Quam ipsi sacerdoti dicitur, qui eo facto commu-
 nicatur actione sacerdotis. Sed necessitati, inquis, indulserit. Nulla necessitas excusa-
 tur, quae potest non esse necessitas. Denique digamos reprehendi & necessitate admini-
 strantes quod non licet. Dicam, omnes nos Deus ita voluit dispositos esse, vt vbiq-
 ue sanctiones eius obeundis sit disciplina. Vsqe adeo nisi laici ea obseruent, per quae presby-
 teri adlegantur, quomodo erunt presbyteri qui de laicis adleguntur? Ergo praeferre de-
 bemus ante laicum iussum a secundo matrimonio retinere, dum presbyter esse non alius
 potest quam laicus qui semel fuerit maritatus. [41 Licet nunc denuo nubere, si & om-
 ne quod licet, bonum est. Idem Apostolus exclamabat, Omnia licent, sed non omnia
 CAP. VIII. pro salute. Quod non prodest, oro te, potest bonum dici? Silicita sunt & quae non pro
 1. Cor. 6. salute, ergo & quae non bona sunt, licita sunt. Quid autem magis velle debebis, quod
 ergo bonum est, quia licet, an quod ergo quia prodest? Multum existimo esse inter li-
 centiam & salutem. De bono non vincis, scilicet quia bonum permitti non oportet.
 Sed adsumi permittitur, vt quod an bonum sit, in dubio est, quod potest etiam non per-
 1. Cor. 7. mitteri, si non habeat aliquam sui causam primam. Quia propter incontinentiae periculum
 permittitur nubere secundum: quia nisi licentiae alicuius non bonae rei subiaceret, non
 esset in quo probaretur, qui diuinae voluntati, & qui suae potestati obsequatur: quis no-
 strum utilitatis praesentiam sectetur, & quis occasionem licentiae amplexetur: quis diui-
 nae voluntati, & quis suae voluptati obsequatur. Licentia plerunq-ue tentatio est discipli-
 nae, quoniam disciplina per tentationem probatur, tentatio per licentiam operatur. Ita
 fit vt omnia liceant, sed non omnia expediant: dum tentatur cui permittitur, & vincit-
 1. Cor. 9. tur dum in permissione tentatur. 42 Licebat & Apostolis nubere, & uxores circumduce-
 re. Licebat & de Euangeliis viuere. 43 Sed qui his usus non est in occasionem, ad exem-
 plum nostrum prouocat, docens in eo esse probationem, in quo licentiae experimen-
 CAP. IX. tum. [44 Abstinentiae praestruerit superiorem, ne sensus eius interpretemur. Non illud
 1. Cor. 7. dicendum erit, 45 secundum matrimonium quasi speciem stupri: Quum enim dicat: Ma-
 ritos hoc in sollicitudinem habere quonam modo sibi placeant: non utique de moribus
 (46 nam vt bonam sollicitudinem non subleuaret) sed de cultu, & ornatu, & omni stu-
 dio formae, ad illecebras mouendas sollicitos iungi: velut de forma & cultu placere car-
 nalis concupiscentiae ingenium sit, quae etiam stupri causa est. Ecquid viderit tibi stupri
 ad fine esse matrimonium, quoniam ea in illo deprehendo quae stupro competunt. Inte-
 rim Dominus ipse dicit, 47 Qui viderit, inquit, mulierem ad concupiscendum eam,
 Matth. 5. etiam stuprauit eam in corde suo. Qui autem ad ducendum viderit, minus perfecit: quid si
 etiam duxerit? quod non faceret, nisi ad ducendum concupisset. Nisi potest duci vxor,
 quam & si non videris, at concupseris saltem, quum ipsam ducere coeperis. Multum sa-
 ne abest maritus ab zelo, non concupiscens. Omnis mulier zeliuira est, quandiu aliena,
 nec

TERTULLIAN
 Con. Amorationibus
 PAMELII
 A. V.
 16.

A nec per alium fit marita, nisi per quem & adultera. Legi videtur matrimonij & stupri differentia. Alioquin res & viris & feminis eadem imponit; est enim & matrimonium & stuprum commixtio carnis. Scilicet certandum cuius concupiscentia nos stupro adæquavit. Ergo, inquis, iam & primas, id est, vnas nuptias destruis. Nec immerito: quoniam & ipsa ex eo constant quod est stuprum. Et ideo optimum est homini mulierem non tangere, quia cara est stupri adfinitate. Sed cum hæc etiam de primis & vnis nuptiis pretendi ad causam continentiae possint, quanto magis secundo matrimonio recusando præuidebuntur? Gratus esto, si semel tibi Deus indulset nubere, gratus enim eris, si & iterum indulsisse tibi nescias. ⁴⁸ Ceterum vteris indulgentiam, cum nec modestiam vteris. Modestia à modo dicitur. Non tibi sufficit ⁴⁹ de summo illo in uxora etiam virginitatis gradu in secundum deliquisse nubendo, sed in tertium adhuc de uolueris, & futuris impelli potes, qui in secunda statione continens non fuisti, quia nec prohibere plures nuptias voluit, qui de secundis prouocandis retractauit. Nubamus igitur quotidie; ⁵⁰ & *Matth. 24. Gen. 19. Matth. 24. CAP. X.* nubentes ab vltimo die deprehendamus; tanquam Sodoma & Gomorra: quo die adimpleritur Væ illud super pregnantas & lactantes, id est maritos incontinentia. Hæc nuptiis enim vteri & vbera infantis. Et quando finis nubendi? Credo post singm subandi. ⁵¹ Renuntiant tandem carnalibus fructibus, vt aliquando spiritalia retractemus. Rape occasionem etsi non exoptatissimam, at tamen desisti habere cui debitum solueres. O te felicem, amisisti debitorem, simile damnnum, quid diximus damnnum? lucrum sentientem.

B Per continentiam enim negotiaberis, magnam substantiam necessitatis parsimoniam carnis feruientis adquirens. Recogitemus enim ipsam conscientiam nostram, quam alius alium se homo sentiat, cum sua femina cessat. Si orationem facit ad Dominum, improprie est caelo. Si scripturae incumbit, totus illic est. ⁵² Si psalmum canit, placet sibi. Ideo Apostolus purificationi orationem commendauit, causatus id quod ad tempus permiserat: semper nobis exercendum esse, quod semper proficit. Si quotidie omni momento oratio hominibus necessaria, vtique & continentia, quæ orationi necessaria sit. Oratio de conscientia procedit. Si conscientia erubescit, erubescat oratio. Spiritus ducit orationem ad Deum. Si spiritus reus apud se sit, conscientia erubescit, quomodo audebit orationem ducere ad altare? Sic etenim est prophetica vox veteris Testamenti: Sancti erimus, quia & Deus sanctus. & rursus: ⁵³ Cum sancto sanctificaberis, & eum viro innocente innocens eris, & cum electo electus eris. Debemus enim ingredi in disciplina Domini, vt Deo dignum fructum non secundum carnis æqualentiam concupiscentiam. Ita enim & Apostolus dicit, quod ⁵⁴ sapere secundum carnem, mors est: secundum spiritum verò sapere, vita aeterna sit in Christo Iesu Domino nostro. Si hæc obruffo, etiam quum in vnis nuptiis in nos caro exercetur, spiritum sanctum auertit, quanto magis quum in secundo matrimonio agitur? ⁵⁵ Duplex enim iste rubor est; quia in secundo matrimonio duæ vxores eundem circumstant maritum, vna spiritu, alia carne. Nec enim *Lenit. 16. Psal. 7. Rem. 8. CAP. XI.* pristinam poteris odisse, cui etiam clariorem referuas affectionem. Et iam repete apud Deum ⁵⁶ pro cuius spiritu postules, pro qua oblationes annuas reddas. Stabis ergo ad Deum cum tot vxoribus, quot illas oratione commemoras, & offeres pro duabus, & commemorabis illas duas per sacerdotem de monogamia ob pristinum de virginitate sancitum, circumdatum virginibus ac vniuiris: & ascendet sacrificium tuum libera fronte: & inter ceteras voluntates bonæ mentis postulabis tibi & vxori castitatem. ⁵⁷ Scio quibus excusationibus coloremus insatiabilem carnis cupiditatem; ex quibus necessitates adminiculorum descendunt; administrandam familiam, regendos loculos, ⁵⁸ clauas custodiendas, lanificium dispensandum, victum procurandum, curas domesticas. Scilicet solis maritorum domibus bene est. Perierunt cœlibum familiarum, spadonum, militum, aut peregrinantium sine vxoribus. Non enim & nos milites sumus, eo quidem maioris disciplinæ quo & tanti Imperatoris? Non & nos peregrinantes in isto seculo sumus: cur autem ita dispositus est Christianus, vt sine vxore non possit? Nunc & consortium onerum domesticorum necessarium est. Habe aliquam vxorem spiritalem. Adsume de viduis, fide pulchram, paupertate dotatam, ætate signatam. Bonas nuptias fecerit huiusmodi vxor; Has te plures habere Deo gratum est. Sed de posteriori tempore cogitant Christiani, quibus crastinum non est. Hæredes Dei seruus desiderabit, qui semetipsum de seculo ex hæredauit? Vt ergo quis repetit matrimonium, quum de pristino non habeat liberos? Itaque hoc primum diutius vt volunt, ipso Apostolo festinante ad Do-

minum in persecutionibus, constantissimum in martyriis, promptissimum in communi-
 cationibus rerum, temperatissimum in acquisitionibus, postremo vsuris, morte relin-
 quendis, filiis. Forfan Reipublicæ prospectu aguntur, ne diuites deficiant, si soboles non
 habent: ne leges, ne iura, ne commercia delabantur, ne templa derelinquantur, ne modo
 non sint qui exclament: Christiani ad bestias. Hæc enim audire desiderant, qui filios
 querunt. Sufficiat ad consilium viduitatis vel ista præcipua causa, importunitas libero-
 rum.⁶⁰ Ad quos suscipiendos legibus compelluntur homines; ⁶¹ quia sapiens quique
 nunquam libens filios desiderasset. Quid ergo facies, si nolis, si vxorem de tua conscien-
 tia impleueris, dissoluturus es medicamine conceptum?⁶² Puto nobis non licere nascen-
 tem necare, quam & natum. Sed fortè illo tempore prægnantis vxoris remedium à Deo
 petes. Tanta sollicitudine à Deo petere audebis, quod in te positum recusasti? Opinor
 aliqua sterilis prospicietur, vel etiam anus sapiens enixa. Quod à Domino magis euenire
 potest, si quis præsumptionem eius pro Dei æmulatione prouocaret. Scimus denique
 quendam ex Patribus quum propter familiam suam, secundo matrimonio sterilem ca-
 ptaisset vxorem, tam iterum patrem factum, quam & iterum maritum. [⁶³ Ad hanc
 meam contentionem, frater dilectissime, videmus etiam seculi exempla, quæ sæpè no-
 bis etiam in testimonio posita sunt, quum quod bonum, & Deo placitum videtur, testi-
 monio oneratur. Monogamia apud ethnicos in summo honore est, vt & virginibus legiti-
 me nubentibus ⁶⁴ vniuiram pronuba adhibeatur, & si auspiciis istitium est. Item in quibus-
 dam Solennibus & Auspiciis, vt prior sit vniuiræ locus. ⁶⁵ Certè Flaminica non nisi vni-
 uira est, quæ & Flaminis lex est. Nam duo ipsi Pontifici Maximo iterare matrimonia non
 licet, quod Monogamiæ gloria est. Quum autem Deus summus tantum, Satanas ad per-
 ficiendum prouocatio est nostra, immò subfusio pigriusimorum ad continentiam Deo ex-
 hibendam, ⁶⁶ qua diabolo qui antistat, ⁶⁷ nunc virginitate, nunc viduitate euirant.
⁶⁸ Noueram virgines Vestæ ⁶⁹ & Iunonis apud Achaicæ ganem, ⁷⁰ & atrocis apud Del-
 phos, & Mineræ, & Dianæ, quibus locis. Noueram continentem viros, & quidem Tau-
 riillius Ægyptij antistites; ⁷¹ Fœminas verò Cereris Africana, cui etiam sponte abdi-
 cato matrimonio adsenescunt, exinde adempto contactu masculorum, vsque ad oscula
 filiorum. Inuenit diabolus, post luxuriam castitatis perditricem, quomodo reus sit
 Christianus, qui castitatem recusauerit conseruatricem. Erunt nobis in testimonium &
 fœminæ quædam seculares, ob vniuiratus obstinationem famam consequutæ; vt Dido,
 quæ prostra, in alieno solo, vbi nuptias regis vltro optasse debuerat, ne tamen secun-
 das experiretur, maluit è contrario vri quam nubere; Vel illa Lucretia, quæ vt semel per-
 vim & inuita alium virum passa est, sanguine suo maculatam carnem abluuit, ne viueret
 iam non sibi vniuiram. Plura exempla certa de nostris inueniam, & quidem tanto potiora,
 quanto maius est viuere in castitate, quam pro ea mori: hoc est animæ id bonum misce-
 ri, quam viuendo separari animam. ⁷² Quantæ igitur & quæ in Ecclesiis, ordinari in Ec-
 clesia soleat, ⁷³ quæ Deo nubere maluerunt, quæ carnis suæ honorem instituerunt, que-
 que se iam illius pudoris filias dicauerunt, occidentes in se concupiscentiam libidinis, &
 totum illud quod intra Paradisum non potuit admitti. Vnde præsumendum est hos, qui
 intra Paradisum recipi volunt, tandem debere cessare ab eare, à qua Paradisus obstru-
 ctus est. Gratia ergo cum intelligenti hæc. Memento in orationibus tuis ⁷⁴ TERTUL-
 LIANI ad hæc exhortantis.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII
 IN LIBRVM DE EXHORTATIONE
 castitatis.

I. DE EXHORTATIONE CASTITATIS.]
 Hunc titulum huius libri maluimus, quam quem ele-
 gantia gratia mutauerat Rhenanus, EXHORTATIO
 AD CASTITATEM, tum quod magis accedat ad
 præsentem Tertullianicam, tum quod illum legant MS. 3.
 Vatican. codices, & etiam codex ille MS. quem vidit

Politianus.

CAP. I.

2. Non dubito frater, te post vxorem, &c.] Ce-
 pit hoc inscripsimus: De triplici sanctificatione. Ac-
 cipitur autem hic singularitas, sicut in titulo libri De
 singularitate clericorum Origenis Tom. 3. Oper. B. Or-
 genis.

TERTULLIANI
 Con. Amorationibus
 PAMELII.
 A. V.
 16.

priani, pro vita singulari seu solitaria, sine femine aut uxoris confortio. Placet verò castigatio Rhenani ex cod. Gorl.ensi: & utique consilium dirigeret, pro eo quod etiam MS. 3. legunt: digere; quia illud magis est Tertullianicum. Qui etiam rectè aduocatum adiectiue explicat, tamquam accersitum simpliciter, aut in aduocationem; & circumscripti interpretatur: reprimi, tolli, superari; nam etiam alibi non semel sic usurpatum est ab Auctore.

3. Voluntas Dei est sanctificatio nostra, &c.] Locum hunc Apostoli 1. Thess. 4. latius tractatum habes Tom. 3. lib. 5. aduers. Mar. cap. 15. Vbi Auctor, sicuti alij veteres omnes, sanctificationem, seu sanctimoniam, solummodo interpretatur de duobus virginitatis, id est continentia generibus, non de tertio, quod hic facit Monogamiam; vt supra opponitur cum matrimonio. Hoc est enim quod immediate in eadem periodo subiungit Apostolus: Et abstineatis vos à fornicatione, seu stupro, sicuti vertere solet Auctor.

4. Virginitas à natiuitate.] De hac complures locos inuenire poterit Lector in Indice tum Tertulliani, tum B. Cypriani nostri.

5. Secunda, virginitas à lauacro aquæ, &c.] Ego sic proisus restitui hunc locum, omisis verbis illis hic superfluis (nam mox repetuntur) vt ex arbitrio suo vidua permanceat, id est. maximè quom similitè dixerit supra lib. 1. ad uxorem c. 6. Quom enim sunt qui statim à lauacro carnem suam obfignant? vbi vide Adnotat. nostras num. 37.

6. aut in matrimonio purificat ex pacto, &c.] Similiter ibidem: Quom item sunt qui consensu pari inter se matrimonij debitum tollunt: de quo ibidem num. 38. & lib. de Patient. c. 12. num. 78. Illud verò imitatur B. Hieron. dicta Epist. ad Ageruchiam, quom dicit: Castitant se propter regna colorum, vel à secunda natiuitate post lauacrum ex consensu, vel post nuptias ex ardore fidei.

7. aut in viduitate prefeuerat ex arbitrio, &c.] Toties viduitas ab Auctore commendatur, vt superuacuum foret locos hic citare; quærat Lector in Indice tum Tertulliani, tum B. Cypriani nostri; hic dumtaxat adlegamus dict. lib. cap. 8. num. 53. & lib. de Feland. virg. c. 10. num. 75. & 83.

8. Tertius gradus superest Monogamiae, &c.] De hac exstat supra dictus lib. 1. ad uxorem, & is qui hunc sequitur: De Monogamia Liber, quom Lectorem remittimus ob easdem scripturas ab Auctore citatas. Elegans est autem Metaphora Tertullianica, quæ dicit: Sexui renunciatur.

9. Hacenus nubedi, &c.] Hic Hacenus ab Auctore accipitur pro: non ultra, eodem modo quo dicit Suetonius in Nerone, cap. 40. Hacenus excanduit, vt malum in qui desissent, minaretur.

CAP. III.

10. Quam denique modesta, &c.] Capiti huic titulum dedimus: Quod restaurentur nuptiæ potius ex libero hominis arbitrio, quam ex Dei voluntate. Vbi quod dixit nimis erroneè, etiam contra voluntatem Dei fieri, sic m. ligat B. Hiero. vbi supra. Cur inquit, vidua quæ iudicio Dei virum habere desit, non illud lætitudina congreginet: Dominus dedit, Dominus abstulit? Neque verò sicuti contendit Auctor, id probatur ex supra scripto Apostoli loco, vel ipso teste, solum stuprum sanctificationi opponitur ab Apostolo.

11. Non est bonæ & solidæ fidei, &c. dicedo nihil fieri sine iussione eius, &c.] Eadem hic etiam locus contra eos, qui Deum auctorem mali & peccati facere non verentur, contra quos latissime supra Auctor Tom. 3. lib. 2. adu. Marc. cap. 5. 6. 7. 8. 9. 10. & 14. vbi vide & Adnotat. nostras, partim n. 32. & 83. ibidem simul de hominis libero arbitrio pulcrum tractatum videre est.

12. si continuerimus, &c.] Hoc est (inquit Rhenanus) si merdicus tenere voluerimus, nisi quis malis legere ex coniectura Dn. Latini: contenderimus. Illud ite: Et ibi definito, interpretatur tamquam certi quid vt nuntiatio, istam nempe sententiam, destructionem esse, &c.

13. & æternitatis mercedi dispungit, &c.] Vsfatus (inquit idem) Tertulliani serm. quem usurpat treberimè. Sic lib. de Resurr. carnis, c. 6. Aliam substantiam operari, aliam mercede dispungit. Atqui vterque hic locus facit pro æternitate, mercede operum bonorum, sicuti & alij complures supra.

14. Ecce posui ante te bonum & malum, &c.] Ad istud adlusit Auctor supra lib. 2. adu. Marc. cap. 5. Hic præterea addit explanationis causa: gustasti enim de arbore agnitionis, quamquam interim neque illud ad verbum legatur Eccles. 15. vnde citari videtur. Vbi dicitur: Ante hominem &c. bonum & malum. Atqui mox legimus: Neque enim diabolus voluntatem ei imposuit delinquendi, pro eis, tum quod loquatur de solo Adam, tum quod magis accedat lectio MS. cod. eius. Sunt autem Tertullianica: obaudientiam, & si nos obaudieris, sic enim iterum legimus pro eo quod mendo typographico omisa erat negandi particula, quæ alibi habebatur.

CAP. III.

15. Altè, impressè recogitandam esse dico, &c.] Inscriptionem huius capitis fecimus: Quod Monogamia ex Apostolo probetur, qui indulgentiam vocat nuptias, & melius dicit nubere quam vri. Adnotat autem Rhenanus illud: Quæ eam manifesto, accipi pro: quæ in manifesto.

16. Ex indulgentia est quodcumque permittitur, &c.] Adlusit ad illud 1. Cor. 7. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium; nam paulopost: hæc præstruxisse scribit, vt Apostoli voce decurrat. Et verò non ibi modo ita Apostolum ex parte detorquet, sed etiam infra lib. de Monog. cap. 3. penè isdem verbis, nec a similitè B. Hieron. lib. 1. adu. Iovin. Verum quod illi ad matrimonium, rectius refert B. August. Enchirid. cap. 78. ad illud: Nolite fraudare iniucem; & illud: Iterum ad id ipsum reuertimur; vt probet indulgentia seu venia indigere copulationem cum coniuge non filiorum procreandorum gratia, ita tamen quod inter leuia peccata privilegij matrimonij recensetur. Atqui Rhenan. ibi: Vult nos Deus sibi placita, subintelligit: velle, Latini: operari. Rhenano verò acceptam debemus castigationem verborum sequentium; qui etiam taxanda rectè explicat: astimanda, & proinde habenda, pro: pluri facienda. Item: negabimus mercedem, nempe voluntatem. Atqui intermedium dicom: sic distinguimus: magisque offendis quam promereris; quod vult quidem faciendo, quod mauult respuendo. Adnotat denique Rhenan. præscriptu, iuxta quartam inflexionem usurpari; est etiam paulopost: Tertullianica: paruit, pro: apparuit.

17. quia melius est nubere quam vri, &c.] Sic necessario castigauimus & hic, & mox, pro: nubi, &

similiter sub finem huius capituli, tum quod illud legatur bis in interbedis lineis, & supra lib. 1. ad uxorem cap. 3. & infra quater lib. de Monogamia. cap. 3. in super etiam à B. Hieron. utroque loco tam citato, & Epist. 4. ad Salamnam, ubi ad verbum ferè hunc locum imitatur, tum quod sic transferatur etiam alijs veteres.

18. qui sunt inuupti vel vidui, &c.] Etiam hoc emendandum pro: sicuti sub finem huius capituli: ad inuuptos vel viduos, quod precesserit de viduis & inuuptis, & Græcè legatur τοῖς ἀρῆμοις. Est verò Tertullianica: retractare.

19. quale bonum ostendat quod melius est pœna, &c.] Similes prorsus sunt loci Auctoris & B. Hieron. locis maxè citatis, etiam si idem ipsis verbis; verum si non tam bonum est nubere quàm genus mali inferioris, ut loquitur Auctor, non magis bonum poterit dici matrimonium primum atque secundum; cui tamen contrarium dixit lib. 1. ad uxorem, ubi bonas quidem foret nuptias, sed continentiam præferri tamquam bono isto melius bonum; & B. Hieron. lib. 1. aduer. Iovin. post eandem cum Auctore, quam paulo post habet, & lib. sequ. comparationem, ac si dicatur, melius est vno oculo catere quàm duobus; tandem sic concludit: Ego autem non leuius malum, sed simplex per se bonum vel. Quid? quod B. Hieron. Epist. de Monog. ab Apostolo fateatur admitti secunda, & si necesse est, tertia matrimonia, sed incontinentibus. Ad hunc etiam locum videtur respicere B. August. li. 1. de Bono vidui. ubi quia Tertullianus fecisset mentionem, quod secundas nuptias maledico dente concidisset: Ab hac, inquit, sanitate doctrine nullus docti disputatione moueatur; nec ita extollas bonum tuum, ut quod malum non est, tanquam malum crimineris. Sixtus Papa lib. de Castit. sua similia verba sic interpretatur, ut malum accipitur, quod multo inforem gradum teneat, malum est enim cupimus id non esse quod melius est. Et verò extortam esse illam interpretationem, patet vel ex ipsa voce ἀρῆμοις, quæ rarisimè melius transfertur, sed frequenter accipitur pro potius & magis eligendum, siue fatius, sicuti vertis Interpres Latinus ex Syriaco.

CAP. IIII.

20. Ceterum de secundo matrimonio, &c.] Caput hoc inscriptum: Iterum ab Apostolo probati Monogamiam, quum omnes vult esse continentes ad exemplum defuncto vito, si sic perseuerauerit; denique multa adfert, cur non expediat nubere. Atqui & in isto imitatur Auctorem utroque B. Hieron. & similis quaque fuit supra locus lib. 1. ad uxorem, cap. 7.

21. Quomam negue in Euangelio, &c.] Non permittam esse matrimonij separationem, late tractauit Auctor supra lib. 4. adu. Marc. cap. 34. ubi vide & Adnotat. nostra num. 337. & 541. ac 542. & lib. 5. c. 7. ex hoc ipso loco. 1. Cor. 7. Confirmatur verò hinc nostra sententia, quod etiam Auctor diuortium simpliciter à Christo prohibitum senserit.

22. quali inrecogitationem excessus sui passa, &c.] Ex Cor. 7. (inquit Rhenan.) codice scriptum: excessus sui, hoc est nimia indulgentia. Pars autem: inrecogitationem, pro: in cogitantia, siue inconsiderantia; quo posteriori vocabulo Tranquillus etiam vitur in Claudio Casare. Atqui sic sequentia distinguimus, ut sint dicommata, non periodi: quum parcere, &c.

23. quæ solitudinè nuptorum committit, &c.] Hoc est (inquit idem Rhenan.) conseri & comparat inter se. Lucretialis:

Committit vates, & comparat inde Maronem, Diuus Hieronymus aduersus Helvidium in fine: Melstias nuptiarum committit cum libertate virginum, & earum qua matrimoniis defuncta sunt. Ibi autem: Et hoc ne primo matrimonio, subintellegitur, expedire nubere docet Apostolus.

24. Quum nos verò ad exemplum suum, &c.] Facit etiam hic locus pro continentia B. Pauli Apostoli à nuptijs, de qua latius lib. sequ. de Monogamia. cap. 8. Sine autem legi cum excusis: continentiam nubendi indicit, siue cum Ms. 3. Ratio, inducit, perinde est.

25. Sed ecce rursus, Mulierem defuncto marito dicit nubere posse, &c.] Hic adhuc satis moderate agit Auctor, non propterea prohibens digamiam, sed feliciter probans Monogamiam: quare & B. Hieron. fateatur his verbis Apostolorum secundas & tertias nuptias concedere in Domino.

CAP. V.

26. Ad legem semel nubendi dirigam, &c.] Titulum huic capiti inscriptum: De vna Adami vxore, in figuram vnus Christi & vnus Ecclesie. Quæ ipsa tractatur latius lib. de Monog. sequ. cap. 4. & ad verbum ex Tertull. desumpta sunt à B. Hieron. tam epist. sepe dicta ad Ageruchiam, tum in fine Epist. ad Salamnam de Viduitate. Lego autem prorsus: in formam politentis recensendum, pro: recensendam, quia præcedit: quod Deus ab initio constituerit. Atqui quum ei parem dicit, rectè Rhenanus intelligit: comparem siue sciam, substantiuè.

27. vnus inter se nuptijs defuncti sunt, &c.] Eleganti simè dictum (inquit Rhenan.) Sic Linnæ: Defuncta morbis capra salubriora esse capere. Suetonius in Nerone cap. 40. Britannia Armeniaque amissa, ac rursus utraque recepta, defunctum se statim malum existimabat.

28. Erunt duo, inquit, in vnam carnem, &c.] Sic ter hiccassigamus, pro eo quod erat: in carne vna, quod illud Græcè apud Apostolum, atque etiam alibi frequentissimè ab Auctore legatur; maxime quod sequitur mox: & erunt iam non duo in vnam carnem, sed vna planè caro in plures.

29. At quum Apostolus in Ecclesiam, &c.] Istud Ephes. 5. lib. sequ. etiam tractatur cap. 5. quod verò sequitur de Lamech duabus maritato, ibidem cap. 4. quæ B. Hieron. simul coniungit. Rectè verò adnotauit Rhenan. ibi: agnoscere debemus duplicatam & exaggeratam esse nobis vnus maritonijs, desiderari matrimonium; utpote felicitatem, aut aliquid simile: quare etiam retinimus crucem adiectam in editione Basiliensi, ex qua patet locum esse mutilum.

CAP. VI.

30. Sed & benedicti (inquit) Patriarcha, &c.] Inscriptionem dedimus huic capiti: Quod veteris Legis, qua dicebatur: Crescite & multiplicamini, noua lex sit restrictio. Atqui quod hic in plurali numero de Patriarchis dicit, seculariter lib. sequ. de Monogamia cap. 6. de Abraham digamus sibi obicit, inter mentionem faciens Davidis & Salomonis; quibus et Ioseph, Moysen & Aarone vniuges opposuit. Neq. aliter B. Hier. Epi. de Monog. ad Ageruchiam. Qui est pro nostro suo spiritaliter istud interpretetur, et Auct. ibi dicit fidem

TERTULLIANI
CON. AMORATIONIBUS
PAMELII
A. V.
36

fidem Abrahæ in Monogamia præcessisse; pulcrè tamēn B. Aug. lib. 2. contra adu. Legu. & Prophetarum: Iste (inquit) Abrahæ etiam vsque ad decrepitam aetatem fornicationis obicit crimen, profecto et quia post mortem Saræ alteram (nempe Cethurâ) duxit. Vbi etsi nullum intellexerit rei abditæ sacramentum, propter hoc solum facere debuit Abrahæ, ne putarent aduersus Apostolum hæretici (quibus etiam Tertullianus adspicitur) post uxoris mortem crimen esse ducere uxorem. Atqui sic etiam (inquit Rhen.) benedictum vocauit Eleutherium Martyrem Pontificem Romanum, & Martyres benedictos, & mulieres Christianas benedictas.

31. Ergo propterea nobis quoque licebit in numerum nubere: &c.] Ad hanc interrogationem respondens Auctor: Sane licebit, si qui adhuc typi alicuius futuri sacramenti supersunt; non obcurè significat, se sentire, nunquam in veteri Testamento proprie licuisse plures uxores ducere, sed duratè permixtas duas uxores, seu uxorem vnâ & concubinam Abrahæ, Gen. 16. et plures Iacob, Gen. 29. ac 30. in typum futurorum quem typum pulcrè explicat B. Hier. Epist. de Monog. sepe citata; Auctorem imitatus de Abrahæ uxoribus duabus, infra lib. de Monog. ex Apostolo Gal. 4. Eodem pertinet quod dixit e. præced. Auctor: Nō plures uxores apud Deum, & Numerus matrimonij à maledicto viro cœpit. Primus Lamech duabus maritatus. Similiter lib. iam citato de Monog. postquam dicta exēpla Abrahæ, Iacob, Davidis, & Salomonis adduxerit: meliora (inquit) seclari iullis; habes & Ioseph vniugum; & hoc nomine au deo dicere, patre meliore. Item illud cap. seq. Sed dices: Ergo ceteris licet plus nubere; quum quibus non liceat, excipit. Vani erimus, si putauerimus quod sacerdotibus non liceat, laicis licere. Idipsum sentit Innocentius 3. Papa c. Gaudemus, de Diuortio, sique eodem argumēto, quo Auctor vsus est e. præced. quod ex vna costa facta sit femina, nō ex pluribus, et quod dictū sit: & erunt duo in carnem vnâ, non in plures. Quæ quum B. Aug. & B. Hier. alicubi Patriarchas excusent, scribunt nulla lege prohibitum illis plures habere uxores, aut id illis lege concessum esse; videntur potius intelligēdi de permissione (sicuti repudium in lege permixtum fuit) quam de veri nominis concessione; maxime quum eodem verbo concessionis vsatur dicto loco Innocentius, ubi tamen tradit iure diuino prohibitam fuisse uxorum pluralitatem. Certè in noua lege minime id licere probat idem ex illo Matth. 19. Qui alteram duxerit, mœchatur.

32. aut si etiam nūc locus est vocis illius: Crescite, &c.] Tractat hoc ipsius isidem penè verbis Auctor lib. de Monog. cap. 7. & post illum B. Hieron. vbi supra.

33. abolebit, &c.] Aboluit (inquit Rhenan.) pro abolefacit, siue abolet.

34. & repastinationis in vltimo, &c.] Repastinationem (inquit idem) opponit propagationi, & accipit eā pro amputatione & euulsione siue resectione; ut in lib. de Cultu seminarum, c. 9. Non repastinantes diuitiarū vestrarum vel elegantiarum vium, quæ ad gloriam faciunt. Quæ verba paulo ante exponens ipse, dixerat: Proinde vobis curanda est amputatio & decussio redundantioris nitoris.

35. ex quo iuuenit, &c.] Aiuuenscendo (inquit idem) qui etiam rectè interpretatur: pristinis præualere, id est, prioribus.

CAP. VII.

36. Cur autem de pristinis exemplis, &c.] Caput hoc inscripsimus: Quod vnus matrimonij oportue-

rit esse sacerdotes, tam in veteri quam noua Legge. Et verò etiam hoc repetit lib. seq. de Monog. cap. 7.

37. Cautum est in Leuitico: Sacerdotes mei non plus nubent, &c.] Similiter infra lib. de Monog. Deniq; prohibet eadem (nempe Lex in Leuitico, ex qua præcedentia sumperat) Sacerdotes denuo nubere. Quod interim peculiare est Auctori; neque enim in Leuitico, immò nec in lege Moysi reperire licuit. Quid? quod B. Hier. Epist. ad Oceanum planè contrarium scribat, nempe etiam sacerdotibus multarum uxorum paruisse arbitrium, si modo castigati sunt codices, ego verò, uti mentum subesse existimo, facit quod de Moysi idipsum demittat; cuius tamen non nisi vnus uxoris sit mentio in Peateucho, quem adeo etiam Auctor infra lib. de Monog. c. 6. inter Monogamos numerat. Dispicat curiosus Lector, an ne post illud Leuitici 21. Mulierem meretricem & propheta[m] et mulierem repudiatam à viro suo non accipiat, & non additum fuerit: & non plus nubent, seu, quod non nubent, aut iuxta editionem Symmachi seu Theodorionis illud aliter nempe hoc modo, translatum fuerit. Maxime quum, quod citat de filia sacerdotis, ut denuo nubat, dicto loco infra Auctor, & post eum B. Hieron. li. 1. contra Ioum, multo aliter legatur apud LXX. qui hodie existant.

38. vnus matrimonij esse oportere, quos adlegi liceat in ordinem sacerdotalem, &c.] Rectè adnotauit Dn. Ioannes Harrisus Anglus mutilum fuisse locum, uti subintelligatur. liceat; quod adeo contextus adiecitimus eo quod eadem voce mox Auctor vsatur. Ex eiusdem etiā coniectura castigamus: vsque adeo quosdam memini digamos loco deiectos; & profus iuxta sensum Auctoris, omissa: nō, particula legimus; Sed dices: Ergo ceteris (nempe laicis, vel Rhenano interprete) licet; quum, quibus non liceat excipit. Adiuit autem ad illud Apostoli 1. Tim. 3. & Tit. 1. vnus uxoris virum, tum hic, tum lib. de Monog. c. 11. c. 2. Item supra lib. 1. ad Pxor. c. 7. lib. verbis, quibus etiam Apostolum explēat: Disciplina Ecclesiæ & præscriptio, &c. Apostoli digamos non sinit præsidere. Verum in eo falli scribit Catharos Epiphani. her. 59. quod quæ ad sacerdotium tradita sunt propter eminentiam celebrationis sacrorum, ea ad omnes æqualiter referri putent. Vbi latè etiam tractat de secundis nuptiis laico non prohibitis, sicuti etiam contra Montanum, her. 48.

39. Nōne & laici sacerdotes sumus, &c.] Quum istud probet scriptura. Apoc. 1. Regnum nos & sacerdotes Deo & patri suo fecit; minime istud fauere poterit Lutheri hæresi, qui omnes laicos facit sacerdotes; sed ita intelligi debet, quod Reges et sacerdotes spirituales, fideles omnes censentur, utpote qui sacrificia spiritalia offerunt; alioqui eodem argumento posset quis concludere omnes Reges esse. Quam suam sententiam satis indicat verbis sequentibus Auctor: Differentiam inter Ordinem & plebem constituit Ecclesiæ auctoritas, & honor per Ordinis confessum sanctificatus à Deo. Vbi Ecclesiastici ordinis est confessus (sic enim profus castigamus, etiam hic omisa negandi particula non,) & offert & tingit (sic iterum Tertulliano more, pro: tingit, maxime quum paulo post legatur: tinguis) sacerdos qui est ibi solus. Item ex qua persona talo quid dicat, explicat lib. de Monogam. cap. 12. Sed (inquit) quum extollimur & inflamur aduersus Clerum, tunc vnus omnes sumus, tunc omnes sacerdotes, quia sacerdotes nos Deo & patri fecit. Quū ad perauersionem disciplinæ Sacerdotalis prouocamur, deponimus infulas, & pares sumus; satis superq; indicat propterea laicos

facerdotes dici, quòd ad disciplinam sacerdotalem teneantur. Quòd pertinet etiam, quòd (verbis obscurioribus, & quantum apparet corruptis, & bis superfluo repetitis) hic sequitur: Igitur si habes vis sacerdotis, &c. & quòd apertius est: Dicam, omnes nos Deus ita voluit dispositos esse, vt vbiq; sanctiones eius obediendi sit disciplina. Vsq; eadè nisi laici ea obseruent, per quæ presbyteri adlegantur; quomodo erunt presbyteri qui de laicis adleguntur? Atque hoc est quòd Auctorem interpretatus scribit B. Hieron. ita supra: Quamquam lege sacerdotali teneatur & laicus, qui talem præbere se debet, vt possit eligi in sacerdotium. Non autem eligitur, si dignus fuerit; porro eliguntur ex laicis sacerdotes; ergo & laicus tenetur mandato, per quòd ad sacerdotium peruenitur. Atqui de differentia inter Ordinem & Plebem, atque ad eò de Ordinis sacramentis, & singulis eius gradibus, vide supra To. 3. Adnot. nostras in lib. de Prescript. adu. haret. c. 40. n. 247. & cap. 41. num. 267. 268. 269. 270. & 271. Item de eo quòd sacerdotalis sit officij offerre, Tom. 2. lib. de Orat. num. 1. lib. de Cor. milit. cap. 3. num. 35. (vbi etiam de nomine Præpositorum seu Præfidentium) & lib. de Feland. virgin. cap. 9. nu. 67. & 68. Denique quòd proprium eum sit sacerdotis tingere, ibidem n. 66. & Tom. 3. lib. de Prescript. adu. haret. num. 263. ac lib. de Bap. cap. 17. nu. 115. 116. & 117.

40. Sed & vbi tres, Ecclesia est; licet laici, &c.] Similis locus est supra lib. de Penitent. cap. 10. In vno & altero est Ecclesia. Verum ibi loquitur de sacerdote, apud quem se habet Exomologesis, tamquam Ecclesia præpositum. Hic ad ludere videtur: Vbi enim sunt duo vel tres, congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Verum ad haresin Montani videtur pertinere, quòd addat: licet laici, vt potè in eorum sectatores potissimum competat illud lib. de Prescript. adu. haret. cap. 1. Hodie presbyter qui cras laicus. Nam & laicis sacerdotalia munia iniungunt. Econtrario B. Cypriano teste Epist. 69. ad Florentium Pupianum: Ecclesia plebs est sacerdoti adunata, & pastori suo grege adherens. Neque etiam in paucis est Ecclesia (sicuti hinc colligunt Magdenburgenses) sed iuxta eundem lib. de Unit. Ecclesia: Ecclesia in multitudinem latius incremento secundum gratiam extenditur, & Domini luce perfusa per totum orbem radios suos porrigit, & ramos suos in uniuersam terram copia ubertatis extendit. Nec verò etiam dissentit ab illo Auctor in libris prioribus, quos ante omnem haresin scripsit, quum Præfidentium meminit Apolog. cap. 39. & lib. de Coron. milit. cap. 3. ac lib. de Bap. Anathitis, denique Episcoporum ac Præpositorum dicto loco lib. de Monog. aliisque locis citatis ad lib. de Prescript. cap. 2. nu. 183. & cap. 41. num. 267. Quid quòd etiam Ecclesiam iam sua ætate apud omnes mundi nationes diffusam fuisse fateatur supra Tom. 2. lib. adu. Ind. cap. 7. & 12. Valeant itaque Magdenburgenses cum ceteris plerisque hareticis, qui quum videant se dissentire ab Ecclesia uniuersali & catholica, sese iactitare solent de paucitate fidelium in Ecclesia; non secus atque olim Donatista, qui in sola Africa Ecclesiam esse contendebant; contra quos multis voluminibus disputauit B. Augustinus, quòd Lectorem remittimus, vt potè qui omnes aduersariorum rationes latissime confutet, vbiq; docens catholicam esse & uniuersalem Ecclesiam. Quam etiam agnouit Auctor lib. de Prescript. adu. haret. cap. 20. quum dicit: Statim igitur Apostoli, primò per Iudæam, dehinc & in orbem profecti, Ecclesias apud vnquamque ciuitatem condiderunt, à quibus traducem fidei &

semina doctrinæ, ceteræ exinde Ecclesiæ mutuatae sunt, & quotidie mutantur, vt Ecclesiæ fiant, &c. Econtrario Auctor Ecclesiæ hæreticorum, qui de paucitate fidelium ferè gloriarī solet, comparat, & apponit, vesparum farris, lib. 4. adu. Marc. c. 5. vbi vide & nostras Adnotat. n. 44. Atqui rursus reposuimus iuxta Romanam castigationem ex codice Gorziensi: communicatur actione sacerdotis, pro eo quòd substitutum erat: excommunicatur, quia illud legitur etiam 3. MS. Vatic. codicis. Est autem illud valde obscurum, & quantum apparet mendosum: Ergo præferre debemus ante, & c. Pro quo Vatic. 3. legitur: perferre, & vnus eorum; aut, pro: ante, sed nec illi satis faciunt. Ibi denique: quàm laicus qui semel fuerit maritatus, accipitur: semel, pro: semel duntaxat, id est non bis.

CAP. VIII.

41. Liceat nunc denuò nubere, &c.] Titulum hinc capiti imposuimus: Liceat denuò nubere, sed non expedire, pro quo Paraphrasticis vertit Auctor, sed non omnia pro salute. Mox autem clarius, omnia bis vixit ergo, legeretur: Quid autem magis velle debetis, quòd bonum est quia licet, an quòd bonum quia prodest? sed nolimus tantæ verborum mutationem facere.

42. Licebat & Apostolis nubere, & vxores circumducere, &c.] Quum aduadat ad illud 1. Cor. 9. Nihil non habemus potestatem, mulierè, Græcè γυναικα, circumducere; id est, vsque ad: Sed qui his vltus non est, non ex persona Auctoris dicit, sed eorum qui secundas nuptias inde videbantur comprobare velles, satis manifestum fit ex lib. seq. de Monog. c. 8. vbi verba Apostoli tractant: Nec enim (inquit) si penes Græcos còmuni vocabulo cenentur mulieres & vxores pro consuetudinis facilitate (ceterum est proprium vocabulum vxorum) idèò Paulum sic interpretabimur: quasi demonstraret Apostolos vxores habuisse. Si enim de matrimonii disputaret, &c. rectè videretur dicere: Non enim habemus potestatem vxores circumducendi, sicut ceteri Apostoli & Cephas; At vbi ea subiungit, quæ de victuaria exhibitione abstinentiam eius ostendunt, dicens: Non enim potestatem habemus manducandi & bibendi: nò vxores demonstrat ab Apostolis circumductas; quas & qui non habent, potestatem tamen manducandi & bibendi habet; sed simpliciter mulieres, quæ illis eodem instituto quo & Dominum comitantes ministrabant. Quæ ipsa verba ad verbum penè descripta B. Hieron. lib. 1. adu. Iovin. in còfirmationem adducens illud, quòd legitur in emendatioribus exemplaribus: seruum mulierem. Vnde colligit Clemens Alexan. h. 3. Stromat. Apostolos qui vxores habuerunt, eis tamquam seruis vsu. Quare valeant Magdenburgenses, qui ex Tertulliano nituntur probare coniugium sacerdotum, quasi Apostoli, & proinde sacerdotibus liceret nubere, & vxores ducere. Maxime quum ibidem præmittat: Petrum solum inuenio maritum; per socrum, &c. Ceteros, quum maritos non inuenio; aut spadones intelligam necesse est, aut continentis; quòd etiam descriptis B. Hieron. Eadem pertinent quæ habet Auctor infra cap. 10. & B. Hieron. etiam imitatus est: Si quotidie omni momento oratio hominibus necessaria; vtrique & continentia, quæ orationi necessaria sit. Quòd, et si etiam de laici prima facie dixisset, videtur, quòtò magis in ministris altaris conuenit, quibus (sicut Auctorem & B. Hieron. imitatus scribit Innocentius Papa 1. Epist. 2. c. 9.) nò solum orandi, sed & sacrificandi iuge est officium; nec aliter Epiph. haret. 39.

TERTULLIANI
Cim. Annotationibus
PAMELI
A. V.
36.

59. & B. Ambros. in Comment. Quo magis absurdum credere, Tertullianum sensisse, quod liceret Apostolis, atque adeo sacerdotibus nubere; maxime qui continentiam fuerit addidit, ut illius amore in absurdum Montani heresim lapsus sit. Et certe id sibi licitum non fuisse, ipsi Apostoli plus satis indicaverunt, aliis id interdicens, quum Can. Apost. 26. ex non conjugatis ad Clerum euectis coniuges accipere volentibus, solum id permittunt Lecto-ribus & Cantoribus; super quo Zonaras disertis verbis adfirmat, si post ordinationem Presbyteri, Diaconi & Hypodiaconi uxores ducant, à ministerio remoueri. Quum cano-nem haud dubie respicit Nicena 1. Synodus verbis paulo-post citatis, & B. Epiphani. adu. Montanum her. 48. in hac verba: Deus honorat imprimis sacerdotij charismata, per eos qui vel post unius nuptias deinceps se à secundis abstinant, vel in virginitate erant exiguunt, & c. quem ad-modum & Apostoli eius Ecclesiasticum sacerdotij Cano-nem sanctè & recto ordine constituerunt. Citant etiam eundem Patres Syn. 2. & 3. Carthag. can. 2. quum post continentiam indictam in quo diuini ministrant sacra-menti, adiciunt: ut, quod Apostoli tradiderunt, & à priscis temporibus Ecclesia tenuit, & nos seruemus. Ad eundem adluit Syriacus Papa Epist. 4. quum de capitulis agens 80. in Synodo Episcoporum eadè, quorum unum est de celibatu sacrorum Ordinum, ea dicit Apostolica & pulchra constitutione constituta. Denique & 6. Syno-dus cap. 6. verba ipsa Canonis Apostolici inseruit. Post Apostolos idem interdictum perit ad perdurauit. Idque imprimis in Ecclesia Latina, sicuti ex predictis testimonijs Patrum & Conciliorum patet, & praterea ex B. Cyr. Epist. 63. ad Pompon. de virginib. num. 16. Concil. Rom. sub Syluestro Papa primo, Concil. Telesi alibi, B. Hieron. Apolog. ad Pammach. & lib. adu. Vigilant. B. August. locis compluribus, Sixto 3. lib. de castitate, Leone 1. Epist. 62. ad Anastasium, Eratore in Act. Apost. 16. Conc. Tolet. 1. cap. 4. Conc. Agath. cap. 28. Conc. Antisidor. c. 21. Conc. Tolet. 2. cap. 1. & 2. Aurel. 3. cap. 1. Turon. 2. cap. 15. Tolet. 3. cap. 5. Tolet. 4. cap. 26. & Tolet. 5. cap. 4. Pelag. 2. Pap. B. Gregorio teste, & ipso B. Gregor. lib. 1. Epist. 42. ac 60. & lib. 3. Epist. 5. ac 34. Beda in Lucam, Zacharia Pap. Epist. ad S. Bonif. Vibano 2. alibi, Calixto 2. ver-bis à Gratiano citatis dist. 27. cap. Presbyteri, Lucio 2. Epist. ad Epist. Gall. & Germ. ac Concilio Romano 110. Episcoporum sub Gregorio 7. Denique ex Epistolis Petri Damiani ad Cumbertum Taurinensem Episcopum, ac Leonis Papa 9. aduersus Nicetam, & libris Vmberii Ce-nomanensis eiusdem Leonis legati ad Constantinopolita-nos, quos scripsit aduersus eundem Nicetam, & aduersus calumnias Michaelis Patriarche; ubi ex professo hanc ma-teriam tractant. In Ecclesia etiam Græca siue Orientali, idipsam manifestum sit ex Concil. Anoy. can. 10. Neoca-sar. cap. 1. Actis Niceni 1. & 6. Synodi in Trullo, item B. Cyrill. Hiero. catechesi 7. Gregor. Nazianz. lib. de Virgin. cap. ult. Epiphani. locis citatis, & Orat. de fide cathol. & Apost. Ecclesia, Mart. Bracarensi Syn. Græc. cap. 4. & Ma-ximo lib. ad quest. Thalasi, denique Nomocanone Pho-tij Tit. 9. cap. 29. apud Balsamonem, ubi citat Nouellam Iustiniani De permissis vel prohibitis matrimonijs ex lib. 1. Cod. Tit. 13. Quibus omnibus canonibus, qui post ordina-tionem uxorem duxerit, à Clero eicitur. Verba reliquorum compendij gratia pretermittimus; hic dumtaxat adicien-tes quod ex Actis Niceni Conc. 1. & 6. Synodi citauimus, eo quod quidam pro se illa citare non vereantur in contra-rium. Acta Synodi Nicene sic habent apud Socratem hi-stor. Eccles. lib. 1. cap. 11. & Zoilom. lib. 1. cap. 23. Quapro-

pter (inquit in Synodo Paphlagensium) pro eo atque anti-quitius (nempe ab Apostolorum aetate) seruari soli-tum est, deinceps quoque obtinere oportet, ut qui sacerdotalem susceperint dignitatem cœlibes, pos-tea quoque à coniugio abstineant. sexta Synodi in Trullo Patres haud absimiliter c. 6. Quoniam (inquirunt) in Apostolicis Canonibus dictum est, eorum qui non ducta vxore in Clerum promouentur, solos Lectores & Cantores vxorem posse ducere, & nos hoc seruantes decernimus, vnde deinceps nulli penitus Hypodiacono vel Diacono vel Presbytero, post sui ordinationem, coniugium contrahere liceat. Si autem fuerit hoc ausus facere, deponatur. Cete-rum præfatus eodem pertinent testimonia omnia tam Gre-corum quam Latinorum de continentia Clericorum etiam à proprijs vxoribus, à nobis supra citata Tom. 2. lib. in Cul-tu famin. cap. 9. num. 51. Si enim etiam à proprijs vxori-bus continere oportuerit, multo minus licet novas uxores ducere. Quamquam in Ecclesia Orientali non videtur ea continentia vbiq; seruata, quò pertinet illud Stephani Papa, cap. aliter. Dist. 31. vbi hoc (non verò, ut calum-niantur quidam, in matrimonio ministris altaris concessò) aliam occidit esse Traditionem Ecclesiarum Orientalium quam Occidentalium. Hac paulo latius contra Magden-burgenses. Poterit verò Lector etiam consulere Claudij Espencei lib. 4. de Continentia, & alios nostræ æculi eius-dem argumenti tractatores quamplurimos. Hoc dumtaxat adiciamus, quod fuit hæc olim hæresis Nicolaitarum, vi-pere qui nuptias omnibus, atque adeo etiam altaris mini-istris non modo concedebant, sed etiam contendebant non licere illis absque vxore esse. Deinde etiam condemnata in Iouiniano, qui B. Hieron. teste ita nuptias predicabat, ut virginitati detraberet. Denique etiam in Vigilantio, ut-pote de quo in hac verba B. Hieron. Pro nephas, Episcopos sui sceleris dicuntur habere, infortes, si tamen Episcopi no-minandi sunt, qui non ordinat Diaconos, nisi prius uxores duxerint, nulli calibi credentes pudicitiam.

43. Sed qui his vsus non est in occasionem, & c.] Hic adluit ad sequentia verba 1. Cor. 9. Sed non vli sumus hæc potestate, ne quod offendiculum de-mus Euangelio Christi. Atque hoc est quod dicit: in occasionem.

CAP. IX.

44. Abstinentiæ præstruxerit superiorem, & c.] Huc capiti inscriptionem fecimus: Quod optimum sit mulierem non tangere. Subintelligit autem superiorem sensum etiam Rhenano interprete; qui adnotat, Non, in eo quod sequitur, accipi pro: Nonne.

45. secundum matrimonium quasi speciem stu-pri, & c.] Nempe: esse, vti idem adnotauit. Eodem sensu mox dixit: stupri ad sine. Atque ad hoc locum haud-dubie respicit B. August. lib. ad heresibus, quum dicit: Tertullianum nuptias secundas tamquam supra damnaße, ubi quum addit: contra doctrinam Apostoli-cam; videtur id ex professo fecisse, ut intelligat Lector, per-peram hic pro se citari Apostolum ab Auctore. Nam ne-que illud 1. Corinth. 7. maritos hoc in sollicitudinem habere, quomodo sibi (id est vxoribus, nam nouo mo-do, sibi vsurpat) placeant; neque etiam quod paulo post citat: Optimum est homini mulierem non tange-re, facit ad comprobationem eius, quod in matrimonium sit fornicatio siue stuprum, vti more suo loquitur Auctor.

46. nam vt bonam sollicitudinem non subde-uaret, & c.] Id est (inquit Rhenan.) non prohiberet eam sollicitudinem qua de moribus est, utpote bonam. Verum

similiter legant MS. nec ex loco simili supra, castigari potuerit.

59. ne templa derelinquantur, &c.] Loqui Aethiorem de templis ethnicorum patet ex eo quod sequitur: ne modo non sint (nam sic supplemus ex 3. V. aru. MS.) qui exclamant: Christiani ad bestias, quod ferè fiebat in spectaculis, sicuti patet l. eiusdem tituli Tom. 2. cap. 27. num. 196. Et vero moris fuit Veteribus: templa ethnicis adtribuere, Ecclesias Christianas, sicuti etiam adnotauimus supra lib. de Idolol. cap. 7. num. 29. sub finem.

60. Ad quos suscipiendos legibus compelluntur homines, &c.] Hoc ipsum (inquit Rhenan.) aliis verbis dixit lib. ad Vxor. 1. (nempè cap. 5.) quæ etiam à gentiliu prophanis vitantur, quæ legibus locantur. Quod Lectorem remittimus ad Adnot. nostras nu. 31. & ad Apolog. cap. 4. num. 52. & infra quoque lib. de Monog.

61. quia sapiens quique numquã libens filios desiderasset, &c.] Legimus quique, ex 3. MS. V. aru. cod. more Tertulliano, pro: quique. Adluit autem ad aureolum Theophrasti librum de Nuptiis, in quo definitur non esse uxorem ducendam sapientis; cuius totius argumentum late prosequitur B. Hieron. sub finem lib. 1. adu. Iouin.

62. Puto nobis, &c.] Ibi: nalcentem, subauditur: tam. Huius formulæ multas orationes iam in Tertulliani precedentibus libris passim indicauimus, vsque ad fastidium. Similiter nobis, scilicet Christianis.

CAP. XIII.

63. Ad hanc meam contentionem, &c.] Caput hoc in scriptis: De exemplis Monogamiæ apud ethnicos. Quæ ipsa videre est parim supra l. 1. ad Vxor. cap. 6. & 7. partim infra lib. de Monog. ca. vlt. & eadem penè omnia descripsit etiam B. Hieron. Epist. sapientia & lib. 1. adu. Iouin.

64. vniuita pronuba, &c.] Pronuba, teste Donato, ex parte uxoris nuptiis præcundis & comitandis præerat, sicut Auspex (cuius etiam hic meminit Auctor) ex parte viri; sic dictus, quod auspiciali sic dicta, quasi auspiciali pro nuptiis ex volatu auium captare solet.

65. Certè Flaminica non nisi vniuita est, &c.] Proffus sic castigauimus ex 3. MS. V. aru. cod. antea etiam admoniti ab Harrisio & Latino, pro: Flaminia, tunc quod illud legatur infra l. de Monog. et apud B. Hier. loco priori, iuxta quod nunc castigatus est à Victorio, tum quod distinguat Gellius lib. 10. c. 15. inter Flaminicam Flaminis uxorem, & Flaminiam Flaminis Dialis domum. Legimus item: quæ Flaminis lex est, pro: Flaminia, nam hoc est quod sequitur de Pontifice Maximo, id est, Flamine. Nam duo ipsi Pontifici Maximo iterare matrimonia non licet, &c. quo lib. de Monog. latius.

66. qua diabolo qui antistant, &c.] Non ignoret (inquit Rhenan.) Lector pro: quidam stant, suppositos nos: antistant; vt sit: antistant, pro: Antistites: agunt, Deorum scilicet Gentilium.

67. nunc virginitate, nunc viduitate euirant, &c.] Inustus (inquit idem) ab exemplarium lectione discedo, sed tamè hic pro: periurant, ausus sum scribere: euirant. Cuius mutationis hæc est ratio. Videbam verbum periurant hic non habere locum, deinde memineram adnotasse Erasmus nostrum in scholiis ad Gerontiam, in versibus Hieronymi: codicibus legi: Hierophanta apud Athenas euirat virum. Vt sic figura Græca: euirat virum, id est secundum virum, & euirat accipitur absolute, pro: desinit agere virum. Hinc inductus sum vt hoc loco pro: periurant, supposuerim euirant. Nec docti improbabunt, vt spero. Si quidem

Tertullianum imitatus est B. Hieron. Quod verò dicit hic: nunc virginitate, nunc viduitate euirant, idem scripsit lib. de Prescript. cap. 40. de diabolo Dei amulatore: Habet (inquit) & virgines, habet & continentes.

68. Noueram Virgines Vestæ, &c.] De his idipsum habes supra & infra, & apud B. Hier. vtroque loco. Vide etiam Adnot. nostras ad l. iam dictam l. ad Vxor. c. 6. n. 40.

69. & Iunonis apud Achaia ganecum, &c.] Proffus hic aduocandum fuit: & Iunonis; nam præterquam quod Vestæ non fuerit agnita in Achaia, supra sic loquitur Auctor: Acher Iunoni apud Egiam oppidum virgo fortitur, & infra: Iunonis Achaica, & B. Hieron. priori loco: Iunonis Achiuæ; de quo vbi supra num. 41. Hinc autem patet hallucinari Rhenan. in coniectura, qua coniectura legendam: apud Acharrenses.

70. & attocis apud Delphos, &c.] Sic habent (inquit Rhen.) exemplaria. Canonè vocat Hieron. attocem, hoc est constantem, vt exponit Aron Grammaticus. An hoc sit Pythij epitheton propter constantiam in consuetudine dracone, nescio. Nec liquet an ἀττοκίς, quod verum significat, quo vocabulo Pindarus vocatur, mutatu sit in atrox. Cui correspondet illud, quod infra vocet has virgines Apollinis Pythij; vbi de his latius, sicuti etiam de Mineruæ ac Dianæ virginibus, & Tauri illius Egyptij Antistitibus.

71. fœminas verò Cereris Africana, &c.] De his vide supra lib. 1. ad Vxor. nostras Adnot. num. 43. An ad eandem adludat B. Hieron. dum priori loco scribit matronas trecentas Genis Thestonum, quum captiuitatis conditione Consul se tradendas didicissent, deprecatis vt templo Cereris in seruitium traderentur, dispiciat Lector curiosus. De Didone verò vide supra Tom. 1. Apolog. cap. vlt. num. 622. De Lucretia verò Tom. 2. lib. ad Martyras cap. 4. num. 47. Vtriusque etiam meminit Auctor supra & infra, & vtroque loco B. Hieron.

72. Quanta igitur & que in Ecclesiis ordinari solent, &c.] De his loquitur, quarum meminit Apost. 1. Tim. 3. Mulieres firmiter pudicas, &c. & Tit. 2. Annos similiter in habitu sancto, vbi Græcè est πρεσβυτέραις & γυναικῶν τῶν ἐπιτοπῶν. Denique 1. Tim. 5. Vidua eligatur non minus 60. annorum. Sic enim Apostolum interpretatur non semel B. Epiphanius; obseruans interim appellari πρεσβυτέραις, & πρεσβυτέραις, ne quis existimet, aliquid muneris sacerdotalis ad illas in Ecclesia administrari posse; Contra quam supra docuimus To. 3. ad lib. de Prescript. adu. hæret. cap. 41. nu. 260. 261. & 262. et ipse quoque Epiphanius adu. Pepsitanos, Montanistas, & Collyridianos. Qui indicat earum & Diaconissarum ministerium (præter officium docendis domi adolescentiores, cuius meminit Apost. ad Titum 2.) in lauandis ante baptismum mulierum corporibus & postea abstergendis. Quibus adde ministerium Apostolorum, cuius Act. 6. fit mentio, in procurandis vita necessariis; & quod nulla mulier ad Episcopum accederet, nisi Diaconissa Diaconum adiret, & ille Episcopo muniaret, iuxta B. Clementem Romanum Constit. Apost. lib. 2. cap. 30. qui etiam ibidem l. 6. cap. 17. tradit Diaconissam eligi debere virginem, aut vnus viri viduam. Quo fit vt subiungat hic Auctor eas Deo nubere. Quod confirmatur, dum can. 15. Synodi Chalcedo. & Syn. 6. in Trullo can. 14. interdicitur eis nuptia. Vbi atas illarum, quam Apost. prescripserat 60. annorum, relaxatur ad annos 40. Et in super ordinationis earum fit mentio; in qua interim nullam fuisse adhibitam manus impositionem, & ideo pro laicis habitas, patet ex 1. Syn. Nicæna can. 19. Immo verò Presbyterarum

ordinatio (quas Presbyterorum uxores fuisse subindicat B. Clemens) prohibita fuit postmodum Conc. Laodicensi can. 11. ubi iuxta secundam translationem vocantur etiam Matricularia. Sicut etiam Diaconissarum interdicta fuit Conciliorum Arausiaci 1. can. 26. Epaunen. can. 21. & Aurelian. 2. can. 18. Et verò etiam Theodorus Balsamon in dist. syn. Calced. suo tempore illarum ordinationem exco-
luisse scribit. Quare videtur B. Grego. dum Conc. Rom. ca. 1. 2. & 3. vetat in coniuges duci Presbyteram, Diaconis-
sam, & Monacham: alia significatione priores illas accipe-

re, nempe pro Abbatissis & Priorissis Sanctimonialium.
73. Quae Deo nubere maluerunt, &c.] Quomodo Deo nubant, explicat addendo: quaeque se iam illius pudoris filias dicauerunt. Verum de Voto castitatis feminarum, ad quod hic alludit, supra Tom. 2. Adnotat. nostris in lib. de Feland. virgin. num. 1.
74. TERTULLIANI ad haec exhortatis, &c.] Sicuti etiam sub finem argumenti adnotauimus, hinc manifestum est librum hunc Tertulliani esse factum germanum.

ARGUMENTVM LIBRI DE MONOGAMIA,
PER IACOBVM PAMELIVM.

TERTULLIANI
Cum Annotationibus
PAMELII
A. V.
16.

- I. **D**E MONOGAMIA scripturus Tertullianus annis circiter 160. post Apostolos; imprimis, inter haereticos qui nuptias auferunt, & eos qui non semel nubunt, mediam sese sequi sententiam scribit de vno matrimonio.
- II. In hoc lapsus, quod Montanum, quem in hac sequitur, Paracletum vocet, & haereticum noget; nihilque contra Catholicam religionem docuisse, quum tamen supra lib. de Praescript. adu. haeret. ca. 52. haeresis condemnet eos, qui κατὰ ὀργῆς dicebantur, eo quod dicerent Paracletum in Montano plura meliora & maiora dixisse, quam Christus in Euangelium protulerit.
- III. Deinde docet nihil noui esse Monogamiam, quod Christus & Apostoli nuptiis continentiam praetulerint.
- IIII. Antiquitatem eiusdem probans, ex eo quod vnā feminam masculo Deus sinxerit.
- V. Ad quod principium reciprocanda esse vniuersa in Christo spadone, immò cum vna Ecclesia Monogamo.
- VI. Digamiae Abrahae, Dauidis & Salomonis; opponens Monogamiam Isaac, Iosaph, Aaronis, & Moysi.
- VII. Aliam item rationem Veteris Legis & Nouae, quaeque interim etiam vtraque Lex prohibeat sacerdotes denuò nubere.
- VIII. In noua etiam Lege occurrere, Monogamiam Zachariae, Annae viduae, & Petri; continentiam etiam Ioannis antecursoris, Simeonis Iusti, & ceterorum à Petro Apostolorum.
- IX. Facere etiam pro Monogamia sententias Christi, quas praemisit in repudij retractatu.
- X. Maxime, quod repudium quoddam Auctori, quamquam perperam, videatur, nondum separato quantum apparet apud Deum matrimonio; vixit quum pro anima viri oret, & refrigerium ei adpostulet, & offerat annuis diebus dormitionis eius.
- XI. Deinde Apostolum permittentē nubere in Domino defunctae uxore (quamquam etiam perperam, & sensu Apostoli contrario) interpretatur de ea quae ante fidem amissa sit.
- XII. Quemadmodum etiam quod eos qui sunt in Clero, Monogamiae iugo adstrinxerit, aliis frustra nititur adplicare.
- XIII. Item & alios duos Apostoli locos detorquere non veretur.
- XIIII. Addens (sed nec hoc recte) si permiserit Apostolus in fide amisso matrimonio nubere, id indulgisse initio fidei, quod postea interdixerit Paracletus.
- XV. Et verò Apostolum eos notare, qui in totum nubere prohibebant.
- XVI. Ridet deinde varias excusationes secundarum nuptiarum.
- XVII. Denique exemplis ethnicorum Monogamiae & virginitatis, librum suum concludit.

Cete-

Ceterum citat hunc Librum Auctor ipse infra Libro de Ieiunijs aduersus Psychicos cap. 1. in hæc verba: De modo quidem nubendi iam edidimus MONOGAMIAE defensionem. At scriptum contra Ecclesiam disertis verbis scribunt B. Hieron. & Nicephorus locis citatis ad calcem Argumenti Libri præcedentis. De eodem sic scribit B. Hieronym. in Epist. ad Titum: Montanus, & qui Nouati (seu potius Nouatiani, sicuti emendandum censco) schisma sectantur, nomen sibi munditie præsumpsere, putantque secunda matrimonia ab Ecclesia communiione prohibenda; quum Apostolus de Episcopis & Presbyteris hoc præcipiens, utique in ceteris relaxarit; non quod hortetur ad secunda matrimonia, sed quod necessitati carnis indulgeat. SCRIBIT & TERTULLIANVS DE MONOGAMIA LIBRVM hæreticum; quem Apostolo contrariare nemo qui Apostolum legerit, ignorabit. Haud aliter B. Augustin. Hinc maxime Cataphrygarum & Nouatianorum hæresis tumuerunt, quas buccis sonantibus, non sapientibus TERTULLIANVS inflauit, dum secundas nuptias nunquam illicitas maledico dente concidit, quas omnino licitas Apostolus sobria mente concedit. Quæ testimonia antidoti loco huc adducenda putauimus. Atqui Librum hunc iam olim viderunt MS. Trithemius & Politianus, edidit autem Rhenanus primum cum scholijs, deinde & Adnotationibus castigatus ex tribus sepe dictis MS. codicibus, deinde ex codice Britannico recognouit Gelenius; nos nunc denique ad tria Vaticana & unum Anglicum Dn. Doctoris Ioannis Clementis MS. exemplaria, & ex vna atque altera coniecturis Dominorum Latinij & Harrisij iterum castigauimus, nouisque Argumento & Adnotationibus locupletauimus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI CARTHAGINIENSIS PRES- BYTERI, DE MONOGAMIA LIBER.

AÆRETICI¹ nuptias auferunt, Psychici ingerunt. Illi nec semel, isti non semel nubunt. Quid agis Lex creatoris?² Inter alienos spadones & aurigas tuos tantundem quereris de domestico obsequio, quantum de fastidio extraneo: proinde & telæ dunt qui abutuntur, quemadmodum qui non vtuntur. Verum neque continentia eiusmodi laudanda, quia hæretica est, neque licentia defendenda, quia Psychica est. Illa blasphematur, ista luxuriatur. Illa destruit nuptiarum Deum, ista confundit. Penes nos autem, quos Spiritales merito dici facit agnitio spiritualium carismatum, tam continentia religiosa est quam licentia verecunda, quando quidem ambæ cum creatore sunt. Continentia legem nuptiarum honorat, licentia temperat. Illa non cogitur, ista regitur. Illa arbitrium habet, hæc modum, vnum matrimonium nouimus, sicut vnum Deum. Magis honorem refert lex nuptiarum, ubi habet & pudorem. Sed Psychicis non recipientibus spiritum, ea quæ sunt spiritus non placent. Ita dum quæ sunt spiritus non placent, ea quæ sunt carnis placebunt, vt contraria spiritui. Caro, inquit, aduersus spiritum concupiscit, & spiritus aduersus carnem. Quid autem concupiscet caro, quam quæ magis carnis sunt? Propter quod & in primordio extranea spiritus facta est, Non, inquit, permanebit spiritus meus in istis hominibus in æuum, eo quod caro sint. [7 Itaque Monogamiæ disciplinam in hæresim exprobrant. Nec vlla magis ex causa Paracletum negare coguntur, quam dum existimant nouæ disciplinæ institutorem, & quidem durissimæ illis, vt iam de hoc primum consistendum sit in generali retractatu, 8 An capiat Paracletum aliquid tale docuisse, quod aut nouum deputari possit aduersus Catholicam traditionem, aut onerosum aduersus leuem farcinam Domini? De utroque au-

CAP. I.

Gal. 5.

Gen. 6.
CAP. II.

tem ipse Dominus pronuntiauit. Dicens enim. ¹⁰ Adhuc multa habeo quæ loquar ad vos, D
 sed nondum potestis portare ea: quum venerit Spiritus sanctus, ille vos ducet in omnem
 veritatem; satis utique præterdit ea acturum illum quæ & noua existimari possint, ut nun-
 quam retrò edita, & aliquanto onerosa, ut idcirco non edita. Ergo, inquis, hac argumen-
 tatione quiduis nouum & onerosum Paracletus adscribi poterit, etsi ab aduersario spiritu
 fuerit. Non utique. Aduersarius enim spiritus ex diuersitate prædicationis appareret, pri-
 mò regulam adulterans fidei, & ita ordinem adulterans disciplina: quia cuius gradus
 prior est, eius corruptela antecedit, id est Fidei, quæ prior est disciplina. Antè quis de
 Deo hæreticus sit non esse est, & tunc de instituto. Paracletus autem multa habens edocere
 quæ in illum discessit Dominus, secundum præfinitionem, ipsum primò Christum conte-
 stabitur, qualem credimus, cum toto ordine Dei creatoris, & ipsum glorificabit, & de
 ipso commemorabit: & sic de principali regula agnitus, illa multa quæ sunt disciplinarum
 reuelabit, fidem dicente pro eis integritate prædicationis, licet nouis, quia nunc reue-
 lantur: licet onerosis, quia nec nunc sustinentur, non alterius tamen Christi, quàm qui
 habere se dixit, & alia multa, quæ à Paracletus edocerentur, non minus istis onerosa quàm
 illis à quibus nondum tunc sustinebantur. [¹¹ Sed an onerosa Monogamia, viderit ad-
 huc impudens infirmitas carnis. An autem noua, de hoc interim constet. Illud enim am-
 plius dicimus, etiam si totam & solidam virginitatem sive continentiam Paracletus hodie
 determinasset, ut ne vnus quidem nuptiis feruorem carnis despumare permitteret, sic quo-
 que nihil noui inducere videretur; ipso Domino spadonibus aperiente regna cælorum, E
 Matth. 19. ¹² ut & ipso spadone. ¹³ ad quem spectans & Apostolus, propterea & ipse castratus, con-
 1. Cor. 7. ¹⁴ tinentiam maualt. Sed saluo, inquis, iure nubendi, planè saluo, & videbimus quouique:
 nihilominus iam ex ea parte destructo qua continentiam præfert. Bonum, inquit, homini
 mulierem non contingere. Ergo malum est contingere. ¹⁴ Nihil enim bono contrarium
 nisi malum. Ideoque superesse, ut & qui habeant vxores, sic sint, quasi non habeant; quo
 magis qui non habent, habere non debeant. Reddit etiam causas cur ita suadeat; quod
 innupti de Deo cogitè: nupti verò quomodo in matrimonio quis suo placeat. Et possum
 contendere, non merè bonum esse, quod permittitur. Quod enim merè bonum est, non
 permittitur, sed vltro licet. Permissio habet causam, aliquando & necessitatis. Denique
 in hac specie non est voluntas permittentis nubere. Aliud enim vult: Volo vos, inquit,
 omnes sic esse quomodo & ego. Et quum ostendit melius esse, quid utique se velle confir-
 mat, quàm quod melius esse præmisit. Et ita si aliud quàm quod voluit permittit, non vo-
 luntate, sed necessitate permittens, non merè bonum ostendit, quod inuitus inest.
 Ibidem. ¹⁵ Denique quum dicit: Melius est nubere quàm vri, quæ id bonum intelligèdum quod
 melius est pœna? quod non potest videri melius, nisi pœsimo comparatum? Bonum illud
 est quod per se hoc nomen tenet, sine comparatione non dico mali, sed etiam boni alte-
 rius: ut si & alio bono comparatum adumbretur, remaneat nihilominus in boni nomine.
 Ceterum si per mali collationem cogitur bonum dici, non tam bonum est quàm genus
 mali inferioris, quod ab altiore malo obscuratum ad nomen boni impellitur. Aufer de-
 nique conditionem, ut non dicas, melius est nubere quàm vri, & quæro an dicere au-
 deas, melius nubere, non adiiciens quo melius sit. Fit ergo iam non melius, & dum non
 melius, nec bonum, sublata conditione, quæ dum melius illud facit alio, ita bonum ha-
 beri cogit. Melius est vnum oculum amittere quàm duos. Si tamen discedas à compara-
 tione mali vtriusque, non erit melius vnum oculum habere, quia nec bonum. Quid nunc,
 si omnem indulgentiam nubendi de suo, id est, de humano sensu accommodat ex neces-
 sitate qua diximus, quia melius sit nubere quàm vri? Denique conuersus ad alteram spe-
 ciem dicendo, Nuptis autem denuntio, non ego, sed Dominus: ostendit illa quæ supra
 dixera, non dominicæ auctoritatis fuisse, sed humanæ æstimationis. At vbi ad cõtinen-
 tiam reflectit animos, Volo autem vos sic esse omnes. Puto autem, inquit, & ego spiri-
 tum Dei habeo: ut si quid indulserat ex necessitate, id spiritus sancti auctoritate reuoca-
 ret. ¹⁶ Sed & Ioannes monens sic nos incedere debere quemadmodum & Dominus, uti-
 que etiam secundum sanctitatem carnis admonuit incedere, adeò manifestè. Et omnis,
 1. Ioan. 3. inquit, qui spem istam in illo habet, castificat se, sicut & ipse castus est. Nam & alibi, Estote
 1. Cor. 11. sancti, sicut & ille sanctus fuit, scilicet carne. De spiritu enim non dixisset, quia spiritus
 vltro sanctus agnoscitur, nec expectat sanctitatis admonitionem quæ propria natura est
 eius. Caro autem docetur sanctitatem, quæ & in Christo fuit sancta. Igitur si omnia ista
 oblit-

TERTULLIANI
 Cùm Annotationibus
 PAMELII
 A. V.
 16.

A obliterant licentiam nubendi, & conditione licentiæ inspecta, & prælatione continentia¹⁶ imposta, cur non potuerit post Apostolos idem spiritus superueniens ad deducendam disciplinam in omnem veritatem, per gradus temporum (secundum quod Ecclesiastes, Tempus omni rei, inquit,) supremam iam carni fibulam imponere, iam non oblique à nuptiis auocans, sed exertè; quum magis nunc tempus in collecto factum sit, 17 annis citius c. l. x. exinde productis? Nonne ipse apud te retractares, Vetus hæc disciplina est præmonstrata iam tunc in carne Domini, & voluntate, dehinc in Apostolorum eius tam consiliis quàm exemplis. Olim sanctitati huic destinabamur. Nihil noui Paracletus inducit. Quod præmonuit, definit. Quod sustinuit, exposcit. Et nunc recogitans ista, facile tibi persuadebis multo magis vnica nuptias competisse Paracletico prædicare, qui prædicat & nullas: Magisque credendum temperasse illum quod & abstulisse decuisset, si quæ velit Christus intelligas. 18 In hoc quoque Paracletum agnoscere debes aduocatū, quòd à tota continentia infirmitatem tuam excusat. [19 Secedat nunc mentio Paracleti, vt nostri alicuius auctoris. Euoluamus communia instrumēta scripturarum pristinarum. Hoc ipsum demonstratur à nobis, neque nouam, neque extraneam esse Monogamiam disciplinam, immò & antiquam & propriam Christianorum, vt Paracletum reuocantem potius sentias eius quàm institutorem. Quod pertineat ad antiquitatem, quæ potest antiquior forma proferri, quàm ipse census generis humani? Vnam scēminam masculo Deus finxit, vna costa eius decerpta, & vtique ex pluribus. Sed & in præfatione ipsius operis, Non est, inquit, bonum homini, solum eum esse: faciamus adiutorium illi. Adiutores enim dixit, si pluribus eum vxoribus destinasset. Adiecit & legem de futuro. Si quidem propheticè dictum est: Et erunt duo in vnam carnem, non tres, neque plures. Ceterum iam non duo, si plures. Stetit lex. Denique perseverauit vnio coniugij in auctoribus generis ad finem vsque, non quia non erant scēminæ aliæ, sed quia ideò non erant, ne primitiæ generis duplici matrimonio contaminarentur. Alioquin si Deus voluisset, esse & potuissent: certè de filiarum suarum numerositate sumpsisset, non minus ex ossibus & ex carne sua habens eam, si hoc pie fieret. At vbi primum scelus, homicidium, 21 in fratricidio dedicatum, tam dignum secundo loco scelus non fuit, quàm duæ nuptiæ. Neque enim refert duas quis vxores singulas habuerit, an pariter singulæ duas fecerint. Idem numerus coniunctorum & separatorum. Semel tamen vim passa institutio Dei per Lamech, constitit postea in finem vsque gentis illius. Secundus Lamech nullus extitit, quomodo duabus maritatus. Negat scriptura quod non notat. Aliæ diluuium iniquitates prouocauerunt, 22 semel defensione quales fuerunt; non tamen septuagies septies; quod duo matrimonia meruerunt. 23 Sed & reformatio secundi generis humani Monogamia matre censetur. Iterum duo in vnam carnem crescere & redundare suscipiunt. Noe & vxor, filiique eorum in vnica nuptiis. Etiam in ipsis animalibus Monogamia recognoscitur, ne vel bestia de mœchia nascerentur. Ex omnibus, inquit, bestiis, ex omni carne, duo induentur in arcam, vt viuant tecum: masculus & scēmina erunt. De animalibus volatilibus secundum genus, & de omnibus serpentibus terræ, secundum genus ipsorum; duo ex omnibus introibunt ad te masculus & scēmina. Eadem forma & septena ex binis adlegi mandat ex masculino & scēmina, vno & vna. Quid amplius dicam? Immundis quoque alitibus cum binis scēminis introire non licuit. [24 Hæc quātum ad primordiorum testimonium, & originis nostræ patrociniū, & diuinæ institutionis præiudiciū. Quæ vtique lex est, non monumentum, quoniam si ita factum est à primordio, inuenimus nos ad initium dirigī à Christo: sicut in quæstione repudij, dicens illud propter duritiam ipsorum à Moysē esse permissum, ab initio autem non ita fuisse, sine dubio ad initium reuocat matrimonij indiuiduitatem. 25 Ideo que quos Deus ab initio coniunxit in vnam carnem duos, hodie homo non separabit. 26 Dicit & Apostolus scribens ad Ephesios: Deum proposuisse in semetipso ad dispensationem adimpletionis temporum, ad caput, id est, ad initium reciprocare vniuersa in Christo, quæ sunt super cælos & super terras in ipso. 27 Sic & duas Græciæ litteras summam & vltimam sibi induit Dominus, initij & finis concurrētium in se figuras: vti quemadmodum ad vsque voluitur, & rursus ad a replicatur, ita vt ostenderet in se esse & initij decursum ad finem, & finis recursum ad initium: vt omnis dispositio in eum definens per quem cœpta est, per Sermonem scilicet Dei, qui caro factus est, proinde definat quemadmodum & cœpit. 28 Et ad eò in Christo omnia reuocantur ad initium: vt & scēles reuerfa sit à circuncisione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio fuit: & libertas cibo-

Iean. 16.

Ecles. 3.

1. Cor. 7.

CAP. III.

Gen. 2.

Gen. 1.

Gen. 2.

Gen. 4.

Ibidem.

Gen. 6.

Gen. 4.

Gen. 9.

Gen. 6.

7.

Gen. 6.

Gen. 7.

CAP. V.

Matt. 19.

Ephes. 1.

Apoc. 1. et

22.

Ephes. 2.

Gal. 4.

rum & sanguinis solius abstinentia, sicut ab initio fuit: & matrimonij indiuiduitas, sicut ab
 initio fuit: & sepulchri cohibitio, quod ab initio non fuit: & postremo totus homo in Paradi-
 sum reuocatur, ubi ab initio fuit. Cur ergo vel Monogamum illud debeat Adā referre, qui
 non potest tam integrum præstare quam inde dimissus est: Quantū pertinet itaque ad ini-
 tij reuocacionem, id a te exigit & dispositionis, & spei tuæ ratio, quod ab initio fuit, secun-
 dum initium quod tibi & in Adam censetur, & in Noë recensetur. Elige in quo eorum initium
 tuū deutes. In ambobus te sibi Monogamiæ censura defendit. Sed & si initium transmi-
 tit ad finem, ut ad ad, quomodo finis remittit ad initium, ut ad a, atque ita census noster
 trāsfertur in Christum, animalis in spiritalem, quia non primò quod spiritale est, sed quod
 animaliale, dehinc quod spiritale: proinde videamus an id ipsum debeas huic quoque censui
 secundo, an in eandem formam conueniat nouissimus quoque Adam in quam & primus:
 quando nouissimus Adam, id est Christus, innuptus in totum, quod etiā primus Adam
 ante exiliū. Sed donato infirmitati tuæ, carnis suæ exemplo, perfectior Adam, id est Chri-
 stus, eo quoque nomine perfectior quā integrior, volenti quidē tibi spado occurrit in car-
 ne. Si verò sufficis, Monogamus occurrit in spiritu, vnam habens Ecclesiam sponsam,
 Ephes. 5. secundum Adam & Ecclē figuram; quam Apostolus in illud magnū sacramentum interpre-
 tatur, in Christum & Ecclesiam cōpetisse, carnali Monogamiæ per spiritalem. Vides igitur
 quem admodum etiam in Christo nouans censum, non possis cum sine Monogamiæ pro-
 fessione deferre; nisi carne sis quod spiritu ille est, licet & quod fuit in carne, æquē esse de-
 bueris. [1] Sed adhuc nobis quæramus aliquos originis principes. Non placent enim
 Matth. 23. quibusdam Monogami parentes, Adam & Noë, fortasse nec Christus, Ad Abrahā deni-
 1. Cor. 4. que prouocant; prohibiti patrem alium præter Deum agnoscere. Sit nunc pater noster
 Abraham, sit & Paulus. In Euangelio, inquit, ego vos generavi. Etiam Abraham te filium
 exhibe. Non enim passius tibi census est in illo. Certum tempus est, quo tuus pater est.
 Gal. 3. [2] Si enim ex fide filij deputamur Abraham, ut Apostolus docet, dicens ad Galatas: Co-
 Gen. 15. gnoscitis nempe, quia qui ex fide, isti sunt filij Abraham; quando credidit Abraham Deo,
 & deputatum est ei in iustitiam: opinor adhuc in Monogamia, quia in circumcisione non-
 dum. Quod si postea in vtrūque mutatus est; & in Digamiam per ancillæ cōcubinatum;
 a Gen. 16. & in b Circumcisionem per testamenti signaculum, non potes illum patrem agnoscere, nisi
 b Gen. 17. tunc; cum Deo credidit, si quidem secundum fidem filius eius es, non secundum carnem.
 c Gen. 15. [3] Aut si posteriorem Abraham patrem sequeris, id est Digamum, recipe & Circumcisionem.
 Si reiicias Circumcisionem, ergo recusabis & Digamum. Duas dispositiones eius binis inter
 se modis diuersas, miscere non poteris. Digamus cum circumcisione esse ortus est, Mo-
 nogamus cum Præputiatione. Recipis Digamiam, admittes & Circumcisionem, Tueris Præ-
 putiationem, teneris & Monogamiæ. Aded autem Monogami Abraham filius es sicut &
 præputiati, ut si circumcidaris, iam non sis filius, quia non eris ex fide, sed ex signaculo fidei
 Gal. 4. in præputiatione iustificata. Habes Apostolum, disce cū Galatis. Proinde et si Digamiam
 Gen. 17. iam tibi intuleris, non es illius Abraham filius, cuius fides in Monogamia præcessit. Nam
 etsi postea pater multarum nationum nuncupatur, sed earum quæ ex fide Digamiam præ-
 cedente filij habebant deputari Abraham. Exinde res viderint. Aliud sunt figura, aliud
 forma. Aliud imagines, aliud definitiones. Imagines transeunt adimpleta, definitiones
 permanent adimplenda. Imagines prophetant, definitiones gubernant. Quid Digamia
 Gal. 4. illa Abraham portendat, idem Apostolus edocet interpretator vtriusque Testamenti, sicut
 idem semen nostrum in Isaac vocatum determinat. [4] Si ex libera es, ad Isaac pertinens,
 a 2. Reg. 11. hic certe vnum matrimonium pertulit. Isti itaque sunt (ut opinor) in quibus censor. Ce-
 b 3. Reg. 11. teros nescio. Quorum si exempla circumspecto; [5] alicuius David etiam per sanguinem
 Gen. 41. nuptias sibi ingerentis; alicuius [6] Salomonis etiam vxoribus diuitis: meliora scētari ius-
 Gen. 29. sus, [7] habes; & [8] Ioseph vniugum; & hoc nomine audeo dicere, patre meliorem. [9] Ha-
 Exod. 2. bes [10] Moysen Dei de proximo arbitrum. Habes Aaronem principalem sacerdotem. [11] Se-
 Exod. 6. cundus quoque Moyses [12] populi secundi, qui imaginem nostram in promissionem Dei in-
 Exod. 25. duxit, in quo primò nomen Domini dedicatum est, non fuit Digamus. [13] Post vetera
 CA P. VII. exempla originalium personarum, æquē ad vetera trāscamus instrumenta Legalium scri-
 pturarum, & per ordinem, de omni nostra paratura retractemus. Et quoniam quidam
 Matth. 5. interdum nihil sibi dicunt esse cum lege; quam Christus non dissoluit, sed adimpleuit;
 Act. 15. interdum quæ volunt legis arripiunt; planē & nos sic dicimus decessisse legem, ut onera
 quidem eius secundum sententiam Apostolorum, quæ nec patres sustinere valuerunt, con-

TERTULLIANI
 CUM ANNOTATIONIBUS
 PAMELI
 A. V.
 16.

A concessarint; quæ verò ad iustitiam spectant, non tantùm reseruatæ permaneant, verùm & ampliata; vt scilicet redundare possit iustitia nostra super Scribarum & Phariseorum iustitiam. Si iustitia, vtique & pudicitia. Si ergo quoniam in lege præcipitur, ⁴¹ vt quis fratris sui vxorem sine liberis defuncti in matrimonium adsumat, ad suscitandum fratri suo semen; idque sæpiùs euenire in vnam personam potest secundum callidam illam quæstionem Sadducæorum: idcò & aliàs putant permissam frequentiam nuptiarum; intelligere debent primò rationem ipsius præcepti, & ita scient illam rationem iam cessantem ex eis esse quæ euacuata sunt legis. Necessariò succedendum erat in matrimonium fratris sine liberis defuncti. Primùm; quia adhuc vetus illa benedictio decurrere habebat: Crescite & redundate. Dehinc; quoniam patrum delicta etiam de filiis exigebantur. ⁴² Tertio; quoniam spadones & steriles ignominiosi habebantur. Itaque ne proinde maledicti iudicarentur, qui non naturæ reatu, at mortis præuentu orbi decessissent, idcò illis ex suo genere vicaria & quasi ⁴³ postuma soboles supparabatur. At vbi & Crescite & redundate, euacuauit extremitas temporum, inducente Apostolo: Superest, vt & qui habent vxores, sic sint, ac si non habeant: quia tempus in collecto est; ⁴⁴ & desuit vna acerba à patribus manducata filiorum dentes obstupefacere: vnusquisque enim in suo delicto morietur; ⁴⁵ & spadones non tantùm ignominia caruerunt; verùm & gratiam meruerunt, inuitati in regna cælorum; sepulta lege succedendi in matrimonium fratris, contrarium eius obtinuit non succedendi in matrimonium fratris. Et ita vt prædiximus, quòd cessauit valere, cessante ratione, non potest alij argumentationem accommodare. Ergo non nubet defuncto viro vxor, fratri vtique nuptura, si nupserit. Omnes enim nos fratres sumus; Et illa nuptura in ⁴⁶ Domino habet nubere, id est, non ethnico, sed fratri: quia & vetus lex admittit coniugium allophylosum. Cùm autem & in Leuitico cautum sit: ⁴⁷ Quicumque sumperit fratris vxorem, immunditia est, turpitude, sine liberis morientur; sine dubio dum ille prohibetur denuò nubere, & illa prohibetur, non habens nubere nisi fratri. Quomodo ergo Apostolo conueniet & legi, quam non in totum impugnat, ⁴⁸ cùm ad Epistolam ipsius venerimus, ostendetur. Interim quod pertineat ad legem, magis nobis competunt argumentationes eius. Denique prohibet eadem, Sacerdotes denuò nubere: ⁴⁹ Filiam quoque sacerdotis iubet viduam vel ciectam, si semen non fuerit illi, in domum patris sui regredi, & de pane eius ali. Idcò si semen non fuerit illi, non vt si fuerit, denuò nubat; quanto magis enim nõ nubet, si filios habeat? sed vt si habuerit, à filio potius alatur quàm à patre, quo & filius præceptum Dei exequatur: Honora patrem & matrem. Nos autem Iesum summum sacerdos, & magnus patris de suo vestiens (quæ qui in Christo tinguuntur, Christum induerunt) ⁵⁰ sacerdotes Deo patri suo fecit, secundum Ioannem. Nam & illum adolescentem festinantem ad exequias patris idcò reuocat, vt ostendat sacerdotes nos vocari ab eo, quos lex vetabat parentum sepulturæ adesse: ⁵¹ Super omnem, inquit, animam defunctam sacerdos non introibit, & super patrem suum, & super matrem suam non contaminabitur. Ergo & nos hoc interdictum obseruare debemus? Non vtique. Viuit enim vnicus pater noster Deus, & mater Ecclesia: & neque ipsi mortui sumus, qui Deo viuimus, neque mortuos sepelimus, quia & illi viuunt in Christo. Certè sacerdotes sumus à Christo vocati, Monogamiæ debitores ex pristina Dei lege, quæ nos tunc in suis sacerdotibus prophetauit. ⁵² Nunc ad legem propriè nostram, id est ad Euangelium, conuersi qualibus exipimur exemplis, dum ad sententias peruenimus: Ecce statim quasi in limine duæ nobis antistites Christianæ sanctitatis occurrunt Monogamia & Continentia: alia pudica in Zacharia sacerdote; ⁵³ alia integra in Ioâne antecursore; alia placans Deum, alia prædicans Christum; alia totum prædicans sacerdotem, alia plus præferens quàm Propheten, scilicet eum; qui non tantum prædicauerit, aut demonstrauerit coram, verum etiam baptizauerit Christum. Quis enim corpus Domini dignius ⁵⁴ initiaret, quàm eiusmodi caro, qualis & concepit illud & peperit? Et Christum quidem virgo enixa est, ⁵⁵ semel nuptura post partum, vt vterque titulus sanctitatis in Christi cæsu dispungeretur, per matrem & virginem & vniuitam. At vbi infans templo exhibetur, quis illum in matris suscipit? quis in spiritu primus agnoscit? ⁵⁶ Vir iustus, & cautus, & vtique non Digamus; vel ne indignius mox Christus à femina prædicaretur veteri vidua & vniuita, quæ & templo dedita fatis in semetipsa portendebat, quales spiritali templo, id est, Ecclesiæ debeant adhærere. Tales arbitros infans Dominus expertus, non alios habuit & adultas. ⁵⁷ Petrum solum inuenio maritum; per socrum; Monogami præsumo; ⁵⁸ per Ecclesiam,

- quæ super illum ædificata; omnem gradum ordinis sui de Monogamis erat collocatura. D
- 1. Tim. 3. et Tit. 1.* Ceteros cum maritos non inuenio, aut spadones intelligam necesse est, aut continentes. 59 Nec enim si penes Græcos communi vocabulo censentur mulieres & vxores pro consuetudinis facilitate (ceterum est proprium vocabulum vxorum) ideò Paulum sic interpretabimur; quasi demonstret vxores Apostolos habuisse. Si enim de matrimonii disputaret (60 quod in sequentibus facit, vbi magis Apostolus aliquod exemplum nominare potuisset) rectè videretur dicere: Non enim habemus potestatem vxores circumducendi, sicut ceteri Apostoli & Cephas? At vbi ea subiūgitur quæ de victuaria exhibitione abstinentiam eius ostendunt, dicentis: Non enim potestatem habemus manducandi & bibendi; non vxores demonstrat ab Apostolis circumductas; quas & qui non habent, potestatem tamen manducandi & bibendi habent; sed simpliciter mulieres, quæ illis eodem instituto quo & Dominum comitantes ministrabant. Iam verò si Christus reprobat Scribas & Phariseos, sedentes in cathedra Moysi, nec facientes quæ docerent, quale est vt & ipse super cathedram suam collocaret, qui sanctitatem carnis præcipere magis, non etiam 61 obire meminissent, quam illis omnibus modis insinuarat & docendam & agendam: in primis de suo exemplo, tunc de ceteris argumentis: 62 Cum puerorum dicit esse regnum celorum; cum consortes illis facit alios post nuptias pueros; cum ad simplicitatem columbarum; cum prouocat, 63 auis non tantum innocua, verum & pudica, quam vnus maculus nouit; cum Samaritanæ maritum negat, 64 vt adulterum ostendat numerosum maritum, cum in reuelatione gloriæ suæ de tot sanctis & Prophetis Moysen & Heliam secum mauult; alterum Monogamum, alterum spadonem; non enim aliud fuit Helias, quam Ioannes, qui in virtute & spiritu venit Helia; cum, ille vorator & potator homo; prandiorum & cenarum cum publicanis & peccatoribus frequentator; semel apud vnas nuptias cenat multis vtique nubentibus. 65 Totiens enim voluit celebrare eas, quotiens & esse. [66 Sed hæc argumentationes potius existimentur de coniecturis coactæ, si non & sententiæ astitent, quas Dominus emisit in repudij retractatu, quod permissum aliquando iam prohibet; in primis, 67 quia ab initio non fuit sic, sicut matrimonij numerus; tum, quia quos Deus coniunxit, homo non separabit, scilicet ne contra Dominum faciat. Solus enim ille separabit qui & coniunxit. separabit autem non per duritiam repudij, quam exprobat & compescit, sed per debitum mortis. Siquidem vnus ex passeribus duobus non cadit in terram sine patris voluntate. 68 Igitur, si quo Deus coniunxit, homo non separabit, & quæ consentaneum est, vt quos Deus separauit morte, homo non coniungat matrimonio, proinde contra Dei voluntatem iuncturus separationem, atque si separasset consuetudinem. Hoc quantum ad Dei voluntatem non destruendam, & initij formam restituendam. Ceterum & alia ratio conspicitur, immò non alia, sed quæ initij formam imposuit, & voluntatem Dei mouit ad prohibitionem repudij: Quoniam qui dimiserit vxorem suam, præterquam ex causa adulterij, facit eam adulterari; & qui dimissam à viro duxerit, adulterat vtique. 69 Non & nubere legitime potest repudiata, & si quid tale commiserit, sine matrimonij nomine, 70 non capit elogium adulterij, quæ adulterium in matrimonio crimen est: Deus aliter censuit, citra quàm homines, vt in totum, siue per nuptias, siue vulgo, alterius viri admissio, adulterium pronuntietur à Deo. Videamus enim quid sit matrimonium apud Deum: & ita cognoscemus quid sit æquè adulterium. 71 Matrimonium est, cum Deus iungit duos in vnâ carnem; aut iunctos deprehendens in eadem carne, coniunctionem signauit. 72 Adulterium est, cum quoquo modo disiunctis duobus, alia caro, immò aliena miscetur, de qua dici non possit: Hæc est caro ex carne mea, & hoc os ex ossibus meis. Semel enim hoc factum & pronuntiatum sicut ab initio, ita & nunc in aliam carnem non potest conuenire. Itaque sine causa dices, Deum viuo marito nolle repudiatam alio viro iungi, quasi mortuo velit; quando si mortuo non tenetur, proinde nec viuo, tam repudio matrimonium dirimente quàm morte, non tenebitur ei cui per quod tenebatur abruptum est? Cui ergo tenebitur? Nihil Deo interest viuo an mortuo viro nubat.
- 1. Cor. 6.* Neque enim in illum delinquit, sed in semetipsam. Omne delictum quod admiserit homo, extra corpus est: qui autem adulteratur, in corpus suum delinquit. Adulteratur autem, sicut supra præstruximus, qui aliam carnem sibi immiscet super illam pristinam, quam Deus aut coniunxit in duos, aut coniunctam deprehendit. Idcoque abstulit repudium quod ab initio non fuit, vt quod ab initio fuit, muniat duorum in vnâ carnem perleuerantiam, ne necessitas vel occasio tertiæ concarnationis irumpat, soli causæ permittens repudium, si forte

TERTULLIANI
Cum Annotationibus
PAMELLI
A. V.
J. G.

A si forte præuenerit, cui præcauetur. A deo autem repudium à primordio nõ fuit,⁷³ vt apud Romanos post annum sexcentefimum Urbis conditæ id genus duritia commissum denotetur. Sed illi etiam non repudiantes adulteria commissent; nobis etiam repudiemus, ne nubere quidem licebit. [⁷⁴ Video iam hinc ad Apostolum nos prouocari. Ad cuius sensum facilius perspiciendum, tanto instantius præculcandum est mulierem magis defuncto marito teneri, quo minus alium virum admittat. Recogitemus enim repudium, aut discordia fieri, aut discordiam facere; mortem verò ex lege Dei, nõ ex hominis offensa euenire, idque omnium esse debitum, etiam non maritorum. Igitur si repudiata quæ per discordiam, & iram, & odium, & causas eorum iniuriam vel contumeliam, vel quamlibet querelam, & anima & corpore separata est, tenetur inimico, ne dicam marito; quanto magis illa quæ neque suo neque mariti vitio, sed Dominicæ legis euentu, à matrimonio non separata, sed relicta, eius erit etiam defuncti, cui etiam defuncto concordiam debet? ⁷⁵ A quo repudium non audivit, non diuertit: cui repudium non scriptum, cum ipso est: quem amisisse noluit, retinet. Habet secum animi licentiam, qui omnia hominum⁷⁶ quæ non habet, imaginario fructu representat. Ipsam denique interrogo fœminam: Dic mihi soror, in pace præmisisti virum tuum? Quid respondebit? An in discordia? Ergo hoc magis ei vincula est, cum quo habet apud Deum causam. Non discessit, quæ tenetur. Sed in pace. Ergo perseveret in ea cum illo necesse est, quem iam repudiare non poterit, ne sic quidem nuptura si repudiare potuisset. ⁷⁷ Enimverò & pro anima eius orat, & refrigerium interim adpostulat ei, & in prima resurrectione consortium, & offert annuis diebus dormitionis eius. Nam hæc nisi fecerit, verè repudiavit quantum in ipsa est: & quidem hoc iniquius, quanto quomodo potuit, quia non potuit: & hoc indignius, quanto iam indignus, si quia non meruit. ⁷⁸ Aut nunquid nihil erimus post mortem secundum aliquem Epicurum, & non secundum Christum? Quod si credimus mortuorum resurrectionem, vtrique tenebimur, cum quibus resurrexerimus, rationem de alterutro reddituri. Si autem in illo ævo neque nubent neque nubentur, sed erunt æquales angelis; non ideo non tenebimur coniugibus defunctis, quia non erit restitutio coniugij. Atquin eo magis tenebimur, quia in meliorem statum destinamur, resurrexerimus in spiritale consortium,⁷⁹ agniture tam nosmet ipsos quàm & nostros. Ceterum quomodo gratias Deo in æternum canemus, si nõ manebit in nobis sensus & memoria debiti huius? substantia, non conscientia reformabimur. Ergo qui cum Deo erimus, simul erimus, dum omnes apud Deum vnum (⁸⁰ licet merces varia, licet multæ mansiones penes patrem eundem) vno denario eiusdem mercedis operati id est, vitæ æternæ: in qua magis; non separabit, quos coniunxit Deus, quàm in ista minore vita separari vetat. Cum hæc ita sint, quomodo alij viro vacabit, quæ suo etiam in futurum occupata est? Vtrique autem sexui loquimur, & si ad alterum sermo est, quia vna disciplina præest. Alium habebit in spiritu, alium in carne. Hoc erit adulterium, vnius fœminæ in duos viros conscientia, si alter à carne disunctus est, sed in corde remanet, illic

C⁸¹ vbi etiam cogitatus sine carnis congressu, & adulterium antè pernicit ex concupiscentia,⁸² & matrimonium ex voluntate. Vsq̃e adhuc maritus est, ipsum illud possidens per quod & factus est, id est animum, in quo si & alius habitabit, hoc erit crimen. Ceterum nõ est exclusus, si à viliori commercio carnis decessit. Honoratior maritus est, quanto mundior factus est. [⁸³ Vt igitur in Domino nubas secundum Legem & Apostolum, (si tamen vel hoc curas) qualis es ⁸⁴ id matrimonium postulans, quod eis à quibus postulas non licet habere; ab Episcopo Monogamo, à Presbyteris & Diaconis eiusdem sacramenti, à Viduis, quarum sc̃ctam in te recusasti? Et illi planè sic dabunt viros & vxores, ⁸⁵ quomodo buccellas. Hoc enim est apud illos: Omni petenti te dabis. Et coniungent vos in Ecclesia virgine, vnius Christi vnica sponsa. Et orabis pro maritis tuis, nouo & vetere. Elige cui te adulteram præstes. Puto, ambobus. Quod si sapias, taceas defuncto. Repudium sit illi, silentium tuum, ⁸⁶ alienis iam Dotalibus scriptum. Hoc modo nouum promerederis maritum, si veteris obliuiscaris. Debes magis illi placere, propter quem Deo placere non maluisti. Hæc Psychici volunt Apostolum probasse, aut in totum non recogitasse, cum scriberet: ⁸⁷ Mulier vincita est in quantum temporis viuit vir eius; si autem mortuus fuerit, libera est: cui vult, nubat, tantum in Domino. Ex hoc enim capitulo defendunt licentiam secundi matrimonij, immò & plurimi, si secundi; quod enim semel esse desit, omne obnoxium est numero. Quo autem sensu Apostolus scripsit, ita relucebit, si prius constet, non hoc illum sensu scripsisse, quo Psychici vtuntur. Constat autem si quis ea recorderetur,

quæ huic capitulo diuersa sunt & apud doctrinam, & apud voluntatem, & apud propriam D ipsius Pauli disciplinam. ⁸⁸ Si enim secundas nuptias permittit, quæ ab initio non fuerunt;

Ephes. 1.

Gal. 4.

1. Ti. 2. C.

Tit. 1.

1. Cor. 7.

quomodo affirmat omnia ad initium recolligi in Christo: Si vult nos iterare cōiugia; quomodo semen nostram in Isaac semel marito auctore defendit? Quomodo totum Ordinem Ecclesiæ de Monogamis disponit, si non hæc disciplina præcedit in laicis, ex quibus Ecclesiæ Ordo proficit? Quomodo in matrimonio adhuc positos à fructu matrimonij auocat: dicens, In collecto esse tempus, si per mortem matrimonio elapsos, iterum in matrimonio reuocat? Hæc si diuersa sunt ei capitulo, de quo agitur, constabit (vt diximus) non hoc illum sensu scripsisse, quo Psychici vtuntur. Quia facilius est, vt aliquam rationem habeat vnum illud caputulum, quæ cum ceteris sapiat, quàm vt Apostolus diuersa inter se dōcuisse videatur. Eam rationem in ipsa materia poterimus recognoscere. Quæ ista materia Apostolo fuit scribendi talia? tyrocinium nouæ & quum maximè orientis Ecclesiæ;

1. Cor. 3.

1. Cor. 7.

quam lacte scilicet educabat, non dum solido cibo validioris doctrinæ: adeo vt præ illa infantia fidei ignoscant adhuc quid sibi agendum esset circa carnis & sexus necessitatem: Cuius etiam ipsas species ex rescriptis intelligimus, cum dicit: De his autem quæ scribitis: Bonum est homini mulierem nō attingere, ⁸⁹ propter fornicationes autem vnusquisque vxorem suam habeat. Ostendit fuisse qui in matrimonio à fide deprehensi, verebantur ne non liceret eis matrimonio suo exinde vtique; quia in carnem sanctam Christi credidissent. Et tamen secundum veniam concedit, non secundum imperium; id est, indulgens, non præcipiens ita fieri. Ceterum malebat omnes id esse quod & ipse. Proinde & de repudio

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

scribens, demonstrat quosdam de isto quoque cogitasse: vel maximè, quia & in ethnicis matrimoniis non perabant post fidem sibi perseuerandum. Quærebant & de virginibus consilium (præceptum enim Domini non erat) ⁹⁰ Bonum esse homini si sic permaneat: vtique quomodo à fide fuerit inuentus. Vincit es vxori, ne quæseris solutionem. Solutus es ab vxore, ne quæseris vxorem. ⁹¹ Si autem acceperis vxorem, non deliquisti. Quia ante fidem soluto ab vxore, non numerabitur post fidem secunda vxor, quæ post fidem prima est. A fide enim etiam ipsa vita nostra censetur. Sed hic parcere se dicit illis.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

Alioquin pressuram carnis subsequituram, ⁹² præ angustis temporum impedimenta matrimonij recusantibus. ⁹³ Quin potius de Domino sollicitudinem habendam promendo quàm de marito: ita reuocat quod permisit. ⁹⁴ Sic ergo in eodem ipso capitulo, quo definit: vnumquemque in qua vocatione vocabitur, in ea permanere debere; adiiciens: Mulier viri est quàm diu viuit vir eius: si autem dormierit, libera est; cui volet nubat, tantum in Domino: hanc quoque eam demonstrat intelligendam, quæ & ipsa sic fuerit inuenta, soluta à viro, quomodo & vir solutus ab vxore: per mortem vtique, non per repudium facta solutione: quia repudiatis non permetteret nubere aduersus pristinum præceptum. Itaque mulier si nupserit, non delinquet, quia nec hic secundus maritus deputabitur, qui est à fide primus: & adeo sic est, vt propterea adiecerit, tantum in Domino, qui de ea agebatur quæ ethnicum habuerat, & amisso eo crediderat, ne scilicet etiam post fidem ethnico se nubere posse præsumeret; ⁹⁵ licet nec hoc Psychici eurent.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

⁹⁶ Sciamus planè non sic esse in Græco authentico, quomodo in vsu exiit per duarum syllabarum aut callidam aut simplicem euerfionem: Si dormierit vir eius, quasi de futuro sonet; ac per hoc videatur ad eam pertinere, quæ iam in fide virum amiserit. Hoc quidem si ita esset, in infinitum emissa licentia, totiens virum dedisset, quotiens amissus esset, sine vllō pudore nubendi, etiam ethnicis congruente. Sed etsi ita esset quasi de futuro: Si cuius maritus mortuus fuerit, tantundem & futurum ad eam pertineret, cuius ante fidem morietur maritus. Quam vis accipe, dum cetera non euertas. Nam cum & illa sententiæ cedant, ⁹⁷ Seruus vocatus es, ne curaueris: impræputiatus vocatus es, ne circumcidaris: circumcisus vocatus es, ne adduxeris: quibus concurrat, Vincit es vxori, ne quæseris solutionem: solutus es ab vxore, ne quæseris vxorem: satis manifestum est ad eos hæc pertinere, qui in noua & recenti vocatione constituti de his consulebant, in quibus à fide fuerant deprehensi. Hæc erit interpretatio capituli istius de hoc examinanda, an & tempori, & causæ, & tam exemplis & argumentis præcedentibus, quàm & sententiis & sensibus subsequentibus, & in primis, an ipsius Apostoli & consilio proprio congruat & instituto: nihil enim custodiendum est, quàm ne diuersis sibi quis deprehendatur. [⁹⁸ Audi & subtilissimam econtrario argumentationem: Adeo, inquit, permittit Apostolus iterare connubium, vt solos qui sunt in Clero, Monogamiae

CAP. XII.

TERTULLIANI
Com. Annotationibus
PAMELLI
A. V.
16.

A nogamiae iugo altrinxerit: Quod enim quibusdam praescribit, id non omnibus praescribit. Nunquid ergo & quod omnibus praecipit, solis Episcopis non praescribit: si quod Episcopis praescribit, non & omnibus praecipit? An ideo omnibus, quia & Episcopis? & ideo Episcopis, quia & omnibus? Vnde enim Episcopi, & Clerus, nonne de omnibus? Si non omnes Monogamiae tenentur, vnde Monogamia in Clerum? An ordo aliqui seorsum debet institui Monogamorum, de quo allectio fiat in Clerum? Sed quum extollimur & inflamur aduersus Clerum, tunc vnum omnes sumus, tunc omnes Sacerdotes; quia sacerdotes nos Deo & patri fecit. Quum ad peraequationem disciplinae Sacerdotalis prouocamur, deponimus infulas, & pares sumus. De Ecclesiasticis ordinibus agebatur, quales ordinari oporteret. Oportebat igitur omnem communis disciplinae formam sua fronte proponi, edictum quodammodo futurum vniuersis impressione; quod magis sciret plebs cum ordinem sibi obseruandum, qui faceret Praepositos; & ne vel ipse honor aliquid sibi ad licentiam, quasi de privilegio loci blandiatur. Prospiciebat Spiritus sanctus dicturos quosdam, Omnia licent Episcopis; Sicut ille vester Vthinensis nec Scatiniam timuit. Quot enim & digami praesident apud vos, insultantes vtrique Apostolo; certe non erubescerent, cum haec sub illis leguntur? Age iam qui putas exceptionem Monogamiae de Episcopis factam; recede & a reliquis titulis disciplinae, qui cum Monogamia Episcopis ascribuntur: Noli esse irreprehensibilis, sobrius, bene moratus, ornatus, hospitalis, docibilis: quin verò & vino deditus, & manu promptus ad cadendum, & pugnax, & pecuniae amans, & domum non regens, nec filiorum curans disciplinam, sed nec ab extraneis bonam famam sectans. Si enim suam habet Episcopi legem circa Monogamiam, etiam cetera quae Monogamiae accedere oportebit, Episcopis erunt scripta. Laicis vero quis Monogamia non conuenit, cetera quoque aliena sunt. Euasisti, Psychice, si velis, vincula disciplinae totius. Praescribe constanter non omnibus praecipere quae quibusdam sint praecipita: aut si cetera quidem communi sunt, Monogamia verò solis Episcopis imposta est, nunquid illi soli Christiani pronuntiandi, in quos tota disciplina collata est? Sed & Timotheo scribens, vult iuuenulas nubere, filios suscipere, matres familiae agere. Ad eas dirigit quales supra denotat, iuuenulas viduas, quae in viduitate deprehensae, & aliquandiu adfectatae, postquam in deliciis habuerunt Christum, nubere volunt, habentes iudicium quod primam fidem resciderunt, illam videlicet à qua in viduitate inuenta & professae eam, non perseverant. Propter quod vult eas nubere, ne primam fidem susceptae viduitatis postea rescindant, non vt totiens nubant, quotiens in viduitate tentatae, immò & in deliciis habitae, noluerint perseverare. Legimus eum & ad Romanos scribentem: Quae autem sub viro est mulier, viuenti viro vincita est: si autem obierit, euacuata est lege viri. Nempè ergo viuente viro adulterare putabitur, si iuncta fuerit alteri viro. Si vero obierit vir, liberata est à lege, quod non sit adultera facta alij viro. Sed & sequentia recognosce, quò sensus iste qui tibi blanditur, euadat. Itaque, inquit, fratres mei mortificamini & vos legi per corpus Christi, vt efficiamini alteri, ei scilicet qui à mortuis resurrexit, vt fructum feramus Deo. Cum enim eramus in carne, passionibus delictorum, quae per legem, efficiebantur in membris nostris ad fructum ferendum morti; nunc autem euacuati sumus à lege mortis in quo tenebamur, ad seruiendum Deo in nouitate spiritus, & non in vetustate litterae. Igitur si mortificari nos iubet legi per corpus Christi, quod est Ecclesia, quae spiritu nouitatis constat, non per litteram vetustatis, id est legis, auferens te à lege, quae non tenet vxorem marito defuncto, quo minus alij viro fiat, ad contrariam te redigit conditionem, ne amisso viro nubas: quantumque non deputarere adultera facta alteri viro post mortem mariti, si adhuc in lege agere debes, tanto ex diuersitate conditionis adulterij te praedudicat post mortem mariti alij nubentem: quia iam mortificata es legi, non potest tibi licere, cum recessisti ab ea apud quam tibi licebat. Nunc quem admodum & cetera, quae aduersus formam regulae suae pro conditione temporum gestit, circumcidens Timotheum propter superinductitios falsos fratres, & rasos quosdam inducens in templum propter obseruationem Iudaeorum, ille qui Galatas in lege volentes agere castigat. Sed ita res exigebat, vt omnibus omnia fieret, quò omnes lucrifaceret, parturientes illos donec formaretur Christus in ipsis, & calefaciens tanquam nutrix paruulos fidei, docedo quaedam per veniam, non per imperium (aliud est enim indulgere, aliud iubere) proinde temporalem licentiam permittens denuò nubendi propter infirmitatem

Apo. 5.

1. Tim. 3.

CA. XIII.

1. Tim. 5.

Rom. 7.

CA. XIII.

1. Cor. 16.

Gal. 2.

1. Cor. 21.

Gal. 4.

1. Cor. 9.

1. Cor. 7.

Ibidem.

h Deut. 24. carnis; quemadmodum h Moyses repudiādi propter duritiam cordis. ¹⁰⁹ Et hic itaque red. D
 i Matth. 19. demus supplementum sensus istius. Si enim Christus abstulit quod Moyses praecepit, quia
 ab initio non fuit sic, nec sic ideo ab alia venisse virtute reputabitur Christus; ¹¹⁰ cur non &
 Paracletus abstulerit, quod Paulus indulget, quia & secundum matrimonium ab initio non fuit,
 nec ideo suspectus habendus sit, quasi spiritus alienus: tantum ut Deo & Christo dignum sit
 quod superducitur: Si Deo & Christo dignum fuit duritiam cordis tempore expleto com-
 pescere, cur non dignius sit & Deo & Christo infirmitatem carnis tempore iam collectiore
 discutere: Si iustum est matrimonium non separari, utique & non iterari honestum est. ¹¹¹ De-
 nique apud seculum, utrunque in bona disciplina reputatur, aliud Concordiae nomine, aliud
 Pudicitiae. Regnavit duritia cordis usque ad Christum. Regnavit & infirmitas carnis us-
 que ad Paracletum. Nova lex abstulit repudium, habuit quod auferret. Nova prophetia se-
 cundum matrimonium, non minus repudium prioris. Sed facilius duritia cordis Christo
 cessit, quam infirmitas carnis. Plus haec sibi Paulum defendit, quam illa Moysen; si tamen
 defendit; quum indulgentem eum captat, praescribentem recusat; quae potiores sententias
 & perpetuas voluntates eius eludit; quae non sinit nos hoc Apostolo praestare, quod ma-
 uult. Et quousque infirmitas ista impudentissima in expugnando meliora perleuerabit?
 Ioan. 16. Tempus eius donec Paracletus operaretur fuit, in quem dilata sunt a Domino, quae tunc
 sustinere non poterant, quae iam nemini competere portare non posse, quia per quem datur
 Matth. 16. portare, posse non desit. Quam diu causabimur carnem? quia exiit Dominus, Caro infir-
 ma. Sed praemisit, & spiritus promptus; ut vincat spiritus carnem, ut cedat quod infirmum est
 Matth. 19. est fortiori. ¹¹² Nam &: Qui potest capere, capiat, inquit, id est, qui non potest, discedat.
 Ibidem. Discessit & ille diuus, qui non ceperat substantiam diuidendam egenis praecceptum, & dimil-
 que liberi vitio: Ecce, inquit, posui ante te bonum & malum, elige quod bonum est: si non
 potes, quia non vis (posse enim te si velis ostendit, quia tuo artificio utrunque proposuit)
 CAP. XV. discedas oportet ab eo cuius non facis voluntatem. [¹¹³ Quae igitur hic duritia nostra, si
 non facientibus voluntatem Dei resstantiamus? Quae haeresis, si secundas nuptias ut illicitas
 iuxta adulterium iudicamus? Quid est enim adulterium, quam matrimonium illicitum? ¹¹⁴ No-
 tat Apostolus eos, qui in totum nubere prohibebant, qui & de cibis interdicebant, quos
 Deus condidit. Nos vero non magis nuptias auferimus, si secundas recusamus, quam ci-
 bos reprobamus, si sepius ieiunamus. Aliud est auferre, aliud temperare; aliud est legem non
 nubendo ponere, aliud est modum nubendi statuere. Planè qui exprobrat nobis duritiam
 vel haeresim in hac causa, si tantum fouent carnis infirmitatem, ut in nubendo frequen-
 ter sustinendam putent: cur illam in alia causa neque sustinent neque venia fouent, cum
 tormentis expugnata est in Negationem? Utique enim illam magis ¹¹⁵ excusari capit, quae
 in praelio cecidit, quam quae in cubiculo: quae in equuleo succubuit, quam quae in lectulo:
 quae crudelitati cessit, quam quae libidini: quae gemens deuicta est, quam quae subans. Sed
 Matth. 10. illam quidem à ¹¹⁶ Communicatione depellunt, quia non sustinuit in finem: hanc vero sus-
 sciipiunt, quasi & haec sustinuerit in finem. Propono quid utraque non sustinuerit in finem, &
 & inuenies eius causam honestiorem, quae sauitiam, quam quae pudicitiam sustinere non po-
 tuit. Et tamen nec cruentam defectionem infirmitas carnis excusat, nedum impudicam.
 CAP. XVI. [¹¹⁷ Rideo autem cum infirmitas carnis opponitur, quae summa fortitudo dicenda est. Iterum
 nubere, est res virium: resurgere in opera carnis de continentiae otio, substantia est laterum. Talis
 infirmitas, & tertio, & quarto, & usque septimo forsitan matrimonio sufficit: ut quae toties
 fortior, quousque fuerit infirmior, habitura iam non. Apostolum auctorem, sed ¹¹⁸ Hermogenem
 nem aliquem plures solutum mulieres ducere quam pingere. materia enim in illo abundat,
¹¹⁹ vnde & animam esse praesumes, multo magis spiritum à Deo non habet, ¹²⁰ iam nec Psy-
 chicus, quia non de afflatu Dei Psychicus. Quid si in opia quis causetur, ut carnem suam aper-
 te prostituta profiteatur, ¹²¹ exhibitionis causa nubentem, oblitus: de victu & vestitu non
 esse cogitandum: habet Deum ¹²² etiam coruorum educatorem, etiam florum excultorem. Quid
 si solitudinem domus obtendat, quasi vna mulier frequentiam praestet, homini ad fugam proxi-
 mo: habet viduam utique, quam assumat licebit. Non vnam generis huius uxorem, sed etiam
 plures habere concessum est. Quid si de posteritate quis cogitet iisdem animis, quibus o-
 culis vxor Loth, ut ideo quis repetat matrimonium, quia de priore liberos non habuit,
 Gen. 19. heredes scilicet Christianus quaeret, secum totius exhaeres: habet fratres, habet Ecclesiam matrem.
 Aliud est si & apud Christum ¹²³ legibus Iulii agi credunt, & existimant coelibes & orbes
 ex te

TERTULLIANI
 Cum Annotationibus
 PAMELI
 A. V.
 16.

A ex testamento Dei ¹²⁴ solidum non posse capere. Nubāt igitur huiusmodi in fine vsque; vt ^{ibidem.} in ista confusione carnis, sicut Sodoma, & Gomorra, & diluuii dies, ab illo vltimo exitu ^{Matth. 24.} seculi deprehendantur. Adiciunt tertium dictum: Manducemus, & bibamus, & nubamus, ^{1. Cor. 15.} cras enim moriemur: non cogitantes, Vt illud pręgnantibus & lactantibus, multo grauius & amarius euenturum in concussione totius mundi, quę euenit in vastatione vnus particula Iudę. Satis opportunos nouissimis temporibus fructus iteratis matrimoniis colligant, vbera fluitantia, & vteros nauseantes, ¹²⁵ & infantes pipiantes. Parent Antichristo in quę libidinosius scruat. Adducet illis carnifices obstetrices. ¹²⁶ Habebunt planę Christo quod allegent, speciosum priuilegium, carnis vsque quaque imbecillitatem. Sed hanc iudicabunt iam non Isaac Monogamus pater noster, nec Ioannes aliqui Christi spado, ¹²⁷ nec Iudith filia Merari, nec tot alia exempla sanctorum: solent tunc iudices destinari: Exurget regina Carthaginis, & decernet in Christianas, quę profuga, & in alieno solo, & tantę ciuitatis cum maximę formatrix, cum regis nuptias vltro optasse debuisset, ne tamen secundas eas experiretur, maluit econtrario vti quę nubere. Afsidebit & illi matrona Romana, quę etfi per vim nocturnā nihilominus experta alium virum, maculam carnis suo sanguine abluit, vt Monogamiam in semetipsam vindicaret. ¹²⁸ Fuerunt & quę pro viris mori mallet, quę post viros nubere. Idolis certę & Monogamia & viduitas apparent. ¹²⁹ Fortunę muliebri coronam non imponit, nisi vniura, sicut nec ¹³⁰ Matri Matutę. ¹³¹ Pontifex Maximus & Flaminica nubunt semel. Ceteris sacerdotibus viuentibus etiam viris & consentientibus, amica separatione viduantur. Sunt & quę de tota continentia iudicent nos, virgines Vestę, & Iunonis Achaicę, & Dianę Scythicę, & Apollinis Pythij. ¹³² Etiam bouis illius Ægyptij antistites de continentia infirmitatem Christianorum iudicabunt. Erubescere caro quę Christum induisti. Sufficiat tibi semel nubere, in quod a primordio facta es, in quod a fine reuocaris. Redi in Adam vel priorem, si in nouissimum non potes. Semel gustauit ille de arbore, semel concupiit, semel pudenda protexit, semel Deo erubuit, semel ruborem suum abscondit, semel de paradiso sanctitatis exlauit, semel exinde nupfit. Si in illo fuisti, habes tuam formam: si in Christum transisti, melior esse debebis. Exhibe tertium Adam, & hunc Digamum, & tunc poteris esse quod inter duos non potes.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII
IN LIBRVM DE MONOGAMIA.

CAP. I.

1. Hæretici nuptias auferunt, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Quod inter hæreticos qui nuptias auferunt, & eos qui secundas admittunt, mediam sequatur sententiã de vno matrimonio. At qui de Marcione aliisque hæreticis qui nuptias auferunt, vide supra Adnot. nostras Tom. 3. l. 1. adu. Marc. c. 29. nu. 195. & de Psychicorum appellatione infra ad lib. de Ieiuniis adu. Psychicos, n. 2. certe neuiquam hic Auctori notis sunt, quantumuis id etiam Rhenanus defendi posse existimet. Verum 2. Vatic. MS. cod. legunt: Psychici, & paulo post omnes: Psychicis.

2. Inter alienos spadones, &c.] Sic vocat (inquit Rhenan.) Marcionitas, quod a nuptiis abstinerent instar spadonum, & extra Ecclesiam essent eiecti, nempe hæretici. Igitur alieni, nec ad legem amplius pertinentes, & tamquam a communione separati.

3. & aurigas tuos, &c.] De orthodoxis dicit: tuos (inquit idem) ac si dicat: non separatis a communione; ad orthodoxorum enim aliquem scriptus est hic liber. Eis (inquit idem) aurigarum nomen accommodat, ob tumultum matrimonij, quasi coniugatus necessitatibus quotidianis impellentibus transuersus interdum agatur, quem admodum equi nonnumquam aurigam alio pertrahunt

quę constituerat ipse. Porro magna Romanos aurigadi in Circo tenebat infamia. Vnde aurigarum ille factiones coloribus quoque distincta. Castigamus autem secundum 1. adit. & Angl. cod. tantundem, pro: tandem; & supplementus: proinde & te lædunt.

4. quos Spirituales merito dici facit agnitio spiritualium carismatũ, &c.] Vel hinc patet Psychicos, id est animales, debere legi vbiq; apud Tertullianum, quum contra orthodoxos agit; eo quod suos spirituales econtrario nuncupet. Verum etiã de ea appellatione latius dicti lib. de Ieiuniis c. 1. nu. 2. Hic vero etiam ex Anglico cod. supplementus ac emendamus: tam continentia religiosa est, quã licentia verēcunda.

5. Vnum matrimonium nouimus sicut vnum Deũ, &c.] Hęc similitudo nihil conuincit. Si enim quia vnus Deus, in omnibus vnitas seruari debet, oportebit & vnicam esse pœnitentiam, vnicam corporis Dominici communionem, vnum sacerdotem; denique vel idipsam argumentum conuincet plures, quas lib. de Ieiun. admittit, Montanistarum Quadragesimas. Correctionem verõ hanc quoque Anglico codice acceptam debemus, suppletes ac legentes: vt contraria spiritui, pro eo quod erat sumtaxat, contraria spiritus.

6. eo quod caro sint, &c.] Etinc apparet singulari nu-

mero lectum olim hic etiam apud LXX. non secus atque Hebraice & Chaldaice Gen. 6. ubi hodie plerumque aliter legitur.

CAP. II.

7. Itaque Monogamiae disciplinam, &c.] In scripturam huic capiti fecimus: Quod nitatur excusare, quamquam frustra, haeresin hanc Paracleti. Atqui recte interpretatur Rhenan. consistendum sit, hoc est, per figendum hic, nec transilandum.

8. An capiat Paracletum aliquid tale docuisse, &c.] Graecum (inquit Rhenan.) illud verbum ἐξέχετο multis locis usurpat, Latine capit reddes, quod potest his modis vertere, probabile est, resu venit, contingit fieri potest, ut hic an capiat, hoc est: an possibile sit, quemadmodum in precedentibus libris abunde demonstrauimus.

9. nouum deputari possit aduersus catholicam traditionem, &c.] bene habet quod etiam iure haereticus factus Auctor fateatur tamen nouum esse, quid quid sit adue. Catholicam traditionem; quo pertinet etiam quod supra Tom. 2. lib. de Praescript. adu. haer. cap. 21. scribit: hoc esse testimonium veritatis doctrinae nostrae, quod Ecclesiae ab Apostolis tam viua voce, quam per Epistolas Apostoli a Christo susceperunt, & cap. 31. id esse verum & dominicum, quod prius sit traditum, falsum quod posterius, & quae a se habet similia. Vide vero de eodem ibidem Adnot. nostras num. 128. 130. 180. & 182. quid vero catholicum, ibidem num. 156. Supplementum autem ex Anglico MS. ad aduersus leuem sarcinam Domini.

10. Adhuc multa habeo quae loquar ad vos, &c.] Quum late eandem hanc scripturam Ioan. 16. (quamquam perperam) de suo Paraclete interpretetur, quibusdam verbis isdem supra Tom. 2. lib. de Virginitate veland. cap. 1. & infra lib. de Eugra in persecut. cap. 1. patet penes eodem tempore scriptos hos duos libros. At notatu dignum, quod eisdem locum scripturae ante omnem haeresin interpretatus sit de spiritu sancto per Apostolos, supra dicto lib. de Praescript. aduers. haer. cap. 28. sicut etiam etres ad unum catholici omnes, sed quo postea abusi sunt Montanista, & ipse Tertullianus cum hic, tum infra cap. 3. & in aliis quibusdam locis qui nunc non occurrunt, & ante eos Gnostici & ceteri haeretici; quo factum est B. August. committ. in Ioan. tribus tractatibus hanc tractet sententiam. Atqui sequitur lectio Graecae Auctoris, quum vertit ubique: ille vos ducet in omnem veritatem, Graece ὁ δὲ πνεῦμα ἅγιον, pro eo quod vulgatus Latinus Interpret. & B. August. loco citato: docebit omnem veritatem. Quo fit etiam, ut non placeat lectio Anglici codicis: & docturum illum, sed retinuimus cum 3. MS. Vatic. cod. acturum. Ex tribus interim MS. Vatic. castigamus: Aduersarius enim spiritus ex diuersitate praedicationis appareret, & supplementum: Antequis de Deo haeretici apparet, & tunc de instituto.

CAP. III.

11. Sed an onerosa Monogamia, &c.] Caput hoc inscripsimus: Quod nihil noui sit Monogamia, ex eo quod Christus & Apostoli ipsi continentem continentiam praetulerint nuptiis. Est vero Tertullianicum illud: viderit, non semel hoc ipso libro repetitum. Hic autem etiam in hoc errat, quod eodem argumento colligat potuisse suum Paracletum determinare totam & solidam virginitatem, ut potest quae neque ipse Christus, neque Apostoli nuptias excluderint.

12. ut & ipso spadone, &c.] Christum intelligit virginem ex Virgine, quemadmodum loquitur Hieron. lib. 1. aduers. Iovin. de quo infra quoque Auctor cap. 5.

Christus inuuptus in totum.

13. ad quem spectans & Apostolus, propterea & ipse castratus, continentiam mauiit, &c.] eodem modo infra cap. 11. Ceterum malebat omnes id esse quod & ipse; pro quo paulopost: velle transiluit. Supplementum autem: ad quem, ex Anglico MS. cod. Adludat vero, & explicat illud Apostoli Pauli, quod paulopost citat in haec verba: Denique in hac specie non est voluntas permittentis nubere. Aliud enim vult (nempe non nubere) Volo vos, inquit, omnes sic esse quomodo & ego; & deinceps: At ubi ad continentiam reflectit animos: Volo autem vos sic esse omnes. Quod non aliter expressit supra lib. praeced. cap. 4. Quum nos vero ad exemplum suum hortatur, utique ostendens quid nos velit esse, id est continentem; pariter declarat, quid nos esse nolite. Hinc eodem adludens supra Tom. 2. lib. 1. ad Vxo. cap. 3. Ceterum, inquit, nulquam ita nuptias permittit, ut non potius ad suum exemplum nos entis malit, Felicem illum qui Pauli similis existerit. Eandem Apostoli Pauli castrationem in priorem illum inculcat infra cap. 8. quum de ceteris a Petro Apostolis, inter quos Paulus, loquens dicit: Ceteros quum maturos non inuenio; aut spadones intelligam necesse est, aut continentem. Vbi etiam negat vxorem fuisse, de quibus Paulus 1. Cor. 9. Numquid habemus potestatem mulierem circumducendi? Valeat itaque Erasimus, qui Adnotat. noui Testamenti in priorem illum Apostoli locum, coniugatum fuisse Paulum ex ipso verbo: Volo omnes manere sicut meipsum, calumniam colligit; contendens debere ibi verum: Volo enim; non volo autem; ut ad precedentia referatur, quae de coniugatio locutus est Apostolus. Verum praeterquam quod nonnunquam pro se accipitur, sicuti econtrario, certe B. Hieron. lib. 1. aduers. Iovin. disertus verum legit, & interpretatur: Volo autem, &c. ad verbum fere imitatus tres dictos locos Auctoris; adserens ad idem institutum continentiae, etiam illud quod 1. Cor. 7. sequitur apud Apostolum: Dico autem inuuptia & videt. Datum est si sit permanens ut ego. Quae ipsa duo loca adlegat Epist. 22. ad Eustochium de custodia virgin. contra eos (quos audiendos negat) qui Paulum vxorem habuisse confingunt; & posterius illud etiam similiter explicat Epist. sepe dicta ad Ageruchiam. Eodem vero modo legitur hanc Apostoli locum, & de continentia interpretatur B. Cyprian. lib. 3. Testim. ad Quir. cap. 32. B. Ambrosii in Comment. B. August. lib. de Oper. Monach. cap. 4. qui etiam Apostolum Paulum non fuisse coniugatum ex eodem loco probat lib. 1. De adult. coniug. ad Pollent. cap. 4. Sicut etiam Graecorum Chrysostomi aliorumque in hunc Apostoli locum commentarij, illud vero: de ceteris a Petro Apostolis aut spadonibus, aut continentibus, appat adeo etiam B. Paulo, transcripsit bis lib. 1. adu. Iovin. B. Hieron. Solum Clemens Alexandr. Strom. lib. 3. non solum Petro, sed & Philippo Apostolo (hallucinatus in appellatione eadem Philippi diaconi, cuius 4. siliarum Prophetidum Act. Apost. sit mentio cap. 21.) vxorem trinit, in immo & Paulo, adlegans quandam eius Epistolam, in qua suam commemorat coniugem; quod plerique reperiunt volunt ad illud Philipp. 4. & cetera, pro quo noster Interpres rectius: germane compar. ego vero prius ad dicta verba 1. Cor. 9. Numquid non habemus potestatem, &c. mulierem circumducendi. Verum non est tanta eius auctoritas (quippe cuius opera censentur Apocrypha a Gelasio Papa) ut non potius alius Patribus sit habenda fides, quae

TERTULLIANUS
Cum Annotationibus
PAMELLI
A. N.
16.

qui utrumque illum locum aliter interpretantur; & nominatum B. Chrysof. aliisque Graecis, qui scribunt nihil tale ex priori loco ad Philippenses posse communis, & potissimum Theophilacti, qui acciter pugnat, ut Paulo tribuatur vxor. De posteriori 1. Cor. 9. quomodo intelligatur ab Auctore & B. Hieron. aliisque Patribus, vide supra lib. preced. cap. 8. num. 42. Restat B. Ignatius, qui Epistola ad Philadelphenses, B. Paulum inter coniugatos collocat; sed adnotat vir non vulgaris eruditionis & auctoritatis Richardus Malcus Anglicus, vidisse se Oxonia eiusdem Auctoris exemplar vetustissim. in quo nulla fiat Pauli mentio.

14. Nihil enim bono contrarium nisi malum, &c.] Paulo latius hic tractat quod preced. lib. adigit ca. 3. ex quorum utroque ipsa penè verba transcripsit B. Hieron. lib. 1. adu. Ioum. que quomodo intelligi possint, ut non damnentur primæ nuptiæ, ostendit Apol. ad Pammachiū. Supplementum autem mox ex Anglico cod. quomodo in matrimonio quis suo placeat.

15. Denique quum dicit: Melius est nubere, quàm vi, &c.] Etiam istud ipsè penè verbis profectur supra dicit. ca. 3. lib. præc. de Exhort. cast. & post Auctorem B. Hieron. utroque loco iuriscitato. Sicut autem legas cum cod. Angl. MS. Ceterum si per mali comparationem, sive cum aliis: collationem, non refert. Verum ex eo supplementum: Fit ergo iam non melius, & Si tamen discedas à comparatione mali utriusque.

16. Sed & Ioannes, &c.] Ista ex Epist. Ioan. 2. & 3. scripturas alibi non habet Auctor, in quarum posteriori vertit ad verbum: calificat se, sicut & ipse castus est, quod Græcè est ἀγιώτιστος, & ἀγιός. Illud verò Iouit. 11. supra etiam adduxit lib. preced. cap. 10. sed hic rursus peculiariter citatur illud Ecclesiæ 3. Tempus omni rei, in quo etiam illum B. Hieron. Epist. de Monog. sequitur, adferens ipsa verba: Tempus amplexandi, & tempus longè fieri ab amplexibus. Atqui de Proverbiali formula: Iupremam fibulam imponere, videantur nostra Prolegomena.

17. annis circiter centum sexaginta inde productis, &c.] Inde, id est, sicut ante præmissit: post Apostolos. Inducitur autem hic ætas Tertulliani, qua Librum hunc scripsit, quantum colligit ex lib. 1. adu. Marc. cap. 15. Latinius, anno xv. Seueri Cæsaris; verum de ea latius in vita eius. Atqui paulopost supplementum ex Anglico MS. cod. vnica nuptias competisse.

18. In hoc quoque Paracletum agnoscere debes aduocatum, &c.] Adluit ad significationem vocis παρακλητος, qua aduocatum significat; sed ridicula est applicatio Auctoris.

CAP. IIII.

19. Secedat nunc mentio, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: De antiquitate Monogamiæ in Adamo & Eva. Vbi repetit eadem qua lib. preced. cap. 5. etiam qua de Lamech adiiciuntur duabus maritato; & similiter B. Hieron. lib. 1. adu. Ioum.

20. ipse census generis humani, &c.] Vbi hinc confirmatur nostra sententia, cuius supra meminimus lib. 1. adu. Marc. cap. 21. num. 149. quod Auctori census ferè capiat pro origine prima. nam quod hic censum, loco iam dicto originem dixit, & similiter initio cap. sequi. Eodem modo accipitur etiam infra cap. 5. quum dicitur: initium quod tibi & in Adam censetur, & ita census noster transfertur in Christum; item: an idipsum debeas huic quoque censui secundum; denique: in Christo nouans censum. Rursum c. 6. Non enim passiuus tibi census est in illo, & cap. 8. in Christi censu.

Suppleuimus autem paulopost: Alioquin si Deus voluisset, esse potuissent. ex 3. Vatic. MS.

21. in fraticidio dedicatum, &c.] Verbo: dedicare (inquit Rhenan.) libenter utitur; & post hunc Cyprianus Martyr & B. Hieron. 11. lib. de Resurr. carn. cap. 10. De materia potius subiacente voluit ab illo vniuersitatem dedicatam; & paulopost in hoc ipso de Monogamia libro: In imaginem Domini dedicatus est. Castigamus verò hic ex Anglico codice: duabus maritatus, pro: maritus.

22. semel defensæ, &c.] Id est, vindicata, eadem phrasi qua supra Tom. 3. lib. 2. adu. Marc. cap. 18. vertit in Deuterom. Mihi defensam, quod alij vindictam. Vult enim, quod iniquitates quæ diuini prouocauerunt, semel (vbi iterum: semel accipitur pro semel duntaxat) vindicata sint, arduo matrimonio Lamech septuagies septies.

23. Sed & reformatio secundæ æris humani, &c.] Hac amplius habet quam supra Auctor de Monogamia Noe & filiorum eius, ac de binis animalibus masculo & femina inductis in arcam, Gen. 6. & 7. Que tamè ipsa transcripsit B. Hieron. in Epist. suam ad Ageruchiam de Monog. Atqui nouam periodam distinximus iuxta omnes Bibliorum aditiones: De animalibus volatilibus, &c. Vsurpatur autem hic mæchia, pro adulterio, sicuti adnotauit Menannus.

CAP. V.

24. Hæc quantum ad primordiorum testimonium, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Quod ad initium omnia recipienda sint. Que materia huic libro peculiaris est, repetitur tamen penè ad verbum tota à B. Hieron. lib. 1. adu. Ioum.

25. Ideoque quos Deus ab initio coniunxit, &c.] Sic restituumus huic locum ex Anglico MS. cod. pro eo quod erat: quod Dominus, quantumuis Euangelista Matth. 19. ea. habeat: quod quum hic sequitur: duos, tum nota illud legit etiam infra cap. 9. ubi de repudio latius; & verò apud aditiones omnes: Deus, legitur, non Dominus.

26. Dicit & Apostolus scribens ad Ephesios: Deum, &c.] De hoc loco Ephes. vide Adnot. nostras supra Tom. 3. lib. 5. adu. Marc. cap. 17. num. 261. Sive autem legas cum Anglico cod. MS. super terras, sive: terram cum aliis, perinde est.

27. Sic & duas Græciæ litteras, &c. sibi induit Dominus, &c.] Eleganter dictum (inquit Rhenan.) Sic Tacitus: Etiam aduersus nos hostilia induerat; item: Magnam animum induisse. Et de Agrippina Germanici Cæsaris vxore: Muma ducis per eos dies induerat. Tertullianus in Apologetico cap. 35. Honestate publica exigente induere diuini tæ habitum alicuius noui lupanaris. Hic locum autem ad verbum penè descripsit B. Isidorus tacito Auctoris nomine, more suo, Etymol. lib. 1. cap. 3. Aliam verò expositionem habet Epiphanius in Ancorato, qui inde geminam Christi naturam colligit, & Origen. Tom. 1. in Ioannem, ubi de utriusque litteræ significatione latissime. Verum non est probanda illa hæreticorum Marci & Colarbasii, qui (vel ipso Auctore teste supra sed. lib. de Præscr. adu. her. cap. 50. her. 15.) nouam hæresin ex Græcorum Alphabeto dictorum verborum occasione composuerunt.

28. Et adeo in Christo omnia reuocantur, &c.] Exempla qua hic adfert, de reditu ad præputiationem seu integritatem carnis à circumcissione, de libertate ciborum, de repudij cohibitione, de homine in

paradisum retocato; non conuincunt matrimonij ca-
lem indiuiduitatem, quae plures interdicit nuptias. Et
verò etiam hic *Luctorem imitatur* B. Hieron. lib. 1. adu.
louian. *Castigamus autem ex tribus MS. Vatic. cod. in-*
de dimissus est, pro: demissus; non enim in caelo, sed in
terra paradisum exstare supra ex Tertulliano ostendimus
Tom. 4. ad Fragmenta lib. de Paradiso in Adnot. nostris.
Ex iisdem supplemus: in Adam censetur, & in Noë
recensetur; nam & sequitur: in ambobus.

29. quod etiam primus Adam ante exsilium,
&c.] Hinc apparet in eo quod praemittitur: Christus in-
nuptus in totum, & in nuptum pro: virgine &
spadone, sicuti mox loquitur. Nam nuptus fuit in para-
diso Adam, sed opera nuptiarum non legitur adimplese;
quod, ni fallor, etiam alicubi supra habet Auctor. Hinc et
B. Hieron. diuersis verbis lib. 1. adu. Iouin. & Epist. ad Eu-
stach. de Custod. virgin. in paradiso virgines permansisse
scribit Adam. *Suum, eiectos de paradiso capularos ef-*
se. In eo vero, quod ratione Ecclesiae, Christum Mono-
gamum vocat, imitatur etiam B. Hieron. Epist. de Mo-
nogo. sapedita. Legimus vero ex 3. MS. Vatic. cod. etiam se-
cundo loco: occurrit, ubi prius erat: Monogamus in-
currit.

CAP. VI.

30. Sed adhuc nobis quaeramus, &c.] Caput hoc
inscriptissimum: Quod Abrahā, Dauidi, ac Salomoni
Digamiae opponantur Monogami Isaac, Ioseph,
Aaron, & Moyses. In quo partim etiam imitatur Eu-
stach. B. Hieron. ubi supra, & partim lib. 1. adu. Iouin.
Supplemus autem paulo post: Etiam Abraham te filium
exhibe.

31. passiuus tibi census, &c.] Passiuum censum
(inquit Rhenan.) vocat censum infinitum, vagum, libe-
rum, & licentem siue licentiosum. Sic in praecedentibus li-
bris dixit: passiuum nomen Dei, passiuum conui-
ctum, passiuos discipulos, & passiuam licentiam.
Hoc vocabulo D. quoque Hieron. utitur, & Iulius Firmi-
cus lib. 5. Matheseos: In oculorum tamen illecebras oculo-
rum passiuus cupiditatibus incurrit. Tametsi in aditione
Firmici vulgata scriptum est passiuus, pro: passiuus.

32. Si enim ex fide filij deputamur Abrahā, &c.]
Similiter habet supra Tom. 3. lib. 5. adu. Marc. c. 3. ubi ex-
plicat Apostoli verba, hic datus citata; in quibus vertit
nempe, quod Graecè est *ἀγα*, & alij verum: ergo. Le-
gens etiam sicut Graeci & B. Hieron. in Comment. Co-
gnoscitis, pro eo quod alij: Cognoscite. Supplemus au-
tem: deputatum est ei in iustitiam.

33. Aut si posteriorem, &c.] Rectè sic castigauit
hunc locum Rhenanus; nam etiam B. Hieron. Si (inquit)
imitamur Abrahā uxorum numerum, imitemur & cir-
cuncisionem, neque enim in parte sectandus, in parte repu-
diandus est. Castigamus vero ex Anglico MS. cod. neces-
sariò: Digamiae cum circuncisione esse orlus est,
pro: à circuncisione; praecessit enim cap. 16. Digamia
Abrahā per ancillā concubinatum, circuncisionem
ipsius, cuius cap. 17. fit mentio; sed penè eodem tem-
pore verumque contigit. Supplemus etiam ex 3. Vatic. MS.
cod. Proinde et si digamiam iam tibi intuleris.

34. Si ex libera es ad Isaac pertinet, hic certè,
&c.] Sic emendauimus ex uno MS. cod. Vatic. pro: perti-
nes. Similiter autem B. Hieron. Porro Isaac vnus Rebecca
vir, digami. *supergillat lasciuiam. Repetit id ipsum de*
Isaac infra cap. 11. & vlt.

35. alicuius Dauid, &c.] Etiam istud manscripsit
B. Hieron. eodem lib. & Epist. de Monog. sic autem dixit

hic: alicuius Dauid (inquit Rhenan.) & mox: alicuius
Salomonis, ut paulo antiè: nostri alicuius Auctoris,
& lib. de Carne Christi: in Lazaro aliquo, item: in ali-
quo Zacharia, rursus: aliqui Lucanus, hic mox: se-
cundum aliquem Epicurum, item ad finem: Sed Her-
mogenem aliquem, & mox: Nec Ioannes aliqui
Christi spado.

36. Salomonis etiam vxoribus diuitis, &c.] Nec
istud retinet, citat ex 3. Reg. 11. quod 700. habuerit vxor-
es, & 300. concubinas, & alias innumerabiles.

37. habes & Ioseph vniugum, &c.] Sine sic legas,
sine cum 3. Vatic. MS. cod. Monogamum, non referri;
quia autem addit: & hoc nomine patre meliorem,
Iacob intelligit, qui sicut habetur Gen. 29. & 30. praeter
duas vxores etiam duas ancillas habuit, unde & quodam-
gamus à B. Hieron. appellatur, quum Ioseph vnā dimit-
tat vxorem duxisse legatur, Gen. 41.

38. Habes Moysen Dei de proximo arbitrum,
&c.] Propriè (inquit Rhenan.) & eleganter hic osus est
arbitri vocabulo. Arbitr enim interdum obsequium
significat. Lilius: Per deos faderis arbitros & testes, Cy-
prianus Martyr ad Deorum: Ac ne eloquium nostrum
arbitr prophanus impediatur. Tertullianus in Apologeti-
co, ca. 7. Quum semper etiam impie initiationes at-
ceant prophanos, & arbitris careant, & lib. de Pal-
lio, cap. 2. Quā Iordanis amnis finium arbiter, vanti-
tas ingens. Quibus addit similem locum infra cap. 8. Ta-
les arbitros in fans Domini expertus; quo loco ad-
ducit Rhenan. etiam illud ex Apolo. quia nec vereba-
tur arbitros extraneos. De vnica autem vxore Moysi,
videre est Exod. 2. De Aaron vero, Exod. 6.

39. Secundus quoque Moyses populi secundi,
&c.] Rectè idem adnotauit hoc Iesum Naue intelligi,
quippe qui & secundi populi, priore populo prius
mortuo praeter ipsum & Caleb, dux existit, & in quo
primò nomen Domini (Iesum nempe) dedicatum est.
Atqui quem Auctor videtur Monogamum facit, B.
Hieron. lib. 1. adu. Iouin. virginem fuisse significat in hac
verba: Ostende mihi (inquit) Iesum Naue vel vxorem ha-
buisse, vel filios; & si paterius monstrare, vitium me esse
fatebor; ubi pulcherrime omnia illius facta ad mysticum
sensum interpretatur. Atqui ibi: qui imaginem no-
stram, &c. adnotat Rhenanus esse figuram Graecam, ut si
dicat: secundum imaginem.

CAP. VII.

40. Post vetera exēpla, &c.] Titulus huius capituli im-
pissimus: Quod alia sit ratio veteris & nouae Legis, &
tamen de sacerdotum & filiae sacerdotis Monoga-
mia id ipsum definiunt. Vbi iterum imitatur Aucto-
rem B. Hier. & hic quaedam repetuntur supra adducta l.
de Exhort. cast. c. 6. n. 32. & c. 7. n. 37. Est autē pluri Ter-
tullianica phrasis (vbi etiam adnotauit Rhenan.) de om-
ni paratura nostra tetraetemum, item vox: concessa-
rint, & non multo post: decurrere habebat.

41. ut quis fratris sui vxorem, &c.] Tractat hic la-
tè hanc scripturam Deuter. 25. quam paucis adiecit supra
Tom. 3. lib. 4. adu. Marc. ca. 34. n. 547. Supplemus autem
ex Anglico MS. cod. ex eis esse quae euacuata sunt
Legis.

42. Tertio; quoniam spadones & steriles igno-
miniosi habebantur, &c.] Quos hic ignominiosos
mox maledictos dixit. Istud vero ipsum clarius expre-
ssit B. Hieron. Epist. 22. ad Eustoch. de Custod. virgin. Ali-
quis in veteri lege felicitas. Ibi dicitur beatus, qui habet so-
nem in Sion, & domesticos in Hierusalem, & maledictus
sterilis

TERTULLIANI
Cum Annotationibus
PAMELI
A. V.
J. G.

sterilis qua non pariebat. Unde autem id postremum veterique sumperit, inquit diligens Lector, saltem colligi potest ex precedenti Isai. 31. scriptura à contrario sensu. Est iterum verò vox Tertullianica: praeventu, pro: praeventioque.

43. postuma soboles supparabatur, &c.] Eodem modo loco iam citato Auctor: Fratri eius suppararetur semen defuncti. Supparandi enim verbum (inquit Rhenan.) non est infrequens in Tertulliani scriptis. Ita lib. de Cultu foeminarum, cap. 7. Ne exuius alieni capitis forsitan immundi, forsitan nocentis & gehenna destinati, sancto & Christiano capiti supparet. Lib. aduers. Valentinian. cap. 4. Quantum lupae foeminae formam quotidie supparare sollemne est; significat enim sufficere, substitueréque. Inde supparatur vocabulum, lib. de Resurrect. carnis ca. 61. Neque generis supparatura grauis erit membris.

44. & defuit vva acerba à patribus manducata, &c.] Sic iterum cum 1. editi reposuimus, pro eo quod haec in numerum pluralem mutauerat Rhenan. ex MS. 4. cod. eo quod etiam Hier. 31. & Ezech. 18. singulari numero legatur: Patres comederunt vnam acerbam, & dentes filiorum obstruuerunt; sicuti etiam supra citauit Dom. 3. lib. 2. aduers. Marc. 15.

45. & spadones non tantum ignominia caruerunt, &c.] Istud sic dilatauit vbi supra B. Hieron. Nunc enim dicitur: (Isai. 56.) Ne re lignum arbuteris aridum; habes locum pro filijs & filiabus in caelestibus sempiternum.

46. in Domino habet nubere, id est non ethnico, &c.] De hac huius loci expositione quam repetit infra cap. 11. & supra lib. 5. adu. Marc. cap. 7. vide latè tractatum ab Auctore lib. 2. ad Vxorem cap. 1. num. 1. & 2. vbi etiam citantur aliquot scripturae veteris Testamenti ex B. Cyprian. de adempto coniugio Allophylorum. Mirum autem ab illis non citari veterem legem Iudic. 34. ad quam haud dubie addidit Auctor, vbi legitur: Non accipies uxores de filiabus alienigenarum filius tuus, ne traducas eos post Deos alienos. Quod ipsum repetitur Deuter. 7. Propter quod salomon reprobatas est à Deo. 3. Reg. 11. & laudatus Esdras, qui tales nuptias filiorum Israëli semel separauit 1. Esdr. 10. Fratrem autem accipit pro Christiano.

47. Quicumque sumperit fratris vxorem, &c.] In hac scriptura Leuitici 20. mirum est quod legatur ab Auctore: turpitudine dumtaxat, quem legatur iuxta editiones tam LXX. quam Hebraeam & Chaldaicam: turpitudinem fratris sui reuelauit, & hodie LXX. plurali numero legant: absque liberis morientur; quare & hinc ita legimus, pro: morietur.

48. quum ad Epistolam ipsius venerimus, &c.] Intellegit caput infra cap. 11. vbi Apostoli praedicta verba: cui vult nubat, tantum in Domino, latius tractat.

49. Filiam quoque sacerdotis, &c.] Clarus B. Hieron. sacerdotalis vidua in domo iubetur sedere patris sui, nec secundum nosse matrimonium. sed Auctor sequitur verba scripturae Leuit. 22.

50. sacerdotes nos Deo patri fecit, &c.] De intellectione vero huius loci & verborum quae sequuntur similitudinem, vide lib. praeced. cap. 7. num. 39.

51. Super omnem (inquit) animam defunctam, &c.] Comparat etiam in hac legem Evangelij cum Moysi lege, quod sepelire patrem suum prohibeatur sacerdos magnus, Leuit. 21. quare etiam apud Auctorem subintelligi debet quod pauloprimum de Iesu dictum est, summus sacerdos seu magnus; nam aliqui sacerdotibus aliis licebat intrare super animam patris, matris, fratris & sororis

virginis, vti habetur initio eiusdem capituli. Hinc etiam B. Hieron. de magno sacerdote, id ipsum citat Epist. 25. ad Paulam, de Obitu Elefilla.

CAP. VIII.

52. Nunc ad legem proprie nostram, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: De noua Legis Monogamia in Zacharia, Simeone, Anna vidua, ac Petro Apostolo, & continentia Ioannis Baptistae, matris Christi vniuita, ac ceterorum Apostolorum. In quo & potissimum de Petro aliisque Apostolis, ad verbum ferè Auctorem imitatur B. Hieron. lib. 1. adu. Iovinian. Suppleuimus verò ex 4. MS. cod. id est ad Evangelium. De Proverbio autem, quati in limine occurre, vide nostra Prolegomena.

53. alia integra in Ioanne antecurfore, &c.] Continentiam inde probat B. Hieron. quod quum (sicut habetur Luc. 1.) venerit in spiritu & virtute Heliae, etiam virgo sit, ut potè qui non solum in spiritu sancto venerit, sed etiam in castitate; quale quid & Auctor indicat sub huius capituli finem. Id ipsum inde probatur, quod legatur sanctificatus ex vtero matris suae.

54. initiaret, &c.] Quum prius dicit: baptizare Christum, hic effert: initiare corpus eius, Metaphora sumpta ab ethnico, qui sicuti legitur supra Tom. 3. lib. de Baptis. cap. 5. sacris quibusdam per lauacrum initiabantur, Iudis alicuius, aut Mithrae; vbi de eo in Adnot. nostris num. 29. & 30. & lib. de Praescript. cap. 40. num. 240. & 241. ad illa verba: Tinguat & ipse (diabulus nempe) quosdam vti que credentes & fideles suos; expiationem delictorum de lauacro repro mittit, & sic adhuc initiat Mithrae.

55. Semel nuptura post partum, &c.] Gelenius substituerat, ut cum orthodoxis consentire videretur Auctor: ob partum; verum, quum illud legant tres MS. Vatic. cod. iterum reposuimus, quatumuis erroneum, tamen quod eundem errorem de nuptiis Mariae post partum habeat supra Tom. 2. lib. de Velandis virginibus, cap. 6. num. 48. & Tom. 3. lib. de Carne Christi, cap. 23. num. 174. tum quod eundem illi impingat B. Hieron. lib. adu. Heluidium, qui cum pro se citauerat. At respondet: De Tertulliano nihil amplius dico, quam Ecclesiae hominem non fuisse. Verum de hoc latius inter ipsius paradoxa, in nostris Prolegomenis. Atqui dispungeretur, formula (inquit Rhenanus) loquendi Tertulliano frequentissima. Sic libro de Resurrect. carnis, cap. 14. Causa iudicij per tot substantias dispungenda, per quot & functa est.

56. Vir iustus & castus, &c.] Necessario sic hunc locum restitimus ex 3. Vatic. MS. pro eo quod substitutum fuerat à sciolo quodam: castus, quod de castitate hic agit Auctor; verum vox Graeca Luc. 2. ευλαβης proprie cautum significat, derivata ab ευλαβει, quod cauere significat, cautum verò nequam; sufficit Apostolo adnoscere ad suum institutum: & utique non digamus. Legimus ex isdem: vel ne indignius mox Christus à foemina praedicaretur, & c. pro: dignius; ut potè quum hoc velit Auctor, quod vir iustus primus Christum agnouerit, ne indignum videretur, si primum à foemina praedicaretur.

57. Petrum solum inuenio maritum; per forcrum, &c.] Hunc locum citatum & tractatum habes supra num. 13.

58. per Ecclesiam quae super illum edificata, &c.] De hoc aliquid adnotauimus supra praedicto lib. de Praescript. adu. haeres. cap. 22. num. 134. sed latius infra lib. de Pudicitia, cap. 21. Rectè autem Gelenius restituit: col-

locatura, vipotē qui de Ecclesia loquatur, pro eo quod Rhenan. collaturus, seu. collocaturus.

59. Nec enim. si penes Græcos, &c.] Hunc locum etiam sup. lib. ostendimus num. 42. imitatos veteres in expositione huius scripturae 1. Cor. 9. Quod verò adicit: esse proprium vocabulum vxorum; hoc vult: apud Græcos præter vocabulum γυνή, quod commune est mulieribus & vxoribus, reperiri voces vxoribus proprias; cuiusmodi sunt γαμέτη (nam γαμέτης maritum significat) ἄλοχος, παρκοχίτης.

60. quod in lequentibus facit, &c.] Intelligit cap. 11. ubi de matrimonio disputatur, quum dicitur: Omnis viri caput Christus &c.

61. obire, &c.] Hoc est (inquit Rhenan.) exequi. Sic lib. de Fuga in persec. cap. 1. Quo facilius de obitu eius cōstare possit. Et alibi obeundæ grauitatis.

62. Quum puerorum dicit esse regnum celorum, &c.] Puerum mihi his verbis adiuuere ad illud Matth. 18. ubi puerum statuens in medio discipulorum, facit eum maiorem in regno celorum; & sequentibus: quum confortes illis facit alios post nuptias pueros, ad Matth. 19. Iustum enim est regnum celorum: quod protulit, postquam de nuptiis fecit mentionem. Si alij scriptura alia occurrat, per me licet: vi ad marginem adnotet.

63. auis non tantum innocue, verum & pudica, &c.] Quod Plinius lib. 10. cap. 34. omnibus columbis, sicut etiam in Auctori; B. Hieron. tururibus solis videtur adscribere, ut nempē si parem perdidit, numquam alteri iungatur. Quod respexisse videtur etiam Salomon Cantic. 6. quum dixit: Vna est columba mea.

64. ut adulterum ostendat numerosum matritum, &c.] Istud ad heresin pertinet Montani; quo fit etiam ut decorqueat verba Christi ad Samaritanum Ioan. 4. ad secundas nuptias, quum tamen ille loquatur de eo quem adhærebat illi, non in nuptiis, sed in fornicatione, sicut B. August. & Græci Commentarij interpretantur; B. Hieron. quum simile quid dixisset l. 1. adu. Iovin. postea Apolog. ad Pamph. sic interpretatur, ut non referatur ad secundas, immo & sextas nuptias, sed ad prostitutam.

65. Totiens enim voluit celebrare eas, &c.] Similiter quidem istud ad Monogamia confirmationem adducit B. Hieron. sed eo instituto, uti virginitatem nuptiis præferat, non ut secundas nuptias damnet, quemadmodum repetit dicta Apologia.

CAP. IX.

66. Sed hæ argumentationes, &c.] Caput hoc inscriptissimum: Quod pro Monogamia faciant sententiæ Christi in retractatu repudij. Vbi in hoc heresin Montani sequitur, quod illa verba Matth. 19. & qui dimissam duxerit, adulterium committit, interpretatur; non solum de repudio olim Iudæis permissio per Christum interdicto, sed & illo quod per mortem alterius coniugum committitur, sicuti supra paucis adigimus Tom. 3. lib. 4. adu. Marc. cap. 34. & inter Paradoxa in Prolegomenis; indicantur aliquot locos Patrum, qui longe aliter locum Christi de repudio interpretantur.

67. quia ab initio, &c.] Voce superflua: hæc, ommissa, qua alioqui minus congruam orationem reddebat, supplementa: quia ab initio non fuit sic, ex Anglico MS. cod. maxime quum sic legatur Matth. 19. & supra quoque c. 5. in super loco iam citato.

68. Igitur si quos Deus coniunxit, &c.] Argumentum, quod pro dicto errore suo adfert Auctor, a contrario sensu, non concludere sciunt Dialectici.

69. Non & nubere legitime potest repudiata?

&c.] Necessario sic legimus cum interrogationis ita sub finem periodi, pro: Nam, accipientes: Non, mare Tertulliano, pro: Nonne. Alioqui enim sibi vis Auctor contra diceret. Primum, si diceret legitime posse nubere repudiata; deinde si vellet, proprie dimittat à Christo ubi accipi adulterium, pro: crimine in matrimonio, quum immediate subiungat iuxta sensum verborum Christi hic citatorum clarissimum: ut in totum, siue per nuptias, siue vulgo alterius viri admissio, adulterium pronuncietur à Deo; & paulo post clarius: nobis est repudicium, ne nubere quidem licebit; quod pertinet etiam illud infra cap. 11. quia repudiatis non permitteret nubere aduersus pristinum præceptum. Quæ verba adnotatu digna, ad excusationem Auctoris, cui ab Erasmo impingitur, quasi ille permissum à Christo disortium dixerit, tam à conubio, quam à contubernio; ad id tante verba Auctoris dicti lib. 4. adu. Marc. cap. 34. Ita si conditionaliter prohibuit dimittere vxorem, non in totum prohibuit; & quod non prohibuit in totum, permisit. Neque enim aliud vult Auctor, quam non prohiberi omne disortium, sed dimittat illud, qui dimittebatur vxores et alios ducerent, atque adeo permitte tale disortium, quod fornicationis gratia factum dirimat à contubernio, non à conubio; nam manente inquit ibidem) matrimonio nubere, adulterium est. De eodem aliquid adigimus supra Tom. 2. lib. 2. ad Prærem, num. 4.

70. non capit elogium adulterij, &c.] Hoc est (inquit Rhenan.) nomen sicut titulum & infamiam adulterij. Hoc vocabulo libenter vitur Tertullianus; ut in Apolog. cap. 2. Vt de nostris elogijs loquar.

71. Matrimonium est, &c.] Conuenit hæc matrimonij definitio ad ea tempora, quibus adulti, nonnumquam etiam coniugati, admittentur ad baptismum; per quem, aut fortassis etiam aliam quampiam exterae ceremoniam, illa coniunctio signabatur, id est obligabatur (nam alibi supra eadem significatione accipitur) & confirmabatur. Etque hoc est quod scribit B. Ambrosius in Comment. Epist. 1. ad Cor. 7. Si ambo crediderint, & cognitionem Dei confirmatur coniugium.

72. Adulterium est, quum quoquo modo, &c.] De eo quod fornicationem omnem Auctor adulterium nuncupet, vide supra dicto loco num. 542. Atque paulo post sic legimus, & ex Anglico codice supplementis: Tam repudio matrimonium dirimente quam morte, non tenebitur ei cui per quod tenebatur abruptum est: Cui ergo tenebitur? Nihil Deo interest, &c.

73. ut apud Romanos, &c.] Scribit Sulpitius (inquit Rhenan.) in libro quem composuit de Durbus, tum primum cautiones rei vxorie necessarias esse visis scriptis, quum Sp. Carbilus, cui Rex a cognomentum fuit, vir nobilis, cum vxore disortium fecit; quia liberi ex ea, supposito non gignerentur. Anno Urbis condita quingentesimo vigesimo tertio, M. Atilio, P. Valerio Coss. lxx. Aulo Gellio, Septimius noster in Apologético, cap. 6. Vbi est (inquit) illa felicitas matrimoniorum, de moribus utique prosperata, qua per annos ferme sexcentos ab Urbe condita nulla repudium domus scriptis? Quo fit, ut etiam hic legimus: circa annum sexcentimum, aut post annum quingentesimum, felicitas est enim error in numeris; sed quia post annum sexcentimum legunt etiam MS. cod. nolui immutare.

CAP. X.

74. Video iam hinc ad Apostolum nos provocari, &c.] Titulum huius capiti imposuimus: Quod viro defuncto

defuncto diuortium potius videatur quam separatio, atque adeo non posse alteri nubere. Sed etiam hoc ad Montani somnia pertinet. Suppletur autem sic hunc locum ex Patricio, 3. MS. non multo post: c. Lege Dei, non ex hominis offensa.

75. A quo repudium non audiit, &c. Refert hoc Rhenanus ad Iureconsultorum Repudij formulas: Tuas res tibi habeto, suas res tibi agito. Idem adnotat accipi animi licentiam, pro potestate.

76. quæ non habet, imaginario fructu representat, &c. Hoc est (inquit Rhenanus) imaginem talium rerum animo obiciens. Sic L. Florus Anarsicum vocat imaginarium & scenicum regem. Inuictum quoque (inquit) non à veris regibus, sed ab illo imaginario & scenico rege superatus est. Accipitur autem hic iterum: representat, pro: presentia reddit. Pro eo vero quod legebatur: Ergo hoc magis ei iuncta est, legitur cum 3. cod. Angl. MS. vincta; nam adludit ad Apostoli locum 1. Cor. 7. quem trahat ex professo cap. sequenti.

77. Enimvero & pro anima eius orat, &c.] Similes locos habes lib. preced. de Exhor. cast. cap. 11. num. 56. Eodem pertinet etiam illud sub huius cap. finem: Et orabis pro maritis tuis. Legimus autem iterum ex 4. MS. Enimvero, pro eo quod erat in vno duntaxat; & ex 3. Patricio MS. orat, adpostulat, & offert; pro: oret, adpostuler, & offerat; que Rhenanus substituerat ex coniectura.

78. Aut numquid nihil erimus post mortem, &c. De hoc vide supra Tom. 3. lib. de Resurrect. carn. cap. 1. num. 4.

79. agniti tam nosmetipsos quam & nostros, &c.] Locos similes videre est apud B. Cyprian. Epist. 56. ad Thibarian. num. 33. & lib. de Moral. nam. 48. Legimus vero omisso: si, superfluo iuxta Anglicum MS. cod. substantia, non conscientia, reformabimur.

80. licet merces varia, &c.] Etiam hic locus facit pro: mercede operum; item quod sequitur: vno denario eiusdem mercedis operati, id est, vite æternæ. Legimus autem ex MS. Anglico, stilo Tertulliano: in qua magis non separabit, &c. quam in ista minore, &c. pro: qui. Sive vero legatur cum 3. MS. Patricio, et si ad alterutrum sermo est, sive cum aliis: ad alterum, non refert.

81. vbi etiam cogitatus, &c. adulterium ante perficit ex concupiscentia, &c.] Adludit ad illud Matth. 5. Qui viderit, &c. sed non rectè interpretari id cum de matrimonio supra adnotauimus lib. preced. cap. 9. num. 47. Pertinet adeo etiam ad Montani hæresin quod addit: in quo si & alius habitabit, hoc erit crimen.

82. & matrimonium ex voluntate, &c.] Istud confirmat communem Patrum & Iureconsultorum sententiam, quod etiam sine congressu carnis matrimonium faciat voluntas, sive consensus; quo adeo etiam adprobatur B. Virginis & Ioseph matrimonium apud B. August. lib. 1. de Nupt. & concupisc. cap. 11. Et disertis verbis etiam illud adfirmat B. Chrysost. hom. 32. Oper. Imperf. & B. Ambros. lib. de Institut. virgin. cap. 16. Verum inde non sequitur, quod iam præmisit Auctor.

CAP. XI.

83. Ut igitur in Domino nubas secundum legem & Apostolum, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: De Apostoli loco, quo mortuo viro permittit mulieri nubere in Domino. Castigauimus autem ex Angl. cod. MS. in Domino, pro: in Deo; & suppleuimus: secundum legem & Apostolum, quia adludit

ad scripturas vtriusque Testamenti, sicuti supra cap. 7. quibus prohibetur ethnici matrimonium.

84. id matrimonium postulans, &c. ab Episcopo, &c. à Presbyteris & Diaconis, &c. à Viduis, &c.] Istud ad veteres matrimonij initio Ecclesia vsitas ceremonias pertinet; & adnotatu dignum quod sequitur: & coniungent vos in Ecclesia. Quemadmodum etiam illud supra Tom. 2. lib. 2. ad vxorem cap. ult. eius matrimonij, quod Ecclesia conciliat, & confirmat oblatio, & obsignatum angeli renunciant, & pater ratò habet; ubi vide Adnotationes nostras num. 60. & 61. Atqui hic adludere videtur, nec satis priorem illam consuetudinem probare B. Hieron. Epist. 2. ad Nepotianum in hac verba: Prædicator, gentem nuptias conciliet, qui Apostolum legit dicentem: Superest & qui uxores habent, sic sint quasi non habeant, cur virginem cogit ut nubat. Qui de Monogamia sacerdos est, quare vnam horatur ut sit dignam?

85. quomodo buccellas, &c.] Auctor ad vxorem lib. 2. cap. 5. (inquit Rhenanus) dixit: Non sciet maritus quid secretò ante omnem cibum gustes? Et si scierit, panem, non illum credit esse qui dicitur. De illis buccellis loquitur, ut conuicio, quas domum ferendas ab Ecclesie ministris accipiebant. Vbi vide Adnotat. nostras num. 36. & 37. item lib. de Orat. dom. 1.

86. alienis iam Dotalibus scriptum, &c.] Ita (inquit idem) Auctor eodem lib. 2. ad vxorem cap. 9. An ideo sit inuictis Dotalibus, cui Deus censum suum credit? Dotalia autem bona dicebantur, que aut dotis loco, aut supra dotem dabantur sœminis iam nubentibus à suis nouis maritis.

87. Mulier vincta est, &c.] Prorsus sic iterum restitutum ex Angl. MS. cod. pro: iuncta est. Præterquam enim quod non multo post illud ab Auctore legatur, Græcè est dedita, pro quo vertitur: alligata est, à B. Hieron. non solum in Pulgata versione Latina, sed etiam Epist. sepedita de Monogam. lib. 1. aduers. Iouin. & Apolog. ad Pammach. Qui interim vna cum Auctore omittit vocem lege, que tamen hodie & Græcè & Syriacè, & in omnibus exemplaribus Latinis legitur. Legit etiam, sicuti Auctor, B. Cyprianus lib. 3. Testim. ad Quirin. cap. 62. Mulier vincta est quamdiu viuit vir eius, & B. Basil. lib. de Virgin. Quo sit ut priori loco in præcitato apud B. Hier. existimem superfluum esse vocem: viro, quæ quæquam alibi non legit. Supplemus autem mox ex 3. Patricio, cod. MS. omne obnoxium est numero, quomodo etià legebat Rhenanus in Adnot. suis, & edit. 1.

88. Si enim secundas nuptias permittit, &c.] Magis placet hæc Angl. cod. lectio, quam que erat: remittit; maxime qui edit. 1. ad marg. inueniatur tertia lectio: admittit. Atqui rationes quibus hic vitium, quamquam non conuincant, latius tractat. habes, partim supra, partim infra. Vt potè de verbis Apostoli, qui omnia ad initium recolligi in Christo adfirmat, cap. 5. & de Isaac, cap. 6. item de toto Ordine Ecclesie de Monogamis disposito, cap. sequ. denique de tempore in collecto, lib. preced. cap. 6. Sive autem legatur: tyrocinium nouæ, & quum maxime orientis, cum exc. sive: quam maxime, cum 3. Patricio MS. cod. non refert.

89. propter fornicationes, &c.] Ad verbum trās tulit quod Græcè est: ὡς δὲ τὸς πορνείας; in quo etià Auctorem imitatus est B. Hieron. lib. 1. adu. Iouin. ter quartè. Quare censeo etiam sic legi debere apud illum Epist. 14. ad Celantiam, & Apolog. ad Pammach. pro eo quod habetur: fornicationem. Quod posterius tamen legit B.

Cyprian. lib. 3. Testim. ad Quirin. cap. 32. & vertit etiam Syrus Interpres; qui legisse videntur cum nostro Vulgato Interprete, & MS. ἡ ἑκαστὴ προσέλεγε. Supplementum autem paulo post ex Angl. cod. MS. in ethnicis matrimoniis non putabant post fidem sibi perseverandum.

90. Bonum esse homini si sic permaneat, &c.] Subintelligitur: respondit, aut quid simile. Atqui pervertit sensum Apostoli, dum illud: sic, interpretatur, utique quomodo à fide fuerit inuentus; quia, vel ipso teste, aliam questionem hic diluit. Quum enim antea quaesissent de repudio ethnicorum matrimoniorum: Quærebant, inquit, & de Virginibus consilium; quod etiam B. Hieron. sapedito loco si offerret: Maritorum & Continentium disputatione præmissa, tandem ad virgines venit. Qui ad eod. rectius illud: sic, interpretatur in virginitate, sicut & hoc, in eo quod præcedit: Existimo enim bonum hoc esse; nec aliter ceteri Patres; nominatim Auctor Tractatus de Natiuitate Domini, sub finem, inter Opera B. Cypriani, & B. Augustini, lib. de Sancta Virginitate. cap. 14. alitque tam Græci quam Latini in Apostolum Commentatores.

91. Si autem acceperis uxorem, non deliquisti, &c.] Similiter etiam hic hallucinatur, dum subiicit: Quia ante fidem, &c. Solum autem eodem modo quo præcedit, quod aliam hic tractet materiam. Pro quo facit illud B. August. dict. lib. cap. 16. tractantis id quod sequitur: Ego autem vobis parco. Alioquin pressuram carnis habebunt eiusmodi. Hoc modo exhortatur ad virginitatem continentiamque perpetuam, ut aliquantulum à nuptiis deterret.

92. præ angustiis temporum, &c.] Nam (inquit Rhenan.) angustia temporum ultimorum, recusant sarcinas matrimonij, puta liberos & similia. De impedimentis in hunc sensum, diximus iam bis in libris præcedentibus.

93. Quin potius, de Domino habendam sollicitudinem, promendo, &c.] Sic omnino restitutum, ubi erat: promerendo; neque enim illud scriptura Apostolus promeruit, sed deproppit; omisso quoque: & intermedio, legimus: quàm de marito; ita reuocat, &c.

94. Sic ergo in eodem ipso capitulo, quo definit: Vnumquemque, &c. adiiciens: Mulier vinceta est, &c.] Etiam hic sibi Auctor contradicit; nam illud: vnumquemque in sua vocatione debere manere, vel B. Hieron. interprete, ad Maritos & continentes pertinet; quod intermedium est, ad Virgines; istud vero: Mulier vinceta est, &c. ad Viduas; quibus etsi concedat secundas nuptias, digamiam tamen Monogamiam subiicit. Quare neque recte est consequentia, qua Auctor concludit, etiam hic Apostolum loqui de viro à fide primo. Neque vero id coniungitur ex illo: tantum in Domino, quia hoc quasi per parenthesis ab Apostolo adicitur.

95. licet nec hoc Psychici curent, &c.] Pertinet hoc ad calumnias contra Orthodoxos, quos Psychicos, id est animales vocat; qui tamen non mirum, si nihil adhuc certi defuerint de matrimoniis cum gentilibus, quum nihil ea de re ad id temporis usque ab Ecclesia definitum fuerit; usque adeo ut etiam B. August. adhuc suo tempore dubitasse videatur; confessus tamen B. Cyprianum illicitum agnouisse, nempe sicut supra dictum est, uti latius adnotauimus ad eius lib. de lapsis, num. 21.

96. Sciamus planè non sic esse in Græco authentico, &c.] Quomodo iudicat Auctor, olim 1. Cor. 7. lectum fuisse: Si dormit vir eius, pro eo quod hodie, & sua iam atate plerique, Si dormierit, non possum vlla

coniectura assequi, nisi Græce legerit: ἂν δὲ ἡ ἀποστολή τὸν ἄνδρα ὡς ἐὰν κοιμηθῆται; ut primæ: duarum syllabarum euerfio intelligatur de ommissis δὲ & ἂν duabus syllabis. Quod quandoquidem voluisse videtur Auctor; pro suis expungenda est particula; autem, & dumtaxat legendum: Si dormierit; nam neque hodie illud Latine legitur. Vt sit, certè B. Cyprian. Hieron. August. Ambrosius supra citatis locis, & Syrus Interpres, vertunt omnes: dormierit, & id significat quod legitur vox in exemplaribus omnibus Græci 201. ubi. Legimus verò ex Anglico cod. MS. Quam vis accipe, pro: quæuis, ut: Quam accipiat, pro: utram; quæ prius locutus est de duabus mulieribus, vna quæ iam in fide virum amiserit, altera cuius ante fidem morietur maritus.

97. Seruus vocatus est, &c.] Non posse hac ad litteram intelligi sicut Auctor interpretatur, tanquam de quibus in noua & recenti vocatione consulebant Corinthij, sed esse parabolas nuptiorum & inuuptiorum; deducit B. Hieron. lib. 1. adu. Iovin. inter ceteras rationes, vel eo quod non possit intelligi, quomodo qui semel amputatum habet præputium, possit si velit denno illud adducere.

CAP. XII.

98. Audiet subtilissimam econtrario argumentationem, &c.] Caput hoc inscripsimus: De eiusdem Apostoli præscripto, quo Clerum Monogamiam iugo adstrinxerat. De quo quum latè etiam supra tractauerit lib. præced. cap. 7. sicubi etiam de eo quomodo laicos sacerdotes appellet, vide ibidem Adnotat. nostras num. 39. Hic hoc dicemus, quod conuersio illa sumpta orationis quam intulcat, nihil cõcludat. Legimus autem phrasin Tertullianicam ex Angl. MS. cod. An ordo aliqui, pro: aliquis; qui legit etiam: & inflammamur in Clerum; sed placet: inflamur, quia præcedit: extollimur.

99. & pares sumus, &c.] Sic aditantes omnes Gallica, & MS. 3. Vatic. pro quo editio Basil. ex castigatione Gelenij: partes; Harrisius verò coniecit legendum: impares. Verum ea quod præcedit: deponimus infulas, magis prima lectio conuenit.

100. sua fronte proponi, &c.] Hoc est (inquit Rhenan.) non coactè, & in vnam partem torquendo, sed liberè & apertè. Sapit Proverbum. Atqui etiam hoc ad calumniam contra Orthodoxos pertinet: Omnia licent Episcopis, & quod addit de Vthinensi & de Digamis qui præsidebant; quum Digamia ab initio Apostolicis etiam Canonibus sit interdicta Episcopis.

101. Sicut ille vester Vthinensis, &c.] Vthina (inquit idem) oppidum est Africa, colonia Romanorum. Non agnoscebat autem, ut videtur, nouam Martiani Prophetam Vthinensis Ecclesia. Notat Episcopum de illicita venere, quum dicit: nec Scantinum timuit. P. Scantinus legem tulit, qua paderasta graui supplicio afficiuntur. Suppletur autem mox: recede à reliquis titulis disciplina.

102. itreprehensibilis, &c.] In verbis huius scripturae 1. Tim. 3. (non verò Tit. 1.) cum interprete Latino Vulgato vertit: sobrium, quod Græce ἡσθητικός, & iuxta B. Hieron. ubi supra, vigilantem potius significat; bene moratum, quod B. Ambrosius in Comment. & B. Hieron. pudicum, Vulgatus Interpres prudentem, ubi Græcè est σωφρονα; ornatum Græcè ἑσθητικόν, sicut omnes transferunt, nempe vita & moribus, uti B. Hieron. interpretatur; hospitalitatem cum Vulg. Interp. φιλόξενο; vel Hieronym. interprete in peregrinis; docibilem, ad quod

appositum ad docendum, ad verbum ex Græco διδάσκειν, pro quo B. Hieronymus & vulgatus Interpres: Doctorem; non vino deditum, Græcè πρῶτον; non pugnam, Græcè ἀντιπάλιν, pro quo B. Hieronymus: & adit. Vulg. percussorem; non pecunia amantem denique, Græcè ἀφιλάργρον, pro quo idem, non cupidum; sed domum regentem, Græcè οἰκονομῶν, quod rectius vertit Vulgatus. Interpres: domus suæ bene prepositum, & B. Hieron. domum suam bene regentem, filiorum curantem disciplinam, Græcè τελετὰ ἐργαζομένη, pro quo ille bene: filios habentem subditos, & sicut in compendium redigit: ab extraneis bonam famam sectantem.

CAP. XIII.

103. Sed & Timotheo scribens, &c.] Titulum huic capiti impositum: De aliis Apostoli locis. Hic vero: & accipitur pro: etiam rursum; nam & precedentia erant ex eadem Epistola.

104. vult iuuenclas nubere, &c.] Locum huic Auctor ad institutum suum detorquet, ut vix adsequi quis possit quid velit. Varia est etiam Veterum expositio; inter quas maxime placet illa Epiphanij contra Montanistas, et priori loco quum dicit: Iuniores viduas deuota, & loquatur de iis que promissere, & promissus non stant, iudicium habentes, eo quod primam fidem irritam fecerint; postea vero illis verbis: volo ergo iuuenclas viduas nubere, de iis, quibus per infirmitatem ad alteras transire nuptias permittit. Quæ (inquit) iudicium non habent; si enim iudicium habere deberent, quomodo dixisset: Nubant, & domum administrant? Tradiderunt enim Apostoli Dei sanctæ Dei Ecclesiæ peccatum esse, post virginitatem constitutam ad nuptias conuerti. Vbi habes & approbatas à Paulo, quæ (vix etiam loquitur Auctor) in viduitate inuentæ, & professæ eam, perueherant, & permissas nubere alias iuuenclas viduas. Si tamen quis malit de iisdem viduis professis loqui Apostolum, sicut interpretari videtur Auctor, & B. August. iisdem penè verbis lib. de Bon. viduit. cap. 10. dicens quamquam damnationem habeant eiusdemodi viduitatem professæ, nuptias tamen eis permitti; intelligendus est Apostolus & hi Patres, de voto dumtaxat priuato, non sollempni. Qualem locum etiam reperire est apud B. Cyprianum Epist. 62. ad Pompon. de Virginit. vbi latè de viduarum et Virginitum voto utroque, n. 9. & de voto sollempni, siue confectione virginum & viduarum (quæ plus includit quam professio simplex) supra Tom. 2. lib. de Virginitibus veland. num. 1. Et qui pro eo quod à Rhenano explicatur affectata, hoc est ad tempus pro viduitatis & continentie affectu predictæ, conicit legendum Dn. Harrisius: adfectata; quomodo nos etiam castigandum duximus. Bene autè habet, quod etiam Rhenanus in his viduis professionem viduitatis agnoscat.

105. Quæ autem iuxta viro est mulier, &c.] In hac scriptura Rom. 7. ad verbum expressit ex Græco: viuenti viro vincita est, præterquam quod non addat: Legi, hoc loco; tamen cum exemplaribus aliis max leges: euacuata est à lege viri; vbi etiam propriè transfertur vox Græca ἑξουσιάζουσα, sicut etiam paulo post eadem vertit: euacuati sumus. Etiam ad sensum vertit tropum Hebræicæ: si iuncta fuerit alteri viro. Et qui etiam hæc verba, quantumvis clara, obscure sensu detorquet Auctor. Porro differt ab aliis in verbis sequentibus, quod legat: mortificamini, pro: mortificati estis; Quum enim eramus, pro: essemus; efficebantur passim, pro: eo quod alij actum operabatur, & quod legat: ad seruendum Deo, quam postremam

vocem alij non habent. Iuxta Græcæ verò exemplaria vertit: vi fructum feramus Deo, & in quo tenebamur, ut referatur ad Legem, non ad mortem. Denique iuxta tam Græcæ quam Latine exemplaria ex Anglico cod. MS. supplemus: Itaque (inquit) fratres mei, & castigamus: à lege mortis, pro: mortui.

106. adulterij te præiudicat, &c.] Præiudicare (inquit Rhe.) cũ Gentio. Sic Linius dixit: iudicatus pecunia. Centurione (inquit) nobilem militibus factis, iudicatum pecunia quum duci vidisset, medio foro accurrit.

CAP. XIII.

107. Nunc si & absolute, &c.] Inscriptionem huic capiti deditimus: Quod etiam absolute Apostolus permisisset in fide amisso mattimonio nubere, pro conditione temporum id gessisset. In quo intermissæ Apostolum calumniari videtur, quum veteres omnes tam Latinorum quam Græcorum commentarij, hactenus verò docerent, locum predictum, 1. Cor. 7. Tim. 5. & Rom. 7. Apostolum permittere secundas nuptias, idq; simpliciter, et non pro conditione temporum, quo sit, ut & ipsi, & B. Hieron. quantumuis Monogamie amicos, secundas, immò tertias & quartas admittere se scribant sua quisque ætate. De iisdem reperire est Patrum locos complures; verum quod hodie id minime controuersum sit, etiam inter hæreticos nostros, non opus est diuini immorari. Siue autem legas cum Anglico codice: Sed ita res exigebat, siue cum aliis: exigebant, non refert.

108. ille qui Galatas in Lege volentes agere castigat, &c.] Maxime videtur ad hanc Gal. 4. Dicite mihi, qui sub lege vultis esse. Inclusimus autem Parenthesi ad clariorem sensum periodi (aliud est enim indulgere, aliud iubere.)

109. Et hic itaque reddemus supplementum sensus istius, &c.] Propterea dicit: Et hic, quod supra latius de repudio tractaueram, toto cap. 9.

110. Cur non & Paracletus abstulerit, quod Paulus indulsit, &c.] Nimirum hic facultatem suo Paracletico Morano arrogat Auctor. Siue autem legas mox: quod super dicitur, cum 3. MS. Vat. col. siue cũ aliis: super dicitur, non refert. Castigamus vero ex iisdem: si Deo & Christo dignum fuit, pro: Sed. In reliquis pulchra fuit castigatio plurium locorum hic facta per Rhenanum.

111. Denique apud seculum, &c.] De repudijs concordie nomine apud seculum, etiam iure permittis, vide in Digestis Titulum de Divortijs; de Monogamia verò pudicitie nomine, infra cap. 17. Castigamus vero paulo post: quæ tunc sustinere non poterat, ex Vatic. MS. 3. cod. pro: sustineri, quia ad iudicium illud Ioan. 16. supradictatum c. 1. Sed nondum potestis portare ea; maxime quum iisdem verbis id ipsum repetat.

112. Nam & Qui potest capere, capiat, &c.] Pulchre explicat paulo post illud: posse, quum subdit: si non potes, quia non vis, posse enim te si velis, ostendit, quia tuo arbitrio utrumque proposuit. Eodem modo B. Hieron. L. 1. ad. Iovin. Qui voluerit (inquit) qui poterit. Nec aliter B. Chrysost. in c. 7. Ioan. ad illud: Propterea non poterunt credere; B. Gregor. Nazianz. lib. 4. Theolog. Origenes Tractatus 7. in Matth. & omnibus his vetustior Clemens Alexandrinus lib. 2. Stromat. Valcant itaque nostre temporis Aristarchi, qui ex hoc loco Matth. 19. perperam colligunt: impossibile esse quibusdam continentiam, atque adeo non rectè sacris ordinibus adnexam esse ab Ecclesijs; quum volentibus, Deo opitulante, non modo possibile, sed & facile sit. Quod pertinet illud B. Augustini, lib. de Adult. coniug. 2. cap. 29. Leuis erit continentie sar-

cina, si Christi erit; Christi exit, si fides aderit, que im-
petrat à iubente Deo quod iusserit.

CAP. XV.

113. Quæ igitur hic dicitur, &c.] Caput hoc in-
scripsimus: Quod hæresis non sit, secundas nuptias
ut illicitas iuxta adulterium iudicare. Verum id ad-
ferit quidem Auctor, sed non probat, ut potè falso nixus
fundamento, quod illicitæ sint tales nuptiæ; quo præsup-
posito hæresis dici non potest. Verum si dispiciamus, hæ-
resin non incurretur Montanus. Maxime quum ipsemet supra Tom. 2. lib. 1. ad Rom. c. 7.
discretis verbis dicat: Nam et si non delinquas renu-
bendæ, carnis gratiam prelluram subsequi dicit A-
postolus. Fortassis, in Prolegomenis, Patrum omnia testi-
monia citabimus, qui secundas nuptias adprobant.

114. Notat Apostolus eos, qui in totum nubere
prohibebant, &c.] Rectè quidem Apostoli locum inter-
pretatur. 1. Tim. 4. de iis qui in totum nubere prohi-
bebant, atq; adeo ab hæresi sese excusat, quod ubi adin-
git Apostolus; verum non sequitur inde, quod aliam hæ-
resin non incurreret Montanus. Est verò et adnotanda di-
cta expositio, contra hodiernos hereticos, qui illud Apostoli
citare solent contra continentiam; neque enim Ecclesia om-
nibus in totum nubere prohibet, sed dimittat illis,
qui sua sponte licentiam nubendi per votum solenne à se
abdiderint. Eodem pertinet quod B. Chrysost. cum alij Gra-
cis, & B. Ambr. in Comment. interpretantur Apostolum
de Marcionistis, Encratitis & Manichæis. Latissime verò
eodem modo explicat B. August. lib. 30. contra Faustum; B.
Hieron. etiam lib. 2. adu. Iovin. Marcionem designari scri-
bit. Supplemus autem paulo post: Vel hæresin in hac
caussa estimant, ex Anglico cod. MS. & castigamus ex
eadem L. Titio: Iustitiam putent, pro: Iustitien-
dam, quia procedit infirmitatem.

115. excusari capit, &c.] Et hic (inquit Rhen.) ver-
bum capit, quod Græcis est ἐξέγετα, hoc est, contingit,
probabile est fieri solet, conveniens est. Sic circa initium hu-
ius libri: An capiat Paracletum aliquid tale doctri-
se. Verum tamen longè est à ratio negantis fidem in
tormentis, quum infidelitatem eo ipso incurrat; alia nu-
bentis secundis nuptiis, quod scripturæ interdictum non re-
peritur, immò potius permissum.

116. à communicatione depellunt, &c.] Hinc cõ-
firmatur Excommunicatio Ecclesiastica, qua à commu-
nicatione depelli solent diversorum criminum rei; de
qua supra Tom. 1. Epist. cap. 39. num. 502.

CAP. XVI.

117. Rideo etiam, quum infirmitas, &c.] Titu-
lum huic capiti datus: De variis excusationibus se-
cundatum nuptiarum. Quas ipsas etiam tractavit sa-
prà lib. 1. ad Rom. cap. 5. & lib. de Exhort. castit. c. 12.
& imitatur B. Hieron. Epist. sapientia de Monogamia.
Adnotat autem Rhenan. ibi Ironicam esse: Talis infirmi-
tas, & tertio, & quarto, &c.

118. Hermogenem aliquem, &c.] Aduersus (in-
quit idem) Hermogenem polygamum & pictorem, ad-
ferentem Deo coquam esse Materiam, librum adidit Tertul-
lianus, qui inter precedentes habetur. Et rectè: Eodem enim
pertinet quod ibi legitur cap. 1. Præterea pingit licitè,
nubit affliduè, &c. ubi vide Adnot. nostras num. 7.

119. Unde & animam esse præsumens, &c.] Nem-
pe ex Materia Deo coæterna; quare adicit rectè: Spiritu
à Deo non habet; de quo latius supra T. 4. ad Fragmen-
ta lib. de Censu Animæ aduersus Hermogenem.

120. iam nec Psychicus, &c.] Et iterum calumnia-
tur Orthodoxos, tanquam qui negarent animam esse de
afflatu Dei. Certè qui illum præcessit B. Iren. cum Au-
ctore sentit lib. 5. c. 7. Sic etiam reliqui Patres post eum, no-
minatim B. August. Epist. 146. lib. 13. de Civitate Dei, ca.
24. & de Gen. contra Manich. lib. 2. cap. 8.

121. exhibitionis caussa, &c.] Exhibitionem (in-
quit Rhenan.) vocat necessarium ad vitam submissio-
nem, passivè. Sic in hoc ipso libro paulo ante, victuam
exhibitionem dicit; & ad Rom. lib. 2. cap. 8. Vide
nisi à diabolo maritum petant bonum exhibendæ
fellæ, & mulabus, & cineratis peregrinæ proci-
tatis.

122. etiam cotuorum educatorem, &c.] Sic casti-
gamus ex MS. Angl. cod. pro: corporum, et quod Mat-
t. 6. quò adludit hic Auctor, fiat cotuorum mentis, sicut
etiam florum. Item: Quid si solitudinem domus ob-
tendat; pro: ostendat. Et qui in eo quod addit: homini
ad fugam proximo, adludit ad fugam in perfectione
Orthodoxorum, de qua sequentem librum conscripsit.
Legimus autem ex eodem cod. Anglico: sed etiam pluri-
res, pro: sed iam.

123. legibus Iulii, &c.] Papiam Pappam (inquit
Rhenan.) intelligit, que postquam ab Augusti emendata
est, etiam Iulia dicitur capiti. Iusnaturali:

Non placet Vrsidio lex Iulia.
Verum de illa latissime supra Adnotat. nostras in Apo-
log. cap. 4. num. 52. Hic quedam mor. adicimus.

124. solidum nõ posse capere, &c.] Hoc est (inquit
Rhenan.) ut ex asse sint hæreses, & integram adant hæ-
reditatem. Ita ad Rom. lib. 1. circa principium: Tu mo-
dò, ut solidum capere possis, hoc meæ admoniti-
onis fidei commissum, Deus faciat. Adludit vero ad
cap. 1. ubi vide Adnot. nostras n. 5. Nos hic adicimus illud
Vlpiani Fragment. 16. De solidi capacitate inter virum
et mulierem: Et quando (inquit) nihil inter se capiunt, id
est quod ad institutum facit quamproximè; si contra Le-
gem Iuliam Papiamque Poppæam contraxerint ma-
trimonium. Id est, interprete Cuiacio, si neque liberos susce-
perint, neque matrimonium contraxerint. Pertinet eodem
illud Vlpiani Frag. 14. Pæna legis Iulie hæc est: ne calibet,
ne orbi, ex civibus Romanorum capiant. Verum hanc pæ-
nam sublatam fuisse, primum à Seneca, dicit Apolog. loco
deduximus; sed postea iterum renovatam constat ex Con-
stantini interdicto, & aliis Imperatorum statutis, de qui-
bus exstat liber unus cod. Titul. de Infirmis pœni cali-
bium & orbitatum. Et qui ibi: Nabant igitur, &c. re-
ctè adnotat Rhen. Ironicam esse, sicut etiam ibi: Satis op-
portunos, &c.

125. & infantes pipiantes, &c.] In illis (inquit Rhen-
nan.) locum in Valentinianis, cap. 15. Cœlestes imbres
pipiauit Achamothe, adnotauimus: pipiationem esse
clamorem plorantis, Oscurum lingua, auctore Festo. Unde
hic infantes pipiantes dixit.

CAP. XVII.

126. Habebunt planè, Christo quod adlegent,
&c.] Titulum huic capiti imposuimus: De exemplis
Monogamiæ, veteris Testamenti & ethnicorum.
In quo etiam repetit penè ad verbum eadem que cap. ult.
de Exhort. castit. Et qui ibi: sed hanc adnotat Rhenan.
subaudi carnem, seu potius carnis imbecillitatem.
127. Nec Iudith filia Merati, &c.] Quum Iudith
dicitur

TERTULLIANUS
Cim. Annotationibus
PAMELLI
A. V.
J. 6.

dicatur filia Merari, lib. Iudith. c. 8. vel hinc patet habitum fuisse ab Auctore pro authentico eundem librum; de quo latè tractauimus inter opera B. Cypr. ad lib. Regini in Symbolum Apost. tum in Argumento, tum Adnot. no. stru num. 157.

128. Fuerūt & quæ pro vitis mori mallent, &c.] Censio aut legendū: Fuerūt enim, vt ad Didonē et Lucretiam referatur, quas prius cōmōravit, aut accipiendum: & pro: etiam, ac si dicat: Fuerunt etiam alie.

129. Fortunæ muliebri, &c.] Hoc sic descripsit B. Hieron. in calce l. 1. adu. Iouin. Viduitas habuit semper inter matronas decus: per illas Fortunæ muliebri sacra fieri solitū. Atqui in omnibus Deorum sacris coronas exhiberi solitas, his verbis Auctōr indicat Tom. 2. lib. de Coron. milit. cap. 7. Est Claudij Saturnini liber, & origines, & cauillas, & species & sollempnitates earum ediferens, vt nullam gratiam floris, &c. non alicui capiti innocuas consecratum; super quo nu. 86. adduximus etiam similem locum ex Plinio lib. 16. cap. 5.

130. Matri Marutæ, &c.] De hoc sic Ouidius Fast. l. 6. Leucothoe Graiis Maruta voce nōbere nostris.

Eadem & Ino vocatur, inter Deas marinas olim in sacro habitas.

131. Pontifex Maximus & Flaminica nubunt semel, &c.] Simile est illud suprà Tom. 2. lib. 1. ad Exorem 14. 7. num. 4. 8. Regem seculi Pontificem Maximum

rursus nubere, nefas est, &c. Tom. 3. lib. de Prescript. adu. her. cap. 40. num. 248. Quid? quod & summum Pontificem in vnis nuptiis statuit, & lib. precedenti de Exhort. castit. cap. vlt. quæ & Flaminis lex est; nam duo ipsi Pontifici Maximo iterare matrimonia non licet. Quos locos imitatur etiam B. Hieron. Epist. de Monog. ad Ageruchiam, & in calce lib. 1. adu. Iouin. Hoc autem ad Flaminem Dialē pertinere, colligitur ex A. Gellio lib. 10. vbi plures Leges Flaminicas Diales commemorat. Quos enim vbiq; Testull. Pontificem Maximum, seu Summum, nūcupat, B. Hieron. Flaminem Pro quo facit; tum quod hoc locum eandem legem faciat Flaminicæ & Pontificis Maximi, & lib. preced. Flaminem vocet eundem & Pontificem Maximum; tum quod Gellius ibidē de Flamine Dialē hac verba citet, ex Varronis lib. 2. rerum diuin. Is solus albus habet galerum, vel quod Maximus est; tum quod eandem dicat eadem ferē ceremonias obseruari ab eo, quas Flaminica sacerdotis Diales obseruare solēt. Confirmatur id ipsum ex eo, quod Flamen Dialis Ioui ministraret, quem vt Deorum maximum colebant.

132. Etiam bouis illius Ægyptij antiftites, &c.] Similiter B. Hieron. Ad Tauri Ægyptij sacra, semel maritus adsumitur. Ceterum ibi: Exhibe tē tertium Adam, Ironiam esse adnotauit Denanus.

ARGUMENTVM LIBRI DE FUGA IN PERSECUTIONE, PER IACOBVM PAMELIYM.

V ESITVS Tertullianus à Fabio, fugiendum necne sit in persecutione, semitratatam antea materiam plenius examinaturus, imprimis docet persecutionem Dei voluntate fieri, à quo corona & premia proponuntur.	I.
A diabolo verò minime (quamquam per diabolum, eiusque ministerio) eo quòd nihil illi in seruos Dei liceat ex propria potestate, sed ex permissu Dei, causa aut probationis, aut reprobationis, aut cohibitionis.	II.
Et verò à Deo fieri persecutionem, scripturis probat.	III.
Proinde, si à Deo euenit quod tamen necessario non sequitur, fugiendum in persecutione non esse.	III.
Neque valere excusationem, ne peream si negaero.	V.
Fugientibus etiam non suffragari (contra quam reliqui Patres sentiunt) præceptum Christi: Fugite de ciuitate in ciuitatem.	VI.
Vt potè quum alibi ad passionem contrariam fugæ inuitet.	VII.
Ipsam quidem vim interdum refugisse, sed donec doctrinam suam impleteret.	VIII.
Quo factum vt Apostoli præceptum fugiendi non restaurauerint; qui maxime persecutiones sustinendas hortabantur.	IX.
Exemplo esse Ionæ fugam, quòd euadere non potuerit.	X.
Saltem Præpositos Ecclesie plebe stante, in persecutione fugere non oportere.	XI.
Nullò autem modo fugam nummis redimi posse.	XII.
Neque enim id posse probari ex scripturis illis: Omni petenti te da, & Facite vobis amicos de mammona, quæ de elemosynis loquuntur.	XIII.

XIIII. Denique si colligere & Dominica sollempnia celebrare interdum non liceat, de nocte fieri posse.

Ceterum quum initio sue fidei Tom. 2. lib. de Patientia, c. 13. n. 88. fugam in persecutione non improbet, sed primum libris de Corona militis, & de Virginibus velandis, patet eodem penè tempore conscriptos hos tres libros; hunc verò peculiariter contra Ecclesiam scriptum esse testantur B. Hieron. & Nicephorus, locis supra citatis. Prefatiuncula nostra in Tomum hunc Quintum. Antidoti loco erunt illa Auctoris loco iam citato verba: Caritas patientia in persecutionibus denique preliatur. Si fuga urgeat, incommoda fugæ caro militat. Si & carcer preueniat, &c. Itè B. Cypriani secessus, in quo toto biennio xxix. scripsit Epistolas, cuius hæc sunt verba Epist. 56. ad Thibari. Et si fugientem, in solitudine ac motibus latro oppresserit, fera inuasit, fames aut sitis aut frigus adfluxerit, vel per maria precipiti navigatione properantem tempestas ac procella submerserit. Spectat militem suum Christus ubicunque pugnantem, & persecutionis causa pro nominis sui honore morienti premium reddit, quod daturum se in persecutione promisit. Nec minor est martyrij gloria, non publice & inter multos perisse, quàm perenni causa sui propter Christum perire. Item l. de Lapsis: Secundus ad gloriam gradus est, cauta secessione subtractum Dominum reservari. Et postea: Relinquenda erat patria, &c. quod quum latiss. prosequatur hæc materia, ex scripturis, Lectorem remittimus. Item B. Athanasij fuga, cuiusque pro eadem Apologia; denique B. Augustini. Epist. 180. ad Honoratum; è quibus ad quasdam Auctoris rationes respondimus suis quibusque locis. Atqui hunc Librum viderunt MS. Tritheimius & Politianus, in lucem edidit primus Rhenanus prius cum Scholiis, deinde & Adnotationibus ex Paterniacensi, Hirsaugiensi, & Gorziensi codicibus. Nos verò denudè castigauimus ad Vatic. 3. MS. cod. & ex quibusdam coniecturis Dominorum Latini & Harrisij, nouisque Argumento & Adnotationibus auximus.

Q. SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI CARTHAGINIENSIS

PREBYTERI DE FUGA IN PERSECUTIONE ad Fabium Liber.

CAP. I.

VASISTI proxime, Fabi frater, fugiendum necne sit in persecutione, quod nescio quid annuntiaretur. Ibidem ego oblocutus aliquid pro loco ac tempore, & quarundam personarum importunitate, seminata materiam abstuli meum, plenius eam de stylo nunc reuolui, utpotè quam ei tua consultatio commendarat, & conditio temporum suo iam nomine iniunxerat. Quanto enim frequentiores imminet persecutiones, tanto examinatio procuranda est, quomodo eas exoptere fides debeat. Procuranda autem examinatio penes vos, si fortè Paracletum non recipiendo deductorè omnis veritatis, merito adhuc etià aliis quaestionibus obnixi estis. Igitur consultationi tuæ ordinè quoque induimus, animaduertentes antè determinari oportere de statu ipsius persecutionis, vtrum à Deo obueniatur, an à diabolo, quòd facilius de obitu eius constare possit. Omnis enim rei inspectio, auctore cognito planior. Satis est quidem prescribere, nihil fieri sine Dei voluntate. Sed non statim hac sententia ceteris retractauerimus. Locum dabimus, ne à presenti articulo auocemur. Si qui responderit: Ergo & malum à Deo, & delictum à Deo; nihil iam in diabolo, nihil etiam in nobis ipsis. De persecutione nunc quaeritur. Circa hanc interim dixerim, nihil fieri sine Dei voluntate,

A te, respiciens eam in primis digna Deo esse, & (vt ita dixerim) necessariam ¹⁰ ad probationem scilicet seruorum eius, siue reprobatione. Quis est enim exitus persecutionis, quis effectus alius, nisi probatio & reprobatio fidei, qua suos utique Dominus examinavit? Hoc Domini iudicium est persecutio, per qua quis aut probatus aut reprobatus iudicatur. Porro iudicium soli Deo competit. ¹¹ Hæc pala illa, quæ & nunc dominicam aream purgat, Ecclesiam scilicet, confusum acerrum fidelium euentilans, & discernens ¹² frumentum martyrum, & paleas negatorum. ¹³ Hæc enim, scalæ quas somniat Iacob, aliis ascensum in superiora, aliis descensum ad inferiora demonstrantes. ¹⁴ Sic & agonem ¹⁵ intelligi capit persecutione. A quo certamen edicitur, nisi a quo corona & præmia proponuntur. ¹⁶ Legis edictum agonis istius in Apocalypsi, quibus præmiis ad victoriam inuitet, vel maxime illos qui præcipue vicerint in persecutione, vincendo luctati, reuera non aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus spiritualia nequitia. Ita agnosces ad eundem agonotheam pertinere certaminis arbitrium, qui inuitat ad præmium. Totum quo agitur in persecutione, gloria Dei est probantis & reprobantis, inponentis & deponentis. Quod autem ad gloriam Dei pertinet, utique ex voluntate illius eueniet. Sed quando Deus magis creditur, nisi eam magis timetur: nisi in tempore persecutionis? Ecclesia in attonito est. Tunc & fides ¹⁷ in expeditione sollicitior, & disciplinatio ¹⁸ in Ieiuniis, & Stationibus, & Orationibus, & Humilitate, ¹⁹ in alterutra Diligentia, & Dilectione, in Sanctitate, & Sobrietate. Non enim vacatur nisi

B Timori & Spei. Adeo & ex hoc ipso ostenditur nobis, non posse diabolo deputari eam, quæ meliores efficit Dei seruos. ²⁰ Si, quod iniquitas a Deo non est, sed a diabolo, persecutio autem ex iniquitate consistit (quid enim iniquus quam veri Dei antistites omnis, sectatores veritatis, nocentissimorum more tractari?) ideo videtur persecutio a diabolo euenire, a quo iniquitas agitur, ex qua constat persecutio: scire debemus quatenus nec persecutio est sine iniquitate diaboli, nec probatio fidei sine persecutione, propter probationem fidei necessariam iniquitatem, non patrocinium præstare persecutioni, sed ministerium, præcedere enim Dei voluntatem circa fidei probationem, quæ est ratio persecutionis; sequi autem diaboli iniquitatem ad instrumentum persecutionis; quæ ratio est probationis. Nam & aliis in quantum iustitiæ iniquitas æmula est, in tantum materia est ad testimonia eius, cuius est æmula; vt sic iustitia in iniquitate perficiatur, quomodo virtus in infirmitate perficitur. Nam infirma mundi electa sunt a Deo, vt confundantur fortia: & stulta eius, vt confundatur sapientia. Ita & iniquitas adhibetur, vt iustitia propter confundens iniquitatem. Igitur quod ministerium non est arbitrij, sed seruitij. Arbitrium enim Domini persecutio, propter fidei probationem: ministerium autem iniquitas diaboli, propter persecutionis instructionem: ita eam per diabolum si forte, non a diabolo euenire credimus. Nihil satanæ in seruos Dei viuere licebit, nisi permiserit Dominus, vt aut ipsum destruat per fidem electorum in tentatione victicem; ²² aut homines eius fuisse traducat, qui defecerint ad illum. ²³ Habes exemplum Iob, cui diabolus nullam potuit incutere tentationem, nisi a Deo accepisset potestatem, nec in substantiam quidem eius, nisi Dominus, Ecce, dixisset, omnia quæ sunt ei, in manu tua do, in ipsum autem ne extenderis manum, Denique nec extendit, nisi postea quam & hoc postulanti Dominus: Ecce, dixisset, trado tibi illum, tantum animam eius custodi. Sic & in Apostolos facultatem tentationis postulauit, non habens eam nisi ex permissu. Siquidem Dominus in Euangelio ad Petrum: ²⁴ Ecce, inquit, postulaui satanas vt cerneret vos velut frumentum: verum ego rogavi pro te, ne deficeret fides tua: id est, ne tantum diabolo permitteretur, vt fides periclitaretur. Quo ostenditur, vtrumque apud Deum esse, & concussionem fidei, & protectionem, cum vtrumque ab eo petitur, concussio a diabolo, protectio a filio. Et utique cum filius Dei protectionem fidei habet in sua potestate, quam a patre postulat; a quo omnem accipit potestatem in coelis & in terris, quale est vt concussionem fidei diabolus in manu sua habeat? ²⁵ Sed in legitima Oratione cum dicimus ad patrem: Ne nos inducas in tentationem (quæ autem maior tentatio quam persecutio?) ab eo illam profitemur accidere, a quo veniam eius deprecamur. Hoc est enim quod sequitur: Sed erue nos a maligno, id est ne nos induxeris in tentationem, permittendo nos maligno. Tunc enim eruumur diaboli manibus, cum illi non tradimur in tentationem. ²⁶ Nec in porcorum gregem diaboli legio habuit potestatem, nisi eam de Deo impetrasset, tantum abest vt in oves Dei habeat. Possum dicere porcorum quoque fetas tunc numeratas apud Deum fuisse, nedum capillos sanctorum. Habere videtur diabolus propriam iam potestatem, si forte in eos qui ad Deum non pertinent, semel in stillam si-

Isai. 40. tula, & in puluerem areæ, & in saliuam Nationibus deputatis à Deo, ac per hoc diabolo
 expositis in vacuum quodammodo possessionem. Ceterum in domesticos Dei nihil illi
 licet ex propria potestate, quia quando liceat, id est ex quibus causis, exempla in scriptu-
 ris signata demonstrant. Aut enim ex causa probationis conceditur ei ius tentationis
 prouocato vel prouocanti, vt in superioribus; Aut ex causa reprobationis traditur ei pec-
 cator quasi carnifici in penam, vt Saul: & abscissit, inquit, spiritus Domini à Saule, ³⁷ &
1. Reg. 15. concutiebatur eum spiritus nequam à Domino, & suffocabat eum. Aut ex causa cohibiti-
1. Cor. 12. nis, ³⁸ vt Apostolus refert datum sibi sudem angelum satanæ vt colaphizetur: (Nec hanc
2. Tim. 1. speciem permitti diabolo in infirmitate perfici possit, nam & ipse Apostolus ³⁹ Phigelum &
 Hermogenem tradidit satanæ vt emendantur, ne blasphemet. Vides iam & à seruis Dei
 facilius diabolum accipere potestatem, tanto abest vt eam ex proprietate possideat.
 C A P. III. Cum ergo & hæc exempla magis in persecutionibus eueniant, siquidem magis tunc
 probamur vel reprobamur, & magis tunc humiliamur vel emendamur, ab eo permittatur
 vel imperetur, necesse est, ³¹ catholicè fieri hæc, à quo & ex parte, scilicet ab illo qui dicit,
Isai. 45. Ego sum qui facio pacem, & condo mala, id est bellum. Hoc est enim contrarium paci.
 Nostræ autem paci quod est bellum, quam persecutio? Si persecutionis vel maxime exitus
Deuter. 32. aut vitam auferunt, aut mortem, aut plagam, aut sanationem: habes auctorem eiusdem: E-
Zach. 23. go percutiam, & sanabo: ego viuificabo, & mortificabo. ³² Vrasu, inquit, illos sicut vitur.
Ephes. 6. argentum, & probabo, inquit, illos sic vt probatur aurum. Cum enim exurimur persecu-
 tionis ardore, tunc probamur de fidei tenore. Hæc erunt ignea iacula diaboli, per quæ
 fidei vstio & constatio administratur ex Dei tamen voluntate. De isto quis dubitare pos-
 sit igno, nisi planè friuola & frigida fides, deprehendens eos qui timide ³³ conue-
 niunt in Ecclesiam. Dicitis enim, quoniam inconditè conuenimus, simul conuenimus,
 & complures concurrimus in Ecclesiam, quærimur à Nationibus, & timemus ne turben-
 tur Nationes. An non scitis quòd, Deus omnium sit dominus? Et si velit Deus, tunc
Matth. 10. persecutionem patieris; si verò noluerit, silebunt Nationes. Credas utique: si tamen in eum
 Deum credis, sine cuius voluntate nec passer vnus assis cadit in terram. Nos autem puto
 C A P. IIII. multis passeribus ³⁴ antistamus. [³⁵ Igitur si constar à quo persecutio eueniat, ³⁶ possumus
 iam consultationem tuam inducere, & determinare ex hoc ipso prætractatu, Fugiendum in
 persecutione non esse. Si enim persecutio à Deo euenit, nullo modo fugiendum erit, quod
 à Deo euenit. Sicut duplex ratio dependit, quia neque debeat deuitari, neque euadi possit
 quod à Deo euenit. Non debet deuitari, quia bonum. Necesse est enim bonum esse om-
 ne quod Deo visum est. ³⁷ Et nunquid ideò in Genesi sic positum est: Et vidit Deus quia
Gen. 1. bonum est, non quòd ignoraret bonum esse nisi vidisset, sed vt hoc sono portenderet bo-
 num esse quod Deo visum est: Multa quidem sunt quæ à Deo eueniant, & alicuius malo
 eueniant. Immo bonum est ideò, quia à Deo euenit, vt diuinum & rationale. ³⁸ Quid enim
 diuinum non rationale, non bonum? Quid bonum non diuinum? Si autem sensui cuius-
 que videtur, non sensus hominis præiudicat statui, sed status sensui. Satus enim vnus cuius-
 que certum quid est, & dat sensui legem, ita sentienti statum si est. Si autem statu quidem
 bonum quod à Deo venit (nihil enim à Deo non bonum, quia diuinum, quia rationale)
 sensui verò malum videtur: erit status in tuto, sensus in vitio. Statu optima res Pudicitia, &
 Veritas, & Iustitia, quæ à multorum sensu displicent. Nunquid ideò status sensui addici-
 tur: Ita & persecutio statu bona est, quia diuina & rationalis dispositio; sensui eorum verò
 quorum malum venit displicet. Vides etiam illud malum rationem apud Deum habere, cum
 quis in persecutione euetitur de salute, sicut & illud bonum ratione contingere, cum
 quis ex persecutione proficit in salute: nisi si irrationaliter quis aut perit apud Dominum,
 aut saluus est: is non poterit persecutionem malum dicere, quæ etiam in malis parte bo-
 num est, dum ratione administratur. Ita si bonum persecutio quoquo modo, quia de
 statu constat, meritò definimus quod bonum est vitari non oportere: quia delictum sit
 quod bonum est recusare, eo amplius quod Deo visum est: iam verò nec posse vitari,
 quia à Deo euenit, cuius voluntas non poterit euadi. Igitur qui putant fugiendum, aut
 malum expoibrant Deo, si persecutionem vt malum fugiunt, bonum enim nemo deui-
 tat: aut fortiores se Deo existimant, qui putant se euadere posse, si Deus tale aliquid
 C A P. V. voluerit euenire. [³⁹ Sed: Quod incum est, inquit, fugio, ne peream si negauro. Il-
 lius est, si voluerit etiam fugientem me reducere in medium. Hoc mihi prius responde-
 certus

TERTULLIANI
 Cum Annotationibus
 PAMELI
 A. V.
 36.

A certus es te negaturum si non fugeris, an incertus? Si enim certus, iam negasti: quia præsumendo te negaturum, id despondidisti de quo præsumpsisti, & vanè iam fugis ne neges, qui si negaturus es, iam negasti. Si verò incertus es, cur non ex æqualitate incerti metus inter vtrumque euentum, etiam confiteri te posse præsumis, & saluum magis fieri quo minus fugias? sicut negaturum te præsumis, vt fugias. Iam nunc aut in nobis est vtrumque, aut totum in Deo. Si in nobis est confiteri aut negare, cur non id præsumimus quod est melius, id est confessuros nos: nisi si vis confiteri, pati non vis. Nolle autem confiteri, negare est. Si verò in Deo totum est, cur non totum relinquimus arbitrio eius: agnoscetes virtutem & potestatem, quòd possit nos sicut fugientes educere in medium, ⁴⁰ ita & non fugientes, immò & in medio populo conuersantes obumbrare. Quale est, vt ad fugiendum, Deo honorem reddas, qui possit te etiam fugientem producere in medium: ad contestandum autem inhonores illum, desperans potentiam protectionis ab illo? Quare non magis ex hac parte constantiæ & fiduciæ in Deum dicis, Ego quod meum est facio, non discedo. Deus si voluerit, ipse me proteget. Hoc potius nostrum est, stare sub Dei arbitrio, quàm fugere sub nostro. ⁴¹ Rutilius sanctissimus martyr, quum totiens fugisset persecutione de loco in locum, etiam periculum (vt putabar) numeris redemisset, post totam securitatem quam sibi prospexerat, ex inopinato apprehensus & Præsidi oblatum, tormentis dissipatus, credo pro fuga, castigatione, dehinc ignibus datus, passionem quam vitarat, misericordie Deo retulit. Quid aliud voluit Dominus nobis demonstrare hoc documento, quàm fugiendum non esse, quia nihil fuga prodest si Deus nolit? [⁴² Immò, inquit, quia præceptum adimpleuit, fugiens de ciuitate in ciuitatem. Sic enim voluit quidam, sed & ipse fugitiuus argumentari, & qui proinde nolunt intelligere sensum Domini illius pronuntiationis, vt eam ad velamentum timiditatis suæ vtantur, cum & personas suas habuerit & tempora & causas: ⁴³ Cum cœperint, inquit, persequi vos, fugite de ciuitate in ciuitatem. Hoc in persona propriè Apostolorum, & in tempora, & in causas eorum pertinere defendimus, ⁴⁴ sicut præcedentes & subsequentes sensus probabunt, qui non nisi in Apostolos competunt: In viam nationum ne icritis, & in ciuitatem Samaritanorum ne introieritis, sed ite potius ad oues perditas domus Israël. Nobis autè & via nationum patet, in qua & inuenti sumus, & vsque in finem incedimus: & nulla ciuitas excepta est, quo per totum orbem prædicamus: sed nec cura nobis Israël in iuncta est extra ordinem, nisi quæ & omnibus gentibus prædicare debemus. Etiam si apprehendamus, non in concilia eorum perducemur, nec in synagogis illorum flagellabimur, sed Romanis vtrique potestatibus & tribunalibus obuiemur. Sic igitur & fugæ præceptum, Apostolorum cōditio desiderabat, quoniam prius prædicandum erat ad oues perditas domus Israël. Vt ergo perciperetur prædicatio, apud quos priores eam perfici oportebat, vt panem antè filij quàm canes sumerent, ideo illis fugere tunc ad tempus præcepit, non propter eludendum periculum proprio nomine persecutionis (atquin persecutiones eos passuros ⁴⁵ prædicabat, & tolerandas docebat) sed propter profectum annuntiationis, ⁴⁶ ne statim oppressis, Euangelij quoque disseminatio perimeretur. Neque enim quasi tacite in aliquam ciuitatem transfugiendum erat, sed quasi vbique annuntiaturi, & ex hoc vbique persecutiones subituras, donec replerent doctrinam suam. ⁴⁷ Denique: Non consummabitis, inquit, ciuitates Israël. A deo intra terminos Iudææ præceptum fugæ continebatur. Nobis autem nulla Iudææ præfinitio competit prædicationis, in omnem iam carnem effuso spiritu sancto. Itaque Paulus & Apostoli ipsi, memores præcepti dominici, contestantur illud apud Israël, quem iam doctrina sua impleuerant, ⁴⁸ Vobis oportuit in primis sermonem Dei tradi. Sed quoniam repulistis eum, nec dignos vos æternæ vita existimastis, ecce conuertimus nos ad Nationes. Atque exinde conuersi & ipsi sicut antecessores instituerant, & in viam Nationum abierunt, & in ciuitates Samaritarum introierunt, vt in totam scilicet terram exiret sonus eorum, & in terminos orbis voces eorum. Si ergo cessauit exceptio viæ Nationum, & in ciuitates Samaritanorum, cur non cessauerit & fugæ præceptum pariter emissum? denique ex quo saturato Israël Apostoli in Nationes transierunt, & fugerunt de ciuitate in ciuitatem, nec pati dubitauerunt. ⁴⁹ Atquin & Paulus, qui se per murum cœcesserat expediri de persecutione, quæ ad hoc tempus erat præcepti, idem iam in clausula officij, & in consummatione præcepti discipulis magno opere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret passurus illic quæ Agabus prophetauerat, sollicitudini eorum non subscripsit, sed econtrariò, Quid, inquit, facitis lachrymantes & conturbantes

- cor meum? Ego enim non modò vincula patiens optauerim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine Domini mei Iesu Christi. Atque ita omnes acierunt, Fiat voluntas Domini. Quæ erat voluntas Domini? utique non fugiendi iam persecutionem. Ceterùm poterant & priorem Domini voluntatem proposuisse; qua fugere mandauerat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuerit fugæ præceptum, sicut & reliquorum præscriptorum, non potest apud nos perseverare quod apud doctores nostros concessauit, etsi non propriè ad illos fuisset emissum: Aut si perseverare illud Dominus voluit, deliquerunt Apostoli, qui non vsque in finem fugere curauerunt.
- CAP. VII.** [50 Videamus nunquam & cetera Domini edicta congruant perpetuo fugæ præcepto: Prius quidem si à Deo persecutio est; quale est ut idem fugiendam eam mandet, qui & infert: quam si euadi vult, melius non immitteret, ne voluntatem suam alia voluntate præuaricari videretur. Aut pati enim nos voluit persecutionem, aut fugere. Si fugere, quomodo pati? si pati, quomodo fugere? Tam verò quanta inæqualitas sententiarum iubentis fugere, & inuitantis ad passionem contrariam fugæ? 51 Qui confessus fuerit in me, & ego confitebor in illo coram patre meo. Quomodo confitebitur fugiens, quomodo fugiet confitens? 52 Qui me confusus fuerit, & ego confundar eum coram patre. Si deuto passionem, cōfundo confessionem. Felices qui persecutionem passi fuerint causa nominis mei.
- Matth. 10.** Infelices ergo, qui fugiēdo ex præcepto non erunt passi. Qui sustinuerit in finem, ille saluabitur. Quid ergo me iubens fugere, vis in finem sustinere? Tam diuersitas sententiarum si non congruit diuinæ grauitati, apparet ex his quoque præceptum fugæ suam tunc habuisse rationem quam ostendimus. Sed infirmitatem, inquit, quorundam prospiciens Dominus, pro sua humanitate nihilominus & portum fugæ demonstrauit. Non enim idoneus est, etiam sine fuga tam turpi & indigno & seruili præsidio saluos facere in persecutione, quos sciret infirmos. Atquin non fouet, sed recusat semper infirmos, primùm docens non fugiēdos esse persecutores, sed potius non timēdos. Nolite timere eos qui corpus occidere possunt, animæ autem nihil valent facere. Sed timete eum qui & corpus & animam perdere potest in gehennam. Atque exinde que timidis præfinit: 53 Qui plures fecerit animam suam quam me, non est me dignus. Et qui non tollit crucem suam, & sequitur me, non potest esse meus discipulus. 54 Postremò in Apocalypsi non fugam timidus offert, sed inter ceteros reprobos particulam in stagno sulphuris & ignis, quod est mors secunda. [55 Refugit & ipse vim interdum, sed eadem ratione qua Apostolis fugere præceperat, donec scilicet doctrinam suam impleret. Qua consummata non dico stetit, sed nec auxilium à patre 56 angelorum exercituum desiderauit, increpito etiam Petri gladio.
- Luc. 14.** 12. & 14. 57 Professus quidem & ipse est: animam anxiam vsque ad mortem, & carnem infirmam, ut tibi ostenderet primò in se vtramque substantiam humanam fuisse ex proprietate anxietatis animæ & imbecillitatis carnis, ne aliam, 58 vt quidam nunc induxerunt, aut carnem aut animam Christi interpretareris. Dehinc vt demonstratis conditionibus earum, scires illas nihil valere per semetipsas sine spiritu. Et ideo præponit, Spiritus promptus, vt vtramque conditionem substantiæ vtriusque respiciens intelligas in te esse etiam fortitudinem spiritus, quo modo & infirmitatem carnis: ac iam hinc scias quid vnde facias, & quid cui subiicias, infirmum scilicet forti: ne, vt nunc facis, de carnis quidem infirmitate cauleris, de spiritu autem firmitate dissimules. 59 Postulauit & ipse à patre, si fieri posset, transiret ab illo calix passionis. Postula & tu, sed stans vt ille, sed postulans tantum, sed subiungens & reuera. Verùm nõ quod ego volo, sed quod tu. Fugiens autem quomodo hoc postulabis, ipse tibi præstans calicis translationem, nec quod pater vult faciens, sed quod tu?
- CAP. IX.** [60 Omnia Apostoli secundum Deum utique docuerunt, omnia euangelizare voluerunt. Vbi illos ostendis præceptum fugiendi de ciuitate in ciuitatem restaurasse: quia nec potuissent tale quid constituere tam contrarium exemplis suis, vt fugam mandarent, 61 qui quum maximè de vinculis vel insulis, quibus ob confessionem non ob fugam nominis continebantur, ad Ecclesias scribebant. 62 Infirmos sustinere iubet Paulus. utique enim non fugientes. Quomodo enim sustinebantur absentes? 63 Non patientia dicit sustinendos, sicubi per infirmitatem fidei suæ offendunt? Sic & pusillanimes consolari, non tamen in fugam mitti. 64 Sed cum admonet: Ne locum Malo demus, non fugæ suggerit consilium, sed iracundiæ docet temperamentum. Et si redimendum tempus dicit, quia dies nequam sunt, non per fugam sed per sapientiam conuersationis, 65 lucrari nos vult commeatum. 66 Ceterùm qui lucrare nos iubet velut filios lucis, non iubet fuga abscondi

TERTULLIANUS
Cum Annotationibus
PAMELI
A. V.
16.

A vt filios tenebrarum. Stare immobiles præcipit, vtique nec fuga mobiles: & accinctos, in *Ephes. 6.* fugam an in occursum Euangelij: arma quoque demonstrat, quæ fugituris non essent necessaria, inter quæ & clypeum, quo possitis tela diaboli extinguere, resistentes sine dubio, & excipientes omnem vim illius. ⁶⁷ Proinde & Ioannes pro fratribus quoque animas ponendas docet, necdum pro Domino. Hoc à fugientibus non potest adimpleri. Denique memor Apocalypsis suæ, in qua timidorum exitum audierat, de suo sensu admonet & ipse, timorem reiiciendum. Timor, inquit, non est in dilectione. Sed enim perfecta dilectio foras mittit timorem, ⁶⁸ quia timor supplicamentum habet, vtique ignem stagni. Qui autem timet, non est perfectus, in dilectione Dei scilicet. Porro quis fugiet persecutionem, nisi qui timebit? Quis timebit, nisi qui non amauit: Spiritum verò si confusas, quid magis sermone illo spiritus probat? Namque omnes penè ad martyrium exhortatur, non ad fugam, ⁶⁹ vt & illius commemoremur: ⁷⁰ Publicaris, inquit, bonum tibi est. Qui enim non publicatur in hominibus, publicatur in Domino. Ne confundaris, iustitia te producit in medium. Quid confunderis, laudem ferens? Potestas sit, cum conspiceris ab hominibus. Sic & alibi, Nolite in lectulis, nec in aboribus, & febris mollibus optare exire, sed in martyriis, vt glorificetur qui est passus pro vobis. [⁷¹ Sed omnis quidam diuinis exhortationibus, illum magis Græcum versiculum secularis sententiæ sibi adhibent,

⁷² Qui fugerit, rursus preliabitur,

vt & rursus forsitan fugiat. Et quando vincet, qui quum fugerit, victus est? Bonum militem Christo imperatori suo præstat, ⁷³ qui tam plenè ab Apostolo armatus, tuba persecutionis audita, diem deserit perfectionis. Respondebo & ego de seculo aliquid,

⁷⁴ Vsq̄ ad eone mori miserum est?

Moriatur quoquo modo, aut victus, aut victor. Nam etsi negando ceciderit, tamen tormentis tamen præliatus. Malo miserandum quàm erubescendum. Pulchrior est miles in pugna prelio amissus, quàm in fuga saluus. Times hominem, Christiane, quem timeri oportet ab angelis; siquidem angelos iudicaturus es: quem timeri oportet à dæmoniis; siquidem & in dæmonas accepisti potestatem: quem timeri oportet ab vniuerso mundo; siquidem & in te mundus iudicatur. Christum indutus es, siquidem in Christum tinctus es. Qui fugis diabolum, depreciaſti Christum qui in te est. Fugitiuum cum diabolo te reddidisti. Sed Dominum fugiens, exprobras omnibus fugitiuis suis vanitatem consilij. ⁷⁵ Fugerat & quidam animosus Prophetes Dominum, traiecerat ab Ioppe Tarsum, quasi & à Deo transfretaret, sed illum non dico in mari & in terra, verùm in vtero etiam bestię inuenio, in quo nec mori per triduum potuit, nec vel sic Deum euadere. Quanto melius, qui siue iniquus Deum timens non fugit eum, ⁷⁶ sed potius contemnit, confidens scilicet de tutela Domini; siue Deum reformidat, quanto magis sub oculis eius astitit, dicens: Dominus est, potens est: omnia illius sunt: vbi fuero, in manu eius sum: faciat quod vult, non discedo: & si petire me volet, ipse me perdat, dum me ego seruo illi. Malo inuidiam ei facere per voluntatem ipsius pereundo, quàm bilem, per meam euadendo. [⁷⁷ Hoc sentire & facere omnem seruum Dei oportet, etiam minoris loci, vt maioris fieri possit, si quem gradum ex persecutionis tolerantia ascenderit. ⁷⁸ Sed quum ipsi autores, id est ipsi ⁷⁹ Diaconi, Presbyteri, & Episcopi fugiunt, quomodo laicus intelligere poterit, quæ ratione dictum, Fugite de ciuitate in ciuitatem? Itaque cum duces fugiunt, quis de gregario numero sustinebit ⁸⁰ ad gradum in acie figendum suadere? ⁸¹ Certè quidem bonus pastor animam pro pecoribus ponit: vt Moyses non Domino ad huc Christo reuelato, etiam in se figurato ait: Si perdis hunc populum, inquit, & me pariter cum eo disperde. Ceterum Christo confirmante figuras suas; malus pastor est, qui viso lupo fugit, & pecora diripienda derelinquit: proiicietur de villa pastor huiusmodi; ⁸² detinebuntur illi missionis suæ mercedes suæ in compensatione; immò & de priore peculio eius exigetur detrimenti dominici restitutio. Etenim qui habet, dabitur ei: ab eo autem qui non habet, etiam quod videtur habere, auferetur. Sic Zacharias comminatur: ⁸³ Exurge romphæa in pastores, & euellite oues, & superducam manum meam in pastores. In quos & Ezechiel, & Hieremias iisdem minis perorant, quòd non tantum de pecoribus improbè vescantur pascentes potius semetipsos, verùm & dispersum gregem faciant, & in prædam esse omnibus bestiis agri, dum non est pastor illis. Quod nunquam magis fit, quàm quum in persecutione destituitur Ecclesia à Clero. ⁸⁴ Si & ipsum ritum quis agnouerit, audiet & fugitiuos denotantem. Porro si eos qui gregi præsumt,

fugere, quum lupi iruunt, nec decet, immo nec licet, (qui enim talem pastorem malum pronunciauit, utique damnauit: omne autem quod damnatur, illicitum factum est sine dubio) idem præpositos Ecclesiæ in persecutione fugere non oportebit. Ceterum si grex fugere deberet, non deberet præpositus gregis stare, sine causa staturus ad tutelam gregis, quam grex non desideraret ex licentia fugæ scilicet. [8] Quod pertinet ad fratrem ad tuum problema, habes sententiæ nostræ responsionem & exhortationem. Porro qui quaerit, An persecutio fugienda sit, sequentem quoque iam prospiciat necesse est: an si fugienda non est, redimenda certè sit. Vtrud igitur & de hoc tibi suggeram, definiens persequutionem, quam constat non esse fugendam, proinde nec redimendam. 86 Præteritum interest. Ceterum sicut fuga redemptio gratuita est, ita redemptio nummaria fuga est. Certè & huius, timiditatis consilium est. Quod times, redimis, ergo fugis. Pedibus stetit, curristi nummis. Hoc ipsum quod stetit ex redemptione, fugisti. Ut autem redimas hominem tuum nummis, quem sanguine suo redemit Christus, quam indignum Deo & dispositionis eius, qui filio suo non pepercit pro te, ut fieret maledictum pro nobis, quia maledictus qui pendenter in ligno; qui tanquam ouis ad victimam ductus est, & tanquam agnus ante tendentem, sic non aperuit os: sed posuit dorsum suum in flagella, maxillas autem in palmas, & faciem non auertit à sputaminibus; & inter iniquos deputatus est, & traditus est in portem, mortem autem crucis. Totum hoc, ut nos à peccatis lucraretur. Sol cessit diem emptionis nostræ.

Philipp. 2. 87 Apud inferos emancipatio nostra est, & stipulatio nostra in caelis; subleuata sunt E portæ sempiternæ, ut introiret rex gloriæ, Dominus virtutum, hominem de terris, immo ab inferis, mercatus in caelos. Quis est nunc qui aduersus illum reluctatur, immo despiciat, & mercedem eius tam 88 magno comparatam preciosissimo scilicet sanguine, commaculat? Iam ergo melius fugere quam fieri viliorum, si non tanto sibi constabit homo, quanti constitit Domino. Et Dominus quidem illum redemit; ab angelis munditernis potestatibus, à spiritualibus nequitia, à tenebris huius æui, à iudicio aeterno, à morte perpetua. 89 Tu autem pro eo pacifceris cum Delatore, vel Milite, vel furunculo aliquo præside, sub tunica & sinu (quod aiunt) ut furtiuo, quem coram toto mundo Christus emit, immo & manumisit. Hunc ergo liberum pretio aestimabis, & pretio possidebis, nisi eodem; quanto (ut diximus) Domino constitit, sanguine suo scilicet? Ut quid ergo de homine Christum redimis in homine in quo Christus est? Non aliter & Simon facere tentauit, quum pecuniam Apostolis obtulit pro spiritu Christi. Audiet ergo & iste qui se redimens, Christi spiritum redemit: Pecunia tua tecum sit in interitum: quoniam gratiam Dei pretio consequendam putasti. Quis tamen abnegatorem spernat? Quid enim dicit ille 91 Concessor? Da mihi pecuniam. Certè ne eum tradat: siquidem non aliud venditat, quam quod præstaturus est præmio tuo. Cum das, utique ne tradaris voluisti. 92 Non traditus autem, traduci habebas? ergo dum nolendo tradi non vis traduci, nolendo negasti, quod te esse traduci noluisse. Immo inquis, dum nolo traduci quod sum, confessus id esse quod nolo traduci: id est, Christianum. Potes itaque te martyrem vindicare, constanter ostendisse Christum. Redimens, non ostendi? Apud vnum si forte confessus es, ergo & apud plures nolendo confiteri, negasti. Ipsa salus iudicabit hominem excidisse, dum euadit. Excidit ergo qui maluit euasisse. Negatio est etiam martyrij recusatio. Christianus pecunia saluus est: & in hoc nummus habet ne patiat, dum aduersus Deum erit diues. At enim Christus sanguine fuit diues pro illo. Fœliciter itaque pauperes, quia illorum est, inquit, regnum caelorum, qui animam lolam in confiscato habent. Si non possumus Deo seruire & Mammonæ, possumus & à Deo redimi & à Mammona? Quis enim magis seruiet Mammonæ quam quem Mammonas redemit? Postremò quo exemplo uteris in redemptionem traditionis? Apostoli tractantes, persecutionibus agitati, quando se pecunia liberauerunt? quæ illis utique non deerat, ex prædiorum pretiis ad pedes eorum depositis, certè multis locupletibus creditibus viris ac feminis, qui his etiam refrigeria ministrabant. 93 Quando 1 Onespiphorus, aut 2 Aquila, aut 3 Stephanus, hoc modo eis in persecutione succurrerunt? 94 Paulus 4 quidem cum Felix Præses pecunias accepturum se pro eo à discipulis sperasset, de quo & ipse in secreto tractauit cum ipso, neque ipse pro se, neque discipuli pro eo numerauerunt. Illi utique discipuli, qui sentes quod Hierosolymam tendere perseveraret, & persecutiones prædicatas illic non præcaueret, postremò inquirunt, Fiat voluntas Dei. Quæ ista voluntas? utique

TERTULLIANUS
Cum Annotationibus
PAMELI,
A. V.
J. G.

A vtique vt pateretur pro nomine Domini, non vt redimeretur. Oportet enim quomodo
 Christus animam suam posuit pro nobis, ita fieri pro eo & à nobis: nec tantum pro ipso, *1. Ioan. 3.*
 immò etiam pro fratribus propter ipsum. Quod Ioannes docens, non & pro fratribus nu-
 merandum, sed moriendum potius pronuntiauit. Nihil interest, si quem Christianum redimere non debeas aut emere. Et adeo voluntas Dei sic est, Ab apice regnorum & impe-
 riorum, vtique à Deo disposito statu; in cuius manu cor regis, tanta cottidie arario au- *Prou. 21.*
 gendo prospiciuntur remedia censuum, vectigalium, collationum, stipendiorum: nec vn-
 quam vsque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum est, ⁹⁵ sub aliquam redemptionem capitis ⁹⁶ & sectæ redigendis, cum tantæ multitudinis nemini ighotæ fructus ingens *1. Cor. 6.*
 meti posset. Sanguine empti, sanguine numerati, nullum nummum pro capite debeamus: *Ephes. 4.*
 quia caput nostrum Christus est. Non decet Christum pecunia constare. Quomodo & *5. 1. 11.*
 martyria fieri possent in gloriam Domini, si tributo licentiam sectæ compensaremus? Ita-
 que qui eam præmio paciscitur, dispositioni diuinæ aduersatur. Cum igitur nihil nobis
 Cæsar indixerit in hunc modum stipendiariæ sectæ, sed nec indici vnquam tale quid pos-
 sit, ⁹⁷ Antichristo iam instante, & in sanguinem nõ in pecunias hiantem Christianum, quo-
 modo mihi proponere potest scripturam esse, ⁹⁸ Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsar? Miles *Matth. 22.*
 me, vel Delator, vel Inimicus concutit, nihil Cæsar exigens, immò contrà faciens, cum
 Christianum legibus humanis reus, mercede dimittit. Alius est denarius quem Cæsar de-
 beo, qui ad eum pertinet, de quo tunc agebatur, tributarius, à tributariis scilicet, non à li-
 beris debitus. Aut quomodo reddam quæ sunt Dei Deo, vtique proinde imaginem & *Ibidem.*
 monetam ipsius, inscriptam nomine eius: id est, hominem Christianum? Quid autem
 Deo debeo sicut denarium Cæsar, nisi sanguinem quem pro me filius fudit ipseus? Quid
 si Deo quidem hominem & sanguinem meum debeo, nunc verò in eo sum tempore, vt
 quod Deo debeo exposcatur, vtique fraudem Deo facio, id agens ne quod debeo soluam.
 Benè obseruauit præceptum, Cæsar reddens quæ sunt Cæsar, Deo verò quæ sunt Dei
 abnegans. [⁹⁹ Sed & omni petenti me dabo in causa elemosynæ, ¹⁰⁰ non in concussu- *CA. XIII.*
 ræ. Petenti inquit. Porro qui incutit, non petit. Qui comminatur si non acceperit, non *Luc. 6.*
 postulat, sed extorquet. Non elemosynam expectat, qui non miserandus, sed timendus
 venit. Dabo igitur misericordiæ non timiditatis meæ nomine, vbi qui accepit, Deum hon-
 orat, & benedictionem mihi reddit: non vbi amplius se benefactorem præstitisse credit,
 & prædam suam aspiciens dicit: De reatu irascar & inimicum. Sed inimicitia & alios habent
 titulos. Non tamen dixit traditorem, aut persecutorem, aut concussorem: nam huic *Rom. 13.*
 quanto magis; carbones aceruato super caput, si non me redemero? Proinde, inquit, Qui *Luc. 6.*
 tibi tunicam sustulerit, vel etiam pallium concede. Ad eum pertinet, qui rem, non qui fi-
 dem meam eripere quæserit. Concedam & pallium non minanti traditionem. Si mina-
 tus fuerit, etiam tunicam reposcam. Omnium iam nunc Dominicarum suæ sunt & causæ
 & regulæ termini, non infinitum, nec ad omnia spectant. Atque ad eum; omni petenti dari *Ibidem.*
 iubet; ipse signum petentibus non dat. Alioquin si omnibus passim petentibus dandum *Luc. 11.*
 putas, tu mihi videris, non dico vinum febricitanti, sed etiam venenum aut gladium mor-
 tem desideranti daturus. Facite autem vobis amicos de Mammona, quomodo intelligen- *Luc. 16.*
 dum sit, parabola præmissa te doceat, ad populum Iudaicum dictum, qui commissam sibi
 rationem Domini cum malè administrasset, deberet de Mammona hominibus, quod
 nos eramus, amicos sibi potius prospicere, quàm inimicos: & releuare nos debitis pecca-
 torum, quibus Deo detinebamur, si nobis id dominica ratione conferrent: vt cum cepisset
 ab his deficere gratia, ad nostram fidem refugientes reciperentur in tabernacula æter-
 na. Quamuis nunc puta aliam interpretationem parabolæ & sententiæ istius, dum scias
 verisimile non esse vt Concussores nostri in amicitiam redacti per Mammonam, recipiant
 tunc nos in tabernacula æterna. Sed quid non timiditas persuadebit, quasi & fugere scri-
 ptum permittat, & redimere præcipiat? Parum denique est, si vnus aut alius ita eruitur.
¹⁰¹ Massaliter totæ Ecclesiæ tributum sibi irrogauerunt. Nescio dolendum an erubescen-
 dum sit, cum ¹⁰² in matricibus ¹⁰³ Beneficiariorum ¹⁰⁴ & Curiosorum, ¹⁰⁵ inter taberna-
 rios, ¹⁰⁶ & lanios, ¹⁰⁷ & fures balnearum, & aleones, & lenones, Christiani quoque vecti-
 gales continentur. ¹⁰⁸ Hanc Episcopatu formam Apostoli prouidentius condiderunt, vt
 regno suo securi frui possent sub obtentu procurandi. Scilicet enim talem pacem Christus
 ad patrem regrediens mandauit à militibus ¹⁰⁹ per Saturnalia redimendam. [¹¹⁰ Sed *CA. XIII.*
 quomodo colligemus, inquis, quomodo Dominica sollempnia celebrabimus? Vtique quo-

Matth. 21. modo & Apostoli, sic, non pecunia tui; quæ fides si montem transferre potest, multo magis Militem. Esto sapientia, non præmio cautus. Neque enim statim & à populo eris tutus, si ¹¹¹ Officia militaria redemeris. Vna ergo tibi & Fides, & Sapientia, ad tutelam opus est: quibus non adhibitis, & redemptionem tuam potes perdere: adhibitis haud redemptionem desiderare. Postremò si colligere interdum non potes, ¹¹² habes nocte luce Christi luminosi aduersus eam. Non potes discurrere per singulos, sit tibi & in tribus Ecclesia. Melius est turbas tuas aliquando non videas, quam ¹¹³ addicas. Serua Christo virginem sponsam. Nemo quantum de ea faciat. Hæc tibi frater dura forsitan & intolerabilia videntur. Sed recita Deum dixisse, Qui capit, capiat: id est, qui non capit, discedat. Non potest qui pati timet, eius esse qui passus est. At qui pati non timet, iste perfectus erit in dilectione, utique Dei. Perfecta enim dilectio foras mittit timorem. Et ideo multi vocati, patres electi. Non queritur; qui latam viam sequi paratus sit, sed qui angustam. Et ¹¹⁴ ideo Paracletus necessarius deductor omnium veritatum, exhortator omnium tolerantiarum: quem qui receperunt, neque fugere persecutionem, neque redimere nouerunt, habentes ipsum qui pro nobis erit, sicut locutus in interrogatione, ita iuuaturus in passione.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELI IN
LIBRVM DE FUGA IN PERSECVTIONE.

I. DE FUGA IN PERSECVTIONE, &c.] *B. Hieron. Nicephorus, Trithemius, Politianus, & 3. Variæ MS. cod. legunt constanter: DE PERSECVTIONE. Perum quod (vbi initio libri habetur) tractetur Fugendum necne in persecutione; maioris explanationis gratia retinimus lectionem illam excursorum Rhenani codicum, nescio an etiam MS. eiusdem, maxime quod potius titulus ille conueniret Scorpiaco aduersus Gnosticos supra, Tom. 3.*

2. AD FABIVM.] *Id adiecit ob verba illa etiam initio libri: Fabi frater, de quo quis fuerit, frustra quaeretur, quum eius temporis vixidum existeret historia; verum ex eo quod cap. 11. Sed quum ipsi auctores, id est, ipsi Diaconi, & Presbyteri, & Episcopi fugiunt, quomodo laicus intelligere poterit, &c. incidit mihi suspitio, fuisse Presbyterum Fabium, vti eum fratrem nuncupet communi Christianorum nomine, sicuti alibi, vel quod vixque suscepisset eundem Ordinem sacrum.*

CAP. I.

3. Quæstisti proximè, Fabi frater, &c.] *Inscriptionem huic capiti fecimus: Quod persecutio Dei fiat voluntate.*

4. quod nescio quid adnuntiaretur, &c.] *Nempe, de persecutione in Africa iam capta, quæ an prima fuerit, an secunda, &c. Vita Auctoris latius.*

5. oblocutus, &c.] *Id est, inquit Rhenan. in contrariam partem locutus, aduersus fugam.*

6. plenius eam de stylo nunc renuntiaturus, &c.] *Id est, definiturus & demonstraturus, significatione eadem qua supra dixit, Tom. 3. lib. de Carne Christi: Renuntiatio eius (nempe carnis Christi) dabit legem nostræ resurrectioni. Vbi vide Adnot. nostras num. 7. & lib. de Anima cap. 15. num. 199. vbi eadem significatione accipitur: renuntiare.*

7. Paracletum non recipiendo, &c.] *Paracletum (vel Rhenano teste) Montani commentitium intelligit; cui iterum applicat illud Ioan. 16. deductorem omnis veritatis.*

8. de obitu eius, &c.] *Id est, de officio persecutionis. Legimus autè prorsus: Satis est quidem præscribere,*

more Tertulliano, pro: per scribere. Siqui vero (inquit Rhenan.) pro: Siquis.

9. Si qui responderit: Ergo & malum à Deo, & delictum à Deo, &c.] *Quod hic non tractat, eo quod sicut subiicit, De persecutione nunc queritur, impugnavit latè eam heresim lib. 2. adu. Marc. cap. 5. 6. 8. 9. 10. & 11. & cap. sequenti aperte dicit: iniquitas à Deo non est.*

10. ad probationem scilicet seruorū Dei, &c.] *Rectè sic Rhenanus restituit pro: ad probationem; nam & sequitur: probatio & reprobatio fidei, ac: per quæ quis probatus aut reprobus iudicatur, &c. Totum quod agitur in persecutione, gloria Dei est probantis & reprobantis. Item cap. 2. propter probationem fidei, bñ, ac: præcedere Dei voluntatem circa fidei probationem, quæ est ratio persecutionis, ac: vtilitatis probetur, &c. Aut enim ex causa probationis conceditur ei (nempe Diaboli) ius tentationis; denique cap. 3. Vram (inquit) illos sicut vritur argentum, & probabo illos sicut probatur aurum. Quum enim exarimur persecutionis ardore, tunc probamur de fidei tenore. Quod quod etiam corona (inquit hoc ipso cap. 1.) & præmiū proponuntur, &c. Agonotheta inuitat ad præmiū. Quæ omnia huic addidimus contra eorum paradoxon, qui scribere non verentur: Patras Martyrum simplicia esse peccatorum. Legendum autem cenitit Dn. Hieronimus: Hoc omne iudicium persecutio est, pro eo quod erat: Hoc nomen; verum nos castigamus: Hoc Domini iudicium, quia legitur cap. sequenti: Arbitrium enim Domini persecutio.*

11. Hæc pala illa, &c.] *Rectè Rhenan. interpretatur palam, instrumentum rusticum. Ad iudicium enim ad illud Matth. 3. iuxta similem B. Cyrillani versionem: Quia veniet Dominus ferens palam in manu sua, & mandabit arcam suam; de quo latius ad eum Epist. 51. ad Confessores, num. 8.*

12. frumentum martyrum, &c.] *Sic rectè restituit Rhenan. pro: marurum. Comparantur enim martyres frumento, paleis negatores, qui martyribus opponuntur.*

TERTULLIANVS
Cum Anotationibus
PAMELI
A. V.
16.

13. Hæc enim, scilicet quas somniat Iacob, &c.] Sic legitur ex 3. MS. Vatic. cod. pro: Hæc nam Hæc subintellegitur persecutio; qui etsi legant: somniavit, retinendum: somniat, quod istud legatur etiam supra Tom. 3. lib. 3. aduers. Marc. cap. ult.

14. Sic & agonē, &c.] Adhuc ad illud 1. Cor. 9. Omnis qui in agone contendit, sicut etiam paulo post, dum Agonotheta mentionem facit, qui inuitat ad præmiū. Nec aliter supra Tom. 2. lib. ad Martyr. c. 3. ubi vide Adnos. nostras num. 42. & 43.

15. intelligi capit, &c.] Et hic est (inquit Rhenan.) capit, pro eo quod Grecis est ἀγών, hoc est: persecutio potest intelligi quod sit agon, sicut: probabile est esse agonem. Sic lib. de Habitu muliebri, cap. 2. Sed hæc non capit æstimate, & multis aliis in locis cum præcedentibus, tum sequentibus.

16. Legis edictum agonis istius in Apocalypsi, &c.] Adhuc ad præmia, quibus ad victoriā inuitat Angelus Episcopos 7. Ecclesiarum, Apoc. 2. & 3. De quibus omnibus latius Auctor supra Tom. 3. l. adu. Gnosticos i. 12. ubi vide Adnot. nostras num. 93. & 94.

17. in expeditione, &c.] Ἀπὲ (inquit Rhenan.) vitur hoc vocabulo; nam expeditio militarem adparatum significat.

18. in ieiuniis & stationibus, &c.] Sic ex MS. 3. Vatic. cod. pro in stationibus, eo quod hic, & infra l. de Ieiuniis adu. Psychicos, vitatur voce stationū, pro statis Ieiuniorum diebus, sicut etiam supra, adnotauimus T. 2. l. de Orat. c. 14. n. 58. Quare hallucinatur Rhen. ad alios quosdā locos Auctoris, & nominatim supra l. de Monogamia, & de Exhort. cast. cap. 9. ubi aliter accipit stationes pro conuentibus Ecclesiasticis, Metaphora a militibus accepta.

19. in alterutra diligentia, &c.] Hoc est (inquit idē Rhen.) inuicem diligentia mariti in uxore, & uxoris in marito, aut aliqui proximi in proximis per officia caritatis.

CAP. II.

20. Si, quod iniquitas à Deo non est, &c.] Caput hoc inscripsimus. Quod à diabolo non sit, sed per diabolum fiat persecutio permittit Dei. Est autē illud Tertullianus: veri Dei Antifites, ac max. cū Genitino: iustitiæ emula, ac cuius est emula, pro: contraria. Pulcre autem reseruit caput istud Rhenanus. Nos præterea ex 3. Vatic. MS. cod. castigamus: omnis sceleratores veritatis, pro: omnes; & supplemus: vt sic iustitia in iniquitate perficiatur.

21. vt confundatur sapientia, &c.] Sic castigauimus ex 2. Vatic. MS. pro: confundantur; eo quod alibi legere soleat: vt confundat sapientiā; sicuti adnotauimus supra Tom. 3. lib. de Carne Christi, cap. 4. n. 39. Est autem Tertullianicum illud: si forte.

22. aut homines eius fuisse traducat, &c.] Similiter infra cap. 12. Non traditus autem traduci habebas. Ergo dū nolendo tradi, non vis traduci; nolendo negasti, quod te esse traduci noluisti. Accipitur autem vtrouque traduci pro publicari; aliter quam aliis quibusdā locis, de quibus supra Tom. 3. lib. de Prescript. adu. hæret. cap. 33. n. 11. 191.

23. Habes exemplū Iob, &c.] Citat verba Iob. 1. & 2. uers. 1. & 2.

24. Ecce, inquit, postulauit Satanas vt cerneret vos, &c.] Iterū sic legitur ex 3. MS. Vatic. cod. pro eo quod substituerat non recte Rhen. vt discerneret; cernere enim pro cribrare; quod vox Græca σπινδομαι Luc. 22. significat, etiam Plinio usitatum est lib. 18. cap. 11.

25. Sed in legitima oratione, &c.] Sic appellat O-

rationē Dominicā, vt etiam ad marginē adnotauit Rhenanus. Est autē phrasia Tertullianica: venia eius, hoc est, liberationem à persecutione. Quod autē hic vertit: Sed erue nos à maligno, supra l. de Orat. c. 8. trāstulit: sed euche nos à malo; quorum hoc magis generale est, quum illud de solo diabolo, quem malignum vocat, intelligatur.

26. Nec in porcorum gregē Diaboli legio, &c.] Adhuc ad illud Marc. 5. ubi spiritu immundo eiecto in gregē porcorū, scribitur Legio illi nomē fuisse. Phrasia vero illam: Porcū dicere, adnotat Rhen. etiam usitatā supra T. 2. l. 1. ad Vxorē, c. 3. Supplemus autē ex 3. Vatic. MS. propriā iam potestatē. At qui recte Rhen. vt in superioribus, interpretatur de Iob & Apostolis.

27. & concutiebat eum spiritus Domini, &c.] Mirum est quod bis transferat Græcam vocem ἐπιτίθημι, primum illis verbis, deinde istis: & suffocabat eū, quamquam interim utrumque significet.

28. vt Apostolus refert, datum sibi sudē angelum Saranā vt colaphizetur, &c.] Sudem, id est, palū præcutiū, quod Græcē est σπάλο, magis proprie quam alij: stimulum. Legimus autē hic: vt colaphizetur, non obstante lectione Vatic. cod. Colaphizaretur, vt & lib. de Pudicit. c. 13. quia magis correspondet ei quod Græcē et Latine hodie legitur: vt me colaphizet. At qui quod hic interpretatur ludē, carnis vexationē, ubi expōit: per dolore aiunt auriculā vel capitis, quod respicere videtur B. Hier. Coment. ad Galat. B. Cyprianus eundem locum tractans l. de Mortal. partim videtur referre ad carnis & corporis grauiā tormenta, partim ad infirmitatē & imbecillitatē. Auctor verò Tract. de ratione circūcis, inter eiusdē opera, ad concupiscētia adstrictionem. Eligat Lector quod volat. Porro parentesi inclusimus: Nec hanc speciem permitti diabolo, in (sic enim iterum lego cum MS. 3. Vatic. & Paris. edit. pro: ni) sanctos humiliandos per carnis vexationem. Subadiens cum Rhenano: exempla in scripturis designata demonstrant.

29. Phigellum & Hermogenem, &c.] Etiam hic castigo: Phigellum pro Phigelum, sicuti supra Tom. 3. lib. de Prescript. adu. hæret. c. 19. n. 19.

CAP. III.

30. Quum ergo & hæc exempla, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Quod ex scripturis probetur: Persecutionem à Deo fieri.

31. catholicē fieri hæc, &c.] Græcē interprete Rhenano dixit, pro in vniuersum, sive vniuersaliter. Siquide: catholicē, & ex parte, opponitur inter se. Similiter dixit libro mox citato c. 26. quam catholicē in medium proferebant, ubi n. 156. in Adnot. nostris de hoc nomine latius, sicuti de illo Isai. 45. Ego sum qui facio pacem & condo mala, lib. 2. adu. Marc. cap. 14.

32. vram, inquit, illos sicut vitur argentū, &c.] Castigauimus etiam hunc locum Zachar. 23. transponentes: argentum, & aurum, cuius causam vide supra lib. adu. Gnost. cap. 7. num. 49.

33. conueniunt in Ecclesiā, &c.] Sic mox: quoniā inconditē conuenimus, simul conuenimus, & cōplures concurrimus in Ecclesiā; & infra cap. ult. Sed quomodo colligemus, quomodo Domino sollempnia celebrabimus. Omnia enim hæc synonyma esse docuimus supra T. 2. l. de Orat. num. 1. inter Missæ ceremonias. De Ecclesiis verò tum temporis edificatis, in quibus fiebant conuentus, vide lib. de Idolol. c. 7. num. 29. Accipitur autem nouē: patieritis, pro: patiemini.

34. antistamus, &c.] Sic (inquit Rhenan.) exprimit illud quod apud Matthæum vulgō legitur: Nonne vos

magis pluri estis illud quod Grace est $\delta\gamma\omega\mu\epsilon\iota\varsigma\ \mu\alpha\lambda\omega\upsilon$
Αἱ φέρετε αὐτὸν.

CAP. IIII.

35. Igitur si constat, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Quod si à Deo eueniat persecutio, fugiendum non esse. Quamquam interim hoc non sequitur necessaria consequentia, quia sicut cap. preced. dictum est ex Isai. cap. 45. quum Deus sit qui codat mala, neque bellum, neque famem, neque pestem poterimus fugere. Legimus autem: constat, ex 3. MS. Vatic. pro: conitet.

36. possumus iam consultationem tuam inducere, &c.] Inducitur (inquit Rhenanus) proprie, quod deletur. Hic consultationem inducere est tollere dubium consultationis. Exponit autem seipsum, quum addit: & determinate. In sequentibus est egregie eundem recognitio. Malim autem legere: Sicut duplex ratio defendit, pro: dependit; sed nolui quid immutare, quod hoc legant etiam MS. codices.

37. Et numquid idem in Genesi, &c.] Iisdem penè verbis eandem scripturam explicauit supra Tom. 3. lib. 2. aduers. Marc. cap. 4.

38. Quid enim diuinum non rationale? &c.] Diuina omnia (inquit Rhenanus) rationalia esse, multis locis inculcat, ut lib. adu. Marc. & in aliis item libris. Sic lib. de Penit. c. 1. Qui per res Dei ratio, quia Deus omnium conditor, nihil nõ ratione prouidit, disposuit, ordinauit, nihil non ratione tractari intelligique voluit. Porro diuina ratione non carent: Hoc est quod ipse vocat rationale. Lego autem prorsus: Status enim vnus cuiusque, pro: vnusquisque; sicuti etiam paulo post ex 3. Vatic. MS. cod. quæ etiam in malis, parte bonum est, pro: par.

CAP. V.

39. Sed: Quod meum est, inquit, fugio, &c.] Caput hoc inscripsimus: Non valere exultationem: ne pereã si negauero. Verum in hoc fallitur, qui longe aliter B. Cyprian. Epist. 83. ad Clerum & plebem: Vos autem, inquit, si res carissimi pro disciplina, quam de mandatis Dominicis à me super accepistis, &c. ne quisquam vltro se gentilibus offerat. Causam vero reddidit: Nam quum corona de Dei dignatione descendat, nec possit accipi nisi fuerit hora sumendi; quisquis in Christo manens interim credit, non fidem denegat, sed tempus expectat. Qui autem quum non secederet cecidit, negaturus remansit. Eodem pertinet quod dixit in Actu passionis B. Cypri. Sed nec ipsi se offerunt, quum hoc scriptura sacra prohibeat. Supplemus autem ex MS. 3. Vatic. Certus es te negaturum, &c. Reliqua egregie recognouit Rhenanus; præterquam quod ibi noua periodo sit opus: Si verò incertus es.

40. ita & non fugientes, &c. obumbrare, &c.] Eleganter dictum, ac si dicat, sub umbra sua abscondere. Legimus verò mox, ex coniectura Latinij: Quare non magis, pro: Quanto magis.

41. Rutilius sanctiss. martyr, &c.] Suspicio esse eundem, qui in Martyrologio alicubi vocatur Rutilius, passus cum aliis duobus, sed de die fallit Index; aut certe intelligendus ille Rutilius, qui celebratur à Petro de Natalibus 12. Cal. Martij, qui ab aliis vocatur Lucius, passus in Africa cum Siluano & Maximo. Atqui, contra id exemplum, quod periculum, ut putabat, nummis redemisset, late Auctor infra c. 12. Certè aliqui in signe fuit istud B. Rutilij martyrium.

CAP. VI.

42. Immò, inquit, &c.] Titulum huic capiti impo-

sumus: De præcepto Christi: Fugite de ciuitate in ciuitatem. Est autem phrasus Tertulliana: eam vtantur.

43. Qui cœperint, inquit, persequi vos, fugite de ciuitate in ciuitate, &c.] Paraphrasis hæc citat Auctor, quum non solum ex Græcis et Syriacis exemplaribus vererint Latini Interpretes: Quum autè persequantur vos in ciuitate ista, fugite in alia; sed etiam B. Athanasius & August. locis sub calce Argumētū citatis, qui constanter istud præceptum Domini (quod agnoscit etiam Auctor) non temporale secundum personas, tempora & causas, sed perpetuum esse volunt; sicut etiam B. Cypri. lib. de lapsis, salte in aliis quam præfectis Ecclesiæ, de quibus quid sentiant, infra latius cap. 11.

44. sicut precedentes & subsequentes sensus probabunt, &c.] Prorsus istud ita suppleuimus; quod illud: In viam nationum ne ieritis, præcedat, & subsequatur (Matth. 10.) Denique: non consummabitis ciuitates Israël. Quorum prius, est ad Apostolos filios pertinere videatur, tamen multa que sunt intermedia, que ad præceptum fugæ generalia sunt ad Christianos omnes, & nominatim illud: Et ad præfides & ad Reges ducemini; quo respicit quasi à seipso conuictus Auctor, quum subiicit: Sed Romanis potestatibus & tribunatibus obiciemur. Proinde castigamus etiam: Sicutur, &c. pro: Si, & nouam periodum ibi incipimus: Ut ergo perciperetur, &c.

45. prædicabat, &c.] Prædicare (inquit Rhenanus) pro prædicere; ut & in superioribus libris.

46. ne statim oppressis, &c.] Sine sic legas secundum excusa Basiliense & Lugdunense exemplaria sine: statim, iuxta 1. edit. & MS. 3. Vatic. cod. non referi; quare illam lectionem non immutauimus. Si istud legatur oportet in Rhenano interpretari: statim, id est ob statim, hoc est, si perstissent, nec fugissent. Statum enim opponit fugæ, sic infra, cap. 11. sine causa staturus ad turulam gregis.

47. Denique: Non consummabitis, inquit, ciuitates Israël, &c.] Istud citat truncatim Auctor, omittens illud quod sequitur Matth. 10. post præceptum fugæ: donec veniat filius hominis. Quæ locum quomodo varie interpretentur Veteres, vti inde ascendant non sequi quod hic sensu Auctor, quod intra terminos Iudææ præceptum fugæ continebatur; pro omnibus placet illa B. August. expositio lib. 2. contra Epist. Gaud. cap. 12. Dominum hac sententia promississe, vique ad finem seculi non desutura loca, quo confugiant in persecutione prædicatores verbi Dei.

48. vobis oportuit, &c.] In hac scriptura Act. 13. differt à vulgata editione, quodã veritate: Sermonem Dei tradi, pro eo quod alij: loqui; & conuertimus nos, vbi illi: conuertimur. Similiter etiã variat B. Cyprian. lib. 1. 7. sim. aduers. Iud. cap. 21. quum legitur: iudicari, & conuertimus nos.

49. Atquin & Paulus, &c.] sic legimus ex 3. Vatic. MS. cod. pro: Quin. Restè autem Rhenanus illud: qui se periturum concesserat expediti de persecutione, explicat, qui passus fuerat sibi consuli; extricarique se de persecutione per mirum, sicuti legitur Act. 9. Quod ipsum exemplum pro se citauit B. Athanasius Apologia de sua fuga supercitatisque quum ex proposito opinionem contrariam oppugnans: Quo animo, inquit, ista de sanctis legunt; aut quem ibi prætextū sua temeritatis reperire poterunt? Si enim illis timidiatē exprobrare seruiunt, sin contra Dei voluntatem (vbi digno videtur notare rationes Auctoris hæc sequentes, & supra, c. 4.) prorsus scripturas factas

TERTULLIANUS
 Cum Anotationibus
 PAMELI
 A. V.
 16.

facras calumniantur. Quod vero hic sequitur, inuenitur Act. 21. Rele autem Rhenan. subscripsit, interpretatur confesit, addens, uocula: cōcessit, Auctorem etiam in precedentibus libris usum esse.

CAP. VII.

50. Videamus nunc, an & cetera Domini edita, &c. In inscriptionem huic capiti fecimus: De praeceptis quibus inuitat Dominus ad passionem.

51. Qui confessus fuerit in me, & ego cōfitebor in illo, &c. [Istud sic restitimus; pro: Qui confessus fuerit me, ac illum, eo quod sic ubique alibi legat. Auctor, de quo uide supra Tom. 3. lib. aduers. Gnostice. cap. 9. num. 62.]

52. Qui me confusus fuerit, & ego confundar eum, &c. [Eadem ratione sic legimus pro: mei, & eius; Græcè est (ut & Rhenan. adnotauit) & cetera.]

53. [Qui plus fecerit animā suā, quam me, &c.]

Sicuti alibi supra, & hic, paraphrasticis magis quam ad

uerbum citat hunc Luc. 14. locum.

54. Postremū in Apocalypsi, &c. [Ista scriptura

Apoc. 21. timidis adiungit. Apostolus Ioannes, incredulos

& execratos; quare de illis constat eum loqui, qui pre

timore Christum execrantur, & idolis sacrificant; atque

adeo non da illis qui pre timore fugam capessunt iuxta

Christi praeceptum.

CAP. VIII.

55. Refugit & ipse vim interdum, &c. [Caput hoc

inscripsimus: De fuga Christi quam B. Cyrillus B. Athanas.

& B. August. constanter argenti, ut uoluerit

exemplo suo fugam fidelibus omnibus praescribere in per

secutione; paratis interim, si adprehensi fuerint, & hora

eorum uenerit, pro Christo pati. Quis enim, inquit, Athanas.

humanitas de Salvatore scripta sunt, ita par est

ad commune hominum genus referri; nam & ille nostrum

corpus gessit, & humanam imbecillitatem ostendit.

Qui adlegat fugam Christi uariam, nempe in Aegy

ptum & Na'areth, Matth. 2. item post curatum manum

aridam, Matth. 12. & post Ioannis Baptistae Martyrium,

Matth. 14. denique postquam dixisset: Antequam Abra

ham fieret, ego sum, Ioan. 8. & post resurrectionē La'ari,

Ioan. 11. Et qui praeterea refugit Christus in Na'areth,

Luc. 4. quum trāsiret per medium illorū ibat, & Ioan. 7.

quum querebant eum Iudaei interficere.

56. angelorum exercituum, &c. [Relle Rhenan.

interpretatur exercituum qui ex angelis constarent; ad

ludens ad 12. legiones angelorum; quos dicebat Christus

Petro se posse rogare Patrem, Matth. 26. ubi etiam habetur

quod addit: de incepto Petri gladio.

57. Professus quidem & ipse est: animā anxiam

visque ad mortem, &c. [Quantumuis ad suam opinio

nem detorqueat istud Auctor, tamen Patres multi scri

bunt, propterea pati uoluisse Christum hanc anxietatem

visque ad mortem, dixisseque: caro infirma est, sed:

spiritus promptus; uel facilius nos eius exemplo eam cū

patientia sustineamus persecutionis tempore; etiam hinc, sicut

Auctor, humanam naturam in Christo probantes.

58. ut quidam nunc induxerunt, &c. [Respicit, nō

ad Marcionitas, qui ueram carnem in Christo negabant,

sed ad Apellianos, qui aliam carnem (sicut supra patet

Tom. 3. lib. de Carne Christi, 6.) Christo inducebant ex Syderibus. Quicumque autem Christum hominem negabant; etiam aliam animam adtribuebant; eo quod putatiua dicerent; si eo modo intelligatur quod de alia carne dicitur; etiam ad Marcionitas referri poterit. Certe animam habuisse Christum, uel ex precedentibus uerbis manifestum sit.

59. Postulauit & ipse a Patre, &c. [Eia istud interpretatur Patris a Christo postularum; ut nobis uictio non daretur in persecutionibus gratia similis.]

CAP. IX.

60. Omnia Apostoli secundum Deū, &c. [Ista

uic capiti imposuimus: De Apostolis, an fugiendi

praeceptum obseruauerint. Ad cuius negatiuū pater

tem probandam, adfert omnes eas scripturas, quae ad uoluntati

stantiam adhortantur Martyrum: uerum omnibus iis scrip

turis satisfacimus, si primum semper animam uidentem

res; etiam in fuga aut post reditum adprehensum Christum

confiteamur. Et uero de Apostolo sic scribit B. Athanas.

Sed quid nunc hic ignorat, ad discipulos obmetum te

deorum latebras & recessus quaesuisse, & Paulum Da

masci (quod etiam supra e. praed. Auctor ad dicit) in

spora e manibus demissum esse, dum a genis praefectis qua

reretur. Et sub finem libri d. Siquis est qui in hoc culpam

confitere potest, audeat etiam magnam Apostolum Pe

trum inuolare, quod inclusus & custoditus militari manu,

secutus sit Angelum (Act. 12.) & postgressionem e

carcere & liberationem non redierit ad uincula sua.

Quid quid Maneti adscribat errorum; quem hic Auctor

uidetur ueri, quum subdit: Crimini der Manes ille A

rianus, quod Paulus de muro demissus, & ita elapsus, non

mutauit consilium. Atqui multa hic etiam bene castigat

ur Rhenanus.]

61. qui quō maximē de uinculis uel infulis, &c.

ad Ecclesias scribebant, &c. [Epistola ab Apostolo

Paulo in uinculis Romanis conscripta fuerunt, ad

Galatas; iuxta Graeca exemplaria, ad Ephes. 3. ad Philip

penses, ad Colossenses secundum Graec. codices, & ad Ti

mosheim secundam. Similit. etiam in Apocalypsi in in

sula Patryo.]

62. Infirmos sustinere iubet Apostolus, &c. [Iste

ue sic legas cum exc. sine cum d. 3. Katie. sustineri, nō

refert. Atqui proprie translatio ex Graeco αὐτῶν ἐσθῆ, 1. Thess. 5. ubi alij transferunt: suscipite, & B. Ambros.

Paraphrasticas in infirmis optulauit.]

63. Non patientia dicit sustinendos, sicuti per

infirmitatem fidei suae offenderint, &c. [Iste ex 3. Nat.

ric. MS. eod. pro: An; ut Non etiā hic capitur more Ter

tullianico, pro: Nonne. Ad ludere autē uidetur ad illud

Rom. 14. Infirmi autem in fide suscipite, & Rom. 15. De

betus autem imbecillitates infirmiorū sustinere. Illud uo

ro: pusillanimes consolari, citat iterum ex 1. Thess. 3.

64. Sed quum ad monerē: Ne locum Malo de

mus, &c. [Ista familiaris fuit Auctori usurpatio Mali,

pro diabolo, ut illud etiā uertere maluerit Ephes. 4. ubi

Græcè est τὸ ἄσέβας, & ex Syriaco: & iminatoris

quamquam interim transulerit supra Tom. 3. lib. de Re

sur. carn. cap. 45. ne dederitis locum diabolo.]

65. Lucrat nos uult comeatum, &c. [Com

meatum dare (inquit Rhen.) estus ait; tempus est dare

quo iri rediri que possit. Dabatur militibus ab Imperatore

commeatus, hoc est discedat facultas, & intra praescri

ptum tempus redeundi. Hinc Tertullianus saepe comea

tum accipit, pro tempore, quo in hoc mundo agimus, ut

hic, & in libro quem scripsit aduersus Praxeas, cap. 1.

TERTULLIANVS
Cum Annotationibus
PAMELI
A. V.
16.

Si voluerit, inquit, dominus in isto commeatu; si quo minus die suo colligentur omnes adulterae fruges. Item pro quolibet tempore, ut l. de Penitentia, c. 6. Certi enim, inquit, indubitata venia delictorum, medium tempus interim furatur, & commeatum faciunt sibi delinquendi, quam eruditionem non delinquendi. Hic certe per illa verba explicat, quid sit

66. Ceterum qui lucere nos iubet, &c.] Proferus sic castigauimus pro fugere; & supplemus vocem: lucis ex vestigio 3. MS. Ratio, eod. ad quod proximè accedebat. Et An. conueniens legendum: fulgere; nam ad iudicium illud Ephes. 5. paulo ante verba precedentia: ut filij lucis ambulare. Quod sequitur Ephes. 6. alicubi supra tra-

67. Proinde & Ioannes, &c.] Ex eo quod etiam hic etiam Ioanni adscribit illud 1. Ioan. 3. Debemus & pro fratribus animas ponere; ac illud 1. Ioan. 4. Timor non est in dilectione, &c. cui adscribit Apocalypsim, verba hic. Et in calce cap. 7. supra citatis; iterum confirmatur Catholicorum sententia, qui Apostolum Ioannem Apocalypsis faciunt Auctorem.

68. quia timor supplicamentum habet, &c.] Accipit (inquit Rhenan.) supplicamentum pro supplicio sine Cruciatu, quod Graecè est, ὁ φόβος ὁ δόξα οὐν ἐστίν. Alibi penam transtulit, sicut alij Interpretes Latini.

69. ut & illius commemoremus, &c.] Commemorati (inquit idem) de penitentia & alius, hoc est: ut & illius mentionem faciamus. Hoc verbum etiam alibi usurpat.

70. Publicaris, inquit, bonū tibi est, &c.] Verba sunt (inquit idem) Paracleti (quem iam Spiritum nuncupauit) Mōchmici Prophetie, quam Ecclesia Romana merito damnauit. Quod autem sic est publicari, apud Tertullianum ante et post, est traditum. Qui enim non publicatur in hō. similibus, scilicet propter modestiam Christianam. Quum conspiceretur ab hominibus, hoc est traduci Tertulliano. *Cap. 10. existimo publicari potius accipi hoc loco, pro publicè venum exponi, nostrum Regiarum securi, qui lib. 2. an. cap. 18. similes phrasas adfert ex Suetonii Claudio, & Lampridio in Alexandro.*

CAP. X.

71. Sed omittis quidam diuinis exhortationibus, &c.] In scripturam huius capiti fecimus: De exemplis fugae quibusdam.

72. Qui fugiebat, rursus preliabitur, &c.] Demosthenes (inquit Rhen.) olim fugiens ex praelio illo Chersifensi, in quo succubuerant Athenienses aduersus Philippum Macedoniam regem pugnantem, sed eam fugam ob abiectum thronum exprobrantibus, solutus est hoc versiculo respondere: Ἄνθρωπος ὁ φεύγων ἐστὶ πάλιν ἰσχυρότερος. Quae ipsa verba Graeca suspicor olim ab ipso Auctore hic adscripta fuisse, ex eo quod permittat Graecum versiculum. Adnotat autem Rhenan. ibi: Bonum militē, &c. troniā esse. Alioqui poterat per interrogationem scribi haec periodus.

73. qui tam plene ab Apostolo armatus, &c.] Ad iudicium illud Ephes. 6. Induite vos xpo τοῦ δόξα, de qua alicubi supra aliquid adnotauimus.

74. Vsq̄ ad eone mori miserum est: &c.] Desumptum videtur istud ex 1. lib. Tuscul. Ciceronis.

75. Fugerat & quidam animosus Prophetes, &c.] Calumniatur Auctor, dum istud comparat cum su-

ga in persecutione; ille enim non homines persecutus, sed Deum fugiebat. Vbi ex 3. Pat. MS. cod. restitui: sed illum, &c. inuenio, pro: inuenit, Omitto cum istodem Vocem: seruus, superfluum ibi: Quanto melius, qui, &c.

76. sed potius contempnit, &c.] Haec est (inquit Rhenan.) parui facit iram eius, & penam meritum committit. Non deterretur, inquam, qui minus manet. Ne enim tanti facit illam, ut velit fugere. Nam ista sententiam Poetae ethnici;

Leniter ex merito quidquid patiā, ferendum est:

Quae venit indignè poena, dolenda venit. Qui etiam rectè explicat: inuidiam ei facere, Deum in inuidiam adducere; & addit, ibi, quā bilēm, subintelligi ei facere.

CAP. XI.

77. Hoc sentire & facere. omnem seruum Dei oportet, &c.] Caput hoc inscriptissimum: Quod saltem duces Ecclesiae fugere non oporteat, nisi grege fugiente, ut praepositum non desiderant. Quumquam enim initio huius capiti in genere loquatur, iam suam indicat sententiam hac clausula: Ceterum si grex fugere deberet, non deberet praepositus gregis stare; sine causa staturus ad tutelam gregis, quam grex non desideraret, ex licentia fugae scilicet. Atque hoc ipsum est quod B. August. scribit Epistola septima ad Honoratum: Tunc de loco in quibus sanus premeperit; persecutione fugiendum esse. Christi minister, quando ibi, aut plebs Christi non fuerit cui minister, aut potest impleri per alios necessarium ministerium, quibus non est eadem causa fugiendi. Prioris exemplum adferens paulo ante de sanctis Episcopis, qui de Hispania, plebibus prius partim fuga dilapsis, partim obsequio consumis, partim captiuitate dispersis, profugerant. Aterius, Apostolum qui in sporta submissus est, quum proprie ipse quaereretur, alius vique necessitatem similem non habentibus; & B. Athanasium Alexandrinum Episcopum; quum eum specialiter comprehenderet Constantinus cuperet Imperator, nequaquam à ceteris ministris deserta plebe Catholica, quae apud Alexandriam commanebat. Quibus licet adire secessum B. Cipriani toto biennio, de quo in vita ipsius latius, Quum autem plebs (inquit idem) manet, & ministri fugiunt, & ministerium subtrahitur; quid erit nisi mercenarium illa fuga damnabilis, quibus non est cura de eubus, &c. quae compendij gratia praetermittimus. Hoc vnum adiciemus, quod insuper adiciat: Vbi disceptatum est qui ministrorum remaneant & qui fugiant, ne morte omnium deseratur Ecclesia; si aliter, & poterit determinari, forte legendos esse, qui fugiant, & qui manent.

78. Sed quum ipsi Auctores, &c.] Sine leges Auctores cum 1. edit. 3. MS. Ratio, sive cum excussis ex codice Gorlensi Auctores, non refert, si enim legatur: Auctores, intelligendi administratores, sicuti supra accepisse Tertull. Tom. 3. lib. 4. aduers. Marc. cap. 29. adnotatum est num. 478. Si vero Auctores, interpretandi qui auctoritatem habent, non aliter atque dixit supra, Tom. 2. lib. de Corona militi cap. 2. oblectationem auctoritatem, id est auctoritate communitatem, sicuti ibi adnotauimus num. 23. qua significatione dixit Linius lib. 1. Deceuerunt ut quum populus legem iussisset, id sic ratum esset, si Patres Auctores fuerint, & alibi: Maiores nostri ne priuatam quidem rem agere summas sine Auctore voluerunt. Certe eosdem max duces

nuncupat Auctor & sub finem capituli: prepositos.

79. Diaconi, Presbyteri, & Episcopi, &c.] Non valere argumentationem Magdenburgensium Centurionum: Non facit mentionem Subdiaconorum Tertullianus, ergo ea aetate nondum erant in Ecclesia; supra ostendimus lib. de Prescript. adu. ha. sepe citato cap. 4. num. 269. variis Conciliis Patrumque testimonio. Quibus adicio, tacite hic Subdiaconorum mentionem fieri, quum tria hic Christianorum genera commemorantur. Ad Subdiaconos enim aliisque minores ministros pertinere illud quod hic promittitur: Hoc sentire & facere omnium seruum Dei oportet, etiam minoris loci, ut maioris fieri possit; si quem gradum ex (sic enim legitur profusus, pro: in) persecutionis tolerantia ascenderit. Ad Laicos, quod mox subiicit: quomodo laicus intelligere poterit? Ad Ecclesia vero prepositos: Diaconi, Presbyteri, & Episcopi. Neque enim in Ecclesia viquequam Subdiaconi aliquam auctoritatem habuerunt, sed tres dimittat Ordines iam dicti. Quod de Presbyteris & Episcopis notius est, quam ut probatione sit opus, de Diaconis vero, quanta eorum, maxime in Romana Ecclesia, auctoritas semper fuerit, patet ex B. Cypriani in secessu Epistolis ad Clerum seu Romanum seu Carthaginensem 4. 5. 6. 8. 10. 13. 14. 15. 18. 23. & 24. 28. 29. 32. 33. 34. 35. 36. & 37. Epistolis Cleri Romani ad B. Cyprian. 30. & 31. Quarum illa omnes inscribuntur: Presbyteris & Diaconibus, haec vero scripta sunt per Presbyteros & Diacones. Eandem distinctionem videre est in Canonibus Apostolorum, qui ubi de Iurisdictione agunt Ecclesiastica, aut ad eam pertinentibus, faciunt mentionem Episcoporum, Presbyterorum ac Diaconorum; ubi vero de disciplina Cleri (exempli gratia, Can. 43.) etiam Subdiaconorum, Lectorum & Cantorum; quibus eadem distinctio servata, aliorum Conciliorum Canones Officiarios adnumerant Cantorum loco, & Exorcistas ac Acolythos, de quibus vide Adnot. nostras ad B. Cyprian. Epist. 55. num. 1. Quid? quod salerent ad maiorem gradum ascendere ex persecutionis tolerantia, plus satis idem. Cyprianus indicat, dum Epist. 24. fecisse se scribi Hypodiaconum (en etiam hunc ordinem in Ecclesia) Optatum Confessorem; & Epist. 33. Aurelium Lectorem se ordinasse, bis confessum, bis confessionis suae victoria gloriosum; item Epist. 34. Celerinum etiam Lectorem, qui ad sui temporis prelum primus & inter Christi milites antesignanus vincendi ceteris viam fecerat; denique Epist. 35. Presbyterum se ordinasse Numidicum, qui hortatu suo copiosum numerum lapidibus & flammis necatum ante se miserat, ipse semivivulus, lapidibus obrutus, & pro mortuo derelictus.

80. ad gradum in acie figendum, &c.] De hac Proverbia formula vide nostra Prolegomena.

81. Certè quidem bonus pastor animam pro pecoribus ponit, &c.] Rursum hic, & paulopost bis: pecora, proprie usurpat Auctor, adludens ad cap. 10. Ioan. pro: ovis. Citat autem paraphrasticè magis quam ad verbum illud Exod. 32. Si perdis, &c. de qua scriptura vide supra Adnot. nostras Tom. 3. lib. 2. aduers. Marc. cap. 26. num. 181. Sicut de illo paulopost Luc. 8. Qui habet, dabitur ei, &c. lib. 4. aduers. Marc. cap. 19. num. 271.

82. detinebuntur illi missionis suae, &c.] Adludit (inquit Rhenan.) ad missionem illam Evangelici patris familias, de qua legitur Matth. 20. cap. Conuentione autem facta cum operariis ex denario diurno, misit

eos in vineam suam. Missionem igitur accipit pro opera nauata.

83. Exurge romphæa in pastores, &c.] Non nihil hic dissentit Auctor in scriptura hac Zachar. 13. ab editione LXX. hodierna, omisis etiam aliquot verbis, quae tamen inueniuntur apud B. Iustinum Martyrem lib. adu. Tryphonem; verum castigauimus: & superducam manum meam in pastores; sicuti Graecè & Hebraicè legitur, pro eo quod erat: agnum meum, nullo sensu, maxime quam etiam Chaldaeus paraphrastes: potentia veritat. Est autem vel ipso Rhenano teste, vox Tertullianica: perorant.

84. Si & spiritum quis agnouerit, &c.] iterum spiritus seu Paracliti Montanici verba quaedam adfert, vnde manifestum est à Montano hunc errorem desumptum esse.

CAP. XII.

85. Quod pertineat Frater, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Quod persecutio pretio redimenda non sit. In quo quamproximè accedit ad Libellaticos, quos commemorat lib. de Lapsis, & alibi non semel, B. Cyprianus; vtpote quum sicuti legitur Epist. 52. ad Antonian. Libelli quos Iudicibus offerebant, ne sacrificarent, inter cetera haec habebat: Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aram diaboli me venire non posse, dare me ob hoc premium, ne quod non licet faciam. Quos adeo non minus quam Lapsos à communione exclusos fuisse, patet tum ex dicta Epist. & lib. de Laps. tum ex Epist. 25. & 31. ubi Auctorem in quibusdam imitatur. Verum in hoc fallitur Auctor, quod fugam redemptioni comparet.

86. Pretium interest, &c.] Quasi dicat (inquit Rhenan.) pretium facit discrimen; qui etiam adnotat gratuitum dici pretio carens, similem locum adferens ex lib. de Ab. muliebri: & per gratuitum vsum amatores contumeliosi viderentur. Legimus autem ex Vatic. 3. MS. ut autem redimas hominem tuum nummis, pro te, eo quod pauca proficiatur: Tu autem pro eo pacifceris. Est autem phrasis Tertullianica: digna Deo & dispositionis eius; vtpote qui dignum modicum Datino, modo cum Genituo construat.

87. Apud inferos emancipatio nostra est, &c.] Vatic. 3. MS. eod. remancipatio, sed etiam hoc praterquam quod non placet obscurum est, sicuti etiam illud: & stipulatio nostra in caelis. Hoc vult, quod à Christo ab inferis emancipati simus, & stipulationem caelorum acceperimus. Id est enim quod subditur de Christo Domino virtutum, quod hominè ab inferis mercatus sit in caelos. Pertinet adeo etiam hic locus ad confirmationem articuli Symboli Apostolorum? Descendit ad inferos, de quo supra laus lib. de Prescript. aduers. her. cap. 13. num. 86. Et qui sunt voces Iureconsultorum: emancipatio, & stipulatio.

88. magno comparatam, &c.] Hinc confirmatur nostra lectio supra lib. 5. adu. Marc. c. 7. num. 106. Empti enim estis magno, siue: pretio magno, i. Cor. 6. Hoc verò differt in scriptura sequenti Ephes. 6. quod transferat: spiritualia nequitia, tenebras huius aevi, pro eo quod dicto lib. cap. 18. num. 289. spiritualia nequitiae tenebrarum istarum.

89. Tu autem pro eo pacifceris, &c.] Similiter dixit sub figem huius capituli: Miles me, vel Delator, vel Inimicus concutit. Hic verò etiam peculiari videntur phrasi Iureconsultorum, qua improbat eos qui de cri-

mine paciscuntur cū dolore vel milite, vel furunculo aliquo p[re]sente, furtivo, sub tunica & sinu, quod aiunt. De quo Proverbio vide nostra Prolegomena.

90. Non aliter & Simon facere tentavit, &c.] De Simone Mago agit, iuxta quod Act. 8. historia narratur. Facit autem ad confirmationem processus spiritus sancti etiam ex filio, quod spiritum sanctum vocet spiritum Christi. In eo quod sequitur sine legas cum 3. Ms. Vatic. Quis tamen obnegatorem spernat? siue cum exe. abnegatorem, perinde est; ubi addit Rhenanus Ironiam esse.

91. Cōcussor, &c.] Apud Lucā (inquit Rhen.) c. 3. ad milites dicit Ioannes Baptistā: Unde etiam dicitur, id est: nemine concutiatis. Hinc cōcussor dicitur, & cocussio. In Apologetico, cap. 7. Tot hostes eius, quod extranei, & quidem proprii ex emulatione Iudaei, ex concussione milites.

92. Non traditus autem traduci habebas, &c.] Non, inquit idem, pro: Nōne, quaestiuē. Traduci, hoc est exponi omnium hominum oculis, id quod prophetia Montani vocat publicari, ut diximus ante; qui etiam adnotat ibi: Redimēs non ostēdi? similiter: nō, accipi. Obiectio est enim, inquit, numerantis concussori pecuniam. Redimens scilicet me, non pro nōne ostendi? scilicet me esse Christianum. Nam alioqui me non redemissem. Et vero hic app[ar]et Iureconsultorum: in confisato habere. Atqui in eo quod sequitur, Apostoli tractantes, subaudi: verbum Dei. Est vero Tertullianica phrasis, refregia subministrabant.

93. Quando Onesiphorus, &c.] Enumerat inter eos qui Apostolis necessaria ministrabant; Onesiphorū, cuius metio 2. Timoth. 1. & 4. Aquilam, de quo Act. 18. Rom. 16. 1. Cor. 16. & 2. Timoth. 4. & Stephanum, cuius historia Act. 6. & 7. nisi quis malit legere: Stephanus; quod nusquam Stephanus Paulo legitur id officij praestitisse, at Stephanus, de qua legitur 1. Cor. 1. & 16.

94. Calus quidem, &c.] Etiam hoc desumptum ex variis locis. De Calice, Act. 2. de discipulis, Act. 21. Rursum vero adnotat, etiam praedicatis accipi pro: predictis ab Agabo, qui in sequentibus castigandis bonam operam n[on] suavit.

95. Sub aliquam redemptionē capitis, &c.] Hoc est (inquit Rhen.) ut pro singulis capitibus siue hominibus aliquid numeretur. Unde mox: nullum nummum pro capite debemus.

96. & secta, &c.] Secta, inquit idem, non sonat in malam partem apud vetustissimos. Ita l. de Pallio: At ego iam me illi etiam diuinā secta ad disciplinā commercium confero; in Apolog. c. 21. Hunc addidimus & secta & nominis censum cū suo Auctore, ut de compluribus aliis locis taceam. B. Cypr. Marr. l. 4. Epist. 5. nunc 34. In eiusmodi, inquit, confessoribus gloriatur, quorum secta & conuersatio sic proficit ad praecium gloriae, ut magistrum ceteris praebeat discipline. Idem in Praefatione ad Quirinum: Ad religiosam, inquit, secta nostra disciplinam pertinentia. Qui etiam adnotat: licentiā sectae accipi in bonam partem, pro: permissu. Similiter autē dixit paulo post: stipendiaria secta.

97. Antichristo iā instante, &c.] Haud aliter Iudas opus suum in Hebdomadus Danielis usque ad decimū Severi annū producens, aduētum Antichristi eo tempore praedixisse videtur. Refert B. Hier. in Catal. Script. & N. ceph. l. 5. c. 35. In quo (inquit ibidem B. Hier.) erroris arguitur; sed hoc ideo scripsit, quia magnitudo persecutionis praesentem mundi minabatur occasum.

98. Reddite quae sunt Caesaris Caesari, &c.] Similiter interpretatur illud Matth. 22. supra Tom. 2. lib. de Idolol. cap. 15.

CAP. XIII.

99. Sed & omni petēti me dabo, &c.] Inscriptio huius capiti fecimus: De locis scripturae: Omni petenti te da, &c.: Facite vobis amicos de Mammona, Luc. 6. & 16. Quorum illud tractatur etiam supra lib. 4. adu. Marc. c. 16. hoc vero ibidem cap. 33.

100. non in concussura, &c.] Concussura (inquit Rhen.) pro concussione. Hic subauditur Ablatum causae, quoniam etiam ibi: omnium iam nunc Dominicarij, subaudit: sententiarum. De Proserbialis autem formulae: vinum febricitanti, ac venenum aut gladium mortem desideranti dare, vide nostra Prolegomena. Malm vero legere paulo post: scriptura permittat, cum 1. edit. ad marg. sed retinimus: scriptum, et quod hoc legant Ms. 3. Vatic. cod.

101. Massaliter, &c.] Hoc est (inquit Rhen.) simul & pro omnibus, non singulim pro hoc aut illo. Sic lib. 4. adu. Marc. cap. 18. Redactam scilicet, inquit, in dominum, ut in malleo suam vim mammytem lib. adu. Valentian. c. 16. atque ita massaliter solidata.

102. in matricibus, &c.] Matrices, inquit idem, appellat libellos, in quibus Caesareo fisco pensantes descripti continebantur. Habebat & nomina militum inscripta matricibus, siue matriculae, per diminutionem. Casiodorus Variarum lib. 11. Et ideo Castellum, inquit, quem matriculae series fecit accedere, nostra auctoritas quae actuum scribij curam precepit obtinere. Unde Matriculati & Immatriculati dicit, qui inscripti sunt.

103. Beneficiorum, &c.] Beneficarij, inquit idem, Imperiales ministri. Liber cui titulus Notria Orientis & Occidentis, indicat Primisimum beneficium fuisse sub Comite rerum priuatarum. A quibus beneficium siue muneribus, qualia sunt quae vulgo Fenda vocant, quibus honestabatur per liberalitatem Caesarum, dicitur Beneficarij. Ut intelligas inter eos titulos beneficiorum tribuuntur, non fuisse a Christianis exigendi.

104. & Curiosorum, &c.] Erant, inquit idem, Curiosi, qui in comitatu Praefidum admissa per praerogatas renuntiabant. Magister Officiorum habebat sub se Curiosum cursus publici praesentalis unum, & Curiosos per omnes praerogatas, quem admodum docet Notria Orientis & Occidentis, quam modo citauimus. Est etiam titulus de Curiosis & Stationariis lib. 12. Cod. Est etiam similis Tit. x. lib. 12. Theodosiani.

105. inter Tabernarios, &c.] Tabernarij, idem adnotat, sunt popinones et caupones, hoc est qui dapes & vina, aut qui alias res in tabernis venditant. De Capitulariis Horreorum & Tabernariis mentione facit & Siodorus Var. lib. 10.

106. & Ianios, &c.] Exemplar, inquit idem, Hierosolymense habebat Ianios; quia res me mouit, ut supponerem: Ianios; at in Gorsis Ianios legitur, quasi voluerit Ianios appellatos forsatis a Iano illo fari. Romani, hoc est circumforaneos; venditores videlicet & prepalas. Ms. 3. Vatic. etiam legunt: Ianios.

107. & fures balnearum, &c.] Hic, adnotat idem, grauiore penam infligendam. Oculiter sunt Inreosoliti. Et eius rei causam adfert Aristoteles in Problematis.

108. Hae Episcopatus formae, &c.] Ironia esse idem scribit, quod subindicatur eo quod sequitur: Scilicet enim, quod Ironia habet cum amaritudine conuictam, inquit idem.

109. per Saturnalia, &c.] Saturnalicio, inquit idem.

TERTULLIANUS
Cum Annotationibus
PAMELI,
A. V.
16.

idem, nomine munera intelligit, qualia in Saturnalibus vltro citroque solebant à Romanis missari. Vide plura de iisdem supra Tom. 2. lib. de Idolol. cap. 10. num. 64. & cap. 14. num. 101.

CAP. XIII.

110. Sed quomodo colligemus, &c.] Caput hoc inscriptissimum: Quòd si interdiu Dominica sollempni non celebramus, nocte id fieri licere. Colligere autem (inquit Rhenanus) vocabant congregare populum in aliquam Basilicam. Vnde collecta pro precatione, qua populus cum sacerdote orabat, nunc pro hac re, nunc pro alia. Quidam etiam Collectam facere dicunt sic congregare plebem. Synonymum verò est illi: dominica sollemp-

nia celebrare, sicut etiam supra adnotauimus cap. 3. num. 33.

111. Officia militaria, &c.] Officiales (inquit Rhenan.) & ministros publicos intelligit.

112. habes noctem luce Christi luminosi aduersus eam, &c.] Sensus est (inquit idem) Habes noctem in luce Christi, qui luminosus & illustris est aduersus eam noctem.

113. addicas, &c.] Rem (adnotat idem) venalem addicit licitatori venditor, quum illi eam adiudicat.

114. & idè Paracletus, &c.] Paracletum (vel eodem adnotante) illum Montani sectatum nimis significè predicat; nec hìc tantum.

ARGVMENTVM LIBRI DE IEIUNIIS ADVERSVS PSYCHICOS, PER IACOBVM PAMELIVM.

- D**ISPVTATVRVS Tertullianus de Ieiuniis, imprimis argumentum libri indicat, sese argui (quamquam non satis verè) quòd ieiunia propria custodirent, stationes plerumque in vesperam producerent, & Xerophagias obseruarent. I.
- Hac occasione eas rationes adfert, quæ videntur concludere; aut in differenter ieiunandum ex arbitrio, non ex imperio, aut non ieiunandum. II.
- In contrarium, ieiunij auctoritatem à primordio probat per legem non gustandi de arbore agnitionis, quam quum per gulam transgressus Adam sit, debere rursus expiari ieiunio illud primordiale delictum. III.
- Nec obstare permissionem ciborum à Deo in primordio permissam, quòd pro temporibus omnia modularetur, permittens omnia, vt demeret quadam. IIII.
- At in Lege, ademptum victum quorundam immundorum, quòd facilius aliquando homo ieiunia toleraret. V.
- Naturam quoque & scripturam enuntiare; ante cibum & post eum diuinis tractandis esse nos aptiores, vel Moyse & Helia exemplo. VI.
- Etiam ad alia exempla procedit veteris Testamenti, filiorum Israël sub Samuele, Ezechie, ciuitatis Niniue, Achab, Anna matris Samuelis, Danielis. VII.
- Item noui Testamenti, Anna Prophetidis, Christi ipsius, Centurionis Cornelij, & Apostoli Pauli. VIII.
- Xerophagiarum item & vini abstinentia antiquissimam religionem ostendit; exemplis Danielis & fratrum eius, Helia, Davidis, Samuelis, Aaronis, & Apostoli Pauli, ac Timothei. IX.
- Denique & stationum, id est, statutorum ieiuniorum in vesperam vsque productionem, probari exemplis Moyse, Iesu Naue, Saulis, & Danielis. X.
- Quum itaque quadam ex dictis officiis à Deo homini imperata sint, quadam ab homine per votum Deo expuncta, non noua esse. XI.
- Et verò, delicta ieiunij elimari, scientiam Xerophagias extorqueri, bella propria stationibus discuti, & ad martyrium esse aptiorem victus tolerantiam. XII.
- Porro ad suprascriptas cap. 2. rationes respondens, arbitrio cuiusuis non relinquenda ieiunia probat, ex eo quòd Episcopi vniuersæ plebi mandare ieiunia adsolent, maxime vbi etiam per Græcias Concilia ex vniuersis Ecclesiis aguntur. XIII.
- Deinde Galathis interdictas obseruationes dierum, mensum & annorum, de Iudæis. XIII.

intelligi, non Christianis; ut potest qui Pascha celebramus annuo circulo in mense primo, 30. inde diebus in omni exultatione decurrimus, stationibus quartam & sextam Sabbati & ieiuniis Parasceuen dicamus.

XV. Eundem Apostolum, quum prædicat quosdam qui iubeant cibis abstinere, prædammare hereticos id præcepturos ad despicienda opera Creatoris Marcionem, Tatianum, & similes. Esaiam quoque ieiunium potius confirmare quam auferre.

XVI. Atqui quum Deo displiceat incontinentia gula, ieiunium ab eo adprobari; immo et in Ipse præcipi. Denique etiam ethnicos in sacris Idolorum omnem *ταπεινωσθαι* agnoscere.

XVII. Illis itaque qui ieiunia recusant, Deum ventrem esse, Esau venatori comparari, qui primatus suos vendidit, & ferè comitari ad pendices gulae lasciuia atque luxuriam.

Ceterum et si in hoc contra Ecclesiam scriptus sit hic liber, quod Orthodoxis Pŷchicis nomine calumniosè adplicato, propria quadam Montani ieiunia defendens illis falso imponat, quasi ieiunia oderint; multum tamen pro Ecclesia facit, quod aduersum huius ætatis hereticos auctoritatem ieiuniorum Ecclesiasticorum tueatur, & egregiè respondeat ad plerasque, quas illi etiamnum pro se citant, scripturas. Quo fit uti argumentum dilatauerimus: & ad conuincendos Magdenburgenŷes Centuriatores, qui ieiunia originem à Montanistis habuisse calumniantur, suis quibusque locis similes aliorum Patrum expositiones maxime Antecessorum Tertulliani paucis adtigerimus; & præterea B. Hieron. qui lib. 2. aduersus Iouinianum, ieiuniorum hostem, ad verbum ferè Auctorem in hoc libro imitatus est. Atqui Tertulliano, præterquam quod adscribant locis supra citatis B. Hieron. & Nicephorus, id conuincit citatio libri de Monogamia initio huius opusculi; itè illud libri de Pudicitia c. 1. Erit igitur & hic aduersus Pŷchicos titulus, ubi ad hunc librum haud dubiè adludit. Viderunt autè iam olim MS. Tribemius & Politianus; prælo primus tradidit Dn. I. Gagneus cum scholiis breuibus ad marginem; deinde ad Britannicum codicem recognouit Gelenius. Nos verò nunc iterum eundem castigauimus ex Anglico Ioannis Clementis Exemplari MS. & coniecturis aliquot Dominorum Latinij & Harrisij, & Argumentum ac Adnotationes, recens adiecimus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI CARTHAGINIENSIS PRESBYTERI DE IEIUNIIS ADVERSUS PŷCHICOS Liber.

CAP. I.

IRARER Pŷchicos istos, si sola luxuria tenerentur qua sepius nubunt, si non etiam ingluuie ducerentur qua ieiunia oderunt; monstrum scilicet haberetur libido sine gula, cum duo hæc tam vnita atque concreta sint, ut si disiungi omninò potuissent, ipsi prius ventri pudenda non adhererent. Specta corpus & vna regio est, denique pro dispositione membrorum ordo vitiorum, prior venter & statim cetera saginæ substructa lasciuia est, per edacitatem salacitas transit. Agnosco igitur animalem fidem studio carnis qua tota constat, tam multiuorantiæ quàm multinubentia; pro nam, ut merito spiritalem disciplinam pro substantia æmulam in hac quoque specie continentia accuset, proinde & gulae frenos induentem per nullas interdum vel feras vel aridas effugas, quemadmodum & libidini per vnica nuptias, piget iam cum talibus congregi, pu-

A det & iam de eis altercari quorum nec defensio verecunda est. Quomodo enim prote-
gam castitatem & sobrietatem sine taxatione aduersariorum? quinam isti sint semel no-
minabo, exteriores & interiores scilicet Psychicorum. Hi Paracletus controuersiam faci-
unt, propter hoc nouae Prophetiae recitantur, non quod alium Deum praedicent Mon-
tanus & Priscilla & Maximilla, nec quod Iesum Christum soluant, nec quod aliquam fi-
dei aut spei regulam euertant, sed quod plura doceant sapientius ieiunare quam nubere.⁸ De
modo quidem nubendi iam edidimus Monogamiae defensionem, nunc de castigatione
victus secunda, vel magis primae continentiae pugna est.⁹ Arguunt nos quod ieiunia
propria custodiamus,¹⁰ quod stationes plerumque in vespere prodeamus,¹¹ quod et-
iam xerophagias obseruemus, sicantes cibum ab omni carne & omni iurulentia,
vuidioribus quibusque pomis, ne quid vinostatis vel edamus vel potemus,¹² lauacri quo-
que abstinentiam congruentem arido victui, nouitatem igitur obiectant de cuius illicito
praescribant, aut haeresis iudicandam, si humana praesumptio est, aut pseudoprophe-
tiam pronuntiandam, si spiritualis indicio est,¹³ dum quaquae ex parte anathema audiamus
qui aliter aduantiamus. [14 Nam quod ad ieiunia pertineat, certos dies a Deo con-
stitutos opponunt, ut cum in Leuitico praecipit Dominus Mosi decimam mensis septi-
mi diem placationis, Sancta, inquit, erit vobis dies, & vexabitur animas vestras, &
omnis anima quae vexata non fuerit in illa die, exterminabitur de populo suo.¹⁵ Certè
B in Euangelio illos dies ieiuniorum determinatos putant, in quibus ablatus est sponfus: & hos
esse iam solos legitimos ieiuniorum Christianorum abolitis legalibus & propheticis vetu-
statibus. Vbi volunt enim, adgnoscent quid sapiat, Lex & Prophetæ usque ad Iohannem.
Itaque de cetero indifferenter ieiunandum ex arbitrio, non ex imperio nouae discipli-
nae, pro temporibus & causis vniuersiuiusque. Sic & Apostolos obseruasse, nullum aliud
imponentes iugum certorum & in commune omnibus obeundorum ieiuniorum: proinde
nec stationum, quae & ipsae suos quidem dies habeant quartae seriae & sextae: passiuè
tamen currant, neque sub lege praecipit, neque ultra supremam dici, quando & orationes
ferè hora nona concludat de Petri exemplo quod Actis refertur. Xerophagias verò
nouum affectati officij nomen, & proximum ethnicae superstitioni, quales castimoniae
Apim, Isidem, & magnam matrem certorum eduliorum exceptione purificant, cum fides
libera in Christo ne Iudaica quidem legi abstinentiam quorundam ciborum debeat,
semel in totum macellum ab Apostolo admissa, detestatore eorum, qui sicut nubere
prohibeant, ita iubeant cibis abstinere a Deo conditis: & ideo nos esse iam tunc praeno-
tato in nouissimis temporibus abscedentes a fide, intendentes spiritibus, mundi sedu-
ctoribus, doctrinis mendaciloquiorum, iniustam habentes conscientiam. Quibus oro te
ignibus? credo quibus in prias sapè deducimus, & cenae quotidie coquimus. Sic &
cum Galatis nos quoque percutiaunt obseruatores dierum & mensium & annorum. In-
culantur interea & Esaiam pronuntiasse: Non tale ieiunium Dominus elegit, id est non
abstinentiam cibi, sed opera iustitiae quae subtextit: & ipsum Dominum in Euangelio ad
omnem circa victus scrupulositatem compendio respondisse, non his communicari
hominem quae in os inferantur, sed quae ex ore proferantur, cum & ipse manducaret &
biberet usque in notationem: Ecce homo vorator & potator. sic & Apostolum docere,
quod esca nos Deo non commendat, neque abundantes si edamus, neque deficientes si
non edamus. His & huiusmodi sensibus eò iam subtiliter tendunt, ut vniuersi quisque pro-
niori ventri possit superuacua, nec adeò necessaria existimare: sublati vel diminuti vel
demorati cibi officia, praeponebant scilicet iustitiae & innocentiae opera. Et scimus quales
sint carnalium commodorum suauitatis, quam facile dicatur, opus est de totis praecordiis
credam, diligam Deum & proximum mihi. In his enim duobus praecipit tota Lex pen-
det & Prophetæ, non in pulmonum & intestinorum meorum inanitate. [24 Itaque nos
hoc prius affirmare debemus, quod occultè subruere periclitatur, quantum valeat apud
Deum inanitas ista: & ante omnia vnde ratio ipsa processerit hoc modo promerendi
Deum: tunc enim agnosceretur obseruationis necessitas, cum eluxerit rationis auctoritas
a primordio recensenda. Acceperat Adam a Deo legem non gustandi de arbore agni.
tionis boni & mali, moriturus si gustasset, verum & ipse tunc in psychicum reuersus post
eccliam spiritalem; in qua magnum illud sacramentum in Christum & Ecclesiam pro-
phetauerat, nec iam capiens quae erant spiritus, facilius ventri quam Deo cessit, pabu-
potius quam praecipit annuit; salutem gula vendidit. Manducavit denique & periit,

CAP. III

Leuit. 23.

Math. 9.

Math. 11.

Act. 15.

Act. 10.

1. Cor. 10.

1. Tim. 4.

Gal. 4.

Isai. 58.

Mara 7.

Math. 11.

1. Cor. 8.

Math. 22.

CAP. IIII

Gen. 2.

Ephes. 5.

Gen. 3.

saluus alioquin si vni rebus carnalibus ieiunare maluisset: ut iam hinc animalis fides semen suum D
 recognoscat, exinde deducens carnalium appetitionem & spiritualium recusatationem.
 Teneo igitur à primordio homicidam gulam, torquentis atque supplicii inedia punien-
 dam, etiam si Deus nulla ieiunia præcepisset: ostendens tamen vnde fit occisus Adam,
 mihi reliquerat intelligenda remedia offensæ, qui offensam demõstrat. Vtrõ cibum qui-
 bus modis quibuscumque temporibus potuissent, pro veneno deputarem, & antidotum famem
 sumerem, per quam purgarem mortis à primordio causam, in me quoque cum ipso gene-
 re transductam, certus hoc Deum velle cuius contrarium noluit, satisque confidens pla-
 cituram illi continentie curam, à quo damnatam comperissem incontinentie culpam.
 Psal. 50. Porro cum & ipse ieiunium mandet, & animam conquassatam propriè utique cibi an-
 gustiis sacrificium appelleret, quis iam dubitabit omnium erga victus macerationum hanc
 fuisse rationem, qua rursus interdicto cibo & obseruato præcepto primordiale iam deli-
 ctum expiaretur, ut homo per eandem materiam, causa satis Deo faciat per quam offen-
 derat, id est per cibi interdictionem: atque ita salutem æmulo modo redaccenderet in-
 dia, sicut extinxerat sagina, pro vnico illicito plura licita contemnens. [28] Hæc ratio
 seruabatur apud prudentiam Dei pro temporibus omnia modulantis, ne quis ex diuer-
 so ad deiiciendam propositionem nostram: cur ergo, dicat, non statim Deus aliquam
 victus consuetudinem castigacionem, quinimò & auxit permissiõnem. Nam in primordio qui-
 dem herbidum solummodo & arboreum homini pabulum addiderat: 29 Ecce dedi vo-
 bis omne fructum sementium fructum seminis sementium, vobis erit in escam. Postea verò ad
 Noë enumerata subiectione omnium bestiarum terræ, & volatilium cæli, & mouen-
 tium inserra, & piscium maris, 30 & omnis viuentis; erunt, inquit, vobis in escam: ve-
 lut holera fœni dedi vobis vniuersa. Verùm carnem in sanguine animæ suæ non edetis:
 nam & hoc ipse quod eam solam carnem esui eximit, cuius anima non per sanguinem ef-
 funditur, omnis reliquæ carnis usum concessisse manifestum est. Ad hæc respondemus,
 non competisse onerari hominem aliqua adhuc abstinentie lege; qui cum maximè tam
 leuem interdictionem vnus scilicet pomi tolerare non potuit: remissum itaque illum li-
 bertate ipsa corroborandum. Et quæ post diluuium in reformatione generis humani sus-
 fecisse vnã interim legem à sanguine abstinenti permissio vsu ceterorum. Iam enim iu-
 dicium Dominus ostenderat per diluuium; adhuc etiam comminatus fuerat per exqui-
 sitionem sanguinis de manu fratris & de manu bestie. Omnis itaque iustitiam iudicij præ-
 ministrans, in materiam libertatis emisit, per veniam supparans disciplinam, per mitemens
 omnia, ut demeret quædam, plus exacturus si plus commississet, abstinentiam imperaturus,
 cum indulgentiam præmisisset, quo magis, ut diximus, primordiale delictum ex-
 piaretur maioris abstinentie operatione in maioris licentie occasione. [31] Denique
 CAP. V. vbi iam & familiaris populæ allegi Deo coepit, & restitutio hominis imbui potuit, tunc
 Leuit. 23. leges disciplinae que omnes impositæ etiam quæ decernerent victum; ademptis quibus-
 dam veluti immundis, quo facilius aliquando ieiunia toleraret homo, perpetua in qui-
 busdam abstinentia vsus. 32 Nam & primus populus primi hominis refulserat crimen,
 Exodi 14. pronior ventri quàm Deo deprehensus; cum, de duritia Egyptiæ seruitutis valida ma-
 Exodi 3. nu Deo & sublimi brachio ereptus (Dominus eius visus est) terræ lacte & melle mananti
 Exodi 16. destinatus; statim autem solitudinis incopiosæ circumspectu scandalizatus, saturitatis Eg-
 yptiæ detrimenta suspirans, in Moysen & Aaron misitavit: Vtinam obissemus percul-
 sã Dominò in terra Egypti, quando super ollas carniũ sedebamus, & panes in pleni-
 tudinem comedebamus. Quoniam eduxisti nos in hæc deserta ad interficiendam syna-
 gogam istam fame. 33 Eadem ventris prælatione deploraturus erat eosdem duces suos &
 Num. 11. Dei arbitros, quos desiderio carnis & recordatæ Egyptiarum copiarum exacerbabat.
 Quis nos vescet carne: venerunt in mentem nobis pisces quos in Ægypto edebamus gra-
 tis, & cucumeres & pepones & porri & cepe & allia. At nunc anima nostra arida, nihil
 nisi manna vident oculi nostri. Ita & illis Xerophagia penes angelici displicebant, allium
 potius & cepe quàm coelum fragrare malebant. Et ideo tam ingratis gratiora & esculen-
 tiora quæque detracta sunt, puniendæ simul gulæ & exercendæ continentie causa: ve il-
 la damnaretur, ista erudiretur. [34] Nunc si temerè rationes castigati à Deo victus, & ca-
 stigandi propter Deum à nobis, à primordiorum experimenta reuocauimus, conscientiam
 communem consulamus, ipsa natura enunciabit, quales nos ante pabulum & potum

TERTULLIANVS
 Cum Annotationibus
 PAMELI,
 A. V.
 16.

A tum in virgine adhuc ſaliua exhibere conſuevit rebus dumtaxat ſenſis agendis quo diuina tractantur, ſi multo pollentioris mentis, ſi multo viuacioris cordis, quam cum totum illud domicilium interioris hominis, eſcis ſtipatum, vinis inundatum, decoquendis iam ſtercoribus aſtuans, ³⁵ præmeditatorium efficitur latinarum, in quo planè nihil tam in proximo ſperſit quam ad laſciuiam ſapere. Manducauit populus & bibit, & ſurrexerunt ludere. Intellige ſanctæ ſcripturæ verecundiam, luſum niſi impudicum non denotaſſet. Ceterùm quoruſquiſque meminerit religionis, occupatis memoriæ locis, impeditis ſapientiæ membris, nemo ita vt deſer, ita vt par eſt, ita vt vtile eſt, recordabitur Dei in eo tempore, quo ipſum ſibi hominem excidere ſcæmne eſt. Omnem diſciplinam victus aut occidit aut vulnerat. Mentior ſi non Dominus ipſe obliuionem ſui exprobrat Iſtaëli, cauſam plenitudini reputat. Incaſſatus eſt dilectus & pinguefactus & dilatatus eſt, & dereliquit Deum qui fecit eum, & abſceſſit à Domino ſalutificatore ſuo. Denique in eodem Deuteronomio eandem cauſam præcaueri iubens: Ne, inquit, cum manducaueris & biberis & domos optimas ædificaueris, ouibus & bubus tuis multiplicatis, & argento & auro, extollatur cor tuum, & obliuiſcaris Domini Dei tui. Præpoſuit corruptelæ diuitiarum edacitatis enormitatem, cui ipſæ diuitiæ procurant. Per illas ſcilicet, incaſſatum erat cor populi, ne oculis videret, & auribus audiret, & corde coniceret ad ipeſus obſtructo, quas nominatim eſui abſtulit, dedocens hominem ſaginx ſtudere.

B ³⁶ Ceterùm cui cor euectum potius inueniebatur quam impinguatum; quadraginta diebus totidemque noctibus ſupra humanæ naturæ facultatem ieiunium perennauit ſpiritali fide virtutem ſubminiſtrante: & vidit oculis Dei gloriam, & audiuit auribus Dei vocem, & corde coniecit Deilegem, iam tunc docentis; non in ſolo pane viuere hominem, ſed in omni verbo Dei: cum quidem nec ipſum Moysen Deo paſtum in eamque eius nomine ſaginatam conſtanter contemplari valeret pinguior populus. Merito igitur etiam in carne ſe Dominus ei oſtendit collegæ ieiuniorum ſuorum, ³⁷ non minus & Helia. Nam & Helias hoc primum quod famem fuerat imprecatus, ſatis iam ſe ieiunius ueruerat. Viuit, inquit, Dominus, cui adſiſto in conſpectu eius, ſi erit ros iſtis annis & imber. Dehinc minantem Iezabel fugiens poſt vnicum pabulum & potum quem ab angelo expergefactus inuenerat, & ipſe quadraginta diebus & noctibus vacuo ventre, arido ore peruenit in montem Choreb, vbi cum in ſpelunca deuerſiſſet, quam familiari congreſſu Dei exceptus eſt. Quid tu Helia hic multo amior iſta vox, quam, Adam vbi eſt illa enim paſto homini minabatur, iſta ieiuno blandiebatur. Tanta eſt circunſcripti victus prærogatiua, vt Deum præſtet homini contubernalem, parẽm re vera pari. ³⁸ Si enim Deus æternus non eſuriat, vt teſtatur per Eſaiam, hoc erit tempus quo homo Deo adæquetur, cum ſine pabulo viuit. [³⁹ Proceſſimus itaque iam ad exempla, vti reuoluamus vitilitatis efficaciam poteſtates iſtius officij, quod etiam iratum Deum homini reconciliat. Deliquerat Iſraël, in aquatione apud Maſpha congregatus à Samuele, ita ſtatim delictum ieiunio diluit, ⁴⁰ vt periculũ prælij ſimul fugerit. Quũ maximè Samuel offerebat holocauſtum, in nullo magis procuratam audimus Dei clementiam quam abſtinentia populi. Et allophyli prælio admouebant, ibidem Dominus inſonuit voce magna ſuper allophylos, & confuli ſunt, & corruerunt in conſpectu Iſraëlis: & proceſſerunt viri Iſraël ex Maſpha, & perſecuti ſunt allophylos, & vſque Betchor cæciderunt paſtos impaſti, armatos inermes. Hæ erunt vires ieiunantium Deo, cælum pro eiufmodi militat: habet formam præſidij etiam ſpiritalibus bellis neceſſariam. ⁴¹ Proinde cum rex Aſſyriorum Sennacherib compluribus iam ciuitatibus captis Iſraëli per Rapſacen blaſphemias & minas intentaret, nihil aliud illum à propoſito in Æthiopiis auertit, dehinc centum & octoginta milia de exercitu eius per angelum abſumpſit, quam Ezechia regis humiliatio. Siquidem duritia hoſtis annuntiata, veſtem ſcidit, ſaccum induit, eodemque habitu ſeniores ſacerdotum ad Deum per Eſaiam adire iuſſit, vtique ieiunio preces proſequente. neque enim cibi tempus in periculo, nec ſaturitatis cultus in ſacco. ſemper inedia mœroris ſequela eſt, ſicut lætitia acceſſio ſaginx. Per hanc mœroris ſequelam & inediam, etiam ciuitas illa peccatrix Ninive de exitio prædicato liberatur. Satis enim pœnitentiæ ſclerum commendauerit Deo ieiunium triduo functa, etiam pecudibus enectis, quibus iratus Deus non erat. Sodoma quoque & Gomorra euafiſſent ſi ieiunaſſent. ⁴² Hoc remedium agnoſcit & Achab, cum illi poſt tranſgreſſionem & idololatriam & necem Nabuthæ propter vineam interempti à Iezabel exprobraſſet Helias: qualiter occidiſti, & hæreditatem poſ-

Exod. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 8.

Iſai. 6.

Exod. 24.

Matth. 4.

Exod. 34.

Matth. 17.

3. Reg. 17.

3. Reg. 19.

Gen. 3.

CAP. VII.

1. Reg. 7.

4. Reg. 18.

19.

Ionas 3.

Gen. 19.

3. Reg. 21.

sedisti, in loco, quo sanguinem Nabuthæ canes delinxerant, tuum quoque delinquent. D
 destituit semetipsum, & sacco carni suæ imposuit, & ieiunauit, & dormiuit in sacco. &
 tunc sermo Domini ad Heliam: Vidisti vt reueritus sit Achab à facie mea: pro eo quod
 reueritus est, non superducam læsuram in diebus ipsius, sed in diebus filij eius superdu-
 cam eam, qui non erat ieiunaturus. Ita ieiunium in Deum reuerentiæ opus est, per quod
 1. Reg. 1. Anna quoque ambiens vxor Helcanæ retrò sterilis impetrauit faciliè à Deo inanim cibo
 ventrem filio implere, & quidem Propheta, sed non modò naturæ mutationem, aut pe-
 riculorum auersionem, aut delictorum oblitterationem, verumetiam sacramentorum
 43 Dan. 2. agnitionem, ieiunia de Deo merebuntur. Aspice Danielis exemplum, circa somnium
 regis Babylonis omnes turbantur sophistæ, negant vltro de præstantia humana posse cog-
 nosci. Sodus Danieli Deo fidens, & sciens quid ad demerendam Dei gratiam faceret,
 spatium tridui postulat; cum sua fraternitate ieiunat, atque ita orationibus commenda-
 tis, & ordinem significatione in somnij per omnia instruitur, tyranni sophistis paritur,
 44 Dan. 9. Deus glorificatur, Daniel honoratur. Non minorem Dei gratia & postea quoque rela-
 turus anno primo regis Darij, cum ex recogitatu prædicatorum temporum ab Hieremia
 dedit faciem suam Deo in ieiuniis & sacco & cinere. Nam & angelus missus ad eum, hanc
 statim professus est causam diuinæ dignationis. Veni, inquit, demonstrare tibi 45 quate-
 nus miserabilis es, ieiunando scilicet, si Deo miserabilis; leonibus in lacu fuerat horribi-
 46 Dan. 14. lis, 45 vbi quidem illi sex diebus ieiunanti prandium angelus procurauit. [46 Reddimus
 CAP. VIII. LVI. 2. & cetera, ad noua enim nunc documenta properamus. In limine Euangelij Anna Prop-
 phetis filia Phanuelis, quæ infantem Dominum & agnouit, & multa super eo prædica-
 uit expectantibus redemptionem Israelis, post egregium titulum veteris & vniuersæ vi-
 duiratis ieiuniorum quoque testimonio augetur, ostendens in quibus officiis affideri Ec-
 clesie debeat, & à nullis magis intelligi Christum quàm semel nuptis, & sæpè ieiunis. Ip-
 se mox Dominus baptisma iuam, & in suo omnium, ieiuniis dedicauit, habens efficere
 47 Math. 4. panes ex lapidibus, etiam Iordanem vino fortassè manare; si ita vorator & potator fuis-
 set. Immo nouum hominem in veteris suggillationem virtute fastidendi cibi initiabat,
 48 Math. 4. vt eum diabolo rursus per escam tentare quarenti fortiozem fame tota ostētaret. 48 Præ-
 49 Math. 6. stituit exinde ieiuniis legem sine tristitia transigendis. Cur enim triste quod salutare? Do-
 50 Math. 17. cuit etiam aduersus diuina dæmonia ieiuniis præliandum. Quid enim mirum, si eadem
 operatione spiritus iniquus educitur qua sanctus inducitur? Denique vt in Centurionem
 51 Act. 10. Cornelium, necdum tinctum dignatio spiritus sancti cum charismate insuper Prophe-
 2. Cor. 11. tiæ festinasset, ieiunia eius legimus exaudita. Puto autem & Apostolus in secunda Co-
 rinthiorum inter labores suos & pericula & incommoda post famem ac sitim 49 ieiunia
 quoque plurima enumerat. [49 Principalis hæc species in castigatione victus, potest iam
 de inferioribus quoque abstinentiæ operationibus præiudicare, vt & ipsis pro modo vti-
 libus aut necessariis. Nam exceptio eduliorum quorundam 50 portionale ieiunium est.
 51 Inspiciamus igitur & xerophagiarum nouitatem aut vanitatem, si non & in his tam
 antiquissima quam efficacissima religionis operatio est. Redeo ad Danielelem & fratres
 52 Dan. 1. eius leguminum pabulum & aquæ potum 52 ferculis & cœnophoris regis præferentes, at-
 que exinde formosiores, ne qui de specie quoque corpusculi metuat, ceterum spiritu in-
 super cultos. Dedit enim Deus adulescentulis scientiam & intelligentiam in omni litte-
 ratura, & Darijeli in omni verbo, & in somniis, & in omni sophia, quæ hoc ipsum quo-
 que saperet, quibus modis de Deo impetraretur agnitio sacramentorum, 53 Anno deni-
 que tertio Cyri regis Persarum cum in recogitatum incidisset visionis, aliam formam hu-
 54 Dan. 10. miliationis prospexit. In illis, inquit, diebus ego Daniel eram lugens per tres hebdoma-
 das, panem suauem non edi, caro & vinum non introierunt in os meum, oleo vnctus non
 sum, donec consummarentur tres hebdomades, quibus transactis angelus missus est ta-
 liter alloquens: Daniel, homo es miserabilis, ne timueris, quoniam ex die prima qua de-
 didisti animam tuam recogitatum & humiliationi coram Deo, exauditum est verbum
 tuum, & ego introiui verbo tuo. Ita xerophagiarum miseratio & humillatio metum ex-
 pellunt, & aures Dei aduertunt, & occultorum compotes faciunt. Reuertor etiam ad
 55 3. Reg. 17. Heliam, cum corui illum pane & carne saturare confesserent, cur postmodum 54 apud Ber-
 3. Reg. 19. sabee Iudææ excitato ei de somno quidam ille angelus sine dubio panem solum & aquam
 contulit? defecerant corui qui eum liberalius pascerent, an difficile angelo fuit alicum
 alicundè de cœuiuo regis ministrum cum instructissimo ferculo raprum ad Heliam tran-
 fer-

TERTULLIANUS
 Cum Annotationibus
 PAMELI,
 A. N.
 16.

A ferre: sicut Daniel in lacum leonum esurientis prandium metentium exhibitum est, sed *Dan. 14.* constitui oportebat exemplum docens in tempore pressuræ, & persecutionis, & cuiuscunque circumstantiæ, xerophagiis esse viuendum. Tali victu David exomologesin suam *Psalm. 101.* expressit, cinerem quidem edens velut panem, id est, panem velut cinerem aridum & fordidum, potum verò solum miscens, vtique pro vino. Habet enim & abstinentia vini suos titulos, quæ & Samuelem Deo vouerat, & Aaronē consecratur. ⁵⁵ Nam de Samuele *1. Reg. 1.* mater: Et vinum, inquit, & ebriamen non bibet: talis enim & ipsa Deum orabat. Et Dominus ad Aaron, Vinum & siceram non bibetis, ⁵⁶ tu & filij tui post te, si quando ingrediemini tabernaculum, vel ascendetis ad altare, & non moriemini. A deo morientur qui non sobrij in Ecclesia ministraverint. Sic & Israël proximo exprobrat: Et potum dabitis sanctificatis meis vinum. Et hæc autem strictura potus xerophagiæ portio est, quantum vbi abstinentia vini aut à Deo exigitur, ⁵⁷ aut ab homine vouetur, illic intelligatur etiam pabuli pressura formam præstruens potui. Qualis enim esus, talis & potus: verisimile non est, vt quis dimidiam gulam Deo immolet, aquis sobrius & cibus ebrius. An autem & Apostolus xerophagiis norit, qui maiora celebrauerat, sitim & famem & multa ieiunia, qui ebrietates & comestiones recusatuerat, vel de discipulo Timotheo argumenti satis est: quem propter stomachum & assiduas imbecillitates modico vino monens vti, quo ille non ex institutione, sed ex deuotione abstinebat, ceterum stomacho magis consuetudo prodesset, hoc ipso abstinentiam vini dignam Deo suavit, quam ex necessitate dissuasit. ⁵⁸ Equæ stationes nostras vt indignas, quasdam verò & in serum constitutas, nouitatis nomine inculant, hoc quoque munus & ex arbitrio obeundum esse dicentes, ⁵⁹ & non vltra nonam detinendum, de suo scilicet more. Sed quod pertineat ad interdictionis quæstionem, semel pro omnibus causis respondebo. Nunc ad proprium huius speciei articulum de modo temporis dico, de ipsis prius exposulandum, vnde hanc formam nona dirimendis stationibus præscribant. ⁶⁰ Si, quia Petrus & qui cum eo, ad horam nonam orationis templum introgressi leguntur, quis mihi probabit illos ea die statione functos, vt horam nonam ad clausulam & expunctionem stationis interpretetur. At qui facilius inuenias Petrum hora sexta capiendi cibi causa prius in superiora ad orandum ascendisse, quo magis sexta diei finiri officio huic possit, quæ illud absolutura post orationem videbatur. Porro cum ⁶¹ in eodem commentario Lucae, & tertia hora orationis demonstratur, sub qua spiritu sancto initiati pro ebriis habebantur, & sexta qua Petrus ascendit in superiora, & nona qua templum sunt introgressi, cur non intelligamus saluam plane indifferentiam semper & vbiq; & omni tempore orandam: tamen tres istas horas, vt insigniores in rebus humanis, quæ diem distribuunt, quæ negantia distinguunt, quæ publice resonant, ita & solenniores fuisse in orationibus diuinis: quod etiam suadet Danielis quoque argumentum ter die orantis, vtique per aliquarum horarum exceptionem, non aliarum autem quam insigniorum exinde Apostolicarum, tertia, sexta, nona. *Dan. 6.*

C Hinc itaque & Petrum dicam ex vetere potius vsu nonam obseruasse, tertio tantem supremæ orationis munere. Hæc autem propter illos, qui se putant ex forma Petri agere, quam ignorant, non quasi respiciamus nonam, cui & ⁶² quarta sabbati, & sexta plurimum fungimur: sed quia ⁶³ eorum quæ ex traditione obseruantur, tanto magis dignam rationem afferre debemus, quanto carent scripturæ auctoritate, donec aliquo cœlesti charismate, aut confirmentur, aut corrigantur. ⁶⁴ Et si qua, inquit, ignoratis, Dominus vobis reuelabit. Itaque seposito confirmatore omnium istorum Paraclete duce vniuersæ veritatis, an dignior apud nos ratio afferatur in nonam obseruandi require, vt etiam Petrus ea ratio de puranda sit, si statione tunc functus est. Venit enim de exitu Domini, quem etiam semper commemorari oportet sine differentia horarum, impressius tamen cum eis secundum ipsum stationis vocabulum addiscimus. ⁶⁵ Nam & milites nunquam immemores sacramenti, magis stationibus parent. Itaque in eam vique horam celebranda pressura est, in qua à sexta contenebratus orbis defuncto Domino lugubre fecit officium, vt tunc & nos reuertamur ad iocunditatem, cum & mundus recepit claritatem. Hoc si magis ad religionem sapit Christianam, dum magis Christi gloriam celebrat, possum æquè seræ stationis ex eodem rei ordine statum figere, vt ieiunemus ad serum; expectantes tempus Dominicæ sepulturæ, cum Ioseph postulatum detulit corpus & condidit. Inde & irreligiosum est antè famulorum carnem refrigerare quam domini. Sed hoc ex argumentationum prouocatione commiserim, coniecturas coniecturis & tamen puto fidelioribus repercutiens. Videat

Exodi 17. mus an aliquid tale nobis de vetustatibus quoque patrocinetur. In Exodo habitus ille
 Moyfi aduersus Amalech orationibus praeliantis vsque in occasum persecrās, nōne sta-
 tio fuit sera? Iesum Naue debellantem Amorrhæos prandisse illa die existimamus, ⁶⁶ qua
 Ios. 10. ipsis elementis stationem imperauit: stetit sol in Gabaon, & luna in Aialon: stetit sol &
 luna in statione, donec vltus est populus de inimicis suis, & stetit sol medio cælo, & non
 accedebat in occasum, & in finem diei vnus. Non fuit dies talis retrò & in nouissimo,
 vti que tam prolixus, vt, inquit, exaudiret Deus hominem, parem scilicet solis, instan-
 tem tandiu in officio, stationem etiam sera longiorem. Certè Saul & ipse in prælio consti-
 tutus manifestè munus istud in dicit, Maledictus homo qui ederit panem ad vesperam vs-
 que dum vlciscar de inimico meo; & non gustauit totus populus eius, ⁶⁷ & tota terra non
 prandebat. Tantam autem Deus præstitit auctoritatem edicto stationis illius, vt Iona-
 than filius Saulis, quanquam ignarus ieiunationis in serum definita gustum mellis admi-
 serat, & forte mox de delicto sita ductus, & vix per precem populi periculo exemptus:
 Dan. 9. gula enim licet simplicis reus fuerat. ⁶⁸ Sed & Daniel, anno primo regis Darij, cum iei-
 unans in sacco & cinere exomologesin Deo ageret, Et adhuc, inquit, loquente me in o-
 ratione, ecce vir quem videram in somnis initio, velociter volans appropinquauit mihi
 quasi hora vespertini sacrificij. Hæc erit statio sera, quæ ad vesperam ieiunans pingui-
 rem oratione Deo immolat. [⁶⁹ Omnia autè ista credo ignota eis qui ad nostra turbantur,
 aut sola forsitan actione, non etiam intentione percepta, secundum maiorem vim
 imperitorum apud gloriosissimam scilicet multitudinem Psychicorum. Propterea per sin-
 gulas direximus species ieiunationum, xerophagiarum, stationum, vt dum recensemus
 secundum vtriusque Testamenti paraturam, quantum proficiant recusati vel recisi vel re-
 tardati tabuli officia, eos retundamus qui hæc velut vacantia infirmant. Item dum pariter
 ostendimus, quo semper in ordine fuerint religionis, eos reuincamus qui hæc vt no-
 ua accusant: nec nouum enim quod semper, nec vacuum quod vtile. Sed & illud in me-
 dio est, quædam ex his officijs à Deo homini imperata legem constituisse, quædam ab
 homine Deo oblata votum expunxisse: tamen & ⁷⁰ votum, cum à Deo acceptatum est,
 legem in posterum facit per auctoritatem acceptatoris: exinde enim faciendum manda-
 uit qui factum comprobauit. ⁷¹ Itaque & hinc in alia specie altercatio diuersæ partis ob-
 ducitur, cum dicunt, aut pseudoprophetia est, si spiritalis vox solennia ista constituit, aut
 hæresis si humana præsumptio adinuenit. Eam enim formam reprehendentes quæ & ve-
 tera deo currerunt, & ex ea retorquentes quæ & aduersarij veterum aduersus illa pote-
 runt retractare, aut & illa recusare, debebunt exertè ista suscipere necessariè, maxime
 cum & ista à quocumque institutore sunt siue spiritali, siue tantum fideli, eidem Deo cur-
 rant cui & vetera. indubitatè enim, & hæresis & pseudoprophetia diuinitatis diuersitate
 iudicabuntur apud nos omnes vnici Dei creatoris & Christi eius antistites, adeoque in-
 differenter hanc partem defendo, illis offerens in quo velint gradum figere. Spiritus
 diaboli est, dicitis o Psychice, & quomodo Dei nostri officia indicit? nec alij offerenda
 quàm Deo nostro? Aut contendit diabolus cum Deo facere nostro, aut Satanas Para-
 cletus habeatur. Sed hominem Antichristum adfirmas; ⁷² hoc enim vocantur hæretici
 nomine penes Ioannem. Et quomodo quisquis ille est in Christo nostro, hæc erga Domi-
 num nostrum officia disposuit, cum & Antichristi erga Deum aduersum nostrum processerint
 Christum? Quo itaque putas laterum confirmatum apud nos spiritum, cum impe-
 rat, an cum probat quæ Deus noster & imperauit semper & probauit? Sed rursus palos
 terminales figitis Deo, sicut de gratia, ita de disciplina, sicut de charismatibus, ita & de
 solennibus, vt profunde officia cessauerint, quemadmodum & beneficia eius, atque ita
 negetis vsque adhuc eum munia imponere, quia & hinc Lex & Prophetæ vsque ad Ioan-
 nem: superest vt totum auferatis quantum in vobis, tam otiosum. [⁷³ Iam enim & in ista
 specie distati saturatique regnatis, non delicta inculcantes quæ ieiunijs elimenter, nec re-
 uelationum scientia indigentes quæ xerophagijs extorqueantur, nec bella propria me-
 tuentes quæ stationibus discutiantur. ⁷⁴ Vt ab Ioanne Paracletus obmutuisset, ipsi no-
 bis Prophetæ in hanc maxime causam extitissent: iam non dico ad exorandam Dei
 iram, nec ad impetrandam tutelam eius aut gratiam, sed ad præmuniendam per nos-
 metipsum nouissimorum temporum conditionem, ⁷⁵ indicentes omnem *παρενοπιον*
 cum carcer ediscendus, & facies ac fitis exercendæ, & tam inedia quàm anxij
 victus tolerantia vsurpanda sit, vt in carcerem talis introeat Christianus, qualis in-
 de pro-

TERTULLIANVS
 Cum Annotationibus
 PAMELI,
 A. N.
 168

A de prodisset, non poenam illic passurus, sed disciplinam, nec seculi tormenta, sed sua officia, eoque fidentior processurus ad certamen custodiae abusus nihil habens carnis, sic ut nec habeant tormenta materiam, cum sola & arida sit cute loricatorum, & contra ungulas corneus, praemisso iam sanguinis succo tanquam animam impeditis, properante iam & ipsa quae iam sepe ieiunans mortem de proximo norit. Planè vestrum est in carceribus popinas exhibere martyribus incertis, ne consuetudinem quarant, ne tadeat vita, ne noua abstinentiae disciplina scandalizentur, quam nec ille ⁷⁶ Pristinus vester non Christianus martyr attigerat, quem & facultate custodiae liberae aliquandiu factum omnibus balneis quasi baptismate melioribus, & omnibus luxuriae secessibus quasi Ecclesiae secretioribus, & omnibus vitae istius illecebris quasi aeternae dignioribus, hoc puto obligatum ne mori vellet, postremo ipso tribunalis die luce summa condito mox tanquam antidoto praemedicatum, ita eneruastis, ut paucis ungulis titillatus, hoc enim ebrietas sentiebat, quem Dominum confiteretur, interroganti Praesidi respondere non potuerit amplius. atque ita de hoc iam extortus, cum singultus & ructus solos haberet, in ipsa negatione digessit. ideo sobrietatis disciplinam qui praedicant pseudoprophetae, ideo haeretici qui obseruant. Quid ergo cessatis Paraclerum, quem in Montano negatis, in Apirio credere? [⁷⁷ Praescribitis constituta esse solennia huic fidei scripturis vel traditione maiorum, nihilque obseruationis amplius adiciendum ob illicitum inuolutionis. state in isto gradu si potestis. Ecce enim conuenio vos & ⁷⁸ praeter Pascha ieiunantes, citra illos dies, quibus ablatus est sponus, & stationum semieiunia interponentes, & vos interdum pane & aqua victitantes ut cuique visum est: denique respondetis haec ex arbitrio agenda, non ex imperio. Mouistis igitur gradum excedendo traditionem, cum quae non sint constituta obitis. Quale est autem, ut tuo arbitrio permittas, quod imperio Dei non das? plus humanae licebit voluntati quam diuinae potestati? Ego me seculo non Deo liberum memini: sic meum est vltro officium facere Domino, sic indicere illius est: non tantum obsequi ei debeo, sed & adulari: illud enim imperio eius, hoc arbitrio meo praesto. ⁷⁹ Bene autem, quod & Episcopi vniuersae plebi mandare ieiunia assolent, non dico de industria stipium conferendarum, ut vestrae capturae est, sed interdum & ex aliqua sollicitudinis Ecclesiasticae causa. Itaque si & ex hominis edicto, & in vnum omnes *ταπεινωσόμενοι* agitatis, quomodo in nobis ipsam quoque vnitatem ieiunationum & xerophagiarum & stationum denotatis? nisi forte in senatus consulta & in principum mandata coitionibus opposita delinquimus. Spiritus sanctus quum in quibus vellet terris, & per quos vellet praedicaret, ex prouidentia imminuentium, siue Ecclesiasticarum tentationum, siue mundialium plagarum, quae Paraclerum, id est aduocatus, ad exortum iudicem, huiusmodi officiorum remedia mandabat, puta nunc ad exercendam sobrietatis & abstinentiae disciplinam: hunc qui recipimus, necessario etiam quae tunc constituit obseruamus. Aspice ad Iudaicos fastos, & inuenies nihil nouum, si quae patribus sunt praecepta, omnis deinceps posteritas haereditaria religione custodit. ⁸⁰ Aguntur praecepta per Graecias illas certis in locis concilia ex vniuersis Ecclesiis, per quae & altiora quaeque in commune tractantur, & ipsa representatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur. Et hoc quam dignum fide auspicante congregari vndique ad Christum. Vide quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum; hoc tu psallere non facile nos *Psal. 122.* ssi, nisi quo tempore cum compluribus coenas. ⁸¹ Conuentus autem illi stationibus prius *Rom. 12.* & ieiunationibus operati, dolere cum dolentibus, & ita demum congaudere gaudentibus norunt. Si & ista solennia, quibus tunc praesens patrociniatus esset sermo, nos quoque in diuersis prouinciis fungimur in spiritu inuicem representati, lex est sacramenti. [⁸² Hoc *CA. XIII.* igitur tempora obseruantes & dies & menses & annos, Galaticam ut planè, si Iudaicarum *Gal. 4.* ceremoniarum, si legalium solennitatum obseruantes sumus: illas enim Apostolus dedocet, compescens veteris Testamenti in Christo sepulti persecrantiam, & noui sistens. ⁸³ Quod si noua conditio in Christo, sepulti persecrantiam, iam noua & solennia esse debent. aut si omnem in totum deuotione temporum & dierum & mensium & annorum erastit *2. Cor. 9.* Apostolus, ⁸⁴ cur Pascha celebramus annuo circulo in mense primo: ⁸⁵ cur quinquaginta *Rom. 6.* exinde diebus in omni exultatione decurrimus: ⁸⁶ cur stationibus quartam & sextam sabbati dicamus, & ⁸⁷ ieiunijs Parasceue: quanquam vos etiam sabbatum, si quando continuatis, nunquam nisi in Pascha ieiunandum secundum rationem alibi redditam. ⁸⁸ nobis certè omnis dies etiam vulgata consecratione celebratur. Nec ergo apud Apostolum differ-

rentiæ ratio, distinguente noua & vetera. Sed & hic inæqualitas uestra ridebitur, cum D
 vetustatum formam nobis exprobratis, in qua causam nouitatis accusatis. [8] Reprobata
 etiam illos qui iubebant cibis abstinere, sed de providentia spiritus sanctus, prædamnans
 iam hæreticos perpetuam abſtinentiam præcepturos ad destruenda & despicienda opera
 creatoris: quales inueniam apud Marcionem, apud Tatianum, apud Iouem hodiernum de
 Pythagora hæreticum, non apud Paraclerum. Quantula est enim apud nos interdictio ci-
 borum: 90 duas in anno hebdomadas xerophagiarum, nec totas, 91 exceptis scilicet sabbatis
 & dominicis offerimus Deo, abſtinentes ab eis quæ non reiciimus, sed differimus.
 Rem. 14. 92 Atquin ad Romanos scribens, vos nunc compungit retractatores huius officij, Ne pro-
 pter pabulum solueritis, inquit, opus Dei. quod opus: de quo ait, Bonum est carnem non
 edere, & vinum non potare. Nam qui in istis seruit, placabilis & propitiabilis Deo nostro
 est. Quidam credit omnia manducanda esse, quidam autem infirmus olera vescitur, qui
 manducat ne nullificet non manducantem. Tu quis es qui alienum seruum iudicas? Et
 qui manducat, & qui non manducat, Deo agit gratias. Cum autem humano arbitrio ve-
 teret controversiam fieri, quanto magis diuino. Ita sciebat quosdam castigatores & interdi-
 ctos victus incusare, qui ex fastidio, non qui ex officio abſtinerent: probare verò qui in
 honorem, non qui in conuiuium creatoris. 93 Et si clauis macelli tibi tradidit, permit-
 tens esui omnia ad constituendum idolothorum exceptionem, nõ tamen in macello re-
 gnum Dei includit. Nec enim, inquit, esus aut potus est Dei regnum; & Esca nos Deo non
 commendat: non vt de arida dictum putes, sed potius de vincta & accurata. Siquidem sub-
 iiciens, nec si manducauerimus abundabimus, nec si non manducauerimus deficiemus: ti-
 bi magis insonat quæ abundare te existimas si edas, & deficere si non edas, & ideo ista de-
 tractas. 94 Dominum quoque quàm indignè ad tuam libidinem interpretaris passim man-
 ducantem & bibentem. sed puto quòd etiam ieiunaris; qui beatos nõ saturatos, sed eluric-
 tes & sitientes pronuntiarit; qui escam profitebatur non quam discipuli existimãrant, sed
 paterni operis perfectionem; docēs operari escam quæ permanet in vitam æternam; in or-
 dinaria etiam oratione panem mandans postulandũ, non & Attralicas. 95 Sic & Esaias non
 negauit Deum elegisse ieiuniũ, sed quale non elegerit enumerauit. In diebus enim, inquit,
 ieiuniorum vestrorum inueniuntur voluntates vestrae, & omnes subiectos vobis succuti-
 tis, aut ad conuiuia & lites ieiunatis & cæditis pugnis, non talè ieiuniũ ego elegi, sed quale
 subiecit, & subiiciendo non abstulit, sed confirmauit. [96 Nam & si maualt opera iustitiæ,
 non tamen sine sacrificio; quod est anima conflictata ieiuniis, ille cerè Deus, cui nec po-
 pulus incontinens gula plauit, nec sacerdos nec Prophetes. 97 Manent adhuc monumẽta
 concupiscentiæ. Si repulſus est populus carnis auidissimus vsque ad choleram ortygo-
 metra cruditando. Eliditur pro templi foribus senior Heli, filij eius in acie ruunt, nurus ex-
 pirat in partu: hanc enim meruerat à Deo plagam domus impudens sacrificiorum carna-
 lium defraudatrix. Sameas homo Dei cum exitum prophetaſset idololatriæ introductæ à
 rege Hieroboam, post manum eius regis arefactam & statim restitutam, post altare diffu-
 sũ, ob hæc signa & satisfactione inuitatus à rege planè excusauit. Prohibitus enim à Deo
 fuerat, illic cibum in totum attingere, 98 sed ab alio mox sene mentito Prophetiam teme-
 rè pastus, secundum verbum Dei ibidem factum super mensam, non est in paternis sepul-
 tus; leonis enim in via occurſu prostratus, & apud exteros conditus, pœnam deserti ieiu-
 nij luit. Hæc erunt exempla & populo 99 & Episcopis, etiam spiritualibus, si quam inconti-
 nentiam gulæ admiserint. Sed nec apud inferos admonitio cessauit, vbi in diuite quidem
 conuiuia cruciantur, in paupere verò ieiunia recreantur, habentia præceptores Moysen
 & Prophetas, nam & Iohel exclamauit, 100 Sancite ieiunium, & prædicate curationem;
 prospiciens iam & tunc & alios Apostolos & Prophetas sancituros ieiunium, & prædica-
 turos officia curantia Deum: vnde & qui in idolis comedis, & in hac re orandis, &
 ad singulas horas salutandis adulantur, curationem facere dicuntur. Sed & omnem
 ethnicum agnoscunt, 101 cum stupet cœlum & aret annus, nudipèdalia de-
 nuntiantur, magistratus purpuras ponunt, falces retrò auertunt, precem indignant, ho-
 stiam instaurant. Apud quasdam verò colonias præterea annuo ritu saccis velati, & ci-
 nere conspersi idolis suis inuidiam supplicem obiciunt, balnea & tabernacula in nonam
 vsque cluduntur. Vnus in publico ignis apud aras, aquæ nec in lancibus, 102 Ninuici-
 eum credo iustitium. 103 Iudaicum certè ieiunium vbique celebratur, cum omiſſis tem-
 plis per omne litus quocunque in aperto aliquando iam precem ad cœli mittunt: & licet
 cultu

TERTULLIANVS
 Cum Annotationibus
 PAMELI
 A. N.
 16

A cultu & ornatu mœroris munus infament, tamen fidem abstinentiæ affectant, & stellæ auctoritatem demorantis suspirant. Sed benè quòd in nostris xerophagiis blasphemias ingerens, ¹⁰⁴ Casto Iſidis & Cybeles eas, & æquas; admitto testimonialem comparationem. Hinc diuina constabit, quam diabolus diuinorum æmulator imitatur. Ex veritate mendacium struitur, ex religione superstitio compingitur, hinc tu eo irreligiosior, quanto ethnicus paratior. Ille denique Deo idolo gulam suam mactat, tu Deo non vis. Deus enim tibi venter est, & pulmo templum, & aqualiculus altare, & sacerdos cocus, & sanctus spiritus nidor, & condimenta charismata, & ructus Prophetia vetus est. ¹⁰⁵ Vera si velimus dicere, tu qui tatum gulæ indulges, & meritò te priorum iactitas, ¹⁰⁶ Temper agnosco sapere. Esau venatorem ferarum, ita passim indagandis turdis studes, ita de campo laxissima disciplina tuæ venis, ita spiritu deficis: si tibi lenticulam defuto mrfatam obtuleris, statim totos primatus tuos vendes: apud te agape in caccabis feruet, fides in culinis caler, spes in ferculis iacet. Sed maior his est agape, quia per hanc adulescentes tui cum fororibus dormiunt, appendices scilicet gulæ lasciuia atque luxuria est. Quam societatem & Apostolus sciens, cum præmiffisset non in ebrietatibus nec in comestationibus, adiunxit, nec in cubilibus & libidinibus, ad elogium gulæ tuæ pertinet, quòd duplex apud te præfidentibus honor binis partibus deputatur; cum Apostolus duplicem honorem dederit, vt & fratribus & præpositis. Quis sanctior inter vos, nisi conuiuandi frequentior, nisi obsonandi pollucibilior, nisi calicibus instructor, meritò homines scilicet animæ & carnis spiritualia recufatis, talibus si placerent Prophetæ, mei non erant. Cur ergo non constanter prædicatis: manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Sicuti nos non dubitamus exerte mandare, ieiunemus fratres & sorores, ne fortè cras moriamur. Palàm disciplinas nostras vindicemus, nos certi sumus; eos qui in carne sunt, Deo placere non posse, non vtique substantia carnis, sed in cura, sed in affectione, sed in operatione, sed in voluntate. Macies non displicet nobis; neque enim ad pondus Deus carnem tribuit, sicut nec spiritum ad mensuram. faciliùs si fortè per angustam salutis ianuam introibit caro exilior, citius resuscitabitur caro leuior, diutiùs in sepultura durabit caro aridior. ¹⁰⁷ Saginentur pugiles & pyætæ Olympici: illis ambitio corporis competit quibus & vires necessariz, & tamen illi quoque xerophagiis inualescunt: sed nostra alia robora aliaque vires, sicut & alia certamina; quibus non est luctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus mundi potestates, aduersus spiritualia malitiæ, aduersus hæc non carne & sanguine, sed fide & spiritu robusto oportet adistere. Ceterum saginatior Christianus vtis & leonibus fortè, quam Deo erit necessarius, nisi quòd & aduersus bestias mœriem exercere debeat.

CA. XVII.

Rem. 13.

1. Tim. 5.

1. Cor. 16.

Rem. 8.

Ephes. 6.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN
LIBRVM DE IEIUNIIS.

1. DE IEIUNIIS. *Ita legendum huius libri titulum, pro eo qui erat: DE IEIUNIO; patet, non modo ex B. Hieron. & Nicephoro, sed ipso Auctore, qui penè toto hoc libro Ieiunia plurali vsurpat numero. Deinde par in hoc consistebat Montani, atque adeo eius assæcte Tertulliani hæresis, quòd ieiunio vterentur, sed quòd duas Xerophagiari hebdomadas (sicuti infra Auctor c. 15.) sive tres (B. Hieronymo teste, de erroribus Montani, Epistola ad Marcellam) Quadragesimas obseruarent, de quo infra latius.*

2. ADVERSVS PSYCHICOS, &c. *Non solum toto hoc libro, ubi ex professo aduersus Psychicos agere se proficitur, sed & alibi frequenter hæc Orthodoxorum appellatio Auctori vsitata est, postquam Montano fauere cepit. Sic dixit Tom. 3, lib. 4. adu. Marc. cap. 22. de quo inter nos & Psychicos quaestio est, & lib. adu. Praxean ca. 1. & manet chirographum apud Psychicos, apud quos tunc res gesta est, exinde silentium, Et*

nos quidem postea agnitio Paracleti atque defensio distinxit à Psychicis. Item supra lib. de Monogamia, cap. 1. hæretici nuptias auferunt, Psychici ingerunt; ac neque licentia defendenda, quia Psychica, & Psychicis non recipientibus spiritum, item cap. 11. Hæc Psychici volunt, ac licet nec hoc Psychici curent; denique cap. 16. iam nec Psychicus, quia non de adflatu Dei Psychicus. Infra quoque lib. de Pudicitia cap. 1. Erit igitur & hic aduersus Psychicos titulus, & cap. 6. si volunt Psychici, & cap. 10. Sed hoc volunt Psychici, item cap. 16. iam & Psychicis vniuersis, denique cap. 21. ad Ecclesiam, & quidem tuam Psychice. Ita enim cum Gelenio vbiq; legitur, & partim cum MS. 3. Vatican. eod. tum hoc libro frequentissime, tum alibi, pro eo quod Rhenan. Phycis vbiq; substituerat ex Gorliensi codice, quum tamen lateatur Paterniacensem illud legisse. Adnotat quidem ille eundem sensum, sine Phycos, legas, id est naturam

GGG iij

sequentes corruptam, qua est spiritatem, ieiunium, tormen-
ta fugit & abhorret; sive Psychicos, id est anima-
les, iuxta illud 1. Cor. 2. *ψυχικός* δὲ ἀνθρώπος & δεγ-
γῶν τῶν τῶν πνευματικῶν τῶν θεῶν, id est: animalium autem
homo non percipit ea quae sunt spiritus Dei; ubi anima-
lis Apostolo appellatur, qui animi sui affectus sequitur.
Verum illam esse veram lectionem Auctoris patet, tum ex
lib. de Monog. ca. 1. ubi Psychicis opponit: Spirituales,
tum ex eo quod hic mox sequitur cap. 1. Agnosco igitur
animalem fidem, &c. illi opponens: Spiritalem
disciplinam. Pro quo etiam facit quod supra Tom. 3. lib.
ad. Valent. cap. 17. & 18. ubi inter tria quae com-
memorat, ex eorum sententia substantiarum genera orta ex
Ahamoth, constituit *ψυχικός*, id est: Animale, &
rursum cap. 25. & *ψυχικός* inter quatuor hominum
genera, denique & Christum *ψυχικός*, cap. 27. imita-
tus est, per omnia B. Irenaeum lib. 1. cap. 1. sicut eosdem
genia sequitur Epiphanius in Valentianis. Porro ad intel-
lectum Auctoris facit quod praeterea recte adnotavit Rhe-
nan. ad lib. aduers. Praxean in hac verba: Non possum
autem diuinare quos inuocat hoc vocabulo, nisi forte Or-
thodoxos nolentes commentitiam Montani Prophetiam
recipere. Enimvero constat Montanum in sua conscripta Pro-
phetia damnae secundas nuptias (sic corrigimus quod
minus ille luxit) exegisse plures Quadragesimas, exegisse
martyria, prohibuisse fugam in persecutione. Quorum pri-
mum quum concedat Apostolus 1. Cor. 7. altera vero duo
nusquam precepta sint, tertium non interdictum lega-
tur vel à Christo, vel ab Apostolis; merito falsum Mon-
tani dogma damnae Ecclesia. At Tertullianus, nimio
studio castitatis, abstinentiae & martyrij, nouam illam
Prophetiam complexus est, nec iam ab Ecclesia damnatam
desertit, quae res illi merito odium concitauit. Unde
Prophetiam Montanicam resistentes Psychicos, id est ani-
males vocat, ac si carnes dicat; tamquam nouum
spiritum Paraclatum Montanicum agnoscentes Spira-
les fuerint, scilicet.

CAP. I.

3. Miraret Psychicos, &c.] Titulum huic
capiti imposuimus: De libri huius argumento. Sup-
pleuimus vero vocem: istos, ex cod. Anglico MS.
4. Specta corpus & vna regio est, &c.] Istud ad-
uerbum (vbi ante me adnotauit Latinus) transcripsit B.
Hieronymus Comment. in cap. 1. Epist. ad Titum. Quod
vtrò lib. 1. aduers. Iouin. B. Hieronym. citat illud Comi-
ci: Sine Cerere & Baccho friget Venus; pertinet ad id
quod hic praemittitur: monstrum haberetur libido
sine gula. Sunt autem voces Tertullianice: multiuo-
rantia, &: multinubentia, ac emulam, pro: con-
trariam.
5. gulae frenos induentem, &c.] Sic legimus ex
coniectura Dn. Harrisii, pro: imbuentem, qui adlegat
simile illud infra lib. de iudicio cap. vlt. vt quisque ex
consensione vincula induit; & quod magis ad in-
stitutum facit, ex lib. 2. adu. Marc. illud, cap. 18. Con-
siliu exercendae continentiae intellige, & fre-
nos impositos illi gulae agnosce. Suppleuimus vero ex
Anglico MS. ca. pudet & iam.
6. botuli, &c.] De his citat Latinus Gellium lib.
16. c. 7. Esto botulus genus est farciminis, propter con-
nexionem, à botis sic appellatum. Quam significationem
indicat Auctor supra Apol. cap. 9. quum dicit; botu-
los etiam cruore distentos admouetis.
7. Hi Paraclato, &c.] De quo Paraclato loquatur,
indicat verba sequentibus, quibus frustra excusare nititur

Montanum & Peiscillam & Maximillam; quae
oppugnauit, & ipsum quoque illum Paraclatum supra
Tom. 3. lib. de Praescrip. adu. haeret. cap. 52. haeret. 21.
num. 327. Certe ibidem etiam videre est, quod alium
Deum & alium Christum praedicauerit Monta-
nista qui iuxta Aeschinem dicebantur (vbi qui
dicerent ipsum Christum esse Patrem & Filium, quod in
omnibus adscribit B. Hieron. Epist. 54. ad Marcell. de Mo-
ntani erroribus. Atqui, quum ibidem recte scribat eos in fi-
dei regula errare; falsum est etiam quod hic addit Sa-
Etor: quod nec aliquam fidei aut spei regulam enun-
tant, vtpote quum vel ipse Auctor Trinitatem personarum
latissime prosequatur ex regula fidei, lib. adu. Praxean.

8. De modo quidem nubendi, &c.] Haud dubie
adludit ad librum praecedentem, qui continet Monog-
GAMIAE DEFENSIONEM.

9. Arguunt nos quod ieiunia propria custodia-
mus, &c.] In hoc quidem verum dicit, quod arguerentur
Montanisti de propriis ieiuniis, vtpote duabus aut tri-
bus Quadragesimis, sicuti infra latius cap. 15. verum ca-
lumniantur, dum in ieiio huius cap. dixit: Orthodoxos
odisse ieiunia, & cap. sequ. quod sit indifferenter iei-
unandum ex arbitrio. Atqui ad hac ieiunia pertinet
quod praemittit: per nullas interdum elcas, & quid ca.
sequ. legitur: sublati cibi.

10. Quod stationes plerumque; in vespertam pro-
ducamus, &c.] Quod stationes Auctori sint certorum
dierum vel temporum stata ieiunia, supra late ostendimus
Tom. 2. lib. de Oratione ca. 14. n. 58. maxime ex Irenaeo,
& adrigimus lib. de Anima ca. 48. n. 548. Id ipsum con-
firmatur ex infra scriptis Auctoris verbis. Primum cap. 2.
quum dicit: proinde nec stationum, quae & ipse suos
quidem dies habeant quartae & sextae feriae, & cap.

10. quis mihi probabit, illos ea die statione fun-
ctos, &c. & maxime cap. 14. quum stationes indidit à
ieiuniis voluntariis distinguens dicit: cur stationibus
quartam & sextam sabbati dicamus, & ieiunia
Parasceuen? Atqui etiam calumniari Auctorem Or-
thodoxos, dum sese ab illis argui dicit, quod in vespertam
stationes producant; infra ostendimus dicta ca. 10. Huc
vero pertinet quod praemittit: seras elcas, & quid infra t.
sequ. legitur: demorati cibi.

11. quod etiam Xerophagias obseruemus, &c.]
Quid per Xerophagias intelligat, significat his verbis se-
quentibus: sicantes cibum ab omni carne & omni
iurulentia & viuidioribus quibusque pomis, ne
quid vinositatis vel edamus, vel potemus, sic enim
etiam castigauit Latinus, pro: nec quid. Et recte Xero-
phagias enim est cibis crudioribus vti, & eadem signifi-
catione Xerophagias usurpatur Epiphanius in Epim. ca.
thol. & Apol. fides. Atqui etiam in isto calumniae
Orthodoxis impingere Auctorem infra probabimus, vbi
de his ex professo tractat cap. 9. Huc vero pertinet quod
praemissum est: aridas elcas, & quod postea cap. sequ.
legitur: diminuti cibi.

12. lauacri quoque abstinentiam, &c.] Etiam in
hoc calumniatur Orthodoxos, quasi illi balnearum ab-
stinentiam tempore penitentiae improbarint, atque adeo
& ipse Quadragesima, quum ipse Auctor ad huc Ortho-
doxus supra Tom. 2. cap. 9. lib. de Penitentia, inter Actus
Exomologeseos enumeret: sacco & cineri incubare,
corpus fordibus obscurare, & quae adeo vbi B. Epiphanius
lib. de Lap. dicere non sit veritus: Hae criminis eius &
malis decrat, vt ad balneas pergeret.

13. dum quaqua ex parte anathema audiamus,
&c.]

&c.] sic legimus ex Angl. cod. MS. pro: quaque. At qui vides etiam hinc, vstitatu fuisse in primitiua Ecclesia Anathema in hereticos, iuxta illud Apostoli Tit. 3. Hereticum post vnam correptionem deuita, de quo vide supra Adnotationes nostras lib. de Prescript. aduers. her. cap. 16. num. 103. & latius librum nostrum, quem propediem Deo fauente in lucem edemus, De non admittendis duabus Religionibus in vna Repub. Preterea hinc mihi colligere vider, quod etiam ipse Tertullianus, quum haec adferret, anathema auerit; de quo in vitarius latius.

CAP. II.

14. Nam quod ad ieiunia pertineat, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: De obiectionibus aduersus ieiunia; quae ipse quum sint eadem quas nobis heretici etiam hodierni obiciunt, ipsarum solutio, quam habet Auctor infra hoc eodem libro, etiam contra ipsos faciet; maxime quum eadem penè omnes à Ioviniano heretico sibi obiecit. B. Hieron. isdem penè verbis, quibus Auctor, dissoluit, sicuti sunt quibusque locis adnotabimus.

15. vt quum in Leuitico, &c.] Non ad verbum, sed omisis aliquot verbis locus iste (Leuit. 23. potius quam 16.) citatur, tum ab Auctore, tum à B. Hieron. sed alio fine; hic enim citat ad confirmationem ieiunij; Auctor autem adfert ex persona Orthodoxorum, qui inde colligebant certos dies ieiuniorum à Deo constitutos, & proinde etiam certos ab Ecclesia, non à priuatis quibusque, constitui debere; tum quod nihil haberet quod responderet Auctor, tacite & ex proposito infra non adigit.

16. Certè in Euangelio, &c.] Infra latius cap. 13. De diebus ieiunij determinatis, in quibus ablatum est sponsum (quorum fit mentio Matth. 9.) vespere 40. diebus ante celebrationem passionis Domini, atque adeo vna Quadragesima, quam obseruauit ab initio Ecclesia. Atqui B. Hieron. teste alieubi, ipsi Montanisti etiam suam secundam Quadragesimam, quam seruabant post Pentecosten, nempe iam ablato in caelos sponso, eodem hoc dicto probabant. Sed sic sequeretur, omnem diem ieiunare oportere citra id tempus, quo Christus in caelum ascendit. Proinde iuxta Tropologiam interpretatur idem B. Hieron. ac si dicat: vbi propter peccata à nobis discesserit sponsum, tunc indicandum ieiunium.

17. Itaque de cetero indifferenter ieiunandum ex arbitrio, &c.] De hoc etiam latius infra cap. 13. Sicut de stationibus quartæ & sextæ feriae, cap. 14. Accipitur verò iterum: passiuè, pro: communiter, passim, & sicut addit: sine præcepto. Porro & de ieiunij ultra supremam diem, & vique ad horam nonam, vide cap. 10. & de Xerophagijs, cap. 9.

18. quales castimoniae, &c.] Infra de hoc erit disputandi locus cap. 16. vbi agit de Casto Iudis & Cybeles. Hic verò peculiariter etiam Apim commemorat, cuius ibi non est mentio.

19. semel in totum macellum ab Apostolo admissa, &c.] Adiudit ad illud Apostoli 1. Cor. 10. Omne quod in macello venit, manducate. Ad quod respondet Auctor infra cap. 15.

20. detestatore eorum, &c.] De iis qui in bentibus abstinere, 1. Tim. 4. pulchre respondet infra cap. 15. Hic dumtaxat dicimus omitti quaedam ab Auctore, & immutari, dum legit: intendentes spiritibus, mundi seductoris, doctrinis mendaciorum, pro eo quod Graecè & Latine hodie non habetur: mundi, & legitur: doctrinis demoniorum (sicut etiam ipse Au-

tor supra lib. de Prescript. cap. 7.) in hypocrisis mendaciloquorum. Verum autem alij Graciam vocem $\chi\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\tau\eta\sigma\epsilon\sigma\tau\epsilon\iota\sigma\tau\epsilon\upsilon\upsilon$ vertunt cauetiam, quam Auctor: inultam, dumtaxat.

21. Sic & cum Galatis, &c.] Ad istud pulchre respondet infra cap. 14. sicut etiam cap. 15. ad id quod hic adfertur Isai. 58. & ad id quod satis calumniose de Christo citatur, voratore & potatore, Matth. 11. Neque enim ego puto ab aliquo id argumentum aduersus ieiunia prolatum fuisse.

22. non his communicari hominem quae in os inferantur, &c.] Profus sic lego ex MS. Angl. cod. non eodem modo vertit illud Marc. 7. Auctor supra Tom. 2. lib. de Patient. cap. 8. sicuti ibi adigitur num. 59. Ad quem locum in hac verba Rhenan. Quod apud Mattheum cap. 15. legitur non semel: $\chi\alpha\iota\upsilon\upsilon\iota$ $\delta\epsilon\iota$ $\alpha\upsilon\theta\eta\rho\alpha\tau\omega\upsilon$, Tertullianus vertit: communicat, quemadmodum etiam B. Augustinus legit. Est autem $\chi\alpha\iota\upsilon\upsilon\iota$ commune facere. Et quia Iudaei, quod impurum est, id ipsi commune vident, factum est vt $\chi\alpha\iota\upsilon\upsilon\iota$, siue communicare, sit illis: conquinare, cuius vetus Euangelicorum editio habet in quibusdam exemplaribus, praecipue nostris. Erasmus vertit: impurum reddere. Recte Marti 7. vertit etiam noster Latinus interpres: communicare. Responso autem ad hanc obiectionem est facilis, quod cibum communicant hominem, sed mala cogitationes & superbia eorum, qui diuinis aut Ecclesiae de ieiunio praescriptis obedire recusant. Ad illud verò quod adfert 1. Cor. 8. habet Auctor solutiorem infra cap. 15.

23. sublatis, vel diminuti, vel demorati cibi officia, &c.] Profus sic legimus, pro: dilati; quia sublatis cibi ad ieiunia pertinent, diminuti ad Xerophagias, demorati, id est detardati, ad stationes continuatas in vesperum; nam haud aliter dixit Plaurus Reg.

Quid sacerdoti meo dicam, hic demoratam tantum.

Legimus autem ex Angl. MS. cod. diligam Deum & proximum mihi, quia alibi Auctor frequenter vertit: Diliges proximum tibi.

CAP. III.

24. Raque nos hoc prius adfirmare debemus, &c.] Caput hoc inscripsimus: De ieiuniorum auctoritate à primordio. In quo Auctorem ad verbum penè imitatur B. Hieron. lib. 2. aduers. I. uin. non semel citato.

25. Acceperat Adam, &c.] Latius tractat de hac lege primordiali Auctor supra Tom. 1. lib. aduers. Iud. c. 2. dicens in ea omnia praeccepta diuina recognosci. Eodem pertinet quod habet Irenaeus lib. 5. aduers. her. cap. 23. de Adam & eius muliere. Simul enim cum esca & mortem adscuerant, quoniam inobedientes manducabant.

26. mortis à primordio causam, in me quoque cum ipso genere transactam, &c.] Pulchra peccati originalis circumscriptio; quod mox & c. sequi vocat: primordiale delictum, sicuti etiam libro iam citato.

27. & animam conuulsam, &c.] Adiudit ad illud Psal. 50. etiam supra lib. adu. Iud. cap. 5. paraphrasticè citatum: Cor contribulatum hostia est Deij, praeterquam quod hic conuulsationem illam proprie fieri cibi angustijs addat, pro quo hodie Latinus Interpres: Sacrificium Deo spiritus contribulatus.

CAP. IIII.

28. Haec ratio seruabatur apud prouidentiam Dei, &c.] Titulum huic capiti dedimus: Quod omnes cibos post diluuium Deus permiserit, vt quosdam

postea demeret. In quo etiam imitatus B. Hieron. quod Auctor adfert de cibis immundis & ceteris ex cap. sequ. etiam ante diluuium locum existimat habuisse, eo quod immundorum animalium Gen. 6. fiat mentio, per quam mentionem ex parte ieiunium dedicatum scribit. Legimus autem profrus phrasi Tertullianica ex Angl. MS. cod. pro temporibus omnia modulantis, ubi erat: moderantis.

29. Ecce dedi vobis omne fœnum sementium seminans semē, &c.] sic expressit quod Græcè est apud LXX. Gen. 1. *καὶ ἐπέμεινον ὑμῖν ἅπαντα τὰ κριθὰ καὶ τὰ κριθὰ καὶ τὰ κριθὰ*, surpans sementium, pro sementium.

30. & omnis viuens, &c.] Necessaria erat hæc castigatio ex cod. Angl. MS. pro: omnis serpentis, quia Græcè est Gen. 9. *καὶ τὸν ὄφιν* & cetera. Mirum est autem quod addat: *καὶ τὸν ὄφιν*, quod nulla editiones Bibliorum habent. Supplementum verò ex eodem: eam solâ carnem esui eximit, ac mox legimus: *Et quæ post diluuium*, pro: Atque; quo loco vel vnica ea lex à sanguine abstinendi, etiam pro ieiunio citatur. Est verò Tertullianica phrasi: supparans disciplinam.

CAP. V.

31. Denique ubi iam & familiaris populus, &c.] Inscriptionem capiti huic fecimus: De abstinentia immundorum animalium. Lege veteri Leuitici 10. præscripta, & gratioribus cibis detractis. In quo etiam Auctorem imitatur ubi supra à B. Hieron. sed latius infra Nouatianus lib. de Cibis Iudaicis, ubi singulatim de singulis immundis animalibus quid abstinentia significauerint deducit, à ieiunio corporali ad ieiunia libera transiens.

32. Nam & primus populus, &c.] Primus appellatur populus Iudaicus ad distinctionem secundi populi Gentium. Hic verò videtur profrus superfrum illud, quod addo parenthesi inclusimus, (Dominus eius, seu potius: eis visus est) neque aliò sensu constat, neque habet B. Hieron. illius vestigium aliquod. Legimus autem ex Angl. MS. cod. detrimto, & quoniam eduxit nos, pro: quomodo, quia Græcè est *ὅτι*, Exod. 16.

33. Eadem ventris prælatione, &c.] Et hæc scriptura Num. 11. translulit: Quis nos velcet carnes: cibabit. Paraphrasticè etiam translulit: nihil nisi manna vident oculi nostri, quomodo & B. Hieron. quum legitur hodie apud LXX. nihil præterquam oculi nostri in manna.

CAP. VI.

34. Nunc si temerè, &c.] Caput hoc inscripsimus: Naturam & Scripturam enuntiare, ante pabulum & potum nos esse diuinis tractandis aptiores. Ubi eleganter: virginem saluam dixit, id est, nullo cibo corruptam ac ieiunans. Sive verò legas: exaltans cum Angl. MS. cod. sive æstus cum exco. perinde est.

35. præmeditatorum, &c.] Hoc etiam imitatus B. Hieron. Quale, inquit, ieiunium est, aut qualis refectio post ieiunium, prædianis epulis distendimus, & gustur nostrum meditatorum, seu potius: præmeditatorum efficitur latinarum; qui etiam adlegat scripturas hic citatas Exod. 32. ac Deut. 32. & 8. item Isai. 6. excepto quod ibi etiam legi debeat: Deum, quod Græcè sit *θεός*, & quod Auctor sua utatur phrasi saluificatore, pro: salutari, ac quod ille res addat: & recalcitrauit. Est verò etiam phrasi Tertullianica: cui ipsa diuitia prociuant.

36. Ceterum cui cor enectum, &c.] Sic ex cod. Angl. MS. pro: enectum; quod minime huic loco qua-

drat, quia opponitur: impinguatum; ubi accipitur enectum, pro inedia quadraginta dierum confectum, omisa voce: qui superflua, quæ sensum obscurabat, significare vult, quod Moyse ieiunio vidit gloriam Dei, & c. quum ipsum Moysen, id est, ubi beatus Hieron. vultum eius Dei fabulatio cornu, constanter contemplari non valeret pinguior populus.

37. non minus & Helia, &c.] Apparitione hanc Moysi & Helia, quibus se Dominus ostendit, Matth. 17. Quomodo ieiunium vtriusque 40. dierum, etiam B. Hieron. adlegat, & verò B. Irenæus lib. 5. cap. 21. cum simili Christi ieiunio. Est verò & hic vox Tertullianica: perennare, vel Latino adnotante. Certe B. Hieron. etiam illa duo comparat: Quid hic Helia? & Adam ubi est?

38. Si enim Deus æternus, non eluriet, ut testatur per Isaiam, &c.] Quum etiam alicubi supra istud Isaiæ adscribat Auctor, quarat locum Lector diligenter.

CAP. VII.

39. Processimus itaque iam ad exempla, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: De aliis exemplis ieiuniorum in Lege veteri. Quæ ipsa omnia adfert etiam B. Hieron. ut cum Auctore ostendat, tum quod ieiunium iratum Deum reconciliet, 1. Reg. 7. 4. Reg. 18. ac 19. Ion. 3. 3. Reg. 21. tum quod sterilitatem depellat, Reg. 1. denique & Sacramentorum agnitionem metetur, Dan. 11. 2. 10. & à morte præteruerit, Dan. 14. Quæ omnia etiam apud alios Patres, nominatim B. Chrysost. Ambros. & Augustinum tam sæpè repetuntur, ut pluribus non sit opus.

40. ut periculum prælii simul fugerit, &c.] Sic istud castigauimus ex coniectura Harris, pro: fuderit. Eiusdè scriptura reliqua satis obscura sunt, maxime quæ etiam B. Hieron. mentionem nullam faciat delicti apud Malspha (sic legimus cū LXX. pro eo quod erat: Malspha) Prima enim facie Auctor videtur ad peccatum imputatè effusionem aquæ, quam: aquationem vocat, quæ facta est super terram in conspectu Domini, eo quod sequatur: Peccauimus Domino. Verum id magis videtur pertinere ad delicta præcedentia idololatria, ut potè quum populus à Samuele vocatus ante illam congregationem Dei diuinitè abstulerit. Quare emissa voce: sed, sic hunc locum distingere malimus: Deliquerat Israël; in aquatione apud Malspha congregatus à Samuele, ita statim delictum ieiunio diluit, ut periculum prælii simul fugerit. Quum maxime Samuel offerret hoc locustum, in nullo magis procuratam audimus Dei clementiam, quam abstinentia populi. Et Allophyli prælio admouebant, ibidem (sic enim legimus cum MS. Angl. cod. Vatic. & Gagnæ, pro: ibi demum) Dominus, in tonitruo voce magna, & cetera. Legentes præterea: Bethchor, in iuxta vestigia lectissimi Gagnæ, pro: Bethchor, eo quod Græcè sit *βῆθ ὄρη*.

41. Proinde, quum Rex Allytiurum, &c.] Paucissimis verbis & adhuc paucioribus B. Hieron. vniuersam comprehendit historiam 4. Reg. 18. & 19. sicut etiam conuersorem Niniue, addes Sodomam quoque & Gomorram euasuras fuisse, si ieiunassent; quod ipsam quoque transcripsit B. Hieron.

42. Hoc remedium agnoscit & Achab, &c.] In hac scriptura 3. Reg. 21. addit: Qualiter, quod nulla habent editiones; duabus vocibus exprimens more suo: hereditatem possedisti, quod Græcè est *ἐκ τῆς κληρονομίας*. Legit etiam ordine inuerso: delinuit semetipsum, pro eo quod alij: ambulauit demisso capite. Videtur etiam reuertitur accipere, pro compuncto, quod proprie vox Græca signi-

significat, & lauram more suo, vertit *νεκλω*, quam alij, ipse quoque aliquando (teste Latino) malitiam. Quod sequitur, de suo addit, ac si dicat: utpote qui non erat ieiunaturus. Aequi sicut omnes alij iuxta *Angl. cod. MS. transposuimus*: in loco, quo.

43. Aspice Danielis exemplum, &c.] Mirum est hoc, quod quum nulla editiones Dan. 2. neque ipse B. Hieron. ullum tempus adscribant, Auctor dicat: spatium tri-dui postulat; qui etiam ex presupposito addit: tyranni Sophitis parcitur, eo quod pro illo legatur intercessisse Daniel.

44. quatenus miserabilis es, &c.] Haud aliter B. Hieron. Deinde scriptum est, quod Daniel tribus hebdomadibus (pro quo Auctor supra lib. de Anima cap. 48. trium hebdomadu statione) ieiunauerit, panem suauem non comederit, caro & vinum non intrauerit os eius, oleo unctus non sit, & uenerit ad eum Angelus dicens: Daniel, homo miserabilis es. Vbi mirum est verti ab utroque: *ὁ ἀσπὴν ἀνθυμίων*, quod alij: desideriorum vertunt, Dan. 9. & 10. immo & Auctor ipse supra Tom. 1. lib. aduers. Iud. cap. 8. Quid: quod in Comment. ab eodem B. Hieron. contrario sensu, vir desideriorum, explicetur, amabilis & Dei amore dignus, quem admodum Salomon appellatus est Idida, sive vir desideriorum, quod pro desiderio suo Dei secreta audire meruerit. Et tamen germanam hanc esse Auctoris lectionem patet ex eo quod sequitur: Si Deo miserabilis, leonibus in lacu fuerat horribilis; quod ipsum repetit etiam B. Hieron. Fortassis per Metaphoram sic locutus est, eo quod auxilium alicuius desiderat, sicut hic implorabat Propheta adimpleri 70. captiuitatis annos, miserabilis sit, id est miseratione dignus.

45. ubi quidem illi sex diebus ieiunanti prandium Angelus procurauit, &c.] Quod hic de sex diebus dicit, sic expressit B. Hieron. talem dicophorum inedia promouit hebdomadis; eo quod septimo die prandium Danieli ab Abacuc adlatum sit, sicut legitur Dan. 14. De cuius capitis auctoritate, uide nostras Adnot. ad B. Cyr. lib. de Orat. Domin. num. 59.

CAP. VIII.

46. Reddimus & cetera, &c.] Inscriptionem capiti huic fecimus: De nouae Legis ieiuniorum documentis, utpote Annae Prophetidis, Christi, Centurionis Cornelij, & Apostoli Pauli.

47. Praestituit exinde ieiunij legem sine tristitia transgendis, &c.] Adludit ad illud Matth. 6. Quis autem ieiunatis, nolite fieri tristes.

48. ieiunia quoque plurima enumerat, &c.] Non aliter B. Hieron. crebra ieiunia. Valeant itaque Erasmus & Clarus, qui transire maluerunt 1. Cor. 11. in ieiuniis sepe, eo quod legatur hodie: *πολλὰ*, quum ex illis pateat olim lectum *πολλὰ*. Videtur autem Auctor uertisse incommoda, pro eo quod Interpres uulgaris: arumnas, *Græc. μόχθη*.

CAP. IX.

49. Principalis hæc species in castigatione victus, &c.] Caput hoc inscriptissimum: De Xerophagiarum & abstinentiæ vini exemplis. Nempè Danielis cum fratribus suis, Heliae, Dauidis, Samuëlis, Aaronis, Apostoli Pauli, & Timothei; quoru etiam B. Hieron. quedam recenset.

50. portionale ieiunium, &c.] Cui opponatur portionale, supra dixit Tom. 2. lib. de Virgin. uelend. c. 4. speciale generali prius est, & portionale omne subiectum est generali, speciali quoque generale

prius est, &c. & portionale uniuersali. Ita uero dicitur exceptio uniuersalium quorundam.

51. Inspiciamus igitur & Xerophagiarum nouitatem, &c.] Sicut supra permiximus num. 11. etiam istud esse calumniam in Orthodoxos ostendemus; ex eo quod non solum ex scripturis hic citatis, sed etiam scripturis antiquioribus constat Xerophagias uisitas fuisse ab ipso Apostolorum temporibus. Imprimis autem occurrit primorum illorum Asericorum Alexandrinorum, quos Philo describit, abstinentia, potissimum circa Festum salutaris Domini passionis, quum usq. teste hist. Eccles. lib. 2. cap. 16. illis diebus uinum omnino non gustabatur, immo nec carnis, nec aliquo genere cibiorum, quod sic sanguinis particeps, uescerentur, quibus aqua sola portio erat, quique sale & hyssopo pro obsonio & pane utebantur. Quibus adde præceptum Apostolicum B. Clem. Rom. lib. 5. Constit. Apost. cap. 19. qui diebus ieiuniorum solo pane, sale, & oleribus uti concedit, & abstinentium docet a carnis & uino, id ipsum multis scripturis comprobans eiusdem lib. cap. 21. Et uero eius rei præxim idem in B. Petro recenset Recogn. lib. 7. Confirmatur id ipsum Car. Apost. 51. ubi abstinentia a uino & carnis improbat, nisi continentia causa. In Gallis id ipsum uisitatum fuisse iam aetate B. Irenaei testatur Martyr Lugdun. apud eundem Euseb. lib. 5. cap. 1. in hæc uerba: Multum erratis o uiri, putantes humanis uisceribus uesci eos, qui ne mortuorum quidem animalium carnis uisceribus utuntur. Quid? quod ipse Tertullianus supra Tom. 2. lib. de Cultu femum. cap. 9. ante omnem hæresis scripto, agnoscat quorundam consuetudinem: qui abstinentes a uino, & animalibus exultantes, humilitatem animæ suæ in victus quoque castigatione Deo immolabant. Eodem perinet quod ipse lib. de Panit. cap. 9. inter Actus Exomologeseos ponat: passum & potum pura nosse, quod de panis & aqua usu intellegi manifestum est. Aliis Patriu testimonio, qui Tertulliano recentiores sunt, prolixitatis uitanda gratia supercedo, quum sole meritis sit clarior, semper in Quadragesima & alij ieiuniorum ab Ecclesia præscriptorum diebus, abstinentiam fuisse obseruatam a carnis.

52. fetulis & œnophoris Regis, &c.] Oenophoron pro uasculo uinario etiam Ciceroni uisitatum lib. 1. de Fimbis. Legimus ex *Anglico MS. cod. ne* qui de specie quoque corpusculi metuat, pro: ne quis. In hoc uero differt Auctor etiam a Lxx. qui hodie existant, quod addat: & in omni sophia.

53. Anno denique tertio Cyri Regis Perfarum, &c.] Sicut supra cap. 7. sic etiam hic uertit Auctor: homo es miserabilis; idque aut pro illo quod utrobique alij legunt: uir desideriorum, aut iuxta quedam dumtaxat exemplaria, quæ illud interpretantur hi: Daniel ne timueris.

54. apud Bersabee Judææ, &c.] Sic omnino legimus iuxta editiones omnes 3. Reg. 19. pro: Bersabee.

55. Nam de Samuele mater: Et uinum, inquit, & ebriamen non biber, &c.] Haud multo aliter B. Hieron. Samson, inquit, & Samuel, uinum & siceram non bibunt; erant enim filij reprimissionis, & per abstinentiam ieiuniumque concepti; haud uero de Samuele Auctorem imitatus, nulla consideratione habita an in scripturis necne legatur. Citat Latinus in eandem sententiam B. Basil. hom. 31. Et uero prima f. sic existimabam legendum hic similiter: quæ Samsonem & Samuelem Deo uouerat; atque adeo eam. Nam & de Samione mater; sed nec de hoc mater, at Deus matri, inquit,

Iud. 13. Et nunc cave ne bibas vinum & siceram, &c. quia, &c. paries filium, quoniam Na'arum Deo erit puer ab utero. Ex quo enim Na'arum futurus predicatur, reliquum sequitur, utpote quoniam Num. 6. Lex Na'arai (sive sanctificati, uti mox vertit testimonium Amos 2.) abstinentiam vini precipiebat. Fortassis de Samuele id dicit Auctor, non solum mater, eo quod 1. Reg. 1. legitur: vouille Samuelem Deo, sed insuper dixisse: & ferrum non ascendet super caput eius; ex quo proinde collegerit Samuelem quoque Na'arum futurum, quippe de quo id ipsum legatur Num. 6. Mox tunc quum de se ipsa illa dixerit: Vinum & quod inebriare potest (Græcè μέθυρα, pro quo unica voce Auctor ebriamem) non bibi.

56. tu & filij tui post te, &c.] sic necessario emendauimus, pro: filius tuus; nam praterquam quod plures habuerit filios Aaron, & B. Hieron. hunc locum transcribens: Aaron, inquit, & ceteri sacerdotes; & insuper omnes editiones huc legunt Leuit. 10. Vertit autem Auctor: post te, quod est Græcè μετά σέ, pro eo quod Latinus LXX. Interpres: tecum; quod interim solum apud illos legitur, quemadmodum & illud: vel ascendens ad altare. Mirum est illud, quod non habeat Auctor: tabernaculum testimonij, quod legunt omnes editiones.

57. aut ab homine vouetur, &c.] De voto, quod & ibi & hic agnoscit Auctor, vide latius infra cap. 11. num. 70.

CAP. X.

58. Equè stationes nostras, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: De stationum (sive statorum ieiuniorum) nō modò ad nonam, sed ad vespèram usque, exemplis. Nempè Exod. 17. Ios. 10. 1. Reg. 14. & Dan. 9. Quia ipsa etiam B. Hieron. commemorat. Atqui de stationum vocabulo latè tractauimus supra Tom. 2. lib. de Orat. cap. ult. num. 58.

59. & non vltra nonam detinendum, de suo scilicet more, &c.] Quod huic morem Orthodoxis adscribat, etiam calumnia non caret. Nam veterem Ecclesiæ ritum ad vespèram usque stationes, id est ieiunia certa ieiunandi, comprobat imprimis illud Euseb. loco supra citato de Ascetis illis Alexandrinis ex Philone: Cibum aut potuionem ante solis occasum nemo illorum capit & Clem. Rom. Constit. Apostol. lib. 5. cap. 20. Deinde ipse Auctor ante omnem hæresin, eam consuetudinem agnoscit supra Tom. 1. Apolog. cap. 39. d. m. cœnam, quam Agapen vocabant, sub noctem celebratam indicat, & partim Tom. 2. lib. de Orat. cap. ult. dicit tradit: accepto corpore Domini non solui stationem; satis per hoc indicans, non solui solere sub nonam, sed vespèri primum. Eodem pergitur illud B. Hieron. Epist. ad Eustoch. de Virgini seruanda: Pentecoste cœna mutantur in prandia. Si quis recentiora Auctore testimonia desideret, legat B. Ambros. serm. 33. B. August. serm. 56. de tempore, B. Basili. hom. 1. de Laudibus Quinij, B. Chrysost. hom. 10. in Genesin. At verò ieiunij in horam nonam dumtaxat, meminerunt B. Basili. ad Amphil. cap. 73. Epiphani. in Epitome fidei, & Leo Papa 1. Epist. 65. & 31. nique, Auctore multo posteriore. Quid: quod paulo post Auctor fateatur, quarta & sexta sabbati usque ad horam nonam ieiunari dumtaxat.

60. Si, quia Petrus, &c.] Eleganter Auctor horas Nonam, Sextam, & Tertiam, quarum sit mentio Act. 3. 10. ac. nihil facere contra ieiunia in vespèrum, sed dumtaxat significari, istas tres horas sollempniores fuisse in Orationibus diuinis, vel argumento Danielis ter in die (Dan. 4.) orantis. Quas easdem celebrat

B. Cyprian. lib. de Orat. Domin. allegatis isdem scripturæ, addens quoque matutinam & vespertinam; ubi adnotauimus num. 94. inde ortam horarum Canoniarum institutionem, qua hodie, & iam inde ab atate B. Damasi, Ambrosij, & Hieronymi in Ecclesiâ obseruantur. Legimus autem ex MS. Angl. cod. quæ mihi probabit, probat. Deinceps: finiri accipitur pro: prescribi & deserviri, uti etiam ante me adnotauit Latinius; qua postrema voce hoc ipso capite vititur, dum dicit: ieiunationis in forum definitæ.

61. in eodem Commettario Luca, &c.] De Auctoritate Libri Actorum Apostolorum, & quod Luca sit Commentarius, vide supra Tom. 3. lib. 5. aduers. Marc. cap. 2. num. 21. Castigamus autem ex Angl. MS. cod. utique per aliquarum horarum exceptionem; pro: aliarum.

62. quarta Sabbati & sexta, &c.] De stationibus siue ieiuniis quarta & sexta Sabbati, vide infra c. 14.

63. eorum quæ ex traditione obseruantur, &c.] De Traditionibus quæ carent scriptura, auctoritate, vide supra Tom. 2. lib. de Corona milit. c. 3. num. 27.

64. Et tu qua, inquit, ignoratis, &c.] Paraphrasia hæc est Auctoris translatio, pro eo quod alij Philij, 3. legunt: si quid aliter sapitis. Eodem verò modo interpretatur etiam B. Hilarius lib. 11. de Trinit. legens cum Auctore: reuelabit, sicut etiamnum Græcè est, & cetera dicit. At qui more suo: exitum Domini, pro morte Christi accipit.

65. Nam & militum numquam immemores sacramenti, magis stationibus parent, &c.] De Sacramento militari vide supra Tom. 3. lib. de Prescript. aduers. her. cap. 20. num. 126. & cap. 40. num. 239. Stationum verò nomen sumptum à stationibus militum, etiam supra scripsit Auctor Tom. 2. lib. de Orat. cap. ult. Si statio, inquit, de militari exemplo nomen accipit (nam & milites Dei sumus) utique nulla letitia siue tristitia obueniens castris, stationes militum rescindet. Legimus autem iuxta Cæciliam & Latinum: Sed hoc ex argumentationum, & c. pro: ut hæc; quo loco iterum sunt voces Tertullianicæ: refrigerate, & committete.

66. qua ipsis elementis statione imperavit, &c.] Sic ex MS. Angl. cod. pro: impetrauit; maxime quod consentiat B. Hieron. & quod Ios. 10. sic legatur: Et dixit Iesus: Sol contra Gabaaon stet, & Luna contra valles Ealon (pro quo Auctor: Aialon.) Et stetit Sol & Luna in statione, donec vltus est populus inimicos eorum (pro quo Auctor: de inimicis suis) & stetit sol medio cælo. Proinde etiam conformiter Græco textui, castigauimus à Latino adyugatis: & non accedebat in occasum, & in finem diei vnus. Non fuit dies talis retrò & in nouissimo, pro eo quod erat contrario sensu: Vt autem accedebat. Græcè enim est: & & ερεπτοεβετο. Est verò rursus phrasîs Tertullianicæ: parem solis; sed videtur id quod sequitur, mendo non carere instarem tandem in officio, stationem etiam sera longiorem; quod sic expressit B. Hieron. & mensi plus quam vnus diei vltoris exercitus prostrauit.

67. & tota terra non prandeabat, &c.] Admiramus hic negandi particulam non, & eandem aduertendam censemus apud B. Hieron. eo quod sensu longe diuerso legatur 1. Reg. 14. & tota terra venit in saltem, &c. & ex ore eorum sivebat mel, & non sicut conuertens manum in os suum.

68. sed & Daniel, &c.] Variat hic nonnulli in hæc scri-

TERTULLIANVS
Cum Annotationibus
PAMELI
A. N.
16

scriptura Dan. 9. Auctor, quippe qui quod supra Tom. 1. lib. aduers. Iudas cap. 8. vertat: in visione, hic: in somnis; & quod ibi: tetigit me, hic: adpropinquauit mihi.

CAP. XI.

69. Omnia autem ista, &c.] Inscriptionem capiti huic fecimus: Quod quum quaedam ditorum officiorum imperata sint, alia per votum expuncta; noua non sint. Sunt autem Tertullianica: paraturam, & eos retundamus qui hæc velut vacantia inmittant, ac eos reuincamus, & Sed & illud in medio est, item: expunxissit.

70. votum, quum à Deo acceptatum est, legem in posterum facit, &c.] Egregius locus, qua ratione votum legem faciat; nempe postquam iam Deo factum, atque adeo à Deo acceptatum est. Id est enim quod legitur Ecclesiasticis 5. Multo melius est non uouere, quam post votum promissa non reddere. Et vero etiam Deo grata esse vota, sic tradit Auctor: exinde enim faciendum mandauit, qui factum comprobauit. Valeant itaque nostre tempestatum Votorum mastiges. Contra quos de Fato continentia virorum vide supra Tom. 2. Adnot. nostras ad l. de Cultu femin. cap. 9. num. 51. & de Virginitatis votis, lib. de Velandis virginum, num. 1. De votis ieiuniorum, quorum hic meminit, quis dubitet eandem esse rationem?

71. Itaque & hinc, &c.] Pertinent quæ sequuntur, ad defensionem hæreses Montanistarum, sed quæ nihil concludunt. Sunt autem rursus Tertullianica: altercatio diuersæ partis obducitur, decurrerunt, retrahere pro tractare, exerte (sic enim legitur ex MS. Angl. cod. pro: exerta) denique: gradum figere, de quo inter Proverbia in Prolegomenis.

72. hoc enim vocantur heretici nomine, &c.] Sicut hic, sic etiam supra, Tom. 3. lib. 3. aduers. Marc. c. 8. hereticos Antichristos vocari 1. Ioan. 2. adnotauit Auctor. Nos vero nouam periodum ibi facimus: Et quomodo, &c. usque: Quo itaque, cum interrogationis notula; quam etiam in illius periodi fine adicimus, maioris intellectus gratia; quamquam perobscurum adhuc maneat illud: erga Deum aduersum nostrum, ubi conuincimus: aduersum ex diuersa lectione ad marginem adnotata, pro: erga, in textum irrepsisset tamen nihil immutare volumus. Illud autem: Quo, &c. laterum, idem significat, ac si dicat: ex quo latere, ut sit proverbialis formula; de qua, & altera: palos terminales figere, vide nostra Prolegomena. Supplemus autem: ita & de sollempnibus.

CAP. XII.

73. Iam enim & in ista specie dotali, &c.] Caput hoc inscriptissimum: Quod multum fructus dicta officia Ieiuniorum adferant. Vtpote quibus elinentur delicta, reuelationum scientia extorqueatur, & bella propria discutiatur. Quæ omnia etiam Ieiuniis adhibent B. Basil. lib. de Ieiunio, Ambros. lib. de Hel. & Ieiunio, B. Chrysost. variis homiliis de Ieiunio, B. August. lib. de vilit. Ieiun. B. Hieron. denique frequentissime.

74. Vt ab Ioane Paracleto obmutuisset, &c.] Refertur ad illud quod præfuit cap. precedenti: Lex & Prophetæ usque ad Ioannem. Loquitur autem rursus de suo Paracleto Montano, sicut etiam in calce huius capituli.

75. indicentes omnem ταπεινωσόντων, &c.] Similiter cap. proximo: Itaque si & ex hominis edi-

cto, & in vnum omnes ταπεινωσόντων agitat, & cap. 17. sed & omnem ταπεινωσόντων ethnici agnoscunt. Accipi autem videtur ab Auctore, pro humilitatione per ieiunium; à qua non abhorret ex propria eius vocis translatione animi demissio. Eleganter vero dixit: arida cute loricate, & cõtra vngulas corneus.

76. Pristinus vester, &c.] Loquitur de Pristino quodam, qui in martyrii defecerat; quod minus mirandum, quum nuncupet eum: non Christianum, id est adhuc Catechumenum; id ipsum satis indicans per id quod subiungit: aliquandiu factum (sen factum, quod reposui cum Latino) omnibus balneis quasi baptumate melioribus; immò etiam luxuriæ eum accuset, quo fit, ut pauloprius non displiceat lectio Gagnai: martyribus incertis, quamquam reuocari: incertis. Et prorsus castigamus ex eodem Angl. MS. cod. atque ita de hoc iam extortus, pro: extortus. De Apicio vero vide lib. de Pallio cap. 5. num. 110.

CAP. XIII.

77. Præscribitis constituta esse solemnia, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Quod etiam præter Quadragesimam Episcopi ieiunia mandare adfolent, maxime tempore Conciliorum, quæ certis in locis ex vniuersis Ecclesiis aguntur.

78. præter Pascha ieiunantes, &c.] Adhuc ad ieiunia Ecclesiæ præter (id est, extra) Pascha, seu Quadragesimam; & inter cetera ad quatuor tempora, quæ sub Calixto (quemadmodum in vita Auctoris latius) hoc penè tempore, quo liber hic conscripsit, instituta sunt: Semiiuunia appellas quartæ & sextæ Sabbati, vtpote in quibus ad horam nonam ieiunia soluuntur. De panis & aquæ vtu supra habes Affectuorum seu monachorum primorum exemplum, num. 51. De Proverbio autem: Mouitis gradum, vide nostra Prolegomena.

79. Bene autem, quod & Episcopi, &c.] Istud pertinet ad Episcoporum in Ecclesiâ regendi facultatem, quam ubique vrget B. Cyprian. qui etiam adserit Ecclesiæ gubernandæ diuinam potestatem. Atqui ad calumniam illud pertinet ratio de industria stipiū conferendarum, sicut & illud, quod hominis editum appeller. Et rursus de Paracleto suo Montano loquitur paulopost.

80. Aguntur præcepta per Græcias illas, &c.] Sive legas: præterea ex MS. Angl. cod. & Gagnæo, sive cum Gelemo præcepta; non refert. Et vero pulchre Concilia describit siue Generalia, siue Prouincialia, tum per Græcias, tum per diuersas (vbi mox sequitur) Africae prouincias; vtpote quæ tradit agi certis in locis, ex vniuersis Ecclesiis; per quæ & altiora quæque in commune tractantur, & ipsa representatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur. Atque adeo facit hic locus magnopere pro Conciliorum auctoritate. Quoniam confirmare solemus imprimis scripturis isdem quibus Ecclesiæ auctoritate, Matth. 28. ac Luc. 21. item illa Matth. 18. Vbi duo aut tres congregati fuerint in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Deinde pro eodem facit, quod in Apostolorum Concilio Hierosolymitano Act. 15. dixeris verbis Iacobus in hæc verba rescripsit: Visum est Spiritui sancto & nobis. Quod ipsam tantum facit B. Iren. lib. 3. cap. 12. vt ex illius Synodi verbis vnicum Deum probet aduersus Marcionem. Siquis vero primas post Christum Synodos nosse desideret ad tempora usque Tertulliani; inueniet imprimis Apostolorum Hierosolymis celebratas, Act. 1. in electione Matthiæ, Act. 2. in Pentecoste, Act. 6. in electione 7. Diaconorum, Act. 15.

iam citatam, denique & ipsam de qua Gal. 2. quum Pe-
 trus in Apostolum est ordinatus Circumcisionis, Pau-
 lus vero inter Gentes. Quibus adde Concilium, in quo A-
 postolorum Canones & Constitutiones Apostolicae, postea
 a B. Clemente Romano recensitae, sunt editae. Item illud in
 quo electus fuit in Episcopu Hierosolymorum Iacobus fra-
 ter Domini, iuxta quod scribit Clemens Alexandrinus 6.
 Hypotyposon, citatus ab Euseb. lib. 2. cap. 1. Deinde ha-
 bes Act. 13. Antiochenam, ubi segregati sunt a se mutuo
 B. Paulus & Barnabas, ac Episcopiam, ad quam Paulus
 vocavit omnes Presbyteros & Episcopos Ephesorum ac
 quorum apparet, totius Asiae, Act. 20. Videtur his ad-
 iudicienda Corinthiaca, in qua (iuxta quod B. August. ad-
 scribit Epist. ad Casulanum) iuxta promissum suum, quo di-
 xerat 1. Cor. 11. Cetera quum venero disponam; de usu Eu-
 charistiae multa statuit Paulus. Quum autem Can. 37.
 Apostol. statuitur, uti de religionis dogmatibus & Ecce-
 siasticorum controversiis singulis annis bis conuentus E-
 piscoporum habeantur; non dubium quin in singulis pra-
 vincias iam inde frequentes Synodi sint celebratae; quarum
 statuta Romana, iam olim missa per Damasum Papam ad
 Aurelium Carthaginiensem Episcopum, ex Epistola eius-
 dem constat, quam suis Conciliorum Canonibus praefixit B.
 Isidorus Hispalensis, qua dicit se nullum praedecessorum
 suorum a Petro praetermississe, de quorum statutis aliquid
 non miserit. An addat ad Decretales Epistolas Roma-
 norum Pontificum, qua plerumque in Conciliis Romanis
 scripta sunt, etsi nobis ita videatur, Lectori tamen liberum
 relinquimus iudicium; eundem remittentes ad Libros Fran-
 cesca Turriani, quos pro earum auctoritate conscripsit. Prae-
 teriri tamen a me non possunt Concilia Romana sub Cle-
 mente (quod citat Anac. Ep. 1.) Alexandro 1. Sixto 1. &
 Telephoro; quippe qui eorundem suis in Decretalibus me-
 muerunt. Certe sub Victore de Paschatis die pene infinita
 enumerat Euseb. hist. lib. 5. cap. 20. seu 22. postque cum
 Nicephor. lib. 4. cap. 30. & determinatum Romanum praesi-
 de Victore & Galliarum sub B. Irenaeo, in Occidente; item
 Caesareae Palaestinae, Ponti per Orosiogen, & Corinthium
 sine Achaicum; quibus addenda sunt Alexandrinum, cuius
 ipse Victor meminit Decret. 1. & Asiae illud, in quo
 Nicephor. lib. 4. cap. ult. scribit etiam Aphasios (qui suis
 in Synodis contrarium definerant) Victori Papae cessisse
 & idem Decretum publicasse. Atque haec mihi videntur
 Concilia, quae hic Auctor per Gracianas acta commemo-
 rat. Facit praeterea Eusebius eiusdem lib. cap. 23. mentio-
 nem, & post eum Nicephorus (ex Apollinaris lib. 1.
 advers. Montanum) Asiae plurimorum conuentuum, in
 quibus Montanus, cum suis affectu communiione depul-
 sus fuit. Verum de his, aliisque quae ipsius aetate contigerunt,
 paulo latius in Vita Auctoris.

81. Conuentus autem illi stationibus prius &
 ieiunationibus operati; &c. Indicat optimam pri-
 mitivae Ecclesiae in Synodis consuetudinem, qua ieiunia so-
 lebant praemittere; cuius rei exemplum habes imprimis
 Act. 13. in Concilio Apostolorum Antiocheno.

CAP. XIII.

82. Horum igitur tempora observantes, &c.]
 Inscriptionem huic capiti fecimus: Apostolum ad Gal-
 latas observationem temporum & dietum & me-
 sium improbantem, loqui de Iudaicis ceremoniis.
 Quod ipsum latius deduxit Auctor supra Tom. 3. lib. 5.
 advers. Marc. Ep. 4. num. 49. & paucis antea lib. 4. c. 3.
 num. 24. quibus locis etiam nos hac de re aliquid adnot-
 avimus. Non aliter etiam interpretatur B. August. Com-
 ment. in Epist. ad Galat. quamquam ipse non tam ad ieiun-

nia quam dies festos Iudaeorum referat; neque etiam in-
 venietur aliquis veterum Catholicorum, qui ad Ieiunia
 Ecclesiastica id detorqueat; quare valeat haereticus Iudaer-
 ni. Aequi eleganter dixit: Galaticamur, pro: Galatas
 imitatur.

83. Quod si nova conditio in Christo, sepulti,
 &c.] Adiudit ad duas scripturas, alteram 2. Cor. 5. si
 qua ergo nova conditio (id est creatura, more Tertullia-
 nico) in Christo; alteram qua dicitur: conspulti sumus
 cum Christo, Rom. 6. At quod hinc vult defendere nova
 sua Montanistarum ieiunia, sibi ipsi contraicit, qui ad-
 huc Orthodoxos novitatem & doctrinarum & cere-
 moniarum ubique repudiat, & Thomam 3. lib. de Prae-
 script. advers. haer.

84. cur Pascha celeberrime annuo circulo in
 mense primo; &c.] De Paschae celebratione mense
 primo, consentiunt omnes. Verum quando incipiat men-
 sis primus, dissentit a Iudeis Ecclesiasticus & in eo quod
 die Dominico celebret, non quacumque die euenit luna
 14. primi mensis. Hinc imprimis Apostolor. Can. 8. sta-
 tuitur, ut ante verum equinoctium celebretur; ad quod
 adludere videtur Epiph. haer. 70. Andrianorum; qui
 mentione facta constitutionis Apostolorum, rationem red-
 dit, cur post equinoctium seruari debeat, quod aliqui cen-
 tingeret nobis duo eodem anno Paschata celebrare. Eodem
 pertinet illud S. Victoris Episc. Decret. 1. A quattadecima
 luna primi mensis, usque ad vicesimam primam eius-
 dem mensis, Domini Pascha celebretur. quod ipsum etiam
 Eleuthero Pape adscribit Beda lib. de Temporibus. Clarus
 adhuc Concilium Nicenum (sicut citatur a Theophilo
 Alexandrino lib. de Pascha) definit initio primi mensis
 fieri, qualicumque luna, ab octavo idus Martij, usque in
 die Nonarum Aprilis, diem 18. spatia, nata fuerit. Cuius
 constitutionis praeterea meminerunt Episc. Synodus
 ad Alexandrinum, & Theodor. lib. 1. ca. 9. Respon. lib. 1. ca. 6.
 Constantini Imperatoris Epistola apud Euseb. lib. 3. cap. 1.
 Item Concil. Antioch. cap. 1. & B. Ambrosij Episc. 81.
 Qui insuper, postquam dicitur eundem illum mensis esse,
 quem novorum Iudaei appellant, & Aegyptij primus;
 addit: Incipere primum mensent, non secundum vul-
 garem usum, sed, secundum consuetudinem peritum, ab
 Equinoctio, qui dies est 12. Kal. Aprilis, & finit 11.
 Kal. Maij; inde intra hos 31. dies Pascha celebrari. Atque
 omnes supra scripti, & insuper B. Ignatius Episc. ad Mar-
 gnes. Pius Papa 1. Epist. 1. Decret. citans Heimen in libro
 Pastoris, & Concilia supra citata num. 80. Theophilus
 Caesareae Palaestinae Episcopus Epistola sua Synodica, Con-
 stantinus Imperator Episc. simili apud Eusebium, B. Au-
 gust. Epist. 119. ad Ianuarium, Beda lib. de Temporibus, &
 B. Isidorus lib. 1. de Offic. Eccles. ca. 31. & lib. 6. Eymol.
 cap. 17. non alia quam Dominica die posse Pascha Domini
 celebrari, diversis testantur verbis. Sicuti etiam, adve-
 nus Blastum & alios Quattadecimanos seu Testatecaden-
 catitas ipse Auctor, aliisque de haereticis scriptores, supra
 citati a nobis Tom. 3. lib. de Praescript. advers. haer. cap. 13.
 haer. 22. num. 299. de quibus etiam aliquid tractatum
 in Vita Auctoris. Ad quod Nicena Synodus dicit, inqui-
 rendam a 12. Kal. Aprilis usque ad 18. Kal. Maii Lu-
 nam decimam quartam, & celebrandam Pascha Domini
 mens sequenti.

85. cur quinquaginta exinde diebus, &c.] De
 hoc vide supra Tom. 2. lib. de Cor. milit. cap. 3. num. 30.

86. cur stationibus quartam & sextam Sabbati
 dicamus, &c.] Stationes (Etrabano teste, lib. 2. cap. 18.
 de Instit. Cleric.) appellat quartae & sextae festae ieiun-

TERTULLIANUS
 Cum Annotationibus
 PAMELI
 A. N.
 16

nia, quod statuta essent illis diebus ieiunia, non item die Parasceues, sicuti num. sequi. Iarius, quae erant voluntaria. Atque praeterea, eius diei ieiuniorum meminere B. Ignatius Epist. ad Philipp. & Clemens Alexandrinus lib. 7. Stromatum, Socrates quoque histor. Eccles. lib. 7. cap. 21. de Theodosio iudice. In quibus tamen ad nonam usque dumtaxat ieiunatum fuisse, Auctor supra cap. 10. his verbis indicat: Quasi respuamus nonam, cui & quarta Sabbati & sexta plurimum fungimur. Citat etiam Iuo lib. 2. Decretal. & post eum Gratianus ex Apollinario sive Apollonio, causam utriusque huius ieiunij; quia quarta feria Iudaei traditionem Domini excogitauerunt, & sexta feria saluator crucifixus est. Hinc etiam hodie seruatur, quod dumtaxat post vesperas solatur ieiunium in Quadragesima; & in reliquis ieiuniis ad horam nonam. Eandem observationem adlegat etiam B. Hieron. in Epist. ad Gal. & B. August. Epist. iam dictae ad Casulanum, eosque citat Amalarus lib. 4. de Eccles. offic. cap. 37. Eodem pertinet quod B. Ambrosius in Epist. ad Rom. dicit: Sunt quidam, qui feria quarta carnem non edendam statuerunt, sunt qui Sabbatis; ubi etiam sexta feria meminit; item quod citatur de Consecr. dist. 3. cap. De esu, ex Leone 4. ubi dicitur: Permississimam esse traditionem, ut quarta & sexta feria ab esu carniū fiat ieiunatio. Videtur autem excoluisse ea consuetudo ieiunandi feria quarta, & postmodum sola carniū abstinencia, sicuti hodie feria sexta & Sabbato; quando facta est, de qua mox latius, generalis Sabbatis ieiunandi constitutio.

87. ieiuniis parasceuen, &c.] Nouè hic Auctor Sabbatum, parasceuen nuncupat, verpote quae sit parasceue Dominica, sicuti olim feria sexta apud Iudaeos fuit parasceue ante Sabbatum. Quam admodò appellationem feriae sexta adtribuit Auctor etiam supra, lib. 4. aduers. Marc. cap. 12. & B. Ignatius, Clemens Alexandr. Euseb. Hieron. & August. locis num. praeced. citatis. Atque rectè dicatam dicit ieiunij (salubris nempe, quae pro voluntate cuiusque seruatur) parasceue seu Sabbatum, sicuti subiungit. Quia de Ieiunio Sabbati pariam fuisse observationem, constat ex B. Hieron. Epist. 28. ad Lucianum, & B. August. Epist. quadam ad B. Hieron. & Epist. 118. ad Casulanum. Ex quibus constat Roma & in multis vicinis ac remotioribus Ecclesiis etiam Sabbato ieiunatum fuisse; in Ecclesiis verò Orientis non item, immò neque Mediolani, neque in Africa, saltem ex precepto Ecclesiae, nisi semel in anno pridie Paschae. Id est enim quod addit Auctor: quamquam vos etiam Sabbatum, si quando continuatis, numquam nisi in Pascha ieiunandum, &c. Hinc illud B. Ambrosii apud B. August. Quando hic sum, non ieiunio Sabbato; quando Rome sum, ieiunio; & non absimiliter B. Hieron. Vnaqueque prouincia abundet in suo sensu, & praecipua maiorum leges Apostolicas interpretetur. Atque non multo post B. Innocent. Epist. ad Decentium cap. 4. praecipit ieiunij Sabbatum, dicens: Si feria sexta (videtur itaque tunc non amplius obseruata feria quarta) propter Passionem Domini ieiunamus, Sabbatum praetermitti non debere, eo quod biduo illo Apostoli in mare fuerint, & occulati propter metum Iudaeorum. Quare & Amalarus lib. 4. de Eccles. offic. cap. 37. dicit, ex ordine Romanos diem Sabbati haberi in obseruatione; ut B. Isidorus lib. 2. de diuin. offic. cap. 42. ac Hrabanus noster lib. 2. de Institut. cler. cap. 23. inter legitima ieiunia computant (Innocentium citantes) ea quae sunt feria sexta & Sabbati. Ex quo tempore in hunc usque diem, saltem Occidentalis

Ecclesia, carniū abstinentiam quia diebus Sabbati obseruat. 88. nobis certe omnis dies etiam vulgata consecratione celebratur, &c.] Videtur hic adludere ad eorum consuetudinem (maximè Graecorum) qui diebus ieiuniorum sacra, saltem mane, non celebrabant; eo quod dicerent: stationem (sine ieiunium) solum accepto corpore Christi; contra quos agit supra Tom. 2. lib. de Orat. cap. ult. Atque adeo eiusdem lib. num. 1. citauimus hunc locum, ad confirmationem consecrationis corporis Domini in Missae sacrificio.

CAP. XV.

89. Reprobat etiam illos, &c.] Caput hoc in scriptis: De aliis Apostoli & Isaac locis, & imprimis de verbis illius 1. Tim. 4. Quae ipsi penè Auctoris verbis sic interpretatur B. Hieron. lib. 2. adu. Iovin. Reprobabat quidem Apostolus eos qui iubebant (sic etiam hic castigamus pro: iubebant) cibis abstinere, &c. sed Marcionem designat & Taianum & ceteros haereticos, qui abstinentiam indicunt perpetuam, ad destruenda & continentenda & abominanda opera creatoris. Nos autem & creaturam omnem laudamus Dei, & abstinentiam luxuria, Ieiunia praescribimus saturitati. Nec aliter eum locum interpretantur Patres B. Chrysost. alique Graeci, & Ambrosius in Comm. & B. August. lib. 3. aduers. Faustum, ac Epiphanius, her. 66. nempe de isdem Marcionitis, Encratitis, sive Manichaeis, qui eandem haesim profitebantur. Porro de Marcionis dicta haesi, alicubi supra tractauimus; de Tatiano Encratarum principe, qui & inuptias & cibos damnauerunt tamquam mala. Vide Irenaeum & alios Auctores supra à nobis citatos, ad sepe dictum lib. de Praescript. aduers. haeret. cap. 52. her. 20. num. 326. Quomodo autem intelligat: Iouem hodiernum de Pythagora haereticum, consulat Auctores historicos diligens Lector. Pythagoram certe prohibuisse animalium esum, supra patet lib. de Anima, non uno loco.

90. duas in anno hebdomadas Xerophagiarum, &c.] Quum ad hunc locum haud dubie adludat B. Hieron. Epist. 54. ad Marcel. ad Montanum, ubi tres Quadragesimas illi adscribit; ego malui se legere: tres, pro: duas, nisi Epiphanius (quantum memini) duarum dumtaxat Quadragesimarum Montani mentionem faceret, maxime quum B. Hieronymus sic scripsisse, testetur iam olim B. Amalarus lib. 4. de Eccles. offic. cap. 37. Et verò hebdomadas videtur accipere, non pro septem diebus, sed pro septem hebdomadibus; verpote quum paulò ante B. Thelephorus Papa statuisset, per clericos omnes (erat autem Presbyter Tertullianus) septem hebdomadas plenas ante Pascha à carne ieiunari. Vbi quum ille subiicit: quia sicut discreta debent esse vita clericorum & laicorum conuersatione; ita & in ieiunio debet fieri discretio; satis indicat, non primum se Quadragesimam ieiunij (sicuti calumniatur quidam) instituisse. Serrè proter Constit. Apost. Clementis, de illa sic B. Ignatius Epist. ad Philip. Quadragesimam verò nolite pro nihilo habere; imitationem enim continet Dominicae conuersationis, Vbi adludit ad 40. dies ieiunij Christi Domini; cuius etiam exempla antea in Moysè & Helia notiora sunt, quam ut pluribus sit opus. Vnde verisimè dicto loco B. Hieron. Nos (inquit) unam Quadragesimam, secundum Traditionem Apostolorum toto anno, tempore nobis congruo, ieiunamus; illi (Moranista nempe tres in anno faciunt Quadragesimas, quasi tres passi sint saluatores. Item B. Epiphanius in Synemmo de fidei A. G. veritate, agens de ipsorum institutis: Tessaradecasten etiam (inquit) ante

septem hebdomadas (sic enim haud dubie legendum, pro diebus) sancti Pasche simili modo observare solet Ecclesia, in ieiuniis perseverans; non omnino autem in Dominicis, ne in ipsa quodam Tesseradeeste. Valeant itaque, qui Quadragesimale ieiunium nituntur conuellere; quum etiam BB. Ambrosius, August. & Chrysost. alicubi, non modo ad Apostolorum, sed Christi institutionem referant. Atqui, quod hebdomadas Xerophagiarum, nuncupet Auctor, hinc est; quod carnibus (immo & vino olim) abstineamus in Quadragesima.

91. exceptis scilicet Sabbatis & Dominicis, &c.] Quod de consuetudine adhuc in Africa usitata, qua Sabbatis etiam in Quadragesima non erat indictum seu statutum ieiunium, praeterquam Romae; verum postea non modo per Innocentium Papam Epist. supra citata p. 37. sed praecipuum est ieiunium Sabbati: etiam in Concilio Agathensi cap. 12. sicuti citatur cap. Placuit, de Consecr. dist. 3.

92. Atquin ad Romanos scribens, &c.] Hunc Apostoli locum Rom. 14. iisdem penè verbis paulo clarius interpretatur B. Hieron. lib. 2. aduers. Iovin. Quod si loquitur ad Romanos: Is qui manducat, non manducantem non inducet pro quo Auctor: ne nullificet (sic enim legitur stylo Tertulliano, ex Angl. cod. pro: vilificet) non inter ieiunia & saturitatem aequalia merita dispensat; sed contra eos loquitur, qui in Christum credentes adhuc Iudaei Tabant, &c. Ex quo etiam confirmatur nostra lectio ex eodem cod. MS. olera vescitur, pro: olera. Atqui profusus inuerso ordine, citantur hic verba Apostoli, Castigamus vero ex coniectura Dn. Harrisij, & nostra praecedenti: veteret controuersiam, pro: vitet.

93. Et si claues macelli tibi tradidit, &c.] Etiam istud sic expressit B. Hieron. Nec mirum si omne quod in macello venditur, Apostolus emi iubet & comedit; quum, idololatrii adhuc in templis idolorum idololatria uscentibus, pro summa abstinentia fuerit, cibis tantum abstinere Gentilium. Valere vero etiam respondet Auctor ad alias scripturas, Rom. 14. & 1. Cor. 10. Atqui ex coniectura rursus Harrisij emendauimus: abundabimus, pro: abundauimus, quod sic Graecè sit & Latine.

94. Dominum quoque quam indignè, &c.] Haud aliter B. Hieron. Illud autem quod proponere aduersarius ausus est: Dominum voratorem & potatorem vini à Pharisaeis appellatum, existimo quod nobiscum faciat. Ille est Dominus, ut arbitraris, vorator, qui quadraginta diebus Christianorum ieiunium sanctificauit; Qui beatos appellat esurientes & fictientes; Qui escam habere se dicit, non quam discipuli suspicabantur, sed qua in perpetuum non periret, &c. Castigamus autem ex Angl. MS. cod. ieiunaret, pro: ieiunauit, quia sequitur: pronuntiari. De Ataliciis autem diuitiis &c. in prouerbum abierunt, vide nostra Prolegomena.

95. Sic & Isaias non negauit, &c.] Similiter B. Hieron. Poxò si per Isaiam loquitur Deus, quod non tale ieiunium elegerit, dicens: In diebus ieiuniorum vestrorum inueniuntur voluntates vestrae (unde & hic sic lego, pro: voluptates, Graecè ἐλθητα ; maxime quum sic etiam legat B. Cyprian. lib. 3. Testim. cap. 1.) & subiectos percussit (pro quo hic: succutitis) &c. non tale ieiunium elegerit, dicit Dominus; quale elegerit, docet: Erange esurienti, &c. Non igitur ieiunium reprobauit, sed quale vellet, ostendit.

96. Nam etiam mauals opera iustitia, &c.] Titulum huic capiti dedimus: Quod Deo gula incontinentia displiceat, atque adeo ieiunia placeant. In quo etiam iisdem scripturis citatis, Auctorem imitatur B. Hieron. praeter illas ad quas hic addidit initio p. 50. de anima conflictata, & [sai. 28. ubi increpatur ebrietas, & populus & sacerdos & Propheta; item illi 1. Reg. 4. de Heli & filiis; & exemplum diuitis ac pauperis, Luc. 16.

97. Manent adhuc, &c.] Quum B. Hieron. iisdem penè verbis dicat, apud sepulcra cōcupiscentiae craftus populus ottygometram scribitur ad choleram usque eructasse, videtur mihi debere legi quod Auctorem eructando, pro: eruditando; sed notus quid nuntiare, quod adhuc magis distaret lectio Cognati: condinando.

98. Sed ab alio mox sene mentito Prophetiam, &c.] Hanc historiam 3. Reg. 13. sed paucioribus verbis adlegat B. Hieron. ubi tamen non additur nomen hominis Dei, quod hic peculiariter habet Auctor: Sames, sicuti neque in Bibliorum Editione aliqua, Mablem anti legere: post altare diffusum, cum Harrisij, quum: diffusum; sed nihil mutauimus, eo quod legatur apud xxx. non solum scissum altare, sed etiam effusa pinguedo de altari. Satisfactionem vero accipit Auctor pro munere quod offerebat Rex. Atqui legit quidem MS. cod. Angl. mentito Prophetiam, sed malimus: Prophetiam, Erat enim Prophetes, sed mensus est Prophetiam, quum dixit Angelum sibi locutum; praenunciat etiam retinuit paulo ante: eius regis, pro: ex quo illi: eiusdem.

99. & Episcopis etiam spiritualibus, &c.] Videtur eo tunc excreuisse haeresi Montani, ut etiam Episcopos infecti fuerint; quos adeo spirituales vocans, appuit Psychicus, sed de hoc in vita Auctoris latius.

100. Sancite ieiunium, & praedicate curacionem, &c.] Sancite, vocem Tertullianicam eiusdem significationis legitur ex MS. Angl. cod. pro: Sapientificate, maxime quum sequatur: lancituros ieiunium, Item: & praedicate curacionem, pro: orationem, quum quod illud legatur iuxta xxx. ioh. 1. & 2. apud B. Cyprian. lib. 2. Testim. cap. 19. ac B. Hieron. tum quod hic sequatur: & praedicatorum officia curantia Deum, Quod quidem sic expressit B. Hieron. ut monstraretur satisfactum ieiunium curacioni proficere peccatorum, nec aliter in comment. eius loci. Verum aliam fuisse Auctoris mentem; nempe ut curacionem accipiat hic, non pro remediatione, sed pro cultu Dei, atque adeo curantia Deum, pro: colesntia; patet ex eo quod sequitur: Vnde & qui in idolis comendis, & in hac re ornandis, & ad singulas horas salutandis adulantur, curacionem facere dicuntur. Non quidem quod curacionis vocem Latinis ea significatione usitatum inuenire liceret, sed quod vox Graeca illi à xxx. usurpata; segete Plasoni in Eutyphrone, pro cultu Dei summa significati ante me adnotauit in hunc Prophetam locum Leo de Castro, qui eandem adeo de cultu Dei Christi interpretatur; adnotans, pro hac interpretatione etiam facere vocem Hebraeam Halerech, quae tam regnum Dei significat, atque illuminatam. Quo fit, ut retinuerim: hic: curantia Deum, quod alioqui absurdum prima facie videbatur.

101. quum stupet caelum & aret annus, &c.] Alicubi supra similem phrasin reperire est apud Auctorem, sicuti etiam de nudipetalibus & purpatis, & falcibus aliquid supra adnotauimus; praecem vero indigitare

TERTULLIANUS
Cum Annotationibus
PAMELI
A. N.
16

digitare dixit eadem phrasi qua Macrobius, Virgines Vestales Apollinem indigitare: Apollo medicæ, Apollo pæan, ac si dicas, digito ostendere, vel indicitare; unde et Indigitamenta, libri Pontificales, qui Deorum nomina et festa continebant. De aliis aliarum coloniarum ceremoniis, videat diligenter Lector Auctores qui de Deis gentium scripserunt.

102. Niniuiticum credo iustitium, &c. [MS. Anglic. codex: Niniuiticum iustitiam, sed illud magis placet, eo quod comparet Niniuiticum iustitium, id est refutationem ab omni cibi et potus genere, cum ethnicis, qui, uti dixit: annuo ritu faccis velantur, & cinere conspargantur.

103. Iudaicum certè ieiunium ubique celebratur, &c. [Hinc confirmatur quod dixit supra Tom. 1. Apolog. cap. 21. de Iudeis: dispersi, palabundi, & cæli ac solis iei extortres; vagantur per orbem. Adhuc vero et B. Hieron. ad illud: stellæ auctoritatem demorantis suspirant, quum dixit: Petrus Apostolus, non expectans stellam more Iudæo.

104. Casto Iſidis & Cybeles eas adæquas, &c. [Sic rectè primus hunc locum restituit Gelenius, pro: Sacco Iſidis, sine: sacro, sicuti rectius in quibusdam codicibus legatur, maxime quum respondeat hic Auctor ad illud e. 2. supra: quales castimonie Apim, Iſidem, & magnâ matrem certorum eduliorum exceptione purificant, ut potè quum Cybelem matrem Deum, nuncupatam nemo ignoret. Verum quid Castum significet, varij varia coniecerunt. Dn. Ludovicus Carro. l. C. ex verbis Festi, de Casto Cereis, hanc lectionem confirmavit, et post eum Iacobus Reuardus Brugensis Castum interpretatur pro re casta, nec aliter Guiliel. Canterus, vtrumque citans Nou. Lect. lib. 2. cap. 11. Verum ipsam vocis significationem videtur nobis propius adesse Iosepho Scauiger, Comest. in Varionem de ling. Latina ad pag. 87. ubi probat Castum Veteres Rurum dixisse; tum ex Festi verbis iam citatis, tum ex Nonio, qui Varionis illud adfert Rer. hum. libro 1. Nostro ritu faciunda civilius, quam Græco castu; et historico quodam in Collect. Suida, apud quem est eadem significatio: ἄσπετος; ex Varone rursus citans illud: religiones et castus id possunt, ut ex periculo eripiant nos; non aliter atque Græcè ἀσπεταί, expiationem

vocamus, et ἀσπεταί, expiare sine pure facere. Quare etiam apud B. Hier. (vel nondum visi, Nouis lectionibus Canteri) constat ex hoc loco quem imitatur, legi debere; et in obiectione Iosimiani: De horum plurimum abstinentia, quasi non & superstitio gentium Castum matris Deum obseruet et Iſidis, et in responsione ad illum: Quomodo autem Virginitati veræ, non præiudicat imitatio virginum diabolizata nec veris Ieiuniis, Castorum Iſidis & Cybeles, et quorundam ciborum in æternum abstinentia; maxime quum apud illos panis sagina carniū compensatur, Idque præ eò quod legebatur: Cofsum, et: Coforum, corruptiss. sicuti iam olim aduertat Calius Rhodiginus, sicut nec ipse mentem horum Auctorum satis adsecutus. Nos hic aliud nõ adicimus, quam ex verbis illis 2. cap. Auctoris iam citati, confirmari hanc castorum ex Græco interpretationem, quod castimonias vocat, et que tales qua purificant (id est expient) nõ quidem aqua, sed certorum ieiuniorum exceptione. Atqui malum legere cum Gagnæo: et ructus prophetia vctus est, quam cum Gelenio: et ructus prophetia. Vctus es.

CAP. XVII.

105. Vera si velimus dicere, &c. [Inscriptionem huic capiti fecimus: Contra illos qui ieiunia contemnant. Retinemus autem: Vera si velimus dicere, cum Gelenio, antea deerat: Vera.

106. semper agnosco sapere Esau venatorem, &c. [Adhuc ad id quod scribitur Gen. 25. de primibus veditis Iacob ab Esau venatore, ubi eleganter dixit Auctor, lenticulam defrutu inrufatâ, ac si dicat, pulmentum illud defrutu, id est vino cocto ad medietatem, coque rubro inrufatum, id est, rufum sine rubeum factum. De agape, quam hic in malam partem accipit, diximus supra Apolog. ca. 39. Pollucibilior verò, id est, lautior; ea significatione qua pollucibilis cera vocatur à Macrobio, Legimus autem: mox: disciplinas nostras, pro: vctras, ex cod. Angl. MS.

107. Saginentur pugiles, &c. [De hoc vide Adnotat. nostras in B. Cyr. Epist. 2. nu. 25. Castigamus autem: Ceterum saginator Christianus, pro: iaginator, ex Angl. MS. cod.

ARGVMENTVM LIBRI DE PVDICITIA,

PER IACOBVM PAMELIVM.

- P**VDICITIAE amore Tertullianus in heresi lapsus, libro hoc errorem Mōtani prosecutus de non recipiendis penitentibus, saltem mæchis et fornicatoribus; laude Pudicitie præmissa, id ipsum huius libri argumentū paucis indicat; (falsus se retrò, nempe quum librum de Penitentia scriberet, alterius fuisse sententia) maxime quum culmen criminum teneant mæchia et fornicatio.
- Atque imprimis, scripturis scripturas opponens; inde colligere nititur, delicta quaedam esse remissibilia, alia irremissibilia.
- Non tamen propterea negligendam prorsus delictorum quorundam penitentiam.
- Iam verò postquam docuit, mæchie et fornicationis nomine se comprehendere omnia libidinum delicta.
- Mæchiam idololatriæ et homicidio comparari, ex scripturis ostendit.

I.
II.
III.
IIII.
V.

HHH ij

- VI. *Etsi verò in veteri Testamento exstent exempla venia pro mæchis, inueniri etiam iudicij; & aliam esse noui Testamenti rationem.*
- VII. *Deinceps late disputat de parabola ouis & dragone perditæ.*
- VIII. IX. *Item de duorum filiorum parabola.*
- X. *Penitentiam enim etiam ethnicis compete.*
- XI. *Exinde & facta Domini peccatoribus edita describit.*
- XII. *Certè ab Apostolis cum idololatria & homicidio fornicationem interdici.*
- XIII. XIII. *Porro & veniam fornicatori Corinthio ab Apostolo concessam examinat.*
- XV. XVI. *Adferens tam secundæ quàm prioris ad Corinthios Epistolæ locos aduersus fornicatores.*
- XVII. *Item & similes aliarum Apostolorum Pauli Epistolarum sententias.*
- XVIII. *Etiam tales, tum illius, tum veteris Testamenti, quæ communionem Ecclesiasticam mæchis adimunt.*
- XIX. *Similes quoque locos, ex Ioannis Apostoli & Apocalypsi, & Epistola.*
- XX. *Ex Epistola deinde ad Hebræos olim (sententia ipsius) Barnabæ titulo, & Leuitico, quasdam scripturas adfert, quamquam frustra pro suo instituto.*
- XXI. *Atqui, non negans Apostolis competisse potestatem remittendi peccata, & proinde etiam Ecclesiæ, id suæ Ecclesiæ spirituali frustra adrogat.*
- XXII. *Denique agit contra veniam criminum & pacem, quam Martyres quidam mæchis donabant, negatoribus negabant.*

Ceterum præterquam quòd Librum hunc etiam contra Ecclesiam scriptum adferunt B. Hieronymus & Nicephorus locis supra non semel citatis, certè eodem titulo eundem citat ille, & argumentum libri his verbis indicat Epist. 146. ad Damasum de duobus filiis: Vehementer (inquit) admiror TERTULLIANVM in eo libro, quem DE PVDICITIA ADVERSVS POENITENTIAM scripsit, & sententiam veterem noua opinione dissoluit, hoc voluisse sentire, &c. & paulopost: Ille autem qui iuxta insanas & blasphemias sceleratas suas id dogmatis defendebat, quo Christianos nollet accipere penitentes, frustra argumentatus est. Eodem pertinet quod habet B. Pacianus Barcelonensis Episcopus Tract. aduers. Nouat. quum dicit: TERTULLIANVS post heresin vester est, nam multa inde sumpsistis. Ipsum Epistola sua, & ea ipsa quam Catholicus edidit, audies confitentem, posse Ecclesiam peccata dimittere. Atque hoc ipsum est, quòd Auctor huius libri cap. 1. sub medium dicit: Erit igitur & hic aduersus Pnychicos titulus, aduersus mæchæ quoque sententiæ retro penes illos societatem. Vbi quum librum supra editum Tom. 2. DE POENITENTIA haud dubiè tres hi respiciant, constat germanum esse vtrumque Tertulliani scetum, sicuti etià ex eo quòd vtrumque imitetur B. Cyprianus Epist. 52. ad Anton. ac l. de Laps. De bono Pudicitia, & ad Nouatianum. Legerunt eundem etiam Sim. MS. Trithemius & Politianus. Edidit in lucem primus Gagneus, deinde ex Britannico codice emendauit Gelenius. Nos nunc denique recognitum ad MS. Anglicum Dn. Ioannis Clemētis exemplar, & ex coniecturis quibusdā Dominorum Latinij & Harrisij; nouis Argumento ac Adnotationibus; quibus inter cetera ex B. Paciano multas rationes, quæ contra penitentiam adfert, dissoluimus; adornauimus.

TERTULLIANVS
Cum Adnotationibus
PAMELI,
A. N.
16.

A Q. SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI CARTHAGINENSIS PRESBYTERI, DE PUDICITIA LIBER.

CAP. I.

PUDICITIA est flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, præiudicium omnis bonæ metis; quamquam rara, nec facile perfecta, vixque perpetua; tamen aliquatenus in sæculo morabitur, si natura præstruxerit, si disciplina persuaserit, si censura compresserit. Siquidem omne animi bonum, aut nascitur, aut eruditur, aut cogitur. Sed ut mala magis vincunt, quod vltimorum temporum ratio est; bona iam nec nasci licet, ita corrupta sunt semina; nec erudiri, ita deserta sunt studia; nec cogi, ita exarmata sunt iura. Denique de qua incipimus, eousque iam exoleuit, ut non eius ratio, sed moderatio libidinum. Pudicitia credatur, itque satis castus habeatur, qui non nimis castus fuerit. Sed viderit sæculi pudicitia cum sæculo ipso, cum suo ingenio si nascebatur, cum suo studio si erudiebatur, cum suo seruitio si cogebatur; nisi quod infelicius etiam si sterisset ut infructuosa, quæ non apud Deum egisset. ⁴ Malo nullum bonum, quam vanum. Quid prodest esse, quod esse non prodest: nostrorum bonorum status iam mergitur, Christianæ pudicitia ratio concutitur, quæ omnia de cælo trahit, & naturam per lauacrum regenerationis, & disciplinam per instrumentum prædicationis, & censuram per iudicia ex utroque Testamento, & coacta constantius ex metu & voto æterni ignis & regni. Aduersus hæc nonne dissimulare potuissim? Audio etiam edictum esse propositum, & quidem peremptorium; ⁵ Pontifex scilicet Maximus, Episcopus Episcoporum dicit: ⁶ Ego & mœchiæ & fornicationis delicta pœnitentia sanctis dimitto. O edictum cui adscribi non poterit bonum factum. Et ubi proponetur liberalitas ista? Ibidem opinor in ipsis libidinum ianuis, sub ipsis libidinum titulis. Illic eiusmodi pœnitentia promulgata est, ubi delinquentia ipsa versabitur. Illic legenda est venia, quod cum spe eius intrabitur. Sed hoc in Ecclesia legitur, & in Ecclesia pronuntiatur, & virgo est. Absit absit a sponsa Christi tale præconiū. Illa quæ vera est, quæ pudica, quæ sancta, carui, quia carebit etiam aurium macula. Non habet quibus hoc repromittere. Et si habuerit, non repromittere: quoniam & terrenum Dei templum citius ipelica latronum appellari potuit ad Dominum, quam mœchorum & fornicatorum. ⁸ Erit igitur & hic **D**VERSUS **P**SYCHICOS titulus, ⁹ aduersus meæ quoque sententiæ retrò penes illos societatem, quo magis hoc mihi in notam leuitatis obiecerit. Nunquam societatis repudium delicti præiudicium est, quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. At enim me non magis dedecorabit inutilis leuitas, quam orharit nocens. Non suffundor errore quo caruisse delector, quia meliorem me & pudiciorem recognosco. Nemo proficiens erubescit. ¹⁰ Habet & in Christo scientia ætates suas, per quas deuolutus est & Apostolus. ¹¹ Quum paruulus, inquit, essem, tanquam paruulus loquebar, tanquam paruulus sapiebam. At ubi vir sum factus, ea quæ paruuli fuerant euacuaui. Adeo devertit a sententiis pristinis, nec idcirco deliquit, quod æmulator factus est non paternarum traditionum, sed Christianarum; optans etiam ut præciderentur, qui circumcisionem detinendam suadebant. Atque utinam & isti, qui meram & veram integritatem carnis obruncant, amputantes non summam superficiem, sed intimam effigiem pudoris ipsius, quum mœchis & fornicatoribus veniam pollicentur aduersus principalem Christiani nominis disciplinam, quam ipsum quoque seculum vsque adeo testatur, ut si quando eam in scæminis nostris inquinamentis potius carnis quam tormentis puniri contendat, id volens eripere quod vitæ anteponunt. Sed iam hæc gloria extinguitur, ¹² & quidem per eos, quos tanto constantius oportuerat eiusmodi maculis nullam subscribere veniam, quando propterea quotiens volunt nubant, ne mœchiæ & fornicationi succidere cogantur: quoniam melius est nubere quam vri. ¹³ Mirum propter continentiam incontinentia necessaria est, incendium ignibus extinguetur. Cur ergo & crimina postmodum indulgent pœnitentiæ nomine, quorum remedia præstitunt multinubentia iure? Nam & remedia vacabunt cum crimina indulgentur, & crimina manebunt si remedia vacabunt. Itaque utrobique de sollicitudine & negligentia iudunt, præcauendo vanissimè quibus parcitur: & parcendo ineptissimè quibus præcauetur: cum

HHH iij

aut præcauendum non sit, ubi parcitur: aut parcendum non sit, ubi præcauetur. Præcauent enim quasi nolint admitti tale quid; ¹² indulgent autem, quasi velint admitti: quando si admitti nolint, nõ debeant indulgere: si indulgere velint, non debeant præcauere. ¹³ Nec enim mœchia & fornicatio de modicis & de modis delictis deputabuntur, vt vtrunque comperat, & sollicitudo quæ præcauet, & securitas quæ indulget. Sed cum ea sint quæ culmen criminum teneant, non capiunt & indulgeri quasi modica, & præcaueri quasi maxima. Nobis autem maxima aut summa sic quoque præcauentur, dum nec secundas quidem post fidem nuptias permittitur nosse, ¹⁴ nuptialibus & dotalibus si fortè tabulis à mœchia & fornicationis opere diuersas. Sed idè durissimè nos infamantes Paracletum disciplinæ enormitate digamos foris sistimus, eundem limitem liminis mœchis quoque & fornicatoribus figimus, ieiunas pacis lachrymas profusus, nec amplius ab Ecclesia

CAP. II.

^a Matt. 19.

^b Ioh. 2.

^c Osee 6.

^d Ezech. 33.

^e 1. Tim. 4.

^f Luc. 6.

^g Eph. 4.

^h Matth. 7.

ⁱ Rom. 14.

^k Matth. 7.

^l Psal. 7.

^m Deut. 32.

ⁿ Isa. 45.

^o Osee 6.

^p Hier. 14.

^q Ibid. 11.

^r Osee 6.

^s Hier. 7.

^t Exod. 20.

^u Gal. 6.

^v Psal. 42.

^w Psal. 96.

^x Matth. 10.

^y Matth. 7.

^z 1. Cor. 5.

^{aa} 1. Cor. 6.

^{ab} 1. Cor. 5.

^{ac} Matth. 6.

^{ad} 1. Reg. 2.

^{ae} Matth. 6.

^{af} 1. Ioan. 5.

^{ag} Matth. 6.

^{ah} Matth. 6.

^{ai} Matth. 6.

^{aj} Matth. 6.

^{ak} Matth. 6.

^{al} Matth. 6.

^{am} Matth. 6.

^{an} Matth. 6.

^{ao} Matth. 6.

^{ap} Matth. 6.

^{aq} Matth. 6.

^{ar} Matth. 6.

^{as} Matth. 6.

^{at} Matth. 6.

^{au} Matth. 6.

^{av} Matth. 6.

^{aw} Matth. 6.

^{ax} Matth. 6.

^{ay} Matth. 6.

^{az} Matth. 6.

^{ba} Matth. 6.

^{bb} Matth. 6.

^{bc} Matth. 6.

^{bd} Matth. 6.

^{be} Matth. 6.

^{bf} Matth. 6.

^{bg} Matth. 6.

^{bh} Matth. 6.

^{bi} Matth. 6.

^{bj} Matth. 6.

^{bk} Matth. 6.

^{bl} Matth. 6.

^{bm} Matth. 6.

^{bn} Matth. 6.

^{bo} Matth. 6.

^{bp} Matth. 6.

^{bq} Matth. 6.

^{br} Matth. 6.

^{bs} Matth. 6.

^{bt} Matth. 6.

^{bu} Matth. 6.

^{bv} Matth. 6.

^{bw} Matth. 6.

^{bx} Matth. 6.

^{by} Matth. 6.

^{bz} Matth. 6.

quàm publicationem dedecoris relaturis. [¹⁵ Ceterum Deus, inquit, ^a bonus & optimus; & ^b misericors & miserator & misericordie plurimus; ^c quã omni sacrificio antepōnit; ^d non tantũ ducens peccatoris mortem, quàm poenitentiam; ^e saluificator omnium hominum & maximè fidelium. Itaque & filios ^f Dei misericordes & pacificos esse oportebit; ^g donantes ^h iniuriam sicut & Christus donauit nobis; non ⁱ iudicantes, ne iudicemur. Domino ^k enim suo stat quis vel cadit, tu quis es, vt seruum iudices alienum? Dimitte, ^l & dimittetur tibi. Talia & tanta parsilia eorum, quibus & Deo adulantur & sibi lenocinantur, effeminantia magis quàm vigorantia disciplinam, quantis & nos & contrariis postulat, repercutere, quæ & Dei seueritatẽ intentent, & nostram constantiã prouocent. Quia Etsi bonus natura Deus; ^m tamen & iustus. Ex causa enim; sicut ⁿ sanare nouit, ita & cadere; faciens ^o pacem, sed & condens mala; ^p poenitentiam malens; ^q sed ^r & Hieremias mandans, non pro populo peccatore deprecatur. Quoniam si ieiunauerint, inquit, non exaudiam obsecrationem eorum. Et rursus: Et ^s tu ne adoraueris pro populo, & ne postularis pro his in prece & oratione, quoniam nõ exaudiam in tempore quo inuocauerint me, in tempore afflictionis suæ. Et adhuc supra; idem ^t misericordie prælator quàm sacrificij: Et ^u tu ne adoraueris pro populo isto, & ne postularis misericordiam consequi eos. Et ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam vtique misericordiam postulantes, vtique ex poenitentia flentes & ieiunantes, & afflictionem suam offerentes Deo. Deus enim zelotes; ^v & qui naso non deridetur, adulantium scilicet bonitati eius. Et quilibet patiens, tamen per Eliam comminetur patientiæ finem: ^w Tacui, nunquid & semper tacebo & sustinebo? Qui eui velut parturiens, exurgam, & arescere faciam. ^x Ignis enim procedet ante faciem ipsius, & exuret inimicos eius; non solum corpus, verum & animas occidens in gehennam. Ceterum iudicantibus quomodo Dominus comminetur, ipse demonstrat. Quo enim iudicio iudicaueritis, ^y iudicabitur de vobis. Ita non prohibuit iudicare, sed docuit. vnde & Apostolus iudicat, & quidem in causa fornicationis, dedendum eiusmodi hominem satanæ in interitum carnis; increpans etiam quod fratres non apud sanctos iudicarentur. A diuiciens enim inquit: Vt quid mihi eos qui foris sunt iudicare? Dimittis autem vt dimittatur tibi à Deo, ^z delicta mundantur quæ quis in fratrem non Deum admiserit. Debitoribus denique dimissuros nos in oratione profitemur, sed non decet vltra de auctoritate scripturarum eiusmodi funem contentiosum, alterno ductu in diuersa distendere, vt hæc restringere frenos disciplina, illa laxare videatur, quasi incertæ poenitentia subsidium, illa prosternere per lenitatem, hæc negare per austeritatem. Porro & auctoritas scripturæ in suis terminis stabit sine alterutra oppositione, & poenitentia subsidium suis conditionibus determinatur sine passiva concessione, & ipsa prius causæ eius distinguuntur sine confusa propositione. Causas poenitentia delicta condicimus. Hæc diuidimus in duos exitus. Alia erunt remissibilia, alia irremissibilia. Secundum quod nemini dubium est alia castigationem mereri, alia damnationem. Omne delictum autem venia expungit, aut poena: venia, ex castigatione: poena, ex damnatione. de ista differentia iam & quædam præmissimus altercationes scripturarum, hinc retinentium, hinc dimittentium delicta. Sed & Ioannes docebit: ^{aa} Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulat & dabitur vita ei: quia non ad mortem delinquit, hoc erit remissibile. Est delictum ad mortem: non pro illo dico vt quis postulet, hoc erit irremissibile. Ita vbi est postulationis, illic etiam remissionis. Vbi nec postulationis, ibi æquè nec remissionis. Secundum hanc differentiam delictorum poenitentia quoque eõditio discriminatur. Alia erit, quæ venia consequi possit, in delicto scilicet remissibili. Alia, quæ con-

TERTULLIANUS
Cum Annotationibus
PAMELI
A. V.
16

A consequi nullo modo possit, in delicto scilicet irremissibili. Et superest specialiter de mœchiam & fornicationis statu examinare, in quam delictorum partē debeant redigi. [24 Sed CAP. III. prius decidam intercedentem ex diverso responsionem ad eam pœnitentiæ speciem, quam cum maximè definimus veniæ carere. Si enim, inquit, aliqua pœnitentiæ caret veniæ, iam nec in totum agenda tibi est. Nihil enim agendum est frustra. Porro frustra agatur pœnitentiæ, si caret veniæ. Omnis autem pœnitentiæ agenda est: Ergo omnis veniæ consequatur, ne frustra agatur; quia non erit agenda si frustra agatur. Porro frustra agitur, si veniæ carebit. Merito ita opponunt, quoniam huius quoque pœnitentiæ fructum, id est veniæ, in sua potestate usurpauerunt. Quantum enim ad illos, à quibus pacem humanam consequitur: quantum autem ad nos ²⁵ qui solum Dominum meminimus delicta Mar. 7. concedere, & vtique mortalia, non frustra agatur. Ad Dominum enim remissa, & illi einde prostrata, hoc ipso magis operabitur veniæ, ²⁶ quod eam à solo Deo exorat, quod delicto suo humanam pacem sufficere non credit, quod Ecclesiæ mauult erubescere quam communicare. Adstitit enim pro foribus eius, & de notæ suæ exemplo ceteros admonet: & lachrymas fratrum sibi quoque aduocat, & redit plūsque negotiata, compassionem scilicet quam communicationem. Et si pacem hic non metit, apud Dominum seminat. Nec amittit, sed preparat fructum: Non vacabit ab emolumento, si non vacauerit ab officio. Ita nec pœnitentiæ huiusmodi vana, nec disciplina eiusmodi dura est. Deum ambæ honorant, illa nihil sibi blandiendo facilius impetrabit, ista nihil sibi adsumendo plenius adiuuabit. [27 Possumus igitur demandata pœnitentiæ distinctione ad ipsorum iam delictorum CAP. IIII. regredi censum, an ea sint quæ veniæ ab omnibus consequi possint. In primis quod mœchiam & fornicationem nominamus, vsus expostulat. Habet & fides quortundam nominum familiaritatem, ita in omni opusculo vsus custodimus. ²⁸ Ceterum & si adulteriū & si stuprum dixerō, vnum erit contaminatæ carnis elogium. Nec enim interest nuptiam alienam, an viduam quis incurset, dum non suam feminam. Sicut nec locis refert, in cubiculis, an in turribus pudicitia trucidetur: Omne homicidium extra sylum latrocinium est. Ita & vbicumque, vel in quâcunque semetipsum adulterat & stuprat, qui aliter quam nuptiis vitur. ²⁹ Ideo penes nos occultæ quoque coniunctiones, id est nō prius apud Ecclesiam professæ iuxta mœchiam & fornicationem iudicari periclitantur. Nec inde confertæ obtentu matrimonij crimen eludant. ³⁰ Reliquas autem libidinum furias impias & in corpora & in sexus vitia iura naturæ, nō modò limine, verum etiam Ecclesiæ tecto submouemus, quia non sunt delicta, sed monstra. [31 Ergo mœchia, quod etiam fornicationis CAP. V. est res, secundum opus criminis quati aestimanda sit sceleris prima lex Dei, præstō est. Siquidem ³² post interdictam alienorum Deorum superstitionem, ipsorumque idolorum Exod. 20. fabricationem: post cōmendatam sabbati venerationē, post imperatam in parentes secundā a Deo religionem: nullum aliud in talibus titulis firmandis monendūque; substruxit præceptum, quàm, Non mœchaberis. Post spiritalem enim castitatem sanctitatemque, corporalis sequebatur integritas. Et hanc itaque muniuit, hostem statim eius prohibendo mœchiam. Quale delictū iam intellege, cuius cohibitionem post idololatriā ordinauit. Nihil secundū longinquat à primo. Nil il tā proximum primo, quàm secundum. Quod fit ex primo, aliud quodammodò primum est. Itaque mœchia ad finis idololatriæ. ³³ Nam & idololatria mœchiæ nomine & fornicationis sæpè populo exprobrata, etiam forte cōiungetur Exod. 34. illi, sicut & serie: etiam damnatione cohærebit illi, sicut & dispositione. ³⁴ Eo amplius, præmittens: Non mœchaberis; adiungit: Non occides. Onerauit itaque mœchiam, quam homicidio antepōnit. In prima vbique fonte sanctissimæ legis, in primis titulis celestis edicti, principalium vtique delictorum proseriptione signatam. De loco nodum, de ordine statum, de confinio meritum cuiusque dignoscas. Est & mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum collocatur. Pompam quandam atque suggestum aspicio mœchiæ, hinc ducatum idololatriæ antecedentis, hinc comitatum homicidij insequentis. Inter duos apices facinorum eminentissimos sine dubio digna confedit, & per medium eorum, quasi vacantem locum pari criminis auctoritate compleuit. Quis eam talibus lateribus inclusam, talibus costis circumfultam, & cohærentium corpore diuelleret, de vicinorum criminum nexu, de propinquorum scelerum complexu, vt solam eam fecernat ad pœnitentiæ fructum? Nonne hinc idololatria, inde homicidium, detinebunt? & si quæ vox fuerit, reclamabunt. Noster hic cuneus est, nostra compago. Ab idololatria metamur, illa distinguente coniungimur, illi de medio emicanti adulamur, concorporauit nos scriptura diui-

na, litteræ ipse glutina nostra sunt, iam nec ipsa sine nobis potest. Ego quidem idololatria sapissimè mœchiæ occasionem subministro. ³⁵ Sciunt luci mei & mei montes, & viarum aquæ, ipsaque in urbibus templa, quantum euerterè pudicitia procuremus. Ego quoque homicidium nonnunquam mœchia elaboro. ³⁶ Vt tragedias omittam, ³⁷ sciunt hodie venenarii, sciunt magi, quòd pellicatus visciscar, quòd rivalitates defendam, quòd custodes, quòd delatores, quòd confcios auferam. Sciunt etiam obstetrices, quòd adulteri conceptus trucidentur. Etiam apud Christianos non est mœchia sine nobis: ibidem sunt idololatria, vbi immundi spiritus res est. Ibidem est & homicidium, vbi homo quem inquinatur, occiditur. Igitur aut nec illis aut etiam nobis pœnitentiæ subsidia conuenient. Aut detinemus eam, aut sequimur. Hac ipsi rei loquuntur. Si res voce deficiunt, adfistit idololatriæ, adfistit homicidia, in medio eorum adfistit & mœchus. Pariter de pœnitentiæ officio sedent in sacco, & cinere inhorrescunt, eodem statu gemiscunt, eisdem precibus ambulant, eisdem genibus exorant, eandem inuocant matrem. Quid agis mollissima & humanissima disciplina? Aut omnibus eis hoc esse debetis: Beati enim pacifici. Aut si non omnibus, nostra esse. ³⁸ Idololatriam quidem & homicidiam semel damnas, mœchum verò de medio excipis: idololatriæ successorem, homicidiam antecessorem, vtriusque collegam. **CAP. VI.** Personæ acceptatio est, miserabiliores pœnitentiæ reliquisti. ³⁹ Planè si ostendas de quibus patrociniis exemplorum, præceptorumque celestium, soli mœchia, & in ea fornicationi quoque ianuam pœnitentiæ expandas. Ad hanciam lineam dimicabit nostra congressio. Præscribam tamen tibi formam necesse est, ne ad vetera manum emittas, ne in terga respicias. Vetera enim transferunt secundum Esaiam, & nouata est iam nouatio secundum Hieremiam, & obliui posteriorum in priora porrigimur secundum Apostolum; & Lex & Propheta vsque ad Ioannem secundum Dominum. Nam & si cum maxime à lege cœpimus demonstrando mœchiam, meritò ab eo statu legis, quem Christus non dissoluit, sed impleuit. Onera enim legis vsque ad Ioannem, non remedia: operum iuga reiecta sunt, non disciplinarum libertas in Christo non fecit innocentia iniuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, iustitiæ, misericordiæ, benevolentia, pudicitia. In qua lege; beatus vir qui meditabatur die ac nocte. De qua idem David rursus: ⁴⁰ Lex Domini inuituperabilis, conuertens animas, iura Domini directæ, oblectantia corda, præceptum Domini longè lucens, inluminans oculos. ⁴¹ Sic & Apostolus: Itaque lex quidem sancta est, & præceptum sanctum & optimum; vti que: Non mœchaberis. Sed & supra: Legem ergo euacuamus per fidem? Absit, sed legem sistimus, scilicet in his que & nunc nouo Testamento interdicta etiam cumulatiorè præcepto prohibentur. Pro; Non mœchaberis, Qui viderit ad concupiscentiam, iam mœchatus est in corde suo: & pro; Non occides. ⁴² Qui dixerit fratri suo Racha, reus erit gehennæ. Quare an salua sit lex non mœchandi, cui accessit, nec concupiscendi. Ceterum si qua vobis exempla in sinu plaudent, non opponentur huic quam defendimus disciplina. Frustrà enim lex supra structa est, origina quoque delictorum, id est concupiscentias & voluntates, non minus quam facta condemnans, si ideo hodie concedetur mœchiæ venia, quia & aliqua concessa est. Cui emolumento hodie pleniorè disciplina coercetur, nisi vt maiore forsitan lenocinio tuo indulgeatur. Dabis ergo & idololatriæ & omni apostatæ veniam, ⁴³ quia & populum ipsum totiens reum istorum, totiens inuenimus retrò restitutum. Communicabis & homicidæ; quia & Nabothæ sanguinem Achab deprecatione deleuit; & David Viri eadem cum causa ius mœchia confessione purgavit. ⁴⁴ Iam & incesta donabis; propter Loth, & fornicationes cum incesto; propter Iudam, & turpes de prostitutione nuptias; propter Oseæ; & non tantum frequentatas, verum & semel plures, propter patres nostros: Vti que enim dignum est peræquari nunc quoque gratiam circa omnia retrò indulta, si de pristino aliquo exemplo venia mœchiæ vindicatur. Habemus quidem & nos eiusdem veritatis ⁴⁵ exempla pro sententia nostra, non modò non indulti, verum etiam repræsentati iudicij fornicationis. ⁴⁶ Et vti que sufficit tantum numerum xxiii. milium populi fornicantis in filias Moab vna plaga ruisse, sed malo in gloriam Christi à Christo deducere disciplinam. ⁴⁷ Habuerint pristina tempora omnis impudicitia, si volunt Psychici etiam potestatem. Luterit ante Christum caro, immò perierit antequam à Domino suo requisita est: nondum erat digna dono s. lutis, nondum apta officio sanctitatis. Adhuc in Adam deputabatur cum suo vitio, facile quod speciosum viderat concupiscens, & ad inferiora respiciens, & de ficulneis foliis pruriginem retinens. Inhærebat vsque quaque libidinis virus, & lacte

Math. 5.

CAP. VI.

Esa. 43.

Hier. 4.

Philipp. 3.

Math. 11.

Psal. 1.

Isa. 18.

Rom. 7.

Eccl. 20.

Rom. 7.

Math. 5.

Iudic. 3.

sequ.

3-Reg. 21.

2-Reg. 12.

Gen. 19.

Gen. 28.

Osee 1.

Gen. 16.

29. 30.

Gen. 9.

19.

Num. 25.

Gen. 3.

TERTULLIANVS
 Con. Anotationibus
 PAMELI,
 A. V.
 16.

A lactæ fortes non habentes idoneæ, quod nec ipsæ adhuc aquæ lauerant. ⁴⁸ At ubi sermo Dei descendit in carnem ne nuptiis quidem resignatam; & sermo caro factus est; ne nuptiis quidem resignanda, quæ ad lignum non incontinentiæ, sed tolerantia accederet, quæ non dulce aliquid, sed amarum aliquid inde gustaret, quæ non ad inferos, sed ad cælum pertineret, quæ non lasciuia frondibus, sed sanctimoniam floribus præingeretur, ⁴⁹ quæ mundicias suas aquis traderet, exinde caro quæcunque in Christo reliquas sordes pristinas soluit, alia iam res est, noua emergit iam non ex feminis limo, non ex concupiscentia fumo, sed ex aqua pura & spiritu mundo. Quid itaque illam de pristino excusas? Non ^a corpus Christi, non ^b membra Christi; non ^c templum Dei vocabatur, cum ueniam mœchiæ consequeretur. Itaque si exinde quo statum vertit, & in Christum tincta induit Christum; & magno redempta est, sanguine scilicet Domini & agni, tenes aliquod exemplum, siue præceptum, siue formam, siue sententiam in ultæ siue indulgentiæ fornicationis atque mœchiæ: habes etiam temporis à nobis definitionem, ex quo deputetur ætas questionis. [⁵⁰ A parabolis licebit incipias, ubi est ovis perditus à Domino requisita, & humeris eius reuocata. ⁵¹ Procedant ipsæ picture calicum uestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius, utrumne Christiano, an ethnico peccatori de restitutione conlinet. Præscribimus enim ex naturæ disciplina, ex lege auris & linguæ, ex mentis sanitate ea semper responderi, quæ prouocantur, id est ad ea quæ prouocant. Prouocabit, & opinor, quod Pharisei publicanos & peccatores ethnicos admittentem Dominum, & cum illis de victu communicantem indignati munitabant. Ad hoc Dominus pecudis perditæ restitutionem cui alij configurasse credendum est, quàm ethnico perditæ de quo agebatur, non de Christiano, qui adhuc nemo. At quale est, ut Dominus quasi cauillator responsionis, omiſſa specie præſenti quam repercutere deberet, de futura labore? ⁵² Sed ovis propriè Christianus, & grex Domini Ecclesiæ populus, & pastor bonus Christus, & ideò Christianus in oue intelligendus, qui ab Ecclesiæ grege errauerit. Ergo nihil ad Phariseorum munitationem respondisse vis Dominum, sed ad tuam præſumptionem. Et tamē ita eam vindicare debebis, ut neſes in ethnicum competere, quæ in Christianum existimas conuenire. Dic mihi, nonne omne hominum genus vnus Dei grex est? Nonne vniuersarum gentium idem Deus & Dominus & pastor est? Quis magis perit à Deo, quàm ethnicoſ quando reuocatur à Christo? Quis magis requiritur à Deo quàm ethnicoſ, quando reuocatur à Christo? Denique antecedit hic ordo in ethnicis. Siquidem non aliter Christiani ex ethnicis fiunt, nisi prius perditum, & à Deo requisitum, & à Christo reportatum. Ita etiam hunc ordinem seruari oportet, ut in eos tale aliquid interpretetur in quibus prius est. At tu opinor hoc velis, ut ouem non de grege perditam faceret, sed de arca vel de armario. Sic etſi ethnicorum reliquum numerum istum ait, non ideò Christianos esse ostendit cum Iudæis agens, & illos cum maximè obtundens, quod indignarentur spei ethnicorum: Sed ut exprimeret aduersus liuorem Phariseorum suam gratiam & beneuolentiam etiam circa vnum ethnicum, præposuit vnus peccatoris salutem ex penitentiâ, quàm illorum ex iustitiâ. Aut nunquid non iusti Iudæi, & quibus penitentiâ opus non esset, habentes gubernacula disciplinæ & timoris instrumenta Legem & Prophetas? Posuit igitur illos in parabola, & si non quales erant, sed quales esse debuerant, quod magis suffunderentur, aliis & non sibi penitentiâ audientes necessariam. ⁵³ Proinde drachmæ parabolam ut ex eadem materia prouocantem, æquè in ethnicum interpretatur, etſi in domo amissam quasi in Ecclesia, etſi ad lucernæ lumen repertam quasi ad Dei verbum. Atque non totus hic mundus vna omnium domus est, in quo magis ethnico gratia Dei inlucet qui in tenebris inuenitur, quàm Christiano qui iam in Dei luce est. Denique & oui & drachmæ vnus error adſcribitur. Nam si iam in Christianum peccatorem defingerentur, post fidem perditam & iterata amissio eorum & restitutio notarètur. Decedam nunc paulisper de gradu isto, quod magis cum etiam decedendo cōmendem, cum sic quoque obduxero diuersæ partis præſumptionem: ⁵⁴ Conditio Christianum iam peccatorem in parabola vtraque portendi, non tamen ideò eum adfirmandum quod de facinore mœchiæ & fornicationis restitui per penitentiâ possit. Licet enim perisse dicatur, erit & de perditionis genere retractare, quia & ovis non moriendo, sed errando: & drachma non intereundo, sed latitando perierunt. Ita licet dici perisse quod saluum est. Perit igitur & fidelis elapsus ⁵⁵ in spectaculum quadrigarum furoris, & gladiatorij cruoris, & scenicæ fœditatis, xyſticæ vanitatis, in lusus,

Ioan. 1.

1. Cor. 12.

1. Cor. 6.

2. Cor. 6.

Gal. 3.

1. Cor. 6.

CAP. VII.

Luc. 15.

Ibidem.

Ioan. 10.

Luc. 19.

Ibidem.

in conuiuia secularis solennitatis, in officium, in ministerium alienæ idololatriæ aliquas D
 artes adhibuit curiositatis, in verbum ancipitis negotiationis impedit, ob tale quid extra
 gregem datus est, ⁵⁶ vel & ipse fortè ira, tumore, æmulatione, quod denique recuperari,
 dignatione castigationis abruptus, debet requiri atque reuocari. Quod potest recuperari,
 non perit, nisi foris perseuerauerit. Bene interpretaberis parabolam, viuente adhuc
 reuocans peccatorem. Mœchum verò & fornicatorem, quis non mortuum statim ad-
 missio pronuntiauit? Quo ore mortuum restitues in gregem ex parabolæ eius auctoritate,
 quæ non mortuum pecus reuocat? Denique si meministi Prophetarum, cum pastores in-
 crepantur, puto Ezechielis est vox: ⁵⁷ Pastores ecce lac deuoratis, & lanis vestimini, quod
 forte est, occidistis, quod infirmum est, non curastis, quod comminutum est, non liga-
 stis, quod expulsus est, non conuertistis, quod perit, non requisistis. Nunquid & de mor-
 tuo exprobrat, quod non & illud in gregem reficere curauerint? Planè ingerit, quod per-
 tæ oves fecerint, & à bestiis agrj comedi. Neque possunt nec perire in mortem, nec com-
 medi si relinquuntur, non vt perditæ in mortem & comestæ resumantur. Iuxta drachmæ
 quoque exemplum etiam intra domum Dei Ecclesiam licet esse aliqua delicta pro ipsius
 drachmæ modulo ac pondere mediocria, quæ ibidem delitescunt, mox ibidem & reper-
 ta, statim ibidem cum gaudio emendationis transigantur. ⁵⁸ Mœchiæ verò & fornicatio-
 nis non drachma, sed talentum, quibus exquirendis non lucernæ spiculo lumine, sed to-
 tius solis lancea opus est. Simul apparuit, statim homo de Ecclesia expellitur, nec illic ma-
 net, nec gaudium confert repertrici Ecclesiæ, sed luctum. Nec congratulationem aduo-
 cant viciaarum, sed contristationem proximarum fraternitatum. Commissa itaque etiam
 hac nostra cum illorum interpretatione, eo magis in ethnicis spectantur & ouis & drach-
 mæ argumenta, quanto nec in eius delicti Christianum competere possunt, propter quod
 CAP. VIII. in Christianum de diuersa parte coguntur. [⁵⁹ Sed enim plerisque interpretes parabola-
 rum idem exitus decipit, quæ in vestibis purpura oculandis sapientissime euenire est, quum
 putaueris redè conciliasse temperamenta colorum, & credideris comparationes eorum
 inter se amasse, erudito mox utroque corpore, & luminibus expressis, errorem omnem
 traducta diuersitas euomet. Eadem itaque caligine circa filiorum quoque duorum para-
 bolam quibusdam ad præsens concolorantibus figuris, à vero lumine exorbitant eius
 comparationis, quam parabolæ materia prætexit. ⁶⁰ Duos enim populos in duobus fili-
 is collocat, Iudæam maiorem, Christianum maiorem. Nec enim possunt exinde Chri-
 stianum peccatorem in filio minore disponere veniam consecuturum, nisi in maiore Iu-
 daicum expresserint. Porro si Iudaicum ostendero defecere à comparatione filij maioris,
 consequenter utique nec Christianus admittetur ad configurationem filij minoris. ⁶¹ Li-
 cet enim filius audiat & Iudæus, & maior quia prior in adoptione, licet & Christiano re-
 conciliationem Dei patris inuideat, quod vel maxime diuersa pars carpit, ⁶² sed non erit
 Iudæi dictum ad patrem: Ecce quot annis tibi serui, & præceptum tuum nunquam
 præterui. Quando enim non transgressor legis Iudæus; aure audiens, & non audiens?
⁶³ odio habens traducem in portis, & aspernamento sermonem sanctum? Sic nec pa-
 tris ad Iudæum erit vox, Tu semper mecum es, & omnia mea tua sunt. Iudæi enim apo-
 statæ filij pronunciantur, generati quidem & in altum elati, sed qui non computauerint
 Dominum, & qui dereliquerint Dominum, & in iram prouocauerint sanctum Israël.
 Omnia planè Iudæo concessa dicemus, cui etiam conditio gratior quæque de gula ere-
 pta est, nedū ipsa terra patris promissionis. Atque adeo non minus hodie Iudæus quam
 minor filius prodactus substantia Dei in aliena regione medicat, seruiens vsque adhuc prin-
 cipibus eius, id est seculi huius. Quærant igitur alium Christiani suum fratrem, Iudæum
 enim parabola non recipit. ⁶⁴ Multo aptius Christianum maiori & Iudæum minori filio
 adæquassent secundum fidei comparationem, si ordo utriusque populi ab utero Rebec-
 cæ designatus permitteret demutationem, nisi quod & clausula refragaretur. Christianum
 enim de restitutione Iudæi gaudere & non dolere conueniet: siquidem tota spes no-
 stra cum reliqua Israël expectatione coniuncta est. Ita & si quedam facient, sed aliis
 contra sapientibus interimitur exemplorum peræquatio. Quamquam et si omnia ad
 speculum respondere possint, vnum sit præcipuum periculum interpretationum, ne alior-
 sum temporetur felicitas comparationum, quam quo parabolæ cuiusque materia man-
 dauit. Meminimus enim & histiones cum allegoricos gestus adcommoant canti-
 cis alia longè præsentis ⁶⁵ & fabula & scena & persona, & tamen congruentissime
 exprit

TERTULLIANUS
 Cum Annotationibus
 PAMELLI
 A. V.
 16.

A experimentes. Sed viderit ingenium extraordinarium. Nihil enim ad Andromacham.
⁶⁶ Sic & hæretici easdem parabolas quò volunt tribuunt, non quò debent apertissime exclu-
dunt. Quare apertissime? quoniam à primordio secundum occasiones parabolarum, ipsas
materias confinxerunt doctrinarum. Vacuit scilicet illis solutis à regula veritatis ea con-
quirere atque componere, quorum parabola videtur. [⁶⁷ Nos autem quia non ex parabo- C A P. I X.
lis materiis commetamur, sed ex materiis parabolas interpretamur, nec valde laboramus
omnia in expositione torquere, dum contraria quæque caueamus: quare centum oves, & *Luc. 15.*
quid utique decem drachmæ, ⁶⁸ & quæ illæ scopæ, necesse erat, qui vnus peccatoris salu-
tem gratissimam Deo volebat exprimerè, aliquam numeri quantitatem nominaret, de
quo vnum quidem perisse describeret; necesse erat vt habitus requirentis drachmam in
domo, tam scoparum quàm lucernæ adminiculo adcommodaretur. Huiusmodi enim cu-
riositates & suspecta faciunt quædam, & coactarum expositionum subtilitate plerunque
deducunt à veritate. Sunt autem quæ & simpliciter posita sunt ad fruendam & disponen-
dam & texendam parabolam, vt illuc perducantur, cui exemplum procuratur. Et duo uti-
que filij illuc spectabunt, quò & drachmæ & ovis. ⁶⁹ Quibus enim coherent, eandem habent
causam, eandem vtique mutationem Pharisæorum erga commercium Domini
ethnicorum, aut si quis dubitat ethnicos fuisse publicanos? apud Iudæam vsurpatam iam
pridem Pompeij manu ⁷¹ atque Luculli, ⁷² legat Deuteronomium: Non erit vctigal pen- *Deuter. 23.*
dens ex filiis Israël. Nec tam execrabile esset nomen publicanorum apud Dominum, nisi
extraneum vendentium ipsius cœli & terræ & maris transitus. Peccatores autem cum ad- *Luc. 15.*
iungit publicanis, non statim Iudæos ostendit, etsi aliqui fuisse potuerunt. Sed vnum ge-
nus ethnicorum alios ex officio peccatores, id est publicanos, alios eâ natura, id est non
publicanos pariter ponendo distinxit. ⁷³ Ceterum nec denotaretur cum Iudæis, non mu- *Ibidem.*
nicans videtur, sed cum ethnicis, quorum mens Iudaica disciplina depellit. Nunc de filio *Ibidem.*
prodigo id prius considerandum est quod vtilius. Non enim admittetur exemplorum
adæquatio, licet in agina congruentissima, si fuerit saluti nocentissima. Tertium autem statum
salutis in tenore disciplinæ constitutum subuerti videmus ea interpretatione, quæ ex
diuerso affectatur. ⁷⁴ Nam si Christianus est qui acceptam à Deo patre substantiam (vtiq;
baptismatis, vtique spiritus sancti, & exinde spei æternæ) longè euagatus à patre prodigit
ethnicè viuens, si exutus bonis mentis etiam principi seculi, (cui alij quàm diabolo?) serui-
tium suum tradidit, & ab eo porcis alendis immundis scilicet spiritibus curandis præposi-
tus, respicit ad patrem reuertitur: iam nō mœchi & fornicarij, sed idololatræ, & blasphemij, &
negatores, & omne apostatarum genus hac parabola patri satisfaciunt, & elisa est verissime
hoc magis modo tota substantia sacramenti. Quis enim timebit prodigere, quod ha-
bebit postea recuperare? Quis curabit perpetuo conseruare, quod non perpetuo poterit
amittere? securitas delicti etiam libido est eius. Recuperabit igitur & apostata vestem prio-
rem, indumentum spiritus sancti, & anulum denno signaculum lauacri, & rursus illi macta-
bitur Christus, & recumbet eo in thoro, ⁷⁵ de quo indignè vestiti à tortoribus solent tolli *Matth. 22.*
& abiici in tenebras, nedum spoliati. Plus est igitur, si nec expedit in Christianum conue- *Luc. 15.*
nire ordinem filij prodigi. Quod si nec in Iudæum integrè filij imago concurrat, ad propo-
situm Domini simpliciter interpretatio gubernabitur. Venerat Dominus, utique, vt quod *Matth. 11.*
perierat, saluum faceret, medicus languentibus magis quàm sanis necessarius. Hoc & in *Matth. 9.*
parabolis figurabat, & in sententiis prædicabat. Quis perit hominum, quis labat de vale-
tudine, nisi qui Deum nescit? Quis saluus ac sanus, nisi qui Deum nouit? Has duas species *Luc. 15.*
de genere fraternas hæc quoque figurabit parabola. ⁷⁶ Vide an habeat ethnicus substan-
tiam in Deo patre census & sapientie & naturalis agnitionis in Deum sper quam & Apo-
stolus notat in sapientia Dei non cognouisse mundum per sapientiam Deum, quam uti- *1. Cor. 1.*
que à Deo acceperat. Hanc itaque prodigit longè à Domino moribus factus inter erro- *Luc. 15.*
res & illecebras & libidines seculi, vbi fame veritatis compulsum tradidit se principi huius
æui. Ille eum præfecit porcis (vt familiare id dæmonum pecus pasceret) vbi nec illi com-
pos esset vitalis esca, simulque alios videret in opere diuino abundantes panem cœlesti. Re-
cordatur patris Dei, satis factò redit, vestem pristinam recipit, statum scilicet eum quem
Adam transgressus amiserat. Anulum quoque accepit tunc primum, ⁷⁷ quo fidei pactione
interrogatus obsignat, atque ita exinde ⁷⁸ opimitate Domini corporis vescitur, Eucha-
ristia scilicet. Hic erit prodigus filius, qui nūquam reuò frugi, qui statim prodigus, quod
non statim Christianus. Hunc & Pharisæi de seculo ad patris complexus reuertentem, in

publicanis & peccatoribus mœrebant. Et idē ad hoc solum maioris fratris accommodatus est lior, non quia innocentes & Deo obsequentes Iudæi, sed quia inuidentes nationibus salutem, planē quos semper apud patrem esse oportuerat. Et vtiq̄e Iudæus ad primam statim vocatiōem Christiani genuit, non ad secundam restitutionem. Illa enim etiam ethnicis relucet, hæc verò quæ in Ecclesiis agitur, ne Iudæis quidem nota est. Puto me & materiæ parabolarum, & congruentiæ rerum, & tutelæ disciplinarum accommodatiores interpretationes reddidisse. ⁷⁹ Ceterum si in hoc gessit diuersa pars ouem & drachmam, & filij luxuriam Christiano peccatori configurare, vt mœchiam & fornicationem pœnitentia donent, aut & cetera delicta pariter capitalia concedi oportebit, aut paria quoque eorum mœchiam & fornicationem inconcessibilia seruari. Sed plus est quod nihil aliud argumentari licet circa id de quo agebatur. Denique si aliorum parabolas transducere liceret, ad martyrium potius dirigeremus spem illarum, quod solum omni substantia prodelta restituere filium poterit, & drachmam inter omnia licet in stercore repertam cum gaudio prædicabit, & ouem per asp̄era quæque & abrupta fugitiuam humeris ipsius Domini in gregē referet. Sed malumus in scripturis minus si fortē sapere quàm cōtra. Proinde sensum Domini custodire debemus atque præceptum. ⁸⁰ Non est leuior transgressio in interpretatione, quàm in conuersatione. ⁸¹ Excusso igitur iugo in ethnicum differendi parabolas istas, & semel dispecta vel recepta necessitate non aliter interpretandi, quàm materia propofiti est, contendunt iam nec competere ethnicis pœnitentiæ denunciationem, quorum delicta obnoxia ei non sint, ignorantia scilicet imputanda, quam sola natura ream Deo faciat. Porro nec remedia sapere, quibus pericula ipsa non sapiant, illic autem pœnitentiæ consistere rationem, vbi conscientia & voluntate delinquitur, vbi & culpa sapiat & gratia, illum lugere, illum volutari qui sciat, & quid amiserit, & quid sit recuperaturus, si pœnitentiam Deo immolarit, vtiq̄e eam magis filiis offerenti quàm extraneis.

⁸² Non ergo & Ionas idcirco ethnicis Niniuitis non putabat pœnitentiā necessariam, cum cauillaretur in prædicationis officio, an potius misericordiam Dei prouidens etiā in extraneos profusam, quasi destructam præconium verebatur. Atque ad eodē propter ciuitatem profanam nondum Dei compotem adhuc ignorantia delinquentem penē perit Prophetes, nisi quod exemplum passus est dominicæ passionis ethnicos quoque pœnitentes redempturæ. Benè quod & Ioannes Domini vias sternens, non minus militantibus & publicanis quàm filiis Abraham, pœnitentiæ erat præco. Ipse Dominus Sidoniis & Tyriis præcompfit pœnitentiā, si virtutum documenta vidissent. Atquin ego illam naturalibus magis peccatoribus competere contendam, quàm volutariis. Magis enim merebitur fructum eius qui nondum eo vltus est, quàm qui iam & abusus est, magisque sapienter remedia prima quàm exoleta. Nimirum Dominus ingratis benignus magis quàm ignaris, & citius reprobatis misericors, quàm nondum probatis, vt non magis irascatur contumeliis clementiæ suæ quàm blandiatur, & non libentius extraneis eam impertiat quàm in filiis perdidit, cum gentes sic adoptauerit, dum Iudæi de patientia ludunt. ⁸³ Sed hoc volunt Psychici vt Deus iustus iudex; eius peccatoris pœnitentiā malit quàm mortem, qui mortem pœnitentia maluit. Quod si ita est, peccando promeremur. Age tu funambule pudicitia & castitatis & omnis circa sexum sanctitatis, qui tenuissimum filum disciplina eius modi veri auiæ pendente vestigio ingrederis, carnem spiritu librans, animam fide moderans, oculum metu temperans. Quid itaque in gradu totus es: perge sanè si potueris, si volueris, dum tam securus & quasi in solido es. Nam si qua te carnis vacillatio, animi auocatio, oculi euagatio de tenore decusserit, Deus bonus est. Suis non ethnicis sinum subicit, secunda te pœnitentiā exipiet, eris iterum de mœcho Christianus. Hæc tu mihi benignissime Dei interpres. Sed cederem tibi, ⁸⁴ si scriptura pastoris, quæ sola mœchos amat, diuino instrumento meruisset incidi, si non ab omni concilio Ecclesiarum etiam vestrarum inter apocrypha & falsa iudicaretur, adultera & ipsa & inde patrona sociorum. A qua & aliàs initiatis, cui ille si fortē patrociniabitur pastor quem in calice depingis, ⁸⁵ (prostituto-rem & ipsum) Christiani sacramenti, meritò & ebrietatis idolum & mœchiæ asyllum post calicem subsecuturæ, de quo nihil libentius bibas, quàm ouem pœnitentiæ secundæ. At ego eius pastoris scripturam haurio qui non potest frangi. Hanc mihi statim Ioannes offert cum pœnitentiæ lauacro & officio dicentem: ⁸⁶ Facite dignos pœnitentiæ fructus, & ne dixeritis, patrem habemus Abraham, ne scilicet rursum blandimenta delinquentiæ de patrum resumerent gratia. Potest enim Deus de lapidibus istis filios suscitare Abra-

Ibidem.

CAP. X.

*Ionæ. 3.**Ips. 2.**Matth. 12.**Luc. 3.**Matth. 11.**Psal. 7.**Exech. 33.**Matth. 3.*

TERTULLIANVS
 Cum Annotationibus
 PAMELI
 A. V.
 16.

A Abrahā. Sic & nos sequitur, vt eos qui hæcenus delinquant facientes dignum pœnitentiæ fructum. Quid enim ex pœnitentia maturefcit, quàm emendationis effectus? Sed & si venia potius est pœnitentiæ fructus, hæc quoque consistere non licet, sine cessatione delicti. Ita cessatio delicti radix est veniæ, vt venia sit pœnitentiæ fructus. [87 Exinde quod ad Euangelium pertinet, parabolarum quidem discussa iam quæstio est. Si verò & factis aliquid tale pro peccatoribus edidit Dominus, vt cum peccatrici fœminæ etiam corporis sui contactum permittit lauanti lacrymis pedes eius & crinibus detergenti, 88 & vnguento sepulturam ipsius inauguranti, vt cum 89 Samaritanæ sexto iam matrimonio, non mœchæ, sed prostitute, etiam quod nemini facile, quis esset ostendit, nihil ex hoc aduersariis confertur, etsi iam Christianis veniam delictorum præstitisset. 90 Nunc enim dicimus, soli Domino hoc licet, hodie potestas indulgentiæ eius operetur. At illa tamen tempora quibus in terris egit, hoc desinimus nihil aduersum nos præiudicare, si peccatoribus etiam Iudæis venia conferebatur. 91 Christiana enim disciplina à nouatione Testamenti, & vt præmissimus, à redemptione carnis, id est Domini passione censetur. Nemo perfectus ante repertum ordinem fidei, nemo Christianus ante Christum cœlo resumptum, nemo sanctus ante spiritum sanctum de cœlo repræsentatum in nouitate disciplinæ determinatorem. [92 Itaque isti qui alium Paracletum in Apostolis ipsius disciplinæ determinatorem quem nec in Prophetis proprius agnitus, iam nec in Apostolis possident, agnunt vel de Apostolico instrumento doceant maculas carnis post baptismum reserptæ pœnitentia dilui posse, nos in Apostolis quoque veteris legis formam salutamus, circa mœchiæ quantitas demonstrationem, ne fortè lenior existimetur in nouitate disciplinæ, quàm in vetustate. Cùm primum intonuit Euangelium, & vetera concussit, vt de legis retinendâ nec statu disceptaretur, primam hæc regulam de auctoritate spiritus sancti Apostoli emittunt ad eos qui iam ex nationibus allegi cœperant. Visum est, inquit, spiritui sancto & nobis, nullum amplius vobis adicere pondus, quàm eorum à quibus necesse est abstinere, 93 à sacrificiis, & à fornicationibus, & sanguine. A quibus obseruando recte agitis, veſtante vos spiritu sancto. Sufficit & hæc seruatum esse mœchiæ & fornicationi locum honoris sui inter idololatriam & homicidium. Interdictum enim sanguinis multò magis humani intelligemus. Porò qualia videri volunt Apostoli crimina, quæ sola in obseruatione de lege pristina exerceantur, quæ sola necessario abstinenda præscribunt. Non quòd alia permittant, sed quòd hæc sola præponant vtique non remissibilia, qui ethnicorum causa cetera legis onera remissibilia fecerunt. 94 Cur ergo ceruicem nostram à tanto iugo excusant, nisi vt illis compendia ista disciplinæ semper imponant? Cur vt vincula indulgent, nisi vt perpetuò ad necessaria constringant? Soluerunt à pluribus, vt nocentioribus obseruandis obligarentur. Compensatione res acta est, lucrati sumus multa, vt aliqua præstemus. Compensatio autem reuocabilis non est, nisi demque reuocabitur, iteratione mœchiæ vtique & sanguinis & idololatriæ. Tota enim iam lex sumetur, si veniæ conditio soluetur. 95 Sed non leuiter nobis compactus est spiritus sanctus, etiam vltro pactus, quo magis honorandus. Sponſionem eius nemo dissoluet, nisi ingratus. Iam nec recipiet quæ dimisit: nec dimitteret quæ retinuit. Nouissimi Testamenti semper indemutabilis status est, & vtique recitatio decreti, consiliûmque illud cum seculo desinet. Satis denegauit veniam eorum, quorum custodiam elegit, vindicauit quæ non proinde concessit. 96 Hinc est quòd neque idololatriæ, neque sanguini pax ab Ecclesiis redditur. De qua finitione sua Apostolos excidisse, puto, non licet credere: aut si credere quidam possunt, debent probare. 97 Nouimus planè & hæc suspiciones eorum. Reuera enim suspicantur Apostolum Paulum in secunda ad Corinthios eundem fornicatori veniam dedisse, quem in prima dedendum satanæ in interitum carnis pronuntiarit, in pium patris de matrimonio heredem, quasi ve ipsum postea stylum verterit scribens. 98 Si quis autem contristauit, non me contristauit, sed ex parte, ne vos onerem omnes. Satis est talis increpatio quæ à multis fit. Vti è contrario magis vos donare & aduocare, ne forte abundantiore tristitia deuoretur eiusmodi. Propter quod oro vos, constituatis in eum dilectionem. In hoc enim & scripsi, vt cognoscam probationem vestram, quòd in omnibus obauditis mihi. Si cui autem donaueritis, & ego. Nam & ego si quid donavi, donavi in persona Christi, ne fraudemur à satana, quoniam non ignoramus iniectiones eius. Quid hic de fornicatore, quid de paterni thori contaminatore? Quid de Christiano ethnicorum impudentiam supergresso intelligitur? Cùm proinde vtique speciali ve-

C A P. XI.

Luc. 7.
Matth. 26.
Ioan. 4.

C A P. XII.

Act. 15.

C A. XIII.
2. Cor. 2.
1. Cor. 5.

2. Cor. 2.

Luc. 15.

2. Cor. 2.

2. Theß. 3.

2. Cor. 2.

1. Cor. 5.

2. Cor. 2.

1. Cor. 5.

1. Tim. 1.

2. Cor. 12.

1. Cor. 5.

2. Cor. 12.

Ibidem.

1. Cor. 5.

1. Tim. 1.

Ibidem.

Ibidem.

1. Cor. 5.

nia absoluisset, quem speciali ira damnasset. Obscurius miseretur, quam indignatur. Aperi-
 tior est in austeritate, quam in lenitate. Atquin facilius ira quam in dulgentia obliqua est.
 Magis tristiora cupiuntur, quam lætiora. De modica scilicet indulgentia agebatur, quæ
 si fortè nunc æstimaretur, quando maxima quæque non soleant etiam sine prædicatione
 donari, tanto abest sine significatione. Et tu quidem poenitentiam peccati ad exoran-
 dam fraternitatem in Ecclesiam inducens, conciliatum & concineratum cum dedeco-
 re & horrore compositum prosterbens in medium ante viduas, ante presbyteros, om-
 nium lacrymas suadentem, omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem,
 inque eum hominis exitum quantis potes misericordiam inlecebris, bonus pastor ¹⁰¹ & be-
 nedictus Papa concionaris, & in parabola ouis capras tuas quaris, tua ouis ne rursus de
 grege exiliat, quasi non exinde iam liceat, quod nec semel licuit: ceteras etiam metu com-
 ples cum maxime indulgens: Apostolus verò sceleratam libidinem fornicationis ince-
 stum onustam tam proiectè ignouisset, ut nec hunc saltem habitum legatum poenitentia,
 quem ab ipso didicisse deberes, ab eò exegerit, nihil de postero sit comminatus, nihil de
 cetero allocutus? Quin immò & ultra obsecrat, constituerent in eum dilectionem, quasi
 satisfaciens, non quasi ignoscens. ¹⁰² Et tamen dilectionem audio, non communicatio-
 nem. Quod & ad Theffalonicenses: ¹²³ Si quis autem non obaudit sermoni nostro per
 epistolam, hunc notate, ne commisceamini illi ut reuegetur, non quasi inimicum depu-
 tantem, sed quasi fratrem obiurgantes. Adeò potuisset dicere & fornicatori dilectionem
 solummodo concessam, non & communicationem. Incesto verò nec dilectionem,
¹⁰⁴ quem scilicet auferri iussisset de medio ipsorum, multo magis utique de animo. Sed
 verebatur ne fraudarentur à satana circa eius personam amissionem, quem satana ipse pro-
 iecerat: ut ne abundantia mœroris deuoraretur, quem in interitum carnis addixerat. Hic
 iam carnis interitum in officium poenitentia interpretatur, quòd videatur ieiunius & for-
 dibus & incuria omni & dedita opera mala tractationis carnem exterminando satis Deo
 facere: ut ex hoc argumententur fornicatorem, immò incestum illum non in perditio-
 nem satanae ab Apostolo traditum, sed in emendationem, quasi postea veniam ob in-
 teritum, id est conflictationem, carnis, consecuturum. igitur & consequutum. Planè i-
 dem Apostolus Hymenæum & Alexandrum satanae tradidit, ¹⁰⁵ ut emendarentur non
 blasphemare, sicut Timotheo suo scribit: Sed & ipse datum sibi ait sudem, angelum sa-
 tanæ à quo colaphizatus ne se extolleret. Si & hoc tangunt ut traditos satanae ab illo
 in emendationem, non in perditionem intelligamus, ¹⁰⁶ quid simile, blasphemia & ince-
 stum & auerit ab his integra, immò non aliundè quam ex summa sanctitate, & ex om-
 ni innocentia elata, quæ in Apostolo colaphis si fortè cohibebatur, per dolorem, ut
 aiunt, auriculæ vel capitis. Incestum verò atque blasphemiam totos homines in possessio-
 nem ipsi satanae, non angelo eius tradidisse meruerunt. Et de hoc enim interest, immò
 & ad hoc plurimum refert; quòd illos traditos ab Apostolo legimus satanae; Apostolo
 verò angelum datum satanae. Postremò cum deprecatur Dominum Paulus, quid audire
 Satis habe gratiam meam, virtus enim in infirmitate perficitur. Hoc qui satanae dedun-
 tur, audire non possunt. Hymenæi autem & Alexandri crimen si & in isto & in futuro
 æuo irremissibile est, blasphemiam scilicet, utique Apostolus non aduersus terminum
 Domini sub spe veniæ dedisset satanae, iam à fide in blasphemiam mersos. Unde &
 naufragos eos iuxta fidem pronuntiauit, non habentes iam solatium navis Ecclesie.
 Illis enim venia negatur, qui de fide in blasphemiam impegerunt. Ceterum ethni-
 ci & hæretici quotidie ex blasphemiam emergunt. Sed & si dixit: Tradidi eos sa-
 tanæ uti disciplinam acciperent non blasphemandi; de ¹⁰⁷ ceteris dixit, qui illis tradi-
 tis satanae, id est extra Ecclesiam projectis, erudiri haberent blasphemandum non
 esse. Sic igitur & incestum fornicatorem non in emendationem, sed in perditio-
 nem tradidit satanae, ad quem iam super ethnicos delinquendo transferat, ut discerent
 fornicandum non esse. ¹⁰⁸ Denique in interitum, inquit, carnis, non in cruciatum, ipsam
 substantiam damnans per quam exciderat, quæ exinde iam perierat baptismate amisso,
 ut spiritus, inquit, saluus sit in die Domini. Et de hoc enim quaratur si spiritus homi-
 nis ipsius saluus erit. Ergo saluus erit spiritus tanto scelere pollutus, propter hoc per-
 dita carne ut saluus sit in pœna. Ergo pœnam sine carne censet contraria inter-
 præratio, si resurrectionem carnis mittimus. Superest igitur ut eum spiritum dixe-
 rit qui in Ecclesia censetur, saluum, id est integrum præstandum in die Domini ab
 immun-

TEXTULLIANVS
 Com. Annotationibus
 PAMELLI
 A. V.
 16.

A immunditiarum contagione, eiecto incesto fornicatore. Siquidem obiungit: ¹⁰⁹ Non scitis quòd modicum fermentum totam desipiat conspersionem? Et tamen fornicatio incesta non erat modicum, sed grande fermentum. ¹¹⁰ Et his itaque discussis quæ intercesserant, regredior ad secundam Corinthiorum, ut probem illud quoque Apostoli dictum: ¹¹¹ Sufficiat eiusmodi homini increpatio ista quæ à multis, non in fornicatoris personam conuenire. Si enim dedendum satanæ pronuntiauerat in interitum carnis, utique damnauerat eum magis, quàm increpauerat. Alius ergo erat cui voluit sufficere increpationem. Siquidem fornicator non increpationem de sententia eius retulerat, sed damnationem. Nam & hoc ipsum dispiciendum tibi offero, an fuerint in epistola prima & alij qui Apostolum contristauerint inconditè agentes, & contristati sint ab illo increpationem referentes iuxta sensum epistolæ secundæ, ex quibus in ea veniam aliquis poterit adipisci. ¹¹² Animadvertamus autem totam epistolam primam, ut ita dixerim, non atramento, sed felle conscripam, tumentem, indignantem, comminantem, inuidiosam, & per singulas causas in quosdam quasi mancipis earum figuratam. Sic enim exegerant schismata, & emulationes, & dissensiones, & præsumptiones, & elationes, & contentiones, ut & inuidia onerarentur, & correptione retunderentur, & superbia elinarentur, & austeritate deterrerentur. Et qualis inuidia humilitatis aculeus? ¹¹³ Deo gratias ago, quòd neminem vestrum tinxerim, nisi Crispum & Gaium; ne qui dicat quòd in nomine meo tinxerim. Nec enim iudicavi scire aliquid in vobis, quàm Iesum Christum, & huic crucifixum. ¹¹⁴ Et puto, nos Deus Apostolos nouissimos elegit velut bestiariorum, quoniam spectaculum facti sumus huic mundo, & angelis, & hominibus, & purgamenta huius mundi facti sumus omnium peripsa. Et: Non sum liber, non sum Apostolus, non Christum Iesum Dominum nostrum vidi. De quali contra supercilio pronuntiare compellus est: ¹¹⁵ Mihi autem in modico est, ut à vobis interroger, aut ab humano die: neque enim conficius mihi sum. Et: Gloriam meam nemo inaniet. Non scitis quòd angelos sumus iudicaturi? Ceterum libertas quàm aperta obiurgationis, quàm exerta acies machæræ spiritalis? ¹¹⁶ Iam ditati estis, iam saturati estis, iam regnatis. Et: Si quis se putat scire, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire. Nónne & tunc in faciem alicuius impingens? Quis enim, inquit, te discernit? Quid autem habes quod non accepisti? Quid gloriaris, quasi non acceperis? Nónne & illos in os cedit? Quidam autem in conscientia vsque nunc quasi idolothytum edunt. Sic autem delinquentes percutiendo conscientias fratrum infirmas in Christum delinquent. Iam verò & nominatim: ¹¹⁷ Aut non habemus potestatem manducandi & bibendi, & mulieres circumducendi, sicut & ceteri Apostoli, & fratres Domini & Cephas? Et: Si quis de potestate vestra consequuntur, non magis nos? Et: què & illos singulari stylo figit: Propterea qui se putat stare, videat ne cadat. Et: Si quis contentiosus videtur, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Domini. Tali clausula maledictò detexta: Si quis non amat Dominum Iesum, sit anathema Maranatha: aliquem utique percussit. Sed illic magis stabo, ubi Apostolus magis feruet, ubi ipse fornicator aliis quoque negotium fecit. ¹¹⁸ Quasi non sim vèturus ad vos, inflati sunt quidam. Veniam autem citius, si permiserit Dominus, & cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. Et quid vultis veniam ad vos, in virga, an in spiritu lenitatis? Quid enim suberat? Aut ditor in vobis in notum fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec in gentibus, ut uxorem patris sui quis habeat. Et vos inflati estis, & non luxistis potius, ut auferatur de medio vestrum qui tale facinus admisit? Pro quo lugerent? utique pro mortuo. Ad quem lugerent? utique ad Dominum. Quomodo auferatur de medio eorum? non utique ut ¹¹⁹ extra Ecclesiam detur: hoc enim non à Deo postularetur quod erat in præsentis officio: sed ut per ¹²⁰ mortem hæc quoque communem & propriam carnis ipsius quæ iam cadauer, quod captiuum esset immunditia irreuerabili tabiosum, plenius de Ecclesia deberet auferri. Et ideò, quomodo interim potuit auferri, iudicauit dedendum eiusmodi satanæ in interitum carnis. Maledici enim eam sequebatur, quæ diabolo proiciebatur, ut sacramento benedictionis exautoraretur, nunquam in castra Ecclesiæ reuersura. ¹²¹ Videmus itaque hoc in loco diuisam Apostoli seueritatem in quendam inflatum & in quendam incestum: in alterum virga, in alterum sententia armatum. Virga, qua minabatur: sententia, quam exequabatur. Illam adhuc coruscantem, hanc statim fulmiantem, quæ increpabat, quæque damnabat. Certumque est exinde increpitum quidem sub intenta-

tione virgæ tremuisse, damnatum verò sub repræsentatione poenæ perisse: statim ille
 mens plagam abiit, ille luens poenam. Cùm ad Corinthios eiusdem Apostoli litteræ ite-
 rât, venia fit planè, sed incertum cui, quia nec persona nec causa proscribitur. Res cum sen-
 sibus conferam. Si incestus opponitur, ibidem erit & inflatus. Sanè rei ratio satis habetur,
 cùm inflatus increpitus est, incestus verò damnatus est. Inflato ignoscitur, sed increpito in-
 cesto non videtur ignotum vt damnato. Si ignoscebatur cui deuoratio ex mœrore ni-
 mio timebatur, deuorati adhuc increpitus periclitabatur, deficiens ob comminationem,
 & mœrens ob increpationem: damnatus verò & culpa & sententia, iam deuoratus de-
 putabatur, qui non mœrere haberet, sed pati quod ante passionem mœrere potuisset. Si
 circa ignoscebatur ne fraudemur à satana, in eo vtique detrimentum præcauebatur
 quod non dâ perisse nihil de transacto præcauetur, sed de adhuc saluo. Damnatus autem
 & quidem in possessionem satanæ, iam tunc perierat Ecclesiæ, cùm tale facinus admise-
 rat, nedum cùm & ab ipsa ciebat. Quomodo vereretur fraudem pati eius, quem iam
 & ereptum amiserat, & damnatum habere non potuerat? Postremò quid iudicem indul-
 gere conueriet, quod pronuntiatione deciderit: an quod interlocutione suspenderit: &
 vtique eum iudicem, qui non solet ea quæ destruxit, reedificare, ne transgressor habeat-
 tur. Age iam si non tot personas prima epistola contristasset, si neminem increpauisset,
 neminem tenuisset, si solum incestum cæcidisset, si nullum in causam eius in pauorem
 misisset, inflatum conternasset, nonne melius suspicareris, & fidelius argumentareris ali-
 quem potius longè alium apud Corinthios tunc in eadem causa fuisse, vt increpitus & ter-
 ritus & mœrore iam laucius, propterea permittente modulo delicti veniam postea cepe-
 rit, quàm vt eam incesto fornicatori interpretareris? Hoc enim legisse debueras, & si non
 epistola, sed in ipsa Apostoli secta à pudore clariùs quàm stylo eius impressum: ne scilicet
 Paulum¹ Apostolum Christi,² doctorem nationum in fide & veritate, vas³ electionis,
 Ecclesiarum conditorem, censorem disciplinarum, tantæ leuitatis inficeres; vt aut dam-
 nauerit⁴ temerè, quem mox esset absoluturus; aut temerè absoluerit, quem non temerè
 damnasset, ob solam licet fornicationem simplicis impudicitie; nedum ob incestus nu-
 ptias, & impiam luxuriam, & libidinem parricidalem, quam nec nationibus compara-
 rat, ne consuetudini deputeretur, quam absens iudicaret, ne spatium reus lucraretur,
 quam aduocata etiam Domini virtute damnauerat, ne humana sententiã videretur.¹²² Lu-
 sit igitur & de suo spiritu, & de Ecclesiæ angelo, & de virtute Domini, si quod de consilio
 eorum pronuntiauerat rescidit. [¹²⁴ Si etiam sequentia illius epistolæ ad intentionem
 Apostoli extendas, nec ipsa comparabuntur ad oblitterationem incesti, ne & hic fundatur
 Apostolus posteriorum incongruentia sensuum. Quale est enim vt cùm maximè in-
 cesto fornicatori postliminium largitus Ecclesiasticæ pacis statim ingesserit de aduer-
 satione immunditiarum, de amputatione macularum, de exhortatione sanctorum, quæ
 quasi nihil contrarium paulò antè decreuerit? Compara denique, an eius sit dicere,
 Propterea habentes ministracionem istam, secundum quod misericordiam consecuti
 sumus, non deficiamus, sed abdicamus occulta dedecoris, qui non dedecoris tantum,
 sed & sceleris manifestum dedamnauerit. An eiusdem sit excusare aliquam impudicitiam,
 qui inter titulos laborum suorum, post angustias atque pressuras, post ieiunia & vigi-
 lias castimoniam quoque prædicarit? An eiusdem sit recipere in communicationem
 reprobos quosque qui scriba: Quæ enim societas iustitiæ & iniquitati? quæ autem
 communicatio luci & tenebris? quæ consonantia Christo & Belial? aut quæ pars fide-
 li cum infideli? aut quis consensus templo Dei & idolis? Nonne constanter audire de-
 bebant, & quomodo discernis, quæ supra incesti restitutione iunxisti? Illo enim con-
 corporato rursus Ecclesiæ, & iustitia cum iniquitate sociatur, & tenebræ cum luce
 communicant, & Belial consonat Christo, & infidelis cum fidei sacramenta parti-
 cipat? Et viderint idola, ipse templi Dei vitiator in templum Dei conuenit. Nam &
 hic: Vos enim, inquit, estis templum Dei viuui. dicit enim, quia inhabitabo in vo-
 bis, & inambulabo, & ero Deus illorum, & illi erunt mihi populus. Propter quod
 disceditis de medio eorum, separamini, & immundum ne attigeritis. Hoc quoque e-
 uoluis, ô Apostole, vt cùm maximè ipse tanto immunditiarum gurgiti manum tradis,
 immò & adhuc super dicit: Habentes igitur promissionem istam dilecti, emundemus nos
 ab omni inquinamento carnis & spiritus, perficientes castimoniam in Dei timore. Oro te,
 qui talia infigit mentibus nostris, reuocauerat aliquem fornicatorem in Ecclesiam? an
 idem

2. Cor. 2.

1. Cor. 5.

1. Cor. 4.

2. Cor. 2.

Ibidem.

1. Cor. 5.

1. Cor. 4.

5.

2. Cor. 2.

1. Rom. 1.

1. Tim. 2.

1. Act. 9.

1. Cor. 5.

1. Cor. 2.

1. Cor. 5.

1. Cor. 7.

CA P. XV.

2. Cor. 4.

2. Cor. 6.

Ibidem.

Ibidem.

2. Cor. 7.

TERTULLIANUS
 Cum Annotationibus
 PAMELLI
 A. V.
 16.

A idē scribit, ne tibi nunc reuocasse videatur: Nec sicuti & prateritis prescribere, ita & sequentibus prauidicare debebunt. ¹²⁸ In finem enim epistolae dicens: Ne rursus cum venero, humiliet me Deus, & luceam multos eorum qui ante deliquerunt, & poenitentiam non egerunt super immunditia quam admiserunt, fornicatione & vilitate: Non vti que recipiendos constituit, si poenitentiam inissent, quos in Ecclesia inuenturus erat, sed lugendos, & sine dubio eiiciendos, vt poenitentiam perderent. Et ceterum non competit eum de communicatione aliquid hic ostendisse, qui eam supra luci & tenebris, iustitiae & iniquitati negarat. Sed ignorant Apostolum omnes isti, qui aliquid contra naturam atque propositum hominis ipsius, contra formam & regulam doctrinarum eius intelligunt, vt sanctitatis omnis etiam ex semetipso magistrum, impuritatis omnis execratorem & expiatorem, & vbi que talem, citius incesto quam alicui humaniori reo Ecclesiam addidisse praesumant. ^{2. Cor. 12.}

[¹²⁹ Necessesse est igitur vsque illis Apostolum ostendi, quem ego & in secunda Corinthiorum talem defendam, qualem in omnibus litteris noui. ¹³⁰ Qui & in prima primus omnium templum Dei dedicauit: Non scitis vos templum Dei esse, & in vobis Dominum habitare; qui & templo sanciendo, purificatio quae editualem legem scripsit: Si quis templum Dei vitiauerit, vitiaabit illum Deus. templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. Age iam quis omnino vitiatum Deo redintegrait, id est traditum satanae in interitum carnis, cum idcirco subtruxerit: Nemo seducat semetipsum, id est nemo praesumat vitiatum Deo redintegrari denuo posse. Sicut rursus inter cetera, ¹³¹ immo & ante cetera: Moechos & fornicatores & molles & masculorum concubitores negans regnum Dei consecuturos, praemisit: Nec erraueritis, scilicet si putaueritis eos consecuturos. Quibus autem regnum adimitur, vti que nec vita permittitur quae inest regno. Etiam ingerens: Sed haec quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri: quanto delicta ista ante lauacrum accepto facit, tanto post lauacrum irremissibilia constituit. ¹³² Siquidem denuo abluere non licet. Agnosce & in sequentibus Paulum columnam immobilem disciplinarum: ¹³³ Cibi ventri, & venter tibi, Deus & hunc & illos conficit. Corpus autem non fornicationi, sed Deo. Faciamus enim hominem, ait Deus, ad imaginem & similitudinem nostram, & fecit hominem Deus, ad imaginem & similitudinem Dei fecit illum. Dominus corpori, & sermo enim caro factus est. Deus autem & Dominum suscitauit, & nos suscitabit per virtutem suam. Propter corporis scilicet nexum cum illo. Et idcirco: Non scitis corpora vestra membra Christi: Quia & Christus Dei templum, ¹³⁴ Euerite templum hoc, & ego illud in triduo resuscitabo. ¹³⁵ Auferens membra Christi, faciam membra fornicaria: Non scitis quod qui agglutinatur fornicariae, vnus corpus efficiatur; erunt enim duo in vnam carnem. Qui autem agglutinatur Domino, vnus est spiritus. Fugite fornicationem. Si reuocabilem veniam, quomodo fugiam moechus denuo futurus: nihil profecero si eam fugero; vnus ero corpus, cui communicando agglutinabor. Omne delictum quod admiserit homo, extra corpus est, qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Ac ne hoc dictum in licentiam fornicationis inuaderes, vt in rem tuam non Domini delicturus, auferat tibi, & Christo, sicut disposuerat, adiicit: Et non estis vestri. Statim opponens, empti enim estis pretio, sanguine scilicet Domini, glorificate & tollite Dominum in corpore vestro. Hoc qui praecipit, vide an ignouerit ei qui dedecorauerit Dominum, & qui deiecerit eum de corpore suo, & quidem per incestum. Si vis omnem notitiam Apostoli ebibere, vt intelligas quanta securi censurae omnem sylvam libidinum cadat, & eradicet, & excaudicet, ne quidquam de reciduo fructicare permittat, aspice illum. Multa fruge naturae, a matrimonij dico poma animae ieiunare cupientem: ¹³⁶ De quibus autem scribitis, ^{1. Cor. 7.}

B Bonum est homini mulierem non contingere. Sed propter fornicationem vnusquisque uxorem suam habeat, vir uxori, & uxor viro debitum reddat. Huius boni sibiulam quis illum nesciat inuitum relaxasse, vt fornicationi obuiam isset: quam si cui indulsit, vel indulget, vti que consilium remedij sui infregit: & tenebitur iam frenandis continentiae coniugis, si fornicatio ob quam permittuntur, non timebitur. Non enim timebitur quae ignoscetur. Et tamen ignouisse se profitetur matrimonij usum, non imperasse. Vult enim omnes sibi adhaerere. Si autem licita ignoscuntur, illicita qui sperant? Innuptis quoque viduis bonum esse dicit exemplo eius perseuerare. Si vero deficerent nubere, quia praest nubere quam vri. quibus oro ignibus deterius est vri, concupiscentiae, an poenae? Atquin si fornicatio habet veniam, non erit concupiscentia eius: Apostoli autem magis est poenae ignibus prouidere. Quod si poena est quae vrit, ergo veniam non habet fornicatio.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

- Ibidem.* catio, quam manet pœna. Interea & diuortium prohibens, pro eo aut viduitatis persecu-
Matth. 5. rantiam, aut reconciliationem pacis dominico præcepto aduersus mœchiam procurat,
quia: Qui dimiserit uxorem præter causam mœchiae, facit eam mœcham: & qui dimissam
à viro ducit, mœchatur. Quanta remedia spiritus sanctus instaurat, ne id scilicet denuò
admittatur, quod ignosci denuò non vult. Iam si vsquequaque optimum dicit homini sic
esse: iunctus es uxori, ne quaeris solutionem, vt mœchiae locum non des. Solutus es ab
1. Cor. 7. uxore, ne quaeris uxorem, vt opportunitatem tibi serues. Quòd & si duxeris uxorem, &
si nupserit virgo, non peccat, pressuram tamen carnis habebunt huiusmodi. Et hic par-
tendo permittit. Ceterum tempus in collecto constituit, vt & qui habent uxores, sic sint
tanquam non habentes. Præterit enim habitus huius mundi, iam scilicet non desideran-
tis, Crescite & multiplicamini. Sic vult nos pater præter sollicitudinem degere, quia innu-
Gen. 1. *1. Cor. 7.* pti de Domino carent, quomodo placeant Deo: nupti verò de mundo recogitent, quo-
modo placeant coniugio. Sic melius facere pronuntiat virginis conseruatorem, quam oc-
rogatorem. Sic & illam beatiorem discernit, quæ amisso viro fidem ingressa amaueit oc-
casione viduitatis. Si hæc omnia continentia consilia vt diuina commendat, puto, in-
quit, & ego spiritum Dei habeo, quis iste est assertor audacissimus omnis impudicitiae,
mœchorum & fornicatorum & incestorum planè fidelissimus aduocatus, quibus hono-
randis suscepit hanc causam aduersus spiritum sanctum, vt falsum testimonium recitet de
Apostolo eius. Nihil de Paulus indulsit, qui totam carnis necessitatem de probis etiam
titulis oblitterare conatur. Indulget sanè non adulteria, sed nuptias. Parcit sanè matri-
moniiis, non stupris. Tentat ne naturæ quidem ignoscere, ne culpæ blandiatur: studet com-
pescere benedictionis concubitus, ne maledictionis excusetur. Hoc ei supererat, car-
nem velè sordibus purgare, à maculis enim non potest. ¹³⁷ Sed est hoc solenne peruer-
sis & idiotis & hæreticis, iam & Psychicis vniuersis, alicuius capituli ancipitis occasione
aduersus exercitum sententiarum instrumenti totius armari. [¹³⁸ Prouoca ad Apostoli-
CA. XVII. cam aciem cum, aspice epistolas eius, omnes pro pudicitia, pro castitate, pro sanctitate
prætendunt, omnes in luxuriæ & lasciuia & libidinis negotia iaculantur. Quid denique
1. Thess. 2. & Thessalonicensibus scribit? ¹³⁹ Aduocatio enim nostra non ex seductione, nec ex im-
1. Thess. 4. munditia. Et: Hæc est voluntas Dei sanctimonia vestra, abstinere vos à fornicatione, scire
vnumquemque vas suum possidere in sanctimonia & honore, non in libidine concupi-
Gal. 5. scentia, sicut nationes quæ Deum ignorant. Quid Galatæ legunt? Manifesta sunt opera
carnis, quænam ista? ¹⁴⁰ Imprimis posuit fornicationem, immunditiam, lasciuiam, quæ
prædico vobis sicut prædixi, quod qui talia agunt, regnum Dei non sunt consecuturi hæ-
reditate. Romani verò quid magis discunt quam non derelinquere Dominum post fidem?
Rom. 6. ¹⁴¹ Quid ergo dicemus: perseverabimus in delinquentia, vt superet gratia? Absit. Qui mor-
tui sumus delinquentia, quomodo viuemus in ea adhuc? an ignoratis quòd qui tincti su-
mus in Christo Iesu, in mortem eius sumus tincti? Consepulti ergo illi sumus per baptismum
in mortem, vt sicut Christus resurrexit à mortuis, ita & nos in nouitate vitæ incedamus. Si
enim confati sumus simulacro mortis eius, sed & resurrectionis erimus, hoc scientes quòd
vetus homo noster confixus est illi. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quòd
& coniuuemus eum illo, scientes quòd Christus suscitatus à mortuis, iam non moriatur,
mors non iam dominetur eius. Quòd enim mortuus est delinquentia, mortuus est se-
mel. Quòd autem viuit, Deo viuuit. Ita & reputate vosmetipsos mortuos quidem delin-
quentia, uentis autem Deo per Christum Iesum. Igitur semel Christo mortuo, nemo
potest post Christum mortuus delinquentia, & maxime tanta reuiuiscere. Aut si possit
fornicatio & mœchia denuò admitti, poterit & Christus denuò mori. Instat autem Apo-
stolus prohibens regnare delinquentiam in corpore nostro mortali, cuius infirmitatem
carnis nouerat. Sicut enim exhibuistis membra vestra famula immunditia & iniquitati
ad iniquitatem, ita & nunc exhibete ea famula iustitia in sanctimonia. ¹⁴² Nam, est
habitare bonum in carne sua negauit, sed secundum legem litteræ in qua fuit: secun-
Ibidem. dum autem legem spiritus, cui nos annectit, liberat ab infirmitate carnis. ¹⁴³ Lex e-
Rom. 7. nim, inquit, spiritus vitæ manumisit te à lege delinquentia & mortis. Licet enim ex
Rom. 8. parte ex Iudaismo disputare videatur, sed in nos dirigit integritatem & plenitudinem
disciplinarum, propter quos laborantes in lege per carnem miserit Deus filium suum in
similitudinem carnis delinquentia, & propter delinquentiam damnauerit delinquen-
tiam in carne, vt ius legis, inquit, impleteretur in nobis, qui non secundum carnem, sed

TEXTULLIANVS
 Cum Annotationibus
 PAMELI
 A. V.
 36.

A sed secundum spiritum incedimus. Qui enim secundum carnem incedunt, ea quæ carnis sunt sapiunt: & qui secundum spiritum, ea quæ sunt spiritus. Secundum autem carnis mortem affirmavit esse. Dehinc & inimicitiam & in Deum, & eos qui sunt in carne, id est in sensu carnis, Deo placere non posse. Et: Si secundum carnem vivitis, inquit, futurum est ut moriamini. Quid autem intelligimus carnis sensum & carnis vitam, nisi quodcunque pudet pronuntiare? Cetera enim carnis & Apostolus nominasset. Proinde & Ephesius pristina reputans, de futuro monet. ¹⁴⁴ In quibus & nos conuersati sumus, facientes concupiscentias & voluptates carnis. ¹⁴⁵ Notans denique illos qui se negassent, scilicet Christianos, eo quod se tradidissent in operationem immunditiæ omnis: Vos autem, inquit, non sic didicistis Christum. Et iterum sic dicit: Qui furabatur, iam non furetur. Sed & qui mœchabatur hætenus, non mœchetur; & qui fornicabatur hætenus, non fornicetur: adiecit enim & hæc, si talibus veniam porrigere consuesset, vel porrigi omnino voluisset, qui nec verbo pollui volens: Omnis, inquit, sermo turpis non procedat ex ore vestro. Item: ¹⁴⁶ Fornicatio autem & immunditia omnis ne nominetur quidem inter vos, sicut decet sanctos (tanto abest ut excusetur) hoc scientes, quod omnis fornicator aut immundus non habeat Dei regnum. Nemo vos seducat inanibus verbis. Propter hoc venit ira Dei super filios incredulitatis. Quis seducit inanibus verbis, nisi qui concionatur remissibilem esse mœchiam? non intuens etiam fundamenta eius ab Apostolo effossa, cum ebrietates & comestiones compescit, sicut & hic: Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria. Demonstrat & Colossensibus, quæ membra mortificent super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam ¹⁴⁷ & turpiloquium. Concede iam tot ac talibus sententiis vnum illud quod tenes, pauca multis, dubia certis, obscura manifestis adumbrantur. Etiam si pro certo Apostolus Corinthio illi fornicationem donasset, effect aliud quod semel contra institutum suum pro ratione temporis fecerat. Circumcidit Timotheum solum; & tamen abstulit circumcisionem. ¹⁴⁸ Sed hæc, inquit, ad interdictionem pertinebunt omnis impudiciæ, & additionem omnis impudiciæ, salvo tamen loco veniæ, quæ non statim denegatur, si delicta damnantur, quando veniæ tempus cum damnatione concurrat quam excludit. Sequebatur & hoc Psychicos sapere, & ideo reseruauimus huic loco, quæ aperte ad communicationem Ecclesiasticam causis eiusmodi negandam etiam antiquitus cauta sunt. ¹⁴⁹ Nam & in Prouerbiis Salomon, quæ ^{na postulat} dicimus, specialiter de mœcho nusquam expiabili. Mœchus autem, inquit, per indigentiam sensuum perditionem animæ suæ acquirit, doctores & dehonestationes sustinet. Ignominia autem eius non abolebitur in æuum. Plena enim zeli, indignatio viri non parcat in die iudicij. Hoc si de ethnico putaueris dictum, certè de fidelibus ¹⁵⁰ iam audisti per casum: Excedite de medio eorum & separamini, & immundum ne tetigeritis. Habes statim in Psalmis, Beatum virum qui non abierit in consilio impiorum, nec in via peccatorum steterit, ¹⁵¹ & in cathedra pestilentiæ non sederit. Cuius & postea vox; Non sedi cum confessu vanitatis, & cum iniquè agentibus non introibo (hoc de Ecclesia malè agentium) & cum impiis non sedebo. Et: Lauabo cum innocentibus manus meas, & altare tuum circumdabo Domine, ut solus plures. quoniam quidem: Cum sancto sanctus eris, & cum uiro innocente innocens eris. Et cum electo electus eris, & cum peruerso peruersus eris. Et alibi: Peccatori autem dicit Dominus: Ut quid tu exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Si videbas furem, currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas. Hinc igitur informatus & Apostolus: Scripsi, inquit, vobis in Epistola, non commisceri fornicatoribus, non utique fornicatoribus huius mundi, & reliqua. ceterum oportebat vos exire de mundo, nunc autem scribo vobis, si quis frater nominatur in vobis fornicator, aut idololatre, (quid enim tam coniunctum?) aut fraudator, (quid enim tam propinquum?) & cetera, cum talibus ne cibum quidem sumere, ¹⁵² nedum Eucharistiam medicam. Scilicet & fermentum modicum totam despicit conspersionem. Item ad Timotheum: ¹⁵³ Manus nemini citò imponas, neque communices delictis alienis. ¹⁵⁴ Item ad Ephesios: Nolite ergo participes esse eorum. Fuiſtis enim aliquando tenebræ. Et adhuc pressius: Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, immò & reuincite ea. Quæ enim in occulto ab eis fiunt, turpe est edicere. Quid turpius impudiciis? ¹⁵⁵ Si autem & ab orioſe incedete fratre denuntiat subduci Theſſalonicenſibus, quâto magis & a fornicatore? Hæc enim consultata sunt Christi Ecclesiam diligentis, qui se pro ea tradidit ¹⁵⁶ uti eam sanctificet, emundâs lauacro aquæ in verbo, ut sicut sibi Ecclesiam

Ibidem.
Ibidem.
Ephes. 2.
Ibidem.
Ibidem.
Ephes. 5.
Rom. 13.
Ephes. 5.
Coloss. 3.
2. Cor. 2.
Act. 16.
CA. XVIII.
Gal. 5.
Prouer. 6.
2. Cor. 6.
Psalm. 1.
Psal. 25.
Ibidem.
Psal. 27.
Psal. 49.
1. Cor. 5.
Ibidem.
1. Timot. 5.
Ephes. 5.
Ibidem.
2. Theſſ. 3.

- gloriosam non habet, maculam aut rugam, utique post lauacrum, sed sit sancta & sine op-
probrio, exiit de scilicet sine ruga veritatis ut virgo, sine macula fornicationis ut sponsa,
sine probro vilitatis ut emundata. Quid si & hic respondere concipias, adimi quidem pec-
catoribus, vel maxime carne pollutis communicationem, sed ad praesens, restituendam
scilicet ex poenitentiae ambitu secundum illam clementiam Dei, quae mauult peccatoris
poenitentiam quam mortem. Hoc enim fundamentum opinionis vestrae usquequaque
pulsandum est. Dicimus itaque, clementiae diuinae si ita esse competisset demonstratio-
nem sui etiam post fidem lapsis, ita Apostolus diceret, Nolite communicare operibus te-
nebrarum, nisi poenitentiam egerint: & cum talibus ne cibum quidem sumere, nisi post-
ea quam caligas fratrum volutando deterferint. Et: Qui templum Dei vitiauerit, vitia-
bit illum Deus, nisi omnium focorum cineres in Ecclesia de capite suo excusserit. Debuerat
enim quae damnauerat proinde determinasse, quoniam usque & sub conditione damna-
set, si temporali & conditionali, & non perpetua seueritate damnaasset. Porro cum in om-
nibus Epistolis & post fidem praescribat admitti, & admissum a communicatione detru-
dat, sine spe conditionis vllius aut temporis, nostra magis sententiae adhaerit, ¹⁵⁷ eam poe-
nitentiam ostendens Dominum malle, quae ante fidem, quae ante baptismum morte pecca-
toris potior habeatur, semel diluendi per Christi gratiam, semel pro peccatis nostris mor-
te functi. Nam hoc etiam in sua persona Apostolus statuit. Adfirmans enim Christum ad
hoc venisse, ut peccatores saluos faceret, quorum primus ipse fuisse, ¹⁵⁸ quid adhaerit? Et
misericosdium sum consecutus, quoniam ignorans feci in incredulitate. Ita clementia illa
Dei valentis poenitentiam peccatoris quam mortem, ad ignorantes adhuc & adhuc in-
credulos spectat, quorum causa liberandorum venerit Christus, non qui iam Deum no-
runt, & sacramentum didicerint fidei. Quod si clementia Dei ignorantibus adhuc & infi-
delibus competit, utique & poenitentia ad se clementiam inuitat, salua illa poenitentiae spe-
cie post fidem, ¹⁵⁹ quae aut leuioribus delictis veniam ab Episcopo consequi poterit, aut
maioribus & irremissibilibus a Deo solo. [¹⁶⁰ Sed quoniam usque de Paulo, quando etiam
Ioannes nescio quid diuersae parti se applaudere videatur? quasi in Apocalypsi manifeste
fornicationi posuerit poenitentiae auxilium, ¹⁶¹ ubi ad angelum Thyatirenorum spiritus
mandat habere se aduersus eum, quod teneret mulierem Iezabel quae se Prophetem dicit
& docet, atque seducit seruos meos ad fornicandum & edendum de idolothytis. Et lar-
gitus sum illi tempus spatium, ut poenitentiam iniret, nec vult eam inire nomine forni-
cationis. Ecce dabo eam in lectum, & fornicos eius cum ipsa in maximam pressuram, nisi
poenitentiam egerint operum eius. Bene autem quod Apostolis & fidei & disciplinae re-
gulis conuenit. Siue enim ego, inquit, siue illi, sic praedicamus. Totius itaque sacramenti
interest, nihil credere ab Ioanne concessum, quod a Paulo sit denegatum. Hanc aequali-
tatem spiritus sancti qui obseruauerit, ab ipso deducetur in sensus eius. Haereticam enim
foeminam, quae quod didicerat a Nicolaitis, docere susceperat, in Ecclesiam lateenter in-
troducebat, & merito ad poenitentiam urgebat. ¹⁶² Cui enim dubium est haereticum in-
stitutione deceptum, cognito postmodum casu, & poenitentia expiato, & veniam conse-
qui, & in Ecclesiam redigi? Vnde & apud nos ut ethnico par, immo & super ethnicum hae-
reticus etiam per baptismum veritatis utroque homine purgatus admittitur. ¹⁶³ Aut si cer-
tus est mulierem illam post fidem viuam in haeresi postea expirasse, ut non quasi haeretica,
sed quasi fidei peccatrici, veniam ex poenitentia vindicet, sanè agat poenitentiam, sed in
fidem moechiam, non tamen & restitutionem consecutura. Haec enim erit poenitentia, quam
& nos debere quidem agnoscimus multo magis, sed de venia Deo referuamus. ¹⁶⁴ Deni-
que ea Apocalypsi in posterioribus propudiosos & fornicatores, sicut timidos & incre-
dulos & homicidas & veneficos & idololatrias, qui tale quid in fide fuerit, in stagno ignis
sine vlla conditionali damnatione decreuit. Non enim de ethnicis videbitur sapere, cum
de fidelibus pronuntiauit: Qui vicerint, hereditatem habebunt ista, & ero illis Deus, & illi
mihi in filios: Et ita subiunxerit: Timidis autem & incredulis & propudiosis & fornicato-
ribus & homicidis & veneficis & idololatrias particula in stagno ignis & sulphuris, quod
est mors secunda. Sic & rursus: Beati qui ex praecipis agunt, ut in lignum vitae habeant
potestatem, & in portas ad introeundum in sanctam ciuitatem. Canis veneficus, fornicator,
homicida foras, utique qui non ex praecipis agant. Illorum est enim foras dari qui in-
tus fuerunt. Ceterum, quid mihi eorum qui foris sunt, iudicare praecesserat. ¹⁶⁵ De Epistola
quoque Ioannis carpunt statim. Dicitur est: Sanguis filij eius emundat nos ab omni deli-
cto.

TERTULLIANVS
Cum Annotationibus
PAMELI
A. V.
36.

Acto. Semper ergo & omnifariam delinquemus, si semper & ab omni delicto emundat nos ille: aut si non semper, non etiam post fidem, & si non ab omni delicto, non etiam a fornicatione. ¹⁶⁶ Vnde autem exorsus est: Lumen prædixerat Deum, & tenebras non esse in illo, & mentiri nos si dicamus, nos communionem habere cum eo, & in tenebris incedamus. Si verò, inquit, in lumine incedamus, communionem cum eo habebimus, & sanguis Iesu Christi Domini nostri emundat nos ab omni delicto. Ergo in lumine incedentes delinquimus, & in lumine delinquentes emundabimur? Nullo pacto. Qui enim delinquit, non in lumine est, sed in tenebris. Vnde & ostendit quomodo emundabimur à delicto, in lumine incedentes, in quo delictum agi non potest. ad eò sic emundari nos ait, non quò delinquamus, sed quò non delinquamus. Incedentes enim in lumine, tenebris verò non communicantes emundati agemus, non deposito, sed non admisso delicto. Hæc est enim vis Dominici sanguinis, ut quos iam delicto mundarit, & exinde in lumine constituerit, ¹⁶⁷ mundos exinde præstet, si in lumine incedere perseverauerint. Sed subiicit, inquit, Si dicamus nos delictum non habere, seducimus nosmetipsos, & veritas non est in nobis. Si confitemur delicta nostra, fidelis & iustus est ut dimittat ea nobis, & emundet nos ab omni iniustitia. nunquid ab immunditia? Aut si ita est, ergo & ab idololatria. Sed aliud in sensu est. Ecce enim & rursus: Si dicamus, ait, nos non deliquisse, mendacem facimus illum, & sermo eius non est in nobis. ¹⁶⁸ Eo amplius: Filioli, hæc scripsi vobis ne delinquatis. & si deliqueritis, advocatum habemus apud Deum patrem Iesum Christum iustum, & ipse placatio est pro delictis nostris. Secundum hæc, inquit, & delinquere nos & veniam habere constabit. Quid ergo fiet, quum procedens aliud inuenio? Negat enim nos omnino delinquere, & in hoc plurimum tractat, ut nihil tale concedat, proponens semel à Christo delicta deleta, nõ habitura postea veniam, in quæ nos sensus ad admonitionem castimonie demandat. ¹⁶⁹ Omnis, inquit, qui habet spem istam, castificat semetipsum, quia & ille castus est. Omnis qui facit delictum, & iniquitatem facit: & delictum est iniquitas. Et scitis quòd ille manifestatus sit, ut auferat delicta, utique hæcenus admittenda. Siquidem subiungit, Omnis qui manet in illo, non delinquit. Omnis qui delinquit, neque vidit, neque cognovit eum. Filioli, nemo vos seducat. Omnis qui facit iustitiam, iustus est, sicut & ille iustus est. Qui facit delictum, ex diabolo est, quoniam diabolus à primordio delinquit. In hoc enim manifestatus est filius Dei, ut soluat opera diaboli. Nam & soluit liberans hominem per lauacrum, donato ei chirographo mortis. Et ideo omnis qui ex Deo nascitur, non facit delictum, quia semen Dei manet in illo, & non potest delinquere, quia ex Deo natus est. In hoc manifesti sunt filij Dei & filij diaboli. In quo? nisi illi non delinquendo, ex quo de Deo nati sunt: isti delinquendo, quia de diabolo sunt, proinde atque si nunquam sint ex Deo nati. Quòd si dicit: Qui non est iustus, ex Deo non est, qui non pudicus, quomodo rursus ex Deo fiet, qui iam esse desit? Iuxta est igitur ut excidisse sibi dicamus Ioannem in primore quidem Epistola negantem nos sine delicto esse, nunc verò præscribentem non delinquere omnino. Et illic quidem aliquid de venia blandientem, hic verò districtè negantem filios Dei quicumque deliquerint. Sed absit. Nam nec ipsi excidimus à qua digressi sumus distinctione delictorum. Et hic enim illam Ioannes commendavit, ¹⁷⁰ quòd sint quædam delicta quotidianæ incurfionis, quibus omnes sumus obiecti. Cui enim non accedet; aut ^a irasci iniquè; & ultra ^b solis occasum; aut & ^c mapum immittere; aut facile ^d maledicere, aut temerè iurare, aut fidem pacti destruere, aut verecundia, aut necessitate mentiri. in negotiis, in officiis, in quaestu, in victu, in vise, in auditu quanta tentamur, ut si nulla sit venia istorum, nemini salus competat. Horum ergo erit venia per exoratore patris Christum. ¹⁷¹ Sunt autem & contraria istis, ut grauiora & exitiosa, quæ veniam non capiant, homicidium, idololatria, fraus, negatio, blasphemia, utique & mœchia & fornicatio; & si qua alia violatio templi Dei. Horum ultra exorator non erit Christus; hæc non admittit omnino qui natus ex Deo fuerit, non futurus Dei filius, si admiserit. Ita Ioanni ratio constabit diuersitatis, distinctionem delictorum disponenti, cum delinquere filios Dei nunc adnuit, nunc abnuit. Prospiciebat enim clauulam litterarum suarum, & illi præstruebat hos sensus, dicturus in fine manifestius: ¹⁷² Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, & dabit ei vitam Dominus, qui non ad mortem delinquit. Est enim delictum ad mortem. Non de eo dico ut quis postulet. ¹⁷³ Meminerat & ipse Hieremiam prohibitum Deo deprecari pro populo mortalia delinquente. Omnis iniustitia delictum est, & est delictum ad mortem. Scimus autem

*Ibidem.**Ibidem.**Ibidem.**1. Ioan. 2.**1. Ioan. 3.**Coloss. 2.**1. Ioan. 3.**Ibidem.**1. Ioan. 1.**1. Ioan. 3.**a Psal. 4.**b Ephes. 4.**c Isai. 58.**d Matth. 5.**1. Cor. 3.**1. Ioan. 3.**1. Ioan. 1.**1. Ioan. 5.**Hier. 7. 14.**1. Ioan. 5.*

quod omnis qui ex Deo natus sit, non delinquit, scilicet delictum quod ad mortem est. D
 Ita nihil iam superest, quam aut neges mœchiam & fornicationem mortalia esse delicta,
 aut inremissibilia faceris, pro quibus nec exorare permittitur. [174 Disciplina igitur A-
 postolorum propriè quidem instruit ac determinat principaliter sanctitatis omnis erga
 templum Dei antistitem, & ubique de Ecclesia eradicanem omne sacrilegium pudicitie
 sine vlla restitutionis mentione. Volo tamen ex redundantia alicuius etiam comitis Apo-
 stolorum testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo iure disciplinam
 magistrorum. 175 Exstat enim & Barnabæ titulus ad Hebræos: adeo satis auctoritati viri,
 ut quem Paulus iuxta se constituerit in abstinentiæ tenore: Aut ego solus & Barnabas non
 habemus hoc operandi potestatem? Et utique receptor apud Ecclesias Epistola Barnabæ
 Heb. 6. 176 illo apocrypho potestatem mœchorum. 177 Monens itaque discipulos; ommissis omnibus
 Heb. 6. initiis ad perfectionem magis tendere, nec rursus fundamenta penitentiae iacere ab ope-
 ribus mortuorum: impossibile est enim, inquit, eos qui semel inluminati sunt, & donum
 cœlestis gustauerunt & participauerunt spiritum sanctum, & verbum Dei dulce gustave-
 runt, occidere iam ævo cum exciderint, rursus seuocari in penitentiam, refrigeres cruci
 in semetipsum filium Dei, & dedecorantes. Terra enim quæ bibit sæpius deuenientem in se
 humorem, & peperit herbam aptam his propter quos & colitur, benedictionem Dei con-
 sequitur. Proferens autem spinas reprobæ & maledictioni proxima, cuius finis in exustio-
 nem. Hoc qui ab Apostolis didicit, & cum Apostolis docuit, 178 nunquam mœcho & for-
 nicatori secundam penitentiam promissam ab Apostolis norat. Optimè enim legem in-
 terpretabatur, & figuras eius iam in ipsa veritate seruabat. Ad hanc denique speciem disci-
 plinæ de leproso castum fuit: 179 Si autem varietas effluerit in cutem, & totam cutem
 Leuit. 13. tegerit a capite vsque ad pedes per omnem conspectum, & sacerdos cum viderit, emun-
 dabit eum, quoniam conuertit in album, mundus est. Quæ verò die visus fuerit in eiusmo-
 di color viuus inquinatus est. Cœuersum enim hominem de pristino carnis habitu in can-
 dorem fidei, quæ vitium & macula estimatur in seculo, & totum nouatum mundum vo-
 luit intelligi, quæ iam non sit varius, non sit de pristino & nouo aspersus. Si verò post abo-
 litionem in vetustatem aliquid ex illa reuixerit, rursus in carne eius quod emortuum deli-
 cto habebatur, immundum iudicari, nec expiari iam à sacerdote. Ita mœchia de pristino
 Leuit. 14. vitium. 180 Item de doctro: Si quæ macula & cauositates adnuntiata in parietibus sacer-
 doti fuissent, priusquam introiret ad inspiciendam eam, iubet auferri de domo omnia, ita
 immunda non futura quæ domus essent. Dehinc introgressus sacerdos, si inuenisset cauo-
 sitates viridicantes vel rubescentes, & aspectum earum humiliorem citra parietinam for-
 mam, exiret ad ianuam, & secerneret domum illam septem diebus. Dehinc die septima
 regressus, si animaduertisset diffusum in parietibus tactum illum, imperaret extrahi eos la-
 pides, in quibus lepra fuisset, & abiici extra ciuitatem in locum immundum, & sumi alios
 lapides politos & solitos, & reponi loco pristinorum, & puluere alio inliniri domum. O-
 portet enim cum peruenitur ad summum sacerdotem patris Christum, de domo hominis
 nostri in tempore hebdomadis auferri omnia impedimenta prius, ut munda sit quæ re-
 manet domus, caro & anima, & ubi introierit eam sermo Dei, & inuenit maculas ru-
 boris & vitioris, extrahi statim & abiici foras sensus mortiferos & cruentos: (181 nam &
 Apoc. 6. Apocalypsis viridi equo mortem, russeo autem præliatorem imposuit) proque illis politos
 & in compaginem aptos & firmos substrui lapides, quales in Abrahæ fiunt, ut ita homo
 Math. 3. habilis Deo sit. Quod si post recuperationem & reformationem rursus sacerdos animadu-
 Leuit. 14. uerterit in eadem domo de pristinis causis aliquid & maculis, immundam eam pronun-
 tiauit, & iussit deponi materias & lapides & omnem structuram eius, & abiici in locum
 immundum: hic erit homo caro atque anima, qui post baptismum & introitum sacerdotum
 reformatus, denuò resumit scabra & maculas carnis, & abiicit extra ciuitatem in locum
 1. Cor. 5. immundum; deditus scilicet satanæ in carnis interitum, nec amplius rearsificatur in Ec-
 Leuit. 19. clesia post ruinam. Sic & de famulæ concubitu, quæ homini esset reseruata, necdum re-
 dempta, necdum liberata. 182 Prospicietur, inquit, illi, & non morietur, quia nondum est
 manumissa, cui seruabatur. Nondum enim caro à Christo manumissa, cui seruabatur, im-
 punè contaminabatur, ita iam manumissa non habet veniam. [183 Hæc si Apostoli magis
 CAP. XXI. norant, magis utique curabant, se & in hunc iam gradum decurrant, excernens inter
 doctrinam Apostolorum & potestatem. Disciplina hominem gubernat, potestas adsignat
 scilicet

TEXTULLIANVS
 Cum Annotationibus
 PAMELI
 A. V.
 16.

A seorsum quod potestas, spiritus autem Deus. Quid autem docebat non communicandum operibus tenebrarum? Obserua quod iubet. Quis autem poterat donare delicta: hoc solius ipse est. ¹⁸⁴ Quis enim dimittit delicta, nisi solus Deus: & utique mortalia quæ in ipsum fuerint admissa, & in templum eius. Nam tibi quæ in te reatum habeant, etiam septuagies septies iuberis indulgere in persona Petri. Itaque si & ipsos beatos Apostolos tale aliquid indulgisse constaret, cuius venia à Deo non ab homine competeret, non ex disciplina, sed ex potestate fecisse. Nam & mortuos suscitauerunt, quod Deus solus: & debiles redintegraverunt, quod nemo nisi Christus: immò & plagas inflixerunt, quod noluit Christus. Non enim decebat cum scire qui pati venerat. Percussus est Ananias & Elimas, Ananias morte, Elimas cæcitate, vt hoc ipso probaretur Christum & hæc facere potuisse. Sic & Prophetæ cædem, & cum ea mœchiam pœnitentibus ignouerant, quia & seueritatis documenta fecerunt. ¹⁸⁵ Exhibe igitur & nunc mihi Apostolice prophetica exēpla, & agnoscam diuinitatē, & vendica tibi delictorum eiusmodi remittendorum potestatem. quod si disciplinæ solius officia sortitus es, nec imperio præstare, sed ministerio, quis aut quantum es indulgere: qui neque Prophetam, nec Apostolum exhibens, cares ea virtute cuius est indulgere. Sed habet, inquis, potestatem Ecclesia delicta donandi: hoc ego magis & agnosco & dispono, qui ipsum Paracletum in Prophetis nouis habeo dicentem: Potest Ecclesia donare delictum, sed non faciam, ne & alia delinquant. Quid si pseudopropheticus spiritus pronuntiauit? At qui magis euerforis fuisset, & semetipsum de clementia commendare, & ceteros ad delinquentiam temperare. Aut si & hoc secundum spiritum veritatis adfectare gestiuit: ergo spiritus veritatis potest quidem indulgere fornicatoribus veniam, sed cum plurimum malo non vult. De tua nunc sententia quero unde hoc in Ecclesia vsurpes. Si quia dixerit Petro Dominus: Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, tibi dedi clauis regni cœlestis; ¹⁸⁶ vel: Quæcunque alligaueris vel solueris in terra, erunt alligata vel soluta in cœlis, idcirco præsumis & ad te deriuasse soluendi & alligandi potestatem, id est ad omnem Ecclesiam Petri propinquam: qualis es euerforis atque commutans manifestam Domini intentionem personaliter hoc Petro conferentem. Super te, inquit, ædificabo Ecclesiam meam, ¹⁸⁷ &: Dabo tibi clauis, non Ecclesie: Et quæcunque solueris vel alligaueris, non quæ soluerint vel alligauerint. Sic enim & exitus docet. In ipso Ecclesia extructa est, id est per ipsum, ipse clauem imbuat: vides quam Viri Israelitæ, auribus mandate quæ dico: Iesum Nazarenum virum à Deo vobis destinatum, & reliqua. ¹⁸⁸ Ipse denique primus in Christi baptismo reseruit aditum cœlestis regni, quo soluntur alligata retrò delicta, & alligantur quæ non fuerint soluta, secundum veram salutem, & Ananiam vinxit vinculo mortis, & debilem pedibus absoluit vitio valetudinis. ¹⁸⁹ Sed & in illa disceptatione custodiendæ necne legis, primus omnium Petrus spiritu instinctus, & de nationum vocatione præfatus. Et nunc, inquit, cur tentastis Dominum de imponendo iugo fratribus, quod neque nos, neque patres nostri sufferre valuerunt? Sed enim per gratiam Iesu credimus nos salutem consecuturos sicut & illi. Hæc sententia & soluit quæ omissa sunt legis, & alligauit quæ reseruata sunt. Adeo nihil ad delicta fidelium capitalia potestas soluendi & alligandi Petro emancipata. ¹⁹⁰ Cui si præceperat Dominus etiam septuagies septies delinquenti in eum fratri indulgere, utique nihil postea alligare, id est retinere mandasset, nisi fortè ea quæ in Dominum, non in fratrem quis admiserit. Præiudicatur enim non dimittenda in Deum delicta, quum in homine admissa donantur. Quid nunc & ad Ecclesiam, & quidem tuam Pſychice? Secundum enim Petri personam spiritualibus potestas ista cõueniet aut Apostolo aut Prophetæ. Nam & ipse Ecclesia propriè & principaliter ipse est spiritus, ¹⁹¹ in quo est trinitas vnus diuinitatis, pater & filius & spiritus sanctus. Illam Ecclesiam congregat quam Dominus in tribus posuit. Atque ita exinde etiam numerus omnis qui in hanc fidem conspirauerint, Ecclesie ab auctore & consecratore censetur, & idè Ecclesia quidem delicta donabit. Sed Ecclesia spiritus per spiritalem hominem, non Ecclesia numerus Episcoporum. Domini enim non famuli est ius & arbitrium, Dei ipse, non sacerdotis. ¹⁹² At tu iam & in martyras tuos effundis hanc potestatem, vt quisque ex consensione vincula induit adhuc mollia in nouo custodiæ nomine, statim ambiunt mœchi, statim adeunt fornicatores, iam preces circumsonant, iam lachrymæ circumstagnant maculati cuiusque, nec vlli magis aditum carceris redimunt, quàm qui Ecclesiam perdidit. Violantur viri ac feminae in tenebris planè ex vsu libidinum notis, & pacem ab his quarunt qui de sua periclitantur. Alij ad me-

Ephes. 5.

Marc. 2.

Matth. 18.

Act. 5.

13.

Matth. 16.

Act. 2.

Act. 15.

Matth. 16.

Matth. 18.

CAP. XXI.

talla confugiunt, & de communicatores recertuntur, ubi iam aliud martyrium necessarium est delictis post martyrium novis. Quis enim in terris & in carne sine culpa, quis martyr seculi incola, denariis supplex, medico obnoxius & foeneratori? Puta nunc sub gladio iam capite librato, puta in patibulo iam corpore expanso, puta in stipite iam leone concessio, puta in axe iam incendio adstricto, in ipsa dico securitate & possessione martyrij, quis permittit homini donare quæ Deo reservanda sunt: à quo ea sine excusatione damnata sunt, quæ nec Apostoli, quod sciam, martyres & ipsi donabilia iudicaverunt. Denique iam ad bestias depugnauerat Paulus Ephesi; cum interitum decernit incesto.¹⁹³ Sufficiat martyri propria delicta purgasse. Ingrati vel superbi est in alios quoque spargere, quod pro magno fuerit consecutus. Quis alienam mortem sua soluit, nisi solus Dei filius? Nam & in ipsa passione liberauit latronem. Ad hoc enim venerat, ut ipse à delicto purus & omnia sanctus pro peccatoribus obediret. Proinde qui illum amularis donando delicta, si nil ipse deliquisti, planè patere pro me. Si verò peccator es, quomodo oleum faculæ tuæ sufficere & tibi & mihi poterit? Habeo etiam nunc quo probem Christum, si propter Christum in martyre est, ut mœchos & fornicatores martyr absoluat; occulta cordis edicat, ut ita delicta concedat, & Christus est. Sicut enim Dominus Iesus Christus potestatem suam ostendit: Quid cogitatis nequam in cordibus vestris? Quid enim facilius est dicere paralytico, Dimittuntur tibi peccata; aut: Surge & ambula: Igitur ut sciatis filium hominis habere dimittendorum peccatorum in terris potestatem, tibi dico paralytice: Surge & ambula. Si Dominus tantum de potestatis suæ probatione curauit, uti traduceret cogitatus, & ita imperaret sanitatem, ne non crederetur posse delicta dimittere, non licet mihi eandem potestatem in aliquo sine eisdem probationibus credere. Quum tamen mœchis & fornicatoribus à martyre exoptulas veniam, ipse confiteris eiusmodi crimina non nisi proprio martyrio diluenda, qui præsumis alieno.¹⁹⁴ Quod si est, iam & martyrium aliud erit baptisma. Habeo enim, inquit, & aliud baptisma. Unde & ex vulnere lateris Domini aqua & sanguis, vniuersique lauacri paratura manauit. Debeo ergo & primo lauacro alium liberare, si possum secundo; ingeramûsque in sinum necesse est. Quæcumque auctoritas, quæcumque ratio mœcho & fornicatori pacem Ecclesiasticam reddit; eadem debebit & homicidæ & idololatæ penitentibus subuenire;¹⁹⁵ certe negatori, & utique illi, quem in prælio confessionis tormentis colluctatum seuitia deiecit. Ceterum indignum Deo, & illius misericordia, qui penitentiam peccatoris morti præuertit; ut facilius in Ecclesiam redeant qui subando quam qui dimicando ceciderunt. Urget nos dicere indignitas, contaminata potius corpora reuocabis, quam cruentata. Quæ penitentia miserabilior, titillatam prosterrens carnem, an verò laniatam? Quæ iustior venia in omnibus caussis; quam voluntarius, an quam inuitus peccator implorat? Nemo volens, negare compellitur; nemo nolens, fornicatur. Nulla ad libidinem vis est, nisi ipsa, nescit, quod libet cogi. Negationem porò quanta compellunt ingenia carnificis & genera peccatorum: Quis magis negauit, qui Christum vexatus, an qui delectatus amisit? qui quum auerteret doluit, an qui quum amitteret luit? Et tamen illæ cicatrices Christiano prælio insculptæ; & utique inuidiose apud Christum, quia vicisse cupierunt; & sic quoque gloriosæ, quia non vincendo cesserunt. In quas adhuc & diabolus ipse suspirat, cum sua infelicitate, sed casta cum penitentia mœrente, sed non erubesciente ad Dominum de venia. Denuò dimitte- tur eis qui piaculariter negauerunt, solis illis caro infirma est. Atquin nulla tam fortis ca- ro, quam quæ spiritum elidit.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN
LIBRVM DE PVDCITIA.

1. DE PVDCITIA.] Verum hunc esse huius Libri titulum patet, tum ex superscriptis loci B. Hieronymi & Nicephori, tum etiam ex B. Cyprianus libri titulo, in quo A. Thoren hic imitatur: De bono Pudicitia. Quem cur indiderit, quum proprie DE PVDCITIA non scribit, sed potius: Aduersus Penitentiam, non satis constat; forsassis ut esset plausibilior; certe

initium libri Pudicitiam sonat, & quidquid scribitur in to libro aduersus mœchiam & fornicationem, pro Pudicitia facit.

CAP. I.

2. Pudicitia flos morum, &c.] Caput hoc inscriptissimum: De libri huius argumento. Imitatur autem hunc locum B. Cyprianus lib. de bono Pudicitia: inquit,

TERTULLIANVS
C. Annotationslibris
PAMELII,
A. V.
16.

inquit, honor corporum, ornamentum morū, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, cōcordia caput. Atqui pro eo quod legitur per prophetam: si que satis castus habeatur, qui non minus castus fuerit, iuxta Dn. Harys. correximus: qui nō nimis castus fuerit.

3. Sed viderit sæculi pudicitia, &c.] De hac late habet tractatum cum Tom. 2. lib. 1. ad Exor. cum suprā l. de Exhortat. castit. & lib. de Mongamia.

4. Malo nullum bonum, quam vanū, &c.] Vanum hīc dicit, quod paulo ante: infuctuofum. Facit verò hoc, quod pudicitiam sæculi bonum, vocet, contra eos qui omnia opera, infidelium peccata faciunt. Legimus vero mox iterum: nōntic, cū Gagno, pro: nūnc, quod illud Auctori magis sit visitatum.

5. Pontifex scilicet Maximus, Episcopus Episcoporum, &c.] Bene habet & adnotatu dignū, quod etiam iam in hæresi constitutus & aduersus Ecclesiam scribens, Pontificem Romanum Episcopum Episcoporum nuncupet, & infra cap. 13. bonum pastorem & benedictum Papam, & cap. 21. Apostolicum, sicut etiam suprà adnotauimus, de auctoritate agentes Summi Pontificis, Tom. 3. ad lib. de Prescript. aduers. her. c. 36. num. 213. de qua etiam ibidem n. 207. 208. & 212. Item lib. 4. adu. Marc. cap. 5. num. 38. lib. aduers. Præxan cap. 1. num. 7. Denique Tom. 4. lib. 3. Carm. adu. Marc. cap. 9. num. 26. 27. 29. Hic verò (quod prætermittam mirretur quis forte) vti nihil hæc de re præteratur, adiciemus, non solum Privilegiū ornatam fuisse Romanam sedem à Fl. Constantino Imperatore, sed etiam sceptrum & diademate Imperatorio, immo & Vrbe & ditionibus Italia amplissimis, vti ex Edicto Donationis Constantini à B. Isidoro edito, constat, quod hodie existat in Tomis Conciliorum. Quod etiam authenticum esse (quamquam perperam multi in dubium vocent, etiam qui Catholici haberi volunt) patet tum ex Concilio Romano sub Syluestro Papa, can. 1. ex Syn. 2. Nicæna generali vii. vbi ad confirmationem imaginum in Ecclesia primitiua vstratarum, citantur ex Actis eiusdem Donationis Imagines SS. Petri & Pauli Constantino à Syluestro ostensa, sicut etiam suprà adnotauimus Tom. 1. Apolog. cap. 12. num. 184. Si enim pars Actorum citetur, etiam reliquorum eiusdem contentorum fides probatur. Eodem pertinent quæ (ex isdem Actis haud dubie de prompta) tradunt, B. Gregor. Turon. hist. lib. 2. Beda in Chronicis ad annum mundi 4288. Adria. Papa epist. ad Constantinum & Irenen, Nicephor. lib. 7. cap. 33. & B. Thomas Summa sua part. 3. quaest. 67. arg. 4. de curata Lepra Constantini. Quæque de Baptismo eiusdem per B. Syluestrum Papam, scribunt, rater prædictis, dicta diu. Synodi; Damascus in Pontificali Libery Acta, cap. 6. Nicephor. lib. 7. cap. 35. & lib. 8. cap. 3. & 54. Marianus Scotus in Chronico, & B. Thomas loco iam citato; vtpote quæ isdem Actis continentur. De quo præterea citantur in libro eius argumenti ab Illustriss. Cardin. Polo, Theophan. Nicæ. Episcopus, Georgius Cedrenus, Io. Zonaris Tom. 3. & Theodoros Balsamon. Quid? quod Ammianus Marcell. lib. 27. iam temporibus Damasi, splendorem Romanorum Pontificum, eundem quem illa Acta, describat; & Laonicus Chalcondylas (licet & schismaticus pro nobis producere) lib. 1. de Gest. Turc. disertis verbis Donationem iam dictam agnoscent: Romani, inquit, quum nati essent Imperium in orbe longe latiss. commiserunt Romano Pontifici Maximo; ipsi vero transferunt in Thraciam; Byzantium, quæ nunc Constantinopolis est, Thra-

cie Metropolim constituentes. Insuper Iuo lib. 4. de Dign. & priuileg. Roman. Eccles. & part. 3. maioris operi de Primatu Ecclesie Romane cap. 49. Gratianus Dist. 46. cap. Constantinus, & 12. qu. 1. cap. Eutram, in Decreta sua dictum Edictum reuulerunt, & dictus Balsamon in Photij Nomocanonem Tit. 8. de Parochiis, id ipsum Scholium suis inseruit: sicut etiam Vincentius Bellouacensis hist. sua, vocans Epistolam Constantini ad omnes Episcopos, lib. 13. cap. 54. 55. & 56. Citatur ab eodem Hugo Florentis in hac verba: Vrbe Romam, inquit, cum palatio omni, quod Lateranense dicitur, concessit Apostolis Christi Petro & Paulo, & S. Papæ Syluestro; quod ipsum inuenitur Antiquit. eiusdem lib. 5. cap. 4. iuxta quod apud me MS. existat. Et verò prolixius confirmatur dicta Donatio verbiis Ludouici Pij, cap. Ego Ludouicus, Dist. 63. in Decretis Gratiani, vbi non ipse primus Pontifici Romano donat civitatem Romanam cum adpendiis, sed: sicut, inquit, à Prædecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate & ditione tenuistis & disposuistis. Quiddam itaque alij traudent historiis, de munificentia erga Romanam sedem Iustiniani, Theodorici Regis, Longobardorum, Pipini, Caroli Magni, Othonis, Radulphi Habspurgij, aliorumque Imperatorum; debet similiter intelligi, de restitutione vrbe Roma, Raguenna, aliarumque Italie ciuitatum, per Apostatam Iulianum, Arianos & Exarchos Raguennates, quantum apparet, occupatarum & ereptarum. Quare calumniantur, qui istud iactant commentum esse Nicolai & Clementis Pontificum. Hæc eo prolixius, vti sint pro antedoto aduersus B. Rhenan. in Argumento lib. de Palio; & partim in cap. 1. lib. aduers. Præxan, vbi duntaxat Privilegium à Constantino concessorum sit mentio. Ceterum de quo Pontifice hic loquatur, latius in Vita Auctoris.

6. Ego & mœchia & fornicationis delicta penitentia functis dimitto, &c.] Rectè sic restituit hunc locum Gelenius, pro eo quod erat duntaxat: Ego mœchie & fornicationis lunces dimitto; nam correspondet Angl. cod. MS. Et verò, quum tantoperè hoc edictum ceteris Auctoris, mirum in modū hallucinari patet, vel ex Apostolo Ioanne Apocal. 2. vbi de Iesabel, quæ docebat fornicari, ad Angelum Thyatire dicitur: Et dedi illi tempus vt penitentiam ageret, & non vult penitere à fornicatione sua. Ecce ego mittam eam in lectum, & qui mœchantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, nisi penitentiam ab operibus suis egerint. Quod ipse Auctor adhuc Catholicus expressit suprà Tom. 2. lib. de Penitent. cap. 8. & post eum B. Pacianus Epist. 1. ad Sympron. Nouat. Stuprum Thyatirenis imputat, &c. & tamen omnes ad penitentiam commonet sub comminationibus quidem; non comminaretur autem non penitenti, si non ignosceret penitenti. Eodem pertinet quod B. Cyprian. Epist. iam dicta ad Antonian. postquam fessus est quosdam Episcopos (haud dubie etate Tertulliani) antecessores suos in Provincia Carthaginiensi dandam pacem mœchiæ, non putasse, statim addit: Miror autem quosdam sic oblatos esse, vt dandam non putent. Lapsi penitentiam, aut penitentibus existiment veniam denegandam; & deinceps scripturis contrarium probat, ac nominatim scriptura Apocal. 2. iam citata. De qua interim latius infra cap. 19.

7. Qui adscribi non poterit, bonum factū, &c.] Hanc phrasin sic explicat Turnebus Aduersar. lib. 3. cap. 12. quod Veteres boni omnis causa bonum factū.

etum presari solebant in Ecclesiis, ex illo danti in Penulo.

Bonum factum est, edicta ut seruetis mea.

8. Erit igitur & hic ADVERSUS PSYCHICOS titulus, &c.] Quum hic indicet adhuc alterius Tituli Librum ADVERSUS PSYCHICOS a se editum, patet posterius scriptum hunc precedenti libro, ad quem hic haud dubie adludat.

9. aduersus meae quoque sententia retrò penes illos societatem, &c.] Adludit similiter hic ad librum supra Tom. 2. DE PENITENTIA, & potè qui illic cum orthodoxis illam defenderit. Et vero rectè sentiret in eo quod prosequitur, non esse uenturum, errorem retractare, si modo prius errasset, (quales exstant lib. 2. retract. B. August. & Liber retract. Ven. Bedae Presbyteri in Acta Apostolorum) sed hoc notum leuitatis incurrit, quod ueritatem errore mutauerit.

10. Quum paruulus inquit, essem, tamquàm paruulus loquebar, tamquàm paruulus sapiebam, &c.] Sic suppleuimus locum hunc ex MS. Angl. cod. quia sic legitur 1. Cor. 13. B. in idem etiam legitimus: Ad eò deuertit, uoce Tertullianica, pro: diuertit, & non paternarum traditionum, sed Christianarum, pro: Christianorum.

11. & quidem per eos, &c.] Hinc apparet tractare Auctore hoc libro ex instituto de delictis mœchia & fornicationis proprie dictis, sicuti etiam infra c. 4. non uerò de secundis nuptiis, quasi illas à penitentia excludi uoluerit (uti quidam Auctori impingunt) ut potè quum hic agat de Orthodoxis, quos uult propterea oportere mœchis nullam subscribere veniam, quòd propterea quoties uolunt nubant, ne mœchia & fornicationi succidere (uox Tertullianica) cogantur, nisi forte ex consequenti, quod lib. de Exhort. cast. & de Monogamia, secundas nuptias, adulteria, & supra perperam nuncupet, sicuti etiam in s. h. uobis capitu. supplemus uerò ex Angl. MS. cod. Cur ergo & crimina.

12. indulgent autem, quasi uelint admitti, &c.] Est istud unum ex illis quae ex Tertull. sumperunt Nouatian, sicuti patet ex B. P. iano Epist. 2. ad Sympron. Nouatian, sed pulcrè idem responderi: Deus nec peccare uult hominem semel, & tamen liberat à peccato, nec utrique quum liberat, peccatum docet, &c. Aliud est de periculo liberari, aliud ad periculum cogi, &c. ne prolixiores simus. Castigamus uerò ex Angl. MS. cod. Praeuent enim, quasi nolint admitti tale quid, pro: admitti aliquid.

13. Nec enim mœchia & fornicatio de modicis & de mediis delictis, &c.] Modica & media delicta uidetur intelligere, quae cap. sequ. uocat: remissibilia, maxima, quae hic etiam crimina, ibi: irremissibilia, quorum de numero est mœchiam & fornicationem latius adducit infra c. 5. Est autem iterum Tertullianicum: non capiunt & indulgeri.

14. nuptialibus & dotalibus si forte tabulis, &c.] De nuptialibus tabellis loquitur supra Tom. 2. lib. de Relatid. uirgin. cap. 12. num. 102. de dotalibus alibi: est utraque phrasis Iuueconsultorum: Tertulliani uerò si forte. Est autem, quantum apparet, periodus qua sequitur, mutila, quae sic suppleri posset: Sed ideo durissime tractant, infamantes paraclerum (Montanum nempè) disciplinae enormitate; dum digamos foris sistimus, &c. sed nolui quid immutare citra subsidiu. MS. cod.

CAP. II.

15. Ceterum Deus, inquit, bonus, &c.] Titu-

lum huic capiti imposuimus: De scripturarum hinc inde testimonio, quas conciliare nititur distinctione remissibilium & irremissibilium delictorum, sed aberrat in illo, quòd quaedam delicta faciat irremissibilia, quum Catholici Patres sentiant, nullum irremissibile, nisi in quo quis ad finem usque perseuerauerit, sicuti infra patet num. 23.

16. donantes inuicè sicut & Christus donauit nobis, &c.] Legit nobis, sicuti hodie Graeci caducè sicuti, Vulgatus Latinus Interpres uidetur legisse uisus. Et uerò: donantes, Graecè ὁμοῦ, pro remittentes peccata, interpretantur etiam B. Ambrosius & Theophil. sicuti etiam ipse Apostolus 2. Cor. 2. eadem uoce in dicto significatu utitur, ubi uertit: Siquid donauit, sicuti infra cap. 13. Castigamus autem ex Angl. MS. cod. Talia & tanta sparsilia eorum, pro: futilia. Est uerò Tertullianicum: uigorantia disciplinam, & repercutere.

17. Sed & Hieremias mandans, &c.] Primus quid citat testimonium, inuenitur Hier. 14. in quo castigamus ex Angl. MS. cod. Quoniam si ieiunauerint, pro: Quod; Graecè enim est: ὅτι. Auctorem Hier. 11. citatur etiam B. Cypriano, l. de Lapsis l. de Exhort. mart. c. 4. ubi adeo adnotandum ad marg. Hier. 11. pro eo quod est 7. ex quo ac editionibus omnibus Bibliorū, item ex Angl. cod. MS. castigamus: inuocauerint, pro: inuocauerit, omisso quae sequebatur particula: & quam nemo eodem loco legis habet.

18. & qui naso non deridetur, &c.] Quod supra T. 3. l. 5. adu. Marc. c. 4. uertit Auctor Gal. 6. Deus non irridetur, hic magis proprie uocem Graecam ἠνασσομαι: naso deridetur. Emendamus autem ex Angl. MS. cod. adulantium scilicet bonitati eius, pro: bonitatem, quia praecedit pauloprius: Deo adulantur.

19. Tacui, numquid & semper tacebo, &c.] Hic modo initium huius scripturae I. 42. ut potè de Iudicio Domini, interpretantur B. Cyprian. in fine lib. de Patientia, B. August. tract. 33. in Ioan. cap. 8. & in I. 42. Quorum nemo legit, neque etiam B. Cyril. in Comment. quod hodie habent LXX. à saeculo; qui quum legunt: ex uocem, id est, interprete Cyrillo: expellam, admirari faciam, uel transferam; Auctor uertens: exurgam, uidetur legisse ex a. g. l. o. t. o. At qui prorsus cit illis sic distinguimus: Qui uelut parturiens, exurgam.

20. Ignis enim procedet, &c.] Etiam hoc peculiare Auctori, pro eo quod alij: praecedet, sed uicina sunt ἄπροσπεσομαι, quod praecedere, & ἄπροσπεσομαι, quod procedere significat.

21. iudicabitur de uobis, &c.] Sic etiam uertit Matth. 7. alicubi B. Augusti. elegatius quam alij ad uerbum: iudicabimini. Et uerò facit contra Anabaptistas & alios quosdam, qui iudicium nō admittunt, quod addit: Ita non prohibuit iudicare, sed docuit.

22. delicta mundantur, quae quis in fratrem nō Deum admiserit, &c.] Videtur aduolare ad illud l. Reg. 2. Si delinquendo peccet uir in uirum, orantibus pro eo Dominum. Si autem in Deum peccauerit, quis orabit pro eo? Verum B. Cypri. hinc colligit lib. de Exhort. Mart. c. 4. non quidem non mundari delicta in Deum, sed non facile talibus ignosci. B. Pacianus uerò Epist. ad Sympron. Nouatian. interpretatur peccare in Deum, de peccatis uis, in quibus perseueratur usque in finem. Castigamus autem ex Angl. MS. cod. profitemur, ubi erat: profitemur. Atqui de Proverbis: Funem contentiosum alterno ductu in diuersa distendere, uide nostra Prolegomena; item de illis: restringere frenos, & relaxare, sicuti

TERTULLIANUS
Cum Annotationibus
PAMELI
A. V.
16.

sicuti etiam de illo quod mox sequitur : in suis terminis stabit. Hic restitimus : videatur, quod habebat Gagnus, pro : videantur, quia hæc & illa referuntur ad auctoritatem scripturarum variarum ; alioqui legi deberet hæc, & illæ. Rursum passiva concessio accipitur pro ea quæ omnibus conceditur, phrasit Tertullianica ; ad quam etiam pertinet : venia expungit, vel sicuti MS. Angl. cod. legit : dispungit ; eodem enim penè significatu Auctor huius vocibus utitur.

23. Siquis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, &c.] Clarior est tractatio illius : & dabitur vita ei, quia non ad mortem delinquit. B. Pacianus verò magis iuxta Græcum hodie exemplar, Exhort. ad Pœnit. (qui potius est Tract. 3. adversus Novatianos) & dedit illi vitam Dominus, siquis deliquit peccatum non ad mortem. Atqui similiter B. Pacianus tum ibi, tum loco iam citato, istum locum dicit ad manentia peccata capitalia pertinere, non ad eos, qui aliquando peccaverint, & ceperint pœnitere, antequam quisquam pro illis roget. Hinc B. August. quod libro De sermone Domini in monte, interpretatus erat de cætris quibusdam (sicuti hic Auctor) peccatis irreversibilibus, retractat lib. 2. Retract. limitando, si ad mortem usque quis in peccato perseveraverit ; quomodo etiam interpretatur lib. de Corrept. & grat. cap. 12. Atqui ibi : Ita ubi est postulationis, subintelligitur : locus.

CAP. III.

24. Sed prius decidam, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus : Quod proinde nõ sit negligenda quorundam peccatorum penitentia. Hinc autem manifestum sit, quamquam Manianus omnem omnino veniam sibi exclusisset, sicuti patet ex B. Paciano Epist. ad Sympron. Novatian. & B. Hieron. in Epitaph. Fabiola, & Epist. 16. ad Pammach. adversus error. Iean. Hierosol. ad Marcell. de Montano, non illi per omnia consensisse Auctorem, sed solum illos Episcopos (de quibus supra num. 6.) qui putabant pacem mœchis non dandam. Verum rectius, adhuc Catholicis supra Tom. 2. lib. 2. ad Pœnit. cap. 3. & 4. Omnibus delictis veniam Deum scribit per pœnitentiam spondidisse. Atqui paulopost : Quam autem ad illos, &c. subintelligitur : frustra agetur.

25. qui solum Dominum meminimus delicta concedere, &c.] Adhuc ad illud Marc. 7. Quis potest peccata dimittere nisi solus Deus, & quod additur : ut sciat quia etiam filius hominis habet potestatem dimittere peccata ; verum latius infra, ubi ex proposito istud Auctor tractat cap. 11. de eius loci vero intellectu.

26. quod eam à solo Deo exorat, &c.] Contra hoc, quod soli Deo, non Ecclesie veniam peccatorum concedat, latius etiam infra cap. 21. Hic solum dicemus, quod videatur idem sensisse Auctor, quod de Novariano scribit B. Cypr. Epist. 52. ad Antonian. atque adeo post ipsi responderi verbis eiusdem : O frustrande fraternitatis irrisu, o miserorum lamentantium caduca deceptio, o hæreticæ institutionis inefficax & vana traditio ; hortari ad satisfactionis penitentiam, & subtrahere de satisfactione medicinam, dicere fratri : plange & lacrymas funde, & diebus ac noctibus inmiscice, & pro ablucendo & purgando delicto frequenter & largiter operare ; sed extra Ecclesiam post omnia ista morieris ; quæcumque ad pacem pertinet, facies, sed nullam pacem, quæ queris, accipies. Etenim præmittit hic actus publicos penitentia eosdem, quos supra lib. de Pœnit. cap. 9. & tamen vult à solo Deo exorari veniam, non verò Ecclesie communicare. Et verò valde incerta est venia, & proinde quantum id neget) pœnitentia

via vana, siquis à solo Deo veniam expectare debeat. At qui confirmatur hinc nostra castigatio supra T. 2. l. de Patient. c. 12. hæc exorat pœnitentiam. Verum de Actibus pœnitentia publicæ, quos hic habet, & rursum c. 5. sub finem, & c. 13. & 21. vide dict. lib. de Pœnit. c. 9.

CAP. IIII.

27. Postumus igitur, demandata pœnitentiæ distinctione, &c.] Caput hoc inscripsimus : Quod mœchia nomine & fornicationis intelligatur omnia libidinum genera. Eodè autem modo B. Pacianus Exhort. ad pœnit. citata nu. 23. fornicationis nomine comprehendit omnem prorsus libidinem, extra uxorum thorum & complexus licitos euagantem. Nec aliter accipitur à B. Cypriano Testim. lib. 3. c. 63. hoc titulo : Graue delictum esse fornicationis. Prorsus autè legitimus ex Angl. MS. cod. an ea sint, pro : hæc, quia præcedit : delictorum.

28. Ceterum etiam adulterium & si stuprum dixeris, &c.] De adulterio id ipsum docuit supra lib. de Monogam. cap. 9. De stupro, libro de Exhort. cast. cap. 9. Quod ipsum frequenter usurpat, non modo pro mœchia, sed et pro fornicatione, sicuti alibi supra adnotauimus. Malim autem legere : Omne homicidium intra sylvam, pro : extra, sed nolui in contextu quid immutare. Siue autem legatur : vel in quacumque, cū Gagn. & Angl. MS. cod. siue cū exc. & Gelenio quamcumque, perinde est.

29. Idèò penes nos occultæ quoque coniunctiones, &c.] Dum occultas coniunctiones interpretatur : non prius apud Ecclesiam profellat ; mirum in modum confirmat Decretum Concilij Tridentini de irritis talibus coniunctionibus, eo quod de illis subiicit : iuxta mœchiam & fornicationem iudicari periculatorem. Nec inde cõfertæ, obtentu matrimonij crimè eludat. Verum de eo plura Tom. 2. lib. 2. ad Exor. c. ult. num. 60. & 61.

30. Reliquas autem libidinum furias impias & in corpora, &c.] Sic scripsimus ex Angl. MS. cod. Eleganter autem distinguit inter : limine Ecclesie submouere, & : toto tecto Ecclesie submouere ; ac si velit : fornicatores & adulteros ad limen Ecclesie, vti præcedit, inter pœnitentes (quamquam frustra, si venia Ecclesia dare non possit, ut perperam adseruit) at monstrorum illorum reos neque ibi admissos, sed prorsus exclusos fuisse. Et verò etiam hinc confirmatur vetustas Excommunicationis Ecclesiasticæ, de qua supra Tom. 1. Apolog. cap. 39. num. 502. & alibi non semel, ad quam iterum adludatur infra cap. 7. illis verbis : ob tale quid extra gregem datus est, ac : de Ecclesia expellitur. Plura vide cap. 14. num. 119.

CAP. V.

31. Ergo mœchia, quod etiam fornicationis est res, &c.] Titulum huic capiti inscripsimus : Quod mœchia cõparetur idololatriæ & homicidio. Id ipsum autem etiam probat Exhort. ad Pœnit. B. Pacian. ex Decreto Apostolorum Act. 15. Abstineret ab idololatriis, sanguine & fornicatione, imitatus in hoc Auctorem infra cap. 12. ubi de eo loco latius. Non ab simile est, quod B. Cyprian. crimina, id est, graviora peccata enumerat l. de bono Patient. Adulterium, fraudem, & homicidium ; quod illum ex Tertulliano sumpsisse supra adnotauimus Tom. 2. lib. de Idolol. cap. 1. num. 3. quomodo etiã B. Hieron. Epist. 146. ad Damasum, de duobus filiis.

32. post interdicta alienorum Deorum superstitionem, ipsorumque idolorum fabricationem, &c.] Adnotatum est, quod ista duo coniungat, contra eos qui quædam duo faciunt præcepta Decalogi ; maxime hodiernos hæreticos, qui id faciunt, ut tanto magis odiosum faciãt Imaginũ usũ in

Ecclesia, eas perperam idolis comparantes, sed de hoc fortassis se aliis offeret scribendi occasio. Miris interim quod omittat secundum præceptum: Non adijmes nomen Domini Dei tui in vanum, sed de illo latè tractavit dicto lib. de Idololatria, cap. 10. num. 71. Legimus autem ex MS. Angl. sicuti alibi semper: intellego, more antiquorum; nam & B. Paciani MS. codex ubique sic legit.

33. Nam & idololatria mœchia nomine & fornicationis sæpè populo exprobrata, &c.] Locos eiusmodi plurimos reperimus in Concordantiis Bibliorum Georgij Bullaci Angli in dictionibus Fornicator, Idololatriæ; Fornicari, idololatrari, Mœchari, idololatrari; & Mœchatus, idololatra. Quorum primum optinuit ad marginem adnotavimus Exod. 34. ubi dicitur: Forpicari faciunt in Deos suos.

34. Eo amplius, præmittens: Non mœchaberis, adiungit: Nō occides, &c.] Miris est & istud, nisi dicamus Auctori fuisse diversæ exemplariæ, quod non modo editiones Bibliorum & Patres omnes præmittunt: Nō occides; sed & ipse Auctor Tom. 1. lib. advers. Iud. c. 2. Tom. 2. lib. de spectat. cap. 3. & Tom. 3. lib. 2. adu. Marc. cap. 17. Legimus verò ex dicto Angl. MS. cod. in prima ubique, pro: itaque, incipientes novam periodum ibi: De loco, &c. Sunt autem Tertullianica: suggestum, ac: Ab idololatria mœchatur, quod rectè Gelcinius restituit, præiuvitatur.

35. Sciunt luci mei, &c.] De libidinum variis generibus in idololatria sacris, supra alicubi latius Tom. 1. ad lib. Apolog. Hic sufficit illud cap. 15. in templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipsis plerumque ædituorum & sacerdotum tabernaculis, sub iisdem vitis & apicibus & purpuris, thure flagrante, libidinem expungi.

36. ut tragedias omittam, &c.] De his sic ibidè: Dilpicite Læulorum & Pæthiliorum venustates, utrum Mippos an Deos vestros in iocis & strophis rideatis; Mœchum Anubin, & Masculum Lunam, &c. Sed & histrionum literæ. omnem fœditatem eorum designant, &c. Cybele pastorem suspirat fastidiosum, &c.

37. Sciunt hodie venenatij, &c.] Prorsus sic legendum: pro: veneratij; tum quod etiam dicti Apolog. c. 43. committuntur: venenatij, magi; tum quod sequatur: quod pellicatus vlciscat, &c. Siue autem paulopost legas: ingemiscunt cum MS. Angl. cod. siue: gemiscunt cum excusis, perinde est.

38. Idololatrien quidem & homicidam semel damnas, &c.] Hic calumniatur Auctor in Orthodoxos, tamquam si idololatriam & homicidam, ad penitentiam non admittent, quum supra num. 31. adduxerim ipsius Auctoris testimonium contrarium.

C. P. VI.

39. Planè si ostendas, &c.] Inscriptionem huic capiti facimus: Quod si in veteri Testamèto inveniatur venia mœchæ concessa, etiam sint ibi exèpla iudicij, in nouo verò magis vitadã. Supplementum verò ex MS. Angl. cod. præceptorumque cœlestium. De Proverbio autem: ad hanc iam lineam dimicabit cõgressio nostra, vide nostra Prolegomena.

40. Lex Domini inuituperabilis, &c.] De hac versione Psalmi 8. Auctori, alicubi supra diximus, ubi ex MS. cod. castigavimus: cõuertens animas, quod proinde etiam hic scribitur; peculiare verò hic est (si fallor) illud: longè lucens.

41. Sic & Apostolus, &c.] Hic etiam differt in eo,

quod vertat: præceptum sanctum & optimum, pro eo quod lib. 5. advers. Marc. cap. 13. iustum & bonum.

42. Qui dixerit fratri suo Racha, reus erit gehennæ, &c.] Neque hic ordinem Evangelistæ observat Auctor, neque etiam alicubi supra, quum dixerit: nec Fatue quidè dicere sine iudicij periculo licet, quod illud, iudicium dumtaxat comminatur Christus illi qui Racha dixerit, at gehennæ, qui Fatue. De Proverbio verò: in sinum plaudent, vide nostra Prolegomena. Atqui prorsus supplementum: si idè hodie cõcedatur mœchiæ venia, quia nunquã legitur cõcessa aliqua mœchia, sed mœchia venia; sicut sequitur & de idololatra & homicida. Est autè omnino et illud mēdiosum, aliaque falsum: nisi vt maiore lenocinio tuo indulgeatur.

43. quia & populum ipsum toties ream, &c.] Patet istud maxime libro Iudicum c. 3. & demerps. Pius autem eludere nitatur Auctor, certe hic ipse videtur B. Cypri. B. Pacianus, & B. Hieron. locis supra citatis, vti Penitentiam omnium peccatorum quatuordecim gravium confirmat adversum Novatianus; & ipse Auctor quoque exemplis Achab, 3. Reg. 21. & David, 2. Reg. 2. Tom. 3. lib. 5. adu. Marc. c. 11.

44. Iam & incesta donabis propter Loth, &c.] Hic rursus calumniatur Auctor, tamquam Orthodoxi velint incesta excusare exemplo Loth; quum contra allegoricè exponere sint soliti, si qua peccata sanctis imputantur; vti incesta Loth B. August. lib. 22. contra Faustum c. 41. & ibidem c. 83. Fornicationes cum incesto Iudæ, & c. 80. turpes Osee de prostitutione nuptias, denique cap. 30. semel plures Abrabæ & Patrum nostrorum nuptias.

45. exèpla, &c. repræsentati iudicij fornicationis, &c.] Adhuc haud dubiè ad diluivm, Gen. 9. & Sodomæ & Gomorrhæ conflagrationem, Gen. 19. Accipitur autem etiã hic repræsentati, pro: ad præsentiam adducti.

46. Et vti que sufficit tantum numerum xxxiii. milium, &c.] De hoc vide supra Tom. 3. lib. adu. Gensicos c. 3. num. 27. ex quo loco prorsus hic castigamus Pallas Moab, pro: Madian.

47. Habuerint pristina tempora, &c.] Etiã hic Orthodoxos calumniatur; tamquã omnis impudicitie velint facere potestatem. Prorsus verò absurdum, immo mendosum est illud: & lætæ sortes non habetis idoneæ, cui tamen mederi non licuit.

48. At vbi sermo Dei, &c.] Elegans est Tertullianicum illud: carnem ne nuptiis quidem resignatam, de B. Maria carne virgine, quanquam nupta, & ne nuptiis quidem resignanda, de carne Christi virgine. Opernit autem Christi facta, factis Eva.

49. quæ mūditiã suas aquis traderet, &c.] Hic idè est quod dixit supra alicubi lib. de Bapt. Christum baptismo suo aquas sanctificasse; vbi etiã latè de materia baptismi aqua pura. Atqui etiam hoc ad calumniã pertinet quod sequitur: Non corpus Christi, &c. Distinguimus verò cū Harrisio: & magno redempta est, sanguine scilicet Domini & agni, de quo loco 1. Cor. 6. supra non semel.

CAP. VII.

50. A parabolis licebit incipias, &c.] Caput hoc inscripsimus: De ovib; & dragmæ perditæ restitutione. Quam historiam Luc. 15. quum supra lib. de Penit. cap. 8. nu. 50. & de Patientia cap. 12. adduxisset ad Penitentia confirmationem, & similiter interpretatus esset lib. 4. advers. Marc. cap. 32. tum ad huc Catholicus; hinc nititur detorque, & Christianis peccatoribus penitentibus ad

TERTULLIANUS
Com. Annotatiomb; in
PAMELII
A. V.
J. G.

ethnicos. Quod inter cetera desumpsisse hinc Nouatianos, patet ex B. Paciani Epist. 2. ubi quod Epist. 1. citauerat pro penitentia testimonium, plenus repetens, dicit eos docuisse, ad humilem, id est ethnicum populum pertinere. Verum post multam disputationem recte respondet, contrarium conuincit ex eo quod sequitur: Sic erit gaudium in caelo super unum peccatorem penitentiam agentem, quam super 90. iustus, quibus non opus fuit penitentia. Nam si omnia, inquit, ad conuincendos nos scripta sunt; cui tandem populus ille peccator humilis comparabitur, nisi populo penitenti? Nec aliter interpretantur B. Cyprian. Epist. 47. ad Cornel. & 51. ad Antonian. B. Hieron. locis citatis, & B. Ambros. lib. 1. de penitentia cap. 4. & B. August. Quaes. Euang. lib. 2. cap. 33. & ante hos omnes B. Dionys. Aep. Epist. 8. ad Demoph. monach.

51. Procedant ipsae picturae calicum vestrorum, &c.] Eodem pertinet quod infra dicitur cap. 10. Cui ille si forte patrociniabitur Pastor quem in calice depingis, &c. de quo nihil libentius bibas, quam ouem penitentiae secunda. At ego eius Pastoris scripturam haurio, qui non potest frangi. Unde colligitur, tum temporis calices (quorum haud dubie, ut supra adnotauimus lib. de Orat. num. 1. usus in sacrificiis) non solum depingi solere figuris historiarum noui Testamenti (unde & confirmatur usus imaginum in Ecclesia, de quo supra Apologet. cap. 12. num. 184.) sed etiam vitreis fuisse. hoc est enim quod dicit, frangi faciles. Atque hoc ipsum est quod citauit in nostris Laturgicus Latinorum de B. Zepherino eius aetatis Romano Pontifice, ex Damaso, & Valasario, & Radulpho Tungrensi, quod ille statutum fecerit ut omnia uasa Ecclesiae essent vitrea. Addit Martinus Polonus: aut stannea. Verum tamen, non multo post etiam argentea & aurea uasa in usu fuisse, patet ibidem ex passione B. Laurentij, apud B. Ambros. Offic. lib. 2. cap. 18. qui passus est circiter uno mense ante B. Cyprianum; item ex Opt. Mileus. lib. 1. contra Parmenian. & B. August. contra Crescent. Grammar. lib. 3. cap. 29. Rursus autem pecudis nomen usurpat, pro: oue, idque non semel. Atqui castigamus ex MS. cod. Angl. cui alij configurasse credendum est; pro: quum figurasset, cui alij credendum est, maxime quum ad illum magis accedat Gagnai lectio prior.

52. Sed omnis proprietas Christianus, &c.] Istud sibi obiciens ex persona Ecclesiae, seipsum conuincit; nihil enim habet quod respondeat quam: Ergo nihil ad multificationem respondisse Dominum. Immo uero, quum musicatio esset non tam de publicanis quam peccatoribus, apertissima fuit responsio cuius restituta parabola. Adludatur autem in hac obiectione ad illud Ioan. 10. Ego sum pastor bonus. Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis, & sicut unus grex, Graeco ποιων, pro quo alij ouile transferunt, quae omnia non nisi de Christianis possunt intelligi. Legimus uero: & ideo Christianus in oue intelligendus, pro: non intelligendus; & supplementum ex Angl. MS. cod. nonne omne hominum genus vnus Dei grex est? Cui responderi potest, at non Christi. Sive autem legi: & quibus penitentis opus non esset habentibus gubernacula cum MS. Angl. cod. sive cum exc. habentes, perinde est, quia praecedit:

53. Proinde dragma parabolam, &c.] Etiam hoc adhuc orthodoxus citauit pro Penitentia Christiani peccatoris Auctor, locis supra citatis num. 50. sicut & alij

Patres, quorum ibi sit mentio. Supplementum uero ex Angl. MS. cod. Equè in ethnicum interpretatur, Quare perperam exponit: domum totum mundum, quam ipse cum alijs Ecclesiam. Malim autem paulo post legere: in Christianum peccatorem defingerentur, quam: defingerentur. Atqui de Proverbio: Decedam paulisper de gradu isto, uide nostra Prolegomena; & Tertullianicum est: obdixero diuersae partis praesumptionem.

54. Ccedico, &c.] Etiam hac uox Tertullianica, ac si dicat: una uobiscum dico, Christianum iam peccatorem in utraque parabola portendi, uisitate uictus. Verum aliud dendo effugium querit, quod loquatur de peccatoribus uiuentibus, non mortuis; quales adfirmat, sed non probat, esse mactos & fornicatores. Supplementum autem ex Angl. MS. erit & de perditionis genere retractare, & cum Dn. Latini legimus: intercedendo, pra: intercedendo.

55. in spectaculum, &c.] De quatuor huius generibus spectaculorum uide Tractatum nostrum supra Tom. 2. ad lib. de Spectac. nu. 1. de artibus curiositatis in ministerium alienae idololatriae, lib. de Idolol. cap. 4. 5. 6. 7. 8. & 9. de ancipiti negotiatione, ibidem cap. 9. & de uerbo blasphemiae, quando quis iurat per idola, cap. 20. ac 21. Mirum autem esset quod Auctor uelocitatis animi blasphemiam inter remisibilia peccata poneret, quum infra cap. 9. & rursus 13. inter irremissibilia collocet; quare hic necessario illud: aut blasphemiam, praetermissum.

56. uel & ipse forte ira, tumore, &c.] Familiare id est omnibus haereticis; immo etiam ipse Tertullianus uideatur abrupte, aliqua simili animi adfectione, de quo interim in uita eius latius.

57. Pastores ecce lac denoratis, &c.] In hac scriptura Ezech. 34. uariata LXX. Auctor, & ipse quoque B. Cyprian. non uno in loco, uertens: quod forte est, ubi alij: crassum, non curatis, pro: non confortatis, & quod expulsum est, non conuertitis, pro: & errans non reuertitis; quod tamè magis instituto Auctoris quadraret. Fortassis legit prior loco πρὸς, pro πρὸς; reliqua pro iisdem uideatur habere.

58. Merchia uero & fornicationis non dragma, sed talentum, &c.] Etiam si talentum esset, non animaduertit Auctor aliam parabolam Regis, qui dimisit seruo suo decem milia talenta, Matth. 18. Elegans autem metaphora, lumen lucernae, speculum, solis, lanceae. Quae sequuntur, pertinent, non ad penitentes, peccatores, sed eos qui non agunt penitentiam; nisi forte de sua Montanistarum loquatur Ecclesia.

CAP. VIII.

59. Sed enim plerisque interpretet, &c.] Titulum huius capiti dedimus: De parabola duorum filiorum. In qua certe ipse potius Auctor in caligine à uero lumine exorbitat; atque adeo etiam illi magis (sicuti omnibus etiam haereticis) competit elegans illa Metaphora, quam Orthodoxi, maxime quum ipse lib. supra dicto de Penit. cap. 8. num. 51. & lib. de Patient. cap. 12. hanc Parabolam ad penitentiam confirmationem adduxerit; sicuti etiam B. Pacianus utroque loco supra citato, n. 50. B. Ambros. lib. 1. de Penit. c. 3. & his omnibus antiquior B. Dionys. Aep. Epist. 8. ad Demophil. monach. B. Hieron. quoque Epist. 46. ad Damasum eiusdem argumenti. Qui quidem, sicuti Auctor (quomodo etiam B. August. Quaes. Euang. lib. 1. c. 33.) filium minorem ethnicos, maiorem Iudaeos, interpretantur: sed deinde ostendit

(contra quam Auctor) quomodo d. iusto generaliter & peccatore Christianus possit intelligi. Similiter interpretatur etiam, Auctor Hieronimus de Patre & duobus filiis, inter opera B. Chrysostomi in Lucam; premittebat de ethnicis & Iudeo commode non posse intelligi. Et verò B. Hieronymus, pro hac sententia facere scribit illud Patris ad seniores filium: Gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat & renixit, perierat & inuentus est; scribens illud correspondere cum eo quod de parabola precedenti dixit: Hoc erit gaudium coram angelis Dei super peccatore peccatore penitentiam agente. Atqui in expositione verborum totius parabole, satis cum Auctore omnes illi consentiunt. Porro sunt elegantissima phrasia Tertullianica: in vestibus purpura oculandis, inter se amasse, ac: eruditio corpore. De Proverbialem quoque formula: in caligine à lumine exorbitare, vide nostra Prolegomena.

60. Duos enim populos in duobus filiis collocant, &c.] Nullum hactenus vidi Veterum, qui expresse duos filios, Iudaicum maiorem, Christianum minorem, interpretentur; quia non est quod eam defendamus sententiam; sed potius illam qua iustos & peccatores intelligit.

61. Licet enim, &c.] Est istud Tertullianicum: Licet enim filius audiat & Iudaeus, & maior, &c. ac si dicat: Licet filij nomen, & maioris, sibi tributum audiat Iudaeus, nempe ab Apostolo Rom. 9. ubi legitur: Qui sunt Israelitae, quorum adoptio est filiorum; & deinde: maior serviet minori.

62. sed non erit Iudaei dictum ad Patrem. Ecce quot annis, &c.] Id ipsum argumentum obiciebat B. Hieronymo Damasus. At B. Hier. in priori parte sua expositionis, negat id dictum de Iudaeo populo, si de ethnicis & Iudaeis velimus intelligere, sed de ea iustitia, quam in lege sequentes, Dei iustitia non subiciebantur. Peculiare est autem Auctori: quot annis, pro eo quod alij omnes: tot.

63. odio habens traducens in portis, &c.] Ad ludere videtur ad illud Isai. 29. Omnes autem arguentes in portis offensionem ponent (ubi est figura Pharaonis, tamquam dicat: aduersus omnes arguentes, &c.) & obliquauerunt in iniquis iustum; pro quo hic multo aliter Auctor: & alpeamento sermonem sanctum. Sicut & in eo quod sequitur Isai. 1. qui non computauerunt Dominum (scilicet Deum, quod malo, sicut legit MS. Angl.) pro eo quod alibi semper non cognouit; ac si dicat: non asinauerunt pro Deo. Atqui castigamus ex coniectura Harrisij & nostra: Quarant igitur, pro: Quarunt.

64. Multo aptius Christianum maiori, &c.] Neque hanc alicubi interpretationem apud aliquem Veterum reperi; atque adeo meritofam non conuenire, Auctor significat. Ibi autem: siquidem tota spes nostra cum reliqua Israelis expectatione coniuncta est, ad ludere videtur ad illud Rom. 11. Si delictum eorum diuitiae sunt mundi, & diminutio eorum diuitiae gentium; quanto magis plenitudo eorum? De Proverbio vero: ad speculum respondere, vide nostra Prolegomena.

65. & fabula, & scena, & persona, &c.] De his late supra Tom. 2. lib. de Spectac. cap. 10. & 17. Rursum vero vide nostra Prolegomena de Proverbio: nihil ad Andromacham.

66. Sic & haeretici, &c.] Pulcrum est istud de praescripturarum expositione apud haereticos solutos à regula veritatis; de quo late supra Tom. 3. lib. de Pra-

script. adu. haer. cap. 17. Est autem ibi ironia: aptissime excludunt. Quare aptissime? quoniam, &c. Sic enim prorsus distinguendus locus ille. Et verò excludunt (metaphora sumpta à gallinis aut auibus, qua pullos dicuntur excludere) accipitur, pro emulgent, exponunt, interpretantur; sicut etiam alicubi supra, ni fallor, Auctori usitatum est; cui magis familiare: Vacuit, pro: Vacuit. Atqui videtur mihi agere contra Marcum & Colobasum haereticos, qui Deum suum ex numeru confitebant, & inter cetera (Irenaeo teste lib. 1. cap. 13.) ex dragma perditam & oue; quò pertinet etiam illud sequi, quare centum oues, & quid utique decem dragma.

CAP. IX.

67. Nos autem, &c.] Quum eiusdem sit argumenti istud caput, nouo titulo non est opus. In eo à precedenti differt, quòd ibi aliorum, hic suam sententiam proficit; de qua quid sentiam, habes supra num. 59.

68. & quae illa scopa, &c.] Confirmatur hinc, tamquam verior lectio Luc. 15. de dragma perditam: & euerit domum, pro altera euerit, Graeca etiam magis uici conformis: scilicet scopa, quod significat: scopam purgare, maxime quum iterum repetat Auctor: tam scopam. Est verò rursus Tertullianicum: cui exemplum procuratur.

69. Quibus enim cohaerent, eandem habent caullam, &c.] Hoc ipsum habet etiam B. Hieron. sed aliter (vni num. 50. dictum est) ab eo explicatur ex utraque parabola, tam dragma & ouis, quam duo filij.

70. apud Iudaeam usurpatam iam pridem Pompeij manu, &c.] De Iudaea usurpata Pompeij manu, vide Ioseph. lib. 14. Antiqu. cap. 8. & lib. 1. de bello Iudaico cap. 5. & Egesipp. de Excid. Hierosol. lib. 1. cap. 14. 15. 16. & 17. ubi Pompeium Magnum appellat; eundem nempe, qui in Numismatis & Fastis Consularibus appellatur, C. N. POMPEIUS, C. N. F. SEXT. N. MAGNVS III. PROCOS. AN. Vrb. COND. DCCXII. quo anno Roma triumphum egit per biduum, inter cetera de Syria, & Iudaea.

71. atque Luculli, &c.] Luculli etiam mentionem faciunt Ioseph. lib. 13. cap. ult. & Egesipp. lib. 1. cap. 13. narrantes de illo, quòd Tigranem Regem Armeniorum, facta in Armenios irruptione, ab obsidione Tolemaidis recedere coegerit; atq; hinc est quòd inueniatur in Fastis TRIUMPHVS L. LICINI L. F. L. N. LVCVLLI PROC. COS. ex Pto, Cappadocia, Armenia, de Regibus Mithridate & Tigrae. Qui quum eodem anno conigerit, quo Hierosolyma à Pompeio fuit occupata, nempe C. Antonio & M. Tullio Cicerone Coss. factis post victoriam iam dictam de Tigrae, vna cum alijs Romanis legionibus interfuert ipse expeditioni Syriae & Iudaeae; quamquam & Ioseph. & Egesipp. id sciat, propterea tribuant.

72. legat Deuteronomium: Non erit vteq; pendens ex filiis Israel, &c.] Huic scripturae, quam adlegat Auctor, ut probet publicanos fuisse ethnicos; opponit B. Hieron. dicta Epist. ad Damasum: Matthaeum (Matth. 9.) etiamque qui in templo orabat, Luc. 18. & publicanos baptizatos baptismo Ioannis, Luc. 7. Quis ex circumcisione fuisse probat, quòd credibile non sit ethnicum templum ingressum, aut Dominum cum ethnicis habuisse conuiuium; quum id maxime caueret, ne legem solueret videretur. Quo loco ad marg. adnotatum est Deuter. 23. sed ibi non reperitur, nisi forte tale quid etiam olim lectum fuerit, ubi prohibetur non famerari. Perum de hoc vide nostra

TERTULLIANVS
Cum Annotationibus
PAMELII
A. V.
16.

nostra Prolegomena inter Paradoxa Auctoris.

73. Ceterum nec denotaretur, &c.] Etiam in hoc fallitur Auctor, quia denotatus fuit Dominus peccatricis tactum admittens, Luc. 7. quum etiam Iudaea esset, non ethnica. Atqui phrasim est Tertullianica (de qua alicubi supra) licet in agina congruentiss. de qua inter Prouerbia in Prolegomenis.

74. Nam si Christianus est, &c.] in hac periodo paenitentiæ inclusimus (vtique baptismatis, vtique spiritus sancti, & exinde spei æternæ) item: (cui alij quàm diabolo?) Castigamus etiam ex Angl. MS. cod. restituit, pro: respicit, & fornicarij, pro: fornicatorij. Illud vero: tota substantia sacramenti, de baptismo intelligitur.

75. de quo indignè vestiti, à tortoribus solent tolli & abiici in tenebras, &c.] Emendauimus sic ex dicto Angl. MS. cod. pro eo quod erat corruptiss. auribus; nam Matth. 22. legitur de eo qui non habebat vestem nuptialem: Tunc dixit Rex tortoribus: tollite eum in tenebras exteriores. Legit enim etiam ibi Auctor, quod est Matth. 18. tortoribus, quum Matth. 22. solummodo legatur: ministris. Paulopost autem castigamus: nisi qui Deum nescit: & nisi qui Deum nouit? pro eo quod erat utrobique: Do minium.

76. Vide an habeat ethnicus, &c.] Præterquam quod ethnicus adplicat, quod alij peccatori Christiani; pulcrè aliqui hanc parabolam explicat. Est vero Tertullianicum: latissima redit.

77. quo fidei pactionem interrogatus obsignat, &c.] De hac vide supra Tom. 3. lib. de Bapt. inter Baptismi ceremonias, num. 1.

78. opinitate Dominici corporis vescitur, Eucharistia scilicet, &c.] Cupimus hoc loco probari veritatem Dominici corporis in Eucharistia, supra adnotauimus Tom. 3. lib. 4. adu. Marc. cap. 40. nu. 662.

79. Ceterum si in hoc gestit, &c.] Veritate vultus, confitetur etiam de peccatoribus & iustus posse hanc parabolam intelligi; sed ita inquit, omnia delicta capitalia concedi, id est penitentia remitti possint; quod ipsum fatentur & iradunt Orthodoxi. Verum rursum ab ea declinat, quum per solum martyrium vult remissionem fieri.

80. Non est leuior transgressio in interpretatione, &c.] Competit hoc ipsum iterum in hereticos, atque adeo ipsum Tertullianum, potius quàm in Catholicos.

CAP. X.

81. Excusso igitur iugo, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Quod etiam ethnicis competat penitentia denuntiatio; cuius contrariam sententiam Orthodoxis impingit. Verumtamen non sequitur præcedentem parabolam de ethnicorum penitentia debere intelligi, & totum id intelligendum de penitentia, prima salutaris tabula, nempe Baptismo ipso; nam altera appellatur vel ab ipso Auctore supra lib. de Penitent. cap. 7. secunda tabula post naufragium, quam hic impugnat. Quare rectè etiam B. Pacianus ostendit, quod non solum in baptismo (ad quem errorem inclinari videtur etiam Auctor) peccata dimittuntur. In quo eundem imitatus est B. Ambros. lib. 1. de Penitent. cap. 7. De Prouerbio autem: excusso iugo, vide nostra Prolegomena.

82. Non ergo & Ionas, &c.] Sic profusus legimus, vt accipiatur pro: Nonne, more Tertulliani; qui illud semper usurpat, raro aut numquam: Num. Supplemus autem max: ethnicos quoque penitentes redemptura, ex Angl. cod. MS.

83. Sed hoc volunt Psychici, vt Deus iustus iudex, &c.] Sic omnino legimus, prout etiam, quia supra cap. 2. dixit: Quia etsi bonus naturâ Deus, tamen & iustus, ad iudicandum utrobique ad iudicandum Psal. 7. Dominus iudex iustus. Sufficit verò contra Auctorem, qui hic detorqueat illud: penitentiam peccatoris malo quàm mortem, quod ipsemet supra lib. de Penit. cap. 4. eam citauerit de penitentia, quemadmodum etiam B. Pacianus; qui disertis verbis probat, eam scripturam ad Christianos pertinere, non ad ethnicos. Atqui de prouerbiali formula: funambule pudicitia, vide nostra Prolegomena, sicut de illa: tenuiss. filij pendete vestigio ingredi, vt & quo artem funambuli describit, eam rectè appellans: disciplinam veri auctoris; item de illis: in gradu totus es, & quasi in scilicet es.

84. si scriptura pastoris, &c.] De hac quid sentiendum, vide supra A. notat. nostras Tom. 3. lib. de Orat. ca. 12. num. 48. & ad Symbolum Rufini inter opera B. Cypriani, num. 158. Hoc ad intellectum huius loci pertinet, quod operis eius tribus libris distincti liber secundus Pastor prenotatur, in quo angelus penitentia nunciatus proponitur; vt potè quum (Origene teste lib. 10. Epist. ad Roman. cap. 16.) Hermas illius operis Auctor post multa peccata ad penitentiam conuersus fuisse; quem Dorotheus in Synopsi scribit fuisse Philippopolis Episcopum. Certè, præterquam quod Auctor supra irridere videtur, hic disertis verbis adfirmat: scripturam Pastoris ad omni Concilio Ecclesiarum inter apocrypha & falsa iudicari.

85. (prostitutorem & ipsum, &c.) Istud de Pastore Christo in calice depicto, paritèsi inclusimus; ubi calumniatur, tanquam post calicem Dominicum ob speratam penitentia veniam, iterum Orthodoxi sacerdotes ad ebrietatem & machinam reuertentur. Quamquam interim etiam si de Laicis, & de sorsu calicis velut illum loqui quispiam, nihil obstat hodierno vsui sub altera specie, vt potè quum supra ostendimus lib. de Orat. num. 1. semper etiam atate Tertulliani, vsum sub altera dimittaxat specie obseruatum fuisse. Verum de eo latius in nostro eius Argum. ex libello.

86. Facite dignos penitentia fructus, &c.] Etiam si istud & sequentia dixerit Ioannes Baptista, Matth. 3. ad nodum baptismatis; non sequitur inde nullam post baptismum esse penitentiam; vt potè quam multis alijs scripturis B. Pacianus confirmet & ipse quoque Auctor sicut à sepe dicto libro de Penitentia; quemadmodum etiam B. Hieron. & Ambros. locis supra citatis.

CAP. XI.

87. Exinde quod ad Euangelium pertinet, &c.] Caput hoc inserimus: De factis Domini erga penitentes.

88. & vnguento sepulcrum eius inauguranti, &c.] Vel hinc probatur Domini sententia, qui non dicit, sed vnicam Magdalenam facit; vt potè quum eidem peccatrici feminae lauanti lacrymis pedes Domini, & crinibus detergenti (quam etiam in penitentia exemplum adfert Auctor supra Tom. 3. lib. 4. adu. Marc. cap. 18.) adtribuat; & vnguento sepulcrum ipsius inauguranti; quod contigisse ante passionem Domini, patet Matth. 26. Marc. 14. & Ioan. 11. quum dixit Dominus: Mittens enim hac vnguentum in corpus meum, ad sepeliendum me fecit, &c. Atqui etiam istud adducit contra Nouatium, B. Pacianus Epist. 2. ad Sympron.

89. Samaritanæ sexto iam matrimonio, &c.] Antidotum huius habes supra in loco simili lib. de Mono-

gam. cap. 8. num. 64. quod nemp̄ sexus ille non maritus fuerit, sed machus. Et tamen illi Christum indulgisse non diffretur hic Auctor.

90. Nūc enim dicimus: soli Domino hoc licet, &c.] Loqui rursus ex sententia Montani, supra adnotauimus ad locum similem cap. 3. num. 26. Verum, ad eandem ex parte Nouatianorum sibi factam obiectionem, respondet B. Pacianus Epist. 2. ad Sympron. Nouatian. Ceterum quod ego facio, non meo iure facio, sed Domini. Dei sumus aduatores (inquit) Dei edificatio estis; Et iterum: Ego plantavi, Apollo rigauit, sed Deus incrementum dedit; ergo neque qui plantat, est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. Quare, siue baptizamus, siue ad penitentiam cogimus, seu veniam penitentibus relaxamus; Christo id A. T. o. e. tradimus. Tibi videndum, an Christus hoc posuit, an Christus hoc fecerit. Hactenus ille. Quum itaque Christum id fecisse ipse quoque Auctor confectur, perperam subiungit: tempora illa quibus Christus in teris egit, nobis non praeiudicare, maxime quum similem etiam locum habeas apud B. Ambros. de Penit. lib. 1. cap. 7.

91. Christiana enim disciplina à nouatione Testamenti, & vt præmissimus, &c.] Quò adludat hic Auctor nescio; quum hoc libro nihil tale præmiserit, nisi fortè ad scripta sua præcedentia. Nam Tom. 1. Apolog. cap. 5. tradit tempore Tiberij (sub quo Christus passus est) nomen Christianum in orbem introiisse, & cap. 7. Censuram istius disciplinae à Tiberio est. Vbi eadem significatione accipi: censuram, pro origine, qua hic censetur; adnotauimus supra lib. 1. adu. Marc. ca. 21. num. 149. Atqui perperam argumentari Auctorem: Christiana disciplina à passione Domini originem habet, ergo exempla Christi ante suam passionem non sunt imitanda; notius est quàm vt refutatione indigeat.

CAP. XII.

92. Itaque isti qui alium Paracletum, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: De interdicto fornicationis in Concilio Apostolorum, & c. 15. Atqui ad hæresin Montanistarum pertinet, quod hic subindicare videtur: Orthodoxos Paracletum in Apostolis & per Apostolos receptum, iam non possidere; quod in Prophetis (nempe Montano & insanis suis feminis) proprius (id est, magis proprie; nam id iterum ex Gagno legimus, pro: propriis) non agnouerint; quod quæ absurdum sit, ipse Auctor docuit supra Tom. 3. lib. de Præscript. adu. hæres. cap. 52. hæres. 1. num. 327.

93. vel de Apostolico instrumento doceant, &c.] Non sequitur: Ex Actis Apostolorum (quod Instrumentum Apostolorum nuncupat) non docetur: maculas carnis post baptismum resperfas penitentia dilui; ergo peccata post baptismum non delentur penitentia; quia aliis scripturis plus satis comprobatur. Immo etiam Act. 8. ubi ad Simonem aduenit iam baptizatum, & post baptismum donum spiritus sancti volentem pecunia possidere, loquitur Petrus: Penitentiam itaque age ab hac nequitia tua. Neque obstat; quod subiungit: si fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui; unde argumentabatur Nouatiani Petrus non confirmasse vt agenti penitentiam peccatum remitteret. Respondet B. Ambros. lib. 2. de Penitent. cap. 7. Considera de quo loquitur, hoc est de Simone, qui non ex fide crederet, sed dolum ageret. Ego autem (inquit) nec Petrus dubitasse credo, &c. Non enim ignorantia in verbo (nempe: si fortè) exprimitur, sed in scripturis diuinitus frequens huiusmodi consuetudo aduertitur, quod simplex sit elocutio. Quod quum scripturis docuisset Hier.

26. & Ezech. 3. postea id ipsum comprobans etiam Christi verbis, Matth. 21. & Ioan. 8. interferit: Denique ipsi sapientes sæculi, quod Latine forte dicitur, Græce τῶν σοφῶν ἄνθρώπων; pro dubitatione posuerunt. Hæc paulo prolixius, ab similem Auctoris phrasin frequentiss. qua: si forte, pro: forte, ubique accipit; sicuti exempli gratia cap. pro. quæ forte nunc altimaretur, & quæ in Apolloto colaphis si forte cohibebatur.

94. à sacrificiis, & à fornicatione, & sanguine, &c.] Eodem modo hanc scripturam ad idem institutum (vt ostendat esse capitalia & mortalia crimina: mechiam, idololatriam, & homicidium) adfert B. Pacianus Exhort. ad Penitent. præterquam quod legat: ab idololatriis, & sanguine, & fornicatione, sicut hodie legitur Græce & Latine. Verum postquam eadem sacramenta exag. gerant; subiungit: Ergo (inquit aliqui) perituri sumus; & ubi miseris Deus, qui mortem non inuenit, nec latatur in perditione viuorum; Respondeat autem: Accipite remedium, &c. Qui nimium confidit, indignus est. Vt ergo appello, qui criminibus admisisis penitentiam recusat, qui peccare non erubescit, & erubescit confiteri. Denique post aliquot pagina sic concludit. Per rogo vos Eccl. fidei, fratres, ne pudeat in hoc opere ipsi verbis Tertulliani supra lib. de Penit. cap. 10. & 9. nec pigeat opportuna quam primum remedia inuadere, &c. ne prolixius sumus. Atqui quod hic omittitur ab utroque (quia ad institutum non faciebat) & suffocatis; habes tractatum supra Apolog. cap. 9. num. 88. Pulchre autem subiicit Auctor, ad intellectum loci iam citati: Interdictum enim sanguinis, multo magis humani intelligentis.

95. Cur ergo ceruicem nostram à tanto iugo excusant, &c.] Quid si etiam hic legi debeat excusant, pro: excusant, sicuti supra adnotauimus legendum Tom. 2. lib. de Virg. veland. cap. 7. num. 53. nolus tamen quid immutare. De Proverbio verò: ceruicem à iugo excutere, vide nostra Prolegomena. Castigamus autem profus ex Anglic. MS. cod. ad necessaria, pro: necessaria; maxime quum illud etiam alibi Auctori sit vsuratum non semel, & sequitur: nocentioribus.

96. Sed non leuiter nobis compactus est spiritus sanctus, &c.] Adludit ad illud Ioan. 20. Accipite spiritum sanctum; quorum remisit peccata, remittitur eis, & quorum retinuerit, retenta sunt. hoc est enim quod sponsonem appellat, addens: Iam nec recipiet (id est remittetur) quæ dimisit, nec dimittet quæ retinuit.

97. Hinc est, quod neque idololatriæ, neque sanguini pax ab Ecclesiis redditur, &c.] supra ubi id ipsum habet sub finem cap. 5. num. 38. diximus, hæc calumniam esse; cui adde que iam dict. num. 94.

CAP. XIII.

98. Nouimus planè & hic, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus & sequenti: De facto Corinthij fornicationis, ex Epist. 1. & 2. ad Corinthios. Quod ipsum tractatur à B. Paciano, tum Exhort. ad penit. tum Epist. 2. ad Sympron. & B. Ambros. lib. 1. de Penitentia cap. 12. 13. 14. 15. 16. & 17. Qui disertis verbis eundem adferunt fuisse Corinthium fornicatorem, quem 1. Cor. 5. tradidit & Satanæ; & cui, 2. Cor. 2. donasse se scribit, quem admodum etiam B. Corysost. alique Græci in Epist. 2. ad Corinth. & Auctor Comment. in Epist. Pauli inter opera B. Ambrosij, item B. August. lib. 3. contra Epi. stol. Parmen. cap. 1. Et verò (quod eodem redit) interitum carnis non modo B. Pacianus & Ambros. ad fornicationem carnis in officium penitentię interpretantur, sed etiam Orig.

TERTULLIANUS
Com. Annotatiōnibus
PAMELI,
A. V.
J. G.

Origenes hom. 24. in Leuit. & 12. in Ezechielem. Quare valeat solus Tertullianus cum suis Montanistis, ubique contrarium sentiens.

99. Si quis autem contristauit, &c.] In hac scriptura (preter illa que paulo post adnotauimus) retinuit Græcam Eclipsim: Vt è contratio magis vos donare & aduocare (id est consolari, voce Tertullianica) nempe de beatis. Legit dumtaxat: Nam & ego si quid donauit, donauit, quum alij plus legunt; legebatur etiam solummodo: in Christo, pro eo quod omnes supradicti & vulgatus Interpres Latinus: in persona Christi; verum istud substitutum ex MS. Angl. cod. quia & Græcè & Syriacè legitur. Consentit etiam Vulgata Latina versio, quod veritat: ne fraudemur, cui conformiter ubi supra B. Ambros. legit et interpretatur: circumueniamur, nec dissentit versio Latina ex Syriaco: ne calumnia nos deserat, quantumuis Græcè sit $\pi\lambda\epsilon\omega\epsilon\tau\eta\sigma\theta\omega\ \delta\upsilon\sigma$; pro quo B. Pacianus, B. August. ac Auctor Comm. Ambros. adscripiti: possideamur. Denique verit: iniectiones, quod Græcè est $\nu\omicron\mu\eta\tau\epsilon\alpha$; pro quo plerique cogitationes, B. August. mentes, & B. Ambros. veritates, quod magis cum Auctore conuenit. Nos vero in hoc commate, sicut Apostolus, castigamus ex eodem cod. MS. Angl. quoniam non ignoramus, pro: quod.

100. ethnicorum impudentiam supergresso, &c.] Sic ex variis lectionibus, eo quod apud Apostolum plurali numero legatur, 1. Cor. 5. qualis nec ingentibus, uti ipse Auctor legit cap. sequ. idque ex coniectura Dn. Harisij, & proinde etiam infra sub finem cap. super ethnicos delinquendo. Legimus item ex MS. cod. Angl. Magis tristiora cunctantur, pro: concitantur. Et ex coniectura Dn. Latinij: conciliantur, pro: conciliatum, ut vox sit à cilio derivata, sicut à cinere, que sequitur, concineratum.

101. & benedictus Papa, &c.] Vides iam tum Papæ nomen in Ecclesia vitarum etiam Romanis Pontificibus; ad eundem enim, sermonem haud dubie per Prusopapeiam conuertit, de quo supra c. 1. Pontifex scilicet Maximus, Episcopus Episcoporum dicitur. At qui de nomine Papæ vide nostras Adnotat. in B. Cyprian. ad Epistol. 3. num. 3. Et verò eidem attribuit adhuc nomen benedicti, quantumuis hereticus, non secus atque fecit supra Tom. 3. lib. de Prescript. adu. heret. cap. 30. num. 167.

102. Et tamen dilectionem audio, non communicationem, &c.] Esti Apostolus, dicit: ut constitutis in eum dilectionem, communicationis expressè non meminerit; satis tamen ex eo colligitur, quod vox Græca $\kappa\omega\mu\omega\sigma\epsilon\omega\varsigma$ ad indices pertineat; quorum adeò exhibere caritatem non aliud est quam donare, sicut mox sequitur: si cui autem donaueritis.

103. Si quis autem non obedit sermone nostro, per Epistolam hunc notate, &c.] Prorsus sic distinctuendus hic locus 2. Thess. 3. iuxta emendationes Græcos et Latinos codices; maxime quum vertat Latinus ex Syriaco Interpres: si quis non obedit istis sermonibus qui epistola continentur, & B. August. loco citato. Qui magis propriè vertit: ut erubescat, & similiter noster interpres Latinus: confundatur, quam Auctor: reuereatur, sed est vox eadem significatione Auctori passim usurpata.

104. quem scilicet auferri iussisset de medio ipsorum, &c.] Non rectè hoc soli incesto adplicat, quum sub finem capitis, 1. Cor. 5. id habeatur, postquam in genere locutus est de pluribus fornicariis, auaris, idololatriæ, &c. deinde auferri de medio apud Apostolum, non aliud est, quam tradit Satanæ, id est, sicut ipse Auctor non mul-

to post interpretatur extra Ecclesiam proici.

105. ut emendarentur non blasphemare, &c.] Hoc ipsum mox transfudit: uti disciplinam acciperent non blasphemandi, pro eo quod Græcè est 1. Tim. 1. $\nu\epsilon\zeta\eta\tau\alpha\ \delta\epsilon\ \epsilon\upsilon\theta\omega\sigma\iota$; pro quo Latinus Interpres: desinant non blasphemare; quo ad iudic altera eius translatio: ut erudiri haberent.

106. quid simile, blasphemiam & incestum & anima ab his integra, &c.] Sic prorsus ex Angl. MS. cod. pro: blasphemiam, quia incestum semper neutro genere ab Auctore usurpatur, & sequitur: ac anima; quorum, blasphemiam refertur ad scripturam, 1. Tim. 1. incestum, 1. Cor. 5. anima ab his integra, nempe Apostoli, 2. Cor. 11. Quam, quum elatum dicit; certè etiam Apostolum aut Orthodoxos id sentientes, calumniatur, ut ipse, quum ibi non legatur elatus Apostolus in superbiam, sed dumtaxat sudem angelum Satanæ sit datum, ne se extolleret, sicut ipse premitit. Sicut etiam in hoc calumniatur, quod, quum ipse supra lib. de Euga in persecut. cap. 2. & similiter alij Patres istud intellexerint de graui morbo aliquo, hic ridiculè dumtaxat interpretatur: colorem auriculæ aut capitis. Sicut etiam dum insinuat Orthodoxos hinc colligere, quod etiam Apostolus Satanæ traditus fuerit, ut ipse quod nusquam reperit; quare & non male subiungit: quum illi fuerint ab Apollolo traditi Satanæ, Apollolo angelum Satanæ datum.

107. de ceteris dixit, qui, &c. erudiri haberent blasphemandum non esse, &c.] Mirè detorquet hanc scripturam 1. Tim. 1. tanquam doctus dicitur sit quam Hymenæo & Alexandro; quod Patres de ipsis illis interpretantur, & nominatim Theodoretus in Comment.

108. Denique in interitum (inquit) carnis, non in cruciatum, &c.] Vt istud etiam detorqueat Auctor, certè vox Græca $\delta\lambda\epsilon\theta\omega\sigma$ non modo stragem, sine interitum, sed etiam iacturam, & eladem significat, & vel Chrysof. Græcus de adflictione & punitioe carnis interpretatur, non minus atque B. Pacianus & B. Ambros. quorum iste id comparat cum illis verbis Domini ad Satanam, Job. 2. Ecce trado tibi eum, tantummodo animam eius custodi. Qui proinde etiam illud: ut spiritus saluus sit, (sicut & alij Patres omnes) de ipso Corinthio spiritu interpretantur; non de spiritu Ecclesiæ, uti detorquet Auctor.

109. Non scitis quod modicum fermentum totam desipiat consersionem, &c.] Sic prorsus legendum pro: decipiat, ut desipiat accipiat more Tertulliano, pro desipere faciat, id est, saporem immutet, nam et infra cap. 18. vertit Auctor: delipit. Et verò etiam hic salutariter Auctor, dum modicum fermentum ad fornicationem refert, quum potius de fornicatore intelligatur, qui modicum fermentum dicitur respectu totius Corinthiorum Ecclesiæ.

CAP. XIII.

110. Et his itaque discussis, &c.] Quum eiusdem sit argumenti caput istud, nouo titulo non est opus.

111. Sufficiat eiulmodi homini increpatio ista, &c.] Quum supra num. 108. ostenderit interitum pro adflictione accipi; non subsistit argumentum Auctoris ex voce: increpationis, maxime quum vox Græca $\beta\epsilon\tau\tau\eta\mu\epsilon\tau\alpha$ proprie multam & penam significet; unde & à B. August. loco citato cap. præced. correctio transfertur.

112. Animaduertamus autem totam Epistolam primam, &c.] Paucis totum argumentum Epistolæ prioris ad Corinth. explicat.

113. Deo gratias ago, &c.] In hac scriptura omittit

TERTULLIANVS
Com. Annotatiōibz
PAMELLI
A. V.
J. G.

meo, iuxta Græcos et emendatiores Latinos codices, 1. Cor. 1. item ex Græco ἐβελίασθαι vertit: tinxerim. Legimus autem ex MS. Angl. cod. mox Tertulliano: ne qui dicat, pro: ne quis. In eo verò quòd sequitur 1. Cor. 2. omittit Paganomen me, sicuti etiam B. Hilarius lib. 10. de Trinit. ut patet quòd Græce non habeatur.

114. Et puto, nos Deus Apostolos nouissimos elegit, velut bestiarior, &c. Bestiarior, id est, ad bestias destinatos, eadem significacione qua supra Tom. 1. Apolog. cap. 9. dixit: bestiariorum, inquitis. Quomodo videtur vertere vocem Græcam βελιασθαι, 1. Cor. 4. (pro quo Tertullianus Vulgatus Interpres: morti destinatos) quòd ferè ad bestias condemnarentur Christiani, sicuti patet eiusdem Apolog. cap. ult. & alibi non semel ex populi clamore: Ad bestias, ad leonem. Legimus autem: Quoniam ex Angl. MS. cod. pro: quòd.

115. Mihi autem in modico est, &c. Hic differt ab aliis 1. Cor. 4. quòd legitur: in modico, pro eo quòd alij: in minimo, ubi seruatis Ablatiuum, quantumvis hodie Græce sit ἐν μικρῷ, & interrogat, pro: diuidicer, iuxta æquiuocam significacionem vocis Græcæ μικρῶς. Sicuti etiam adfirmatiue pronuntians illud 1. Cor. 9. Gloriam meam nemo inaniet, pro eo quòd alij omnes: Bonum est enim mihi magis mori quam ut gloriam meam quis euacuet. De Proverb. 11. verò formula: exerta acies macharæ, vide nostra Prolegomena.

116. Iam ditari estis, &c. Transponit aliter verba quam habentur 1. Cor. 4. Bene autem habet, quòd cum vulgato Interprete vocat regnatis, quantumvis hodie Græce sit ἐβελιασθαι, & quòd paulopost verget, sicut ille: Quis enim te discernit: ubi interim mirum est omitti ab Auctore illud intermedium: Si autem acceperis, sicuti etiam quòd in scriptura sequenti, 1. Cor. 8. non legat idoli, & quòd legat: in Christum delinquent, pro eo quòd etiam ex Syriaco vertit: delinquis.

117. Aut non habemus potestatem, &c. Quòd hic: Aut non, supra lib. de Monog. cap. 8. vertit: Non enim, ubi de hoc loco 1. Cor. 9. latinus. Nunc etiam dixit: de potestate vestra cõsequuntur: quòd alij: potestatis vestre participes sunt. Bene autem habet quòd cum vulgato interprete Latino legat 1. Cor. 11. neq; Ecclesia, quantumvis hodie Græce sit: Ecclesia. Vbi mallems etiam cum omnibus aliis legere Dei, sed cum MS. cod. Angl. retinimus: Domini; ex quo, prorsus adicimus ad scripturam 1. Cor. 16. Maranatha.

118. Quasi non sim venturus, &c. Etiam hic cõsentit cum vulgato Interprete, quantumvis hodie 1. Cor. 4. Græce legatur ἐγγύθις δευῖς, & vertens mox: in viti-ga. Differt in eo quòd vertat: si permiserit Dominus, pro eo quòd alij: si voluerit. Vnica verò dicit trãstulit: luxuriosus, quòd Græce est ἐκτεθειμένος, & paraphrasticòs ἐπὶ τῷ in malam partem, facinus. Atqui prorsus legimus omisso vt superfluo: Quomodo aufertur.

119. extra Ecclesiam detur, &c. Vstratum est Auctori extra Ecclesiam dari, & mox: de Ecclesia auferri, & sacramento benedictionis (nèp Eucharistia) exautorari, ac ab Ecclesia eierari; item cap. 20. de Ecclesia eradicari, & supra num. 30. rursus aliis verbis, denique cap. preced. extra Ecclesiam proici, quòd nos excommunicari dicimus. De quo vide Tom. 1. Apolog. ca. 39. num. 502. & 503. De variis Sacrificij Eucharistia aliis appellationibus, Tom. 2. lib. de Orat. num. 1. B contrario cap. sequenti, ab excommunicatione absolueret, esset Auctor: postliminium largiri Ecclesiasticæ pacis, dedã-nate, recipere in communicationem, & euocare in

Ecclesiam, concorporate rursus Ecclesie.

120. per mortem hanc quoque communem, &c. Interpretum carnis 1. Cor. 5. hic interpretatur mortem communem, quale quid habet etiam B. August. loci sup-practato; sed magis illi placere indicat omnium Patrum expositionem, de qua supra num. 108.

121. Videmus itaque, &c. Hæc allucinat hietiam Auctor, dum dicit diuifam Apostoli seueritatem in quendam inflatum, & in quendam incellum, quom-si Apostolum diligenter inspiciamus, plurali numero: inflatos appellans & 4. & 5. cap. de ipsa Corinthiorum multitudine loquatur, non aliquo particulari. Sunt verò Tertullianica: inceptum, & representatione pen-næ, id est, presentis effectû. Castigamus autem ex Angl. MS. cod. venia fit planè, pro: lit, & rei ratio ex con-jectura nostra, pro: reatio. Item ex dicto MS. cod. incello (pro incellus) non videtur ignotum (id est, ut sic lo-quar, ignoscitum) vt damnato (pro, vel) nam præcidi: Inflato ignoscitur. Denique qui non merere habe-ret, phrasi Tertullianica, pro: merore.

122. Paulum Apostolum Christi, &c. Pulvis adfert titulos B. Pauli ex scripturis desumptos, loci ad marginem adnotatis; vocans etiam vbiq; censorem (sive uti ca. 16. columnam) disciplinarem, quem quo-que ei adaptat, eo quòd disciplinam urgeat.

123. Lufit igitur & de suo spiritu, &c. Ad illud ad illud 1. Cor. 5. Congregatis vobis, & meo spiritu, eius virtute Domini. Ad primum enim pertinere videtur quòd hic addit: & de Ecclesie angelo, tamquam angeli aliquis præsit congregationibus Ecclesie; simul qui referre ad Episcopum Corinthiorum, eadem phrasi, qua ad septem Ecclesiarum angelos scribit B. Ioannes Apóstolus Apoc. 2. & 3.

CAP. XV.

124. Si etiam sequentia illius Epistolæ, &c. Caput hoc inscriptum: De aliis ex Epit. 2. ad Corinth. Apostoli locis aduersus fornicationem. Nihil inter-rim illi obstant quominus secunde Epistolæ verba ad for-nicatoris abolitionem referri possint; sed adnotandi con-tra quosdam hodiernos Aethes potius quam hæreticos, qui fornicationem, quam simplicem vocamus, peccatum no-gant, contra quos adeò facit supra cap. 1. 4. & 6. vbi om-nia libidinum genera inter capitalia crimina recensentur, & maxime cap. 4. quum dicitur: Nec enim intercell-nuptam alienam an viduum quis incurset, dum non suam fecerimam. Quo fit vt etiam B. Patianus Ec-clehor. ad penitent. inter crimina ponat deserti verbi des-niens: omnem prorsus libidinem, extra xxvium thorum et complexus licros euagantem reatu mortis adstringi. Quo pertinet etiam B. Cyr. lib. 3. Testim. ca. 63. Titulus capituli: Graue delictum esse fornicationis.

125. Propterea habentes administrationes, &c. In hac scriptura 2. Cor. 4. consentit cum vulgato Inter-pretate, quòd vertat: secundum quod, quantumvis Græ-cè sit κατὰ μέτρον, & abdicamus, pro eo quòd hodie legitur, ἀπέχεσθαι μέτρα. At ex Græco vertit: non desicimus. Supplementum verò ex MS. Angl. cod. An eiusdem sit ex-culare, &c.

126. qui inter titulos laborum suorum, &c. In hac scriptura 2. Cor. 6. non variat, nisi quòd transponat: ieiunia & vigiliæ. Neque etiam in sequenti, quando qui-dem supplementum ex MS. cod. Angl. quis contentus rem-pleo Dei & idolis: ex quo etiam castigamus: & infidelis cum fidei, pro: infidelitas. In tertia similiter, nisi quòd legat dumtaxat: Dicit enim, pro eo quòd alij omnes: fra-cul di-

cut dixit Deus, & quia inhabitabo in vobis, pro: in illis. De Proverbio autem: manum tradis, vide nostra Prolegomena.

127. Habentes igitur promissionem istam dilecti, &c.] Ex admonitione Harrisij sic legimus, pro eo quod erat corruptiss. delicti; nam ex Græco & Syriaco sic vertunt omnes, 2. Cor. 7. & similiter: pericientes, pro: peccipientis, denique: in Dei timore, pro: in fidei.

128. In finem enim Epistolæ, &c.] In finem accipit, pro: sub finem; nam istud scribitur ab Apostolo in fine c. penult. 12. nōpē. In qua scriptura iuxta eundem coniecturam castigamus: & vilitate, pro: vilitate, tum quod Græcē sit ἀσελιότης, pro quo Interpres vulgatus: in impudicitia, tum quod eodem modo transferat infra cap. 18. sine probro vilitatis et emundata.

CAP. XVI.

129. Necessē est igitur, &c.] Titulum similem huic capiti imposuimus: De similibus locis Apostoli ex 1. Epistola ad Corinthios.

130. Qui & in prima primus omnium templum Dei dedicavit, &c.] Istud phrasi sua proprie auctor, quod non modo 1. Cor. 3. unde hunc locum citat, sed etiam 1. Cor. 6. & 2. Cor. 6. doceat fideles templum Dei esse. Alludens ad templorum dedicationem, sanctionem, id est sanctificationem, & purificationem; metaphorice etiam æditualem Legem vsurpans, tamquam ab æditu templi profectam. Sicuti autem etiam supra, ex Harrisio castigamus: vitabit illam Deus, pro: vitiauit, quia illud Græcē est, Συριακῶς, & in Latinis codicibus omnibus.

131. immō & ante cetera, &c.] Hoc est, antequam iterum templi Dei, 1. Cor. 6. fiat mentio. In qua adeo scriptura nihil nisi voces transmutat, & que ad institutum non faciebant, omittit. Legens deinde: Sed hæc quidem fuistis, cum Fulgato Interprete, quantumvis hodie Græcē sit ἡγέσθαι, præterquam quod habet: Sed, pro eo quod alij omnes: Et; omittens quedam intermedia. Atqui est Tertullianicum: accepto facit.

132. Si quidem denud abluī non līdet, &c.] De Baptismo, quod iterari non potest, vide supra Tom. 3. lib. de Bape. cap. 15.

133. Cibi ventri, &c.] Græcē ἐσθίματα.

134. Euertite templum hoc, &c.] Alicubi supra vertit: Diruite, & Interpres ex Syriaco Latinus: destruite, pro eo quod noster Interpres & alij: Soluite. Quod vltimum magis competit voci Græcæ ἰσθῶτα. Verum illi magis respexisse videntur ad citationem eorundem verbarum Christi, Matth. 26. & 27. ubi ἰσθῶτα λέγουσιν.

135. Auferens membra Christi, &c.] In his & sequentibus rursum 2. Cor. 16. verbis nihil differt, & proprie ex Græco quedam transfert, sicuti alicubi supra adnotauimus. Emendamus autem ex MS. Angl. cod. secundum vestigia etiam lectionis Græcæ: nihil profecero, pro: fecero; qui fornicatur, pro: quæ, quia illud legunt omnes. Sine autem legas: dedecorauerit Deum cum MS. Angl. siue: Dominum cum exc. non refert.

136. De quibus autem scribitis, &c.] Non semel supra hæc omnia que hic adfert 1. Cor. 7. adducta sunt ab auctore, & a nobis si quis sit differentia, indicatum est. Atqui de Proverbiis: securi omnem sylvam cædere, eradicare, & excaudicare, ac fibulā relaxare, & frenare, vide nostra Prolegomena. Legimus autem sicuti semper supra: fructicare, pro: fructificare. Perinde est autem siue legas mox: infringit cum MS. Angl. cod. & Gagnæo,

siue: infringit cum exc. Nō interim hīc transfert: Vult enim omnes sibi adherere, siue, uti Gagnæus: æquales esse, pro eo quod Apostolus: Volo omnes esse tamquam meipsum, quod alicubi habet auctor. Item phrasi sua: quia præest nubere quam vri. Qualis est etiam: dominico præcepto, & c. procurat. Malum autem legere: Sic vult nos Paulus præter sollicitudinem degere, pro: Sic vult nos pater, quia Pauli verba sunt: non Dei, qui nomine Patris solus solet honorari; sed quia istud MS. cod. habet, nolui immutare. Atqui in eo quod addit: fidem ingressa, (sicut supra patet libris de Exhort. cast. & de Monog.) non probas nuptias eius que vidua, & si fidei ingressum facta est, Montani; at, & calumniatur Pontificem Romanum & Orthodoxos in eo quod subdit: quis iste est auctor audacissimus, & c.

137. Sed est hoc sollempne peruersis & idiotis & hæreticis, &c.] De hoc, quod tollere se sit hæreticis, alicuius capituli incipit occasione (quod falso Psychicis etiam tribuit) aduersus exercitum sententiarum instrumenti totius armari, vide supra latius Tomo 3. lib. de Præscript. adu. her. cap. 17. num. 105. & 106.

CAP. XVII.

138. Prouoca ad Apostolicam aciem, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: De aliis Apostoli aduersus fornicationem locis. Qui quidem faciunt ad confirmandam gravitatem criminis illius: sed nihil obstat, quantumvis id urgeat auctor, quo minus veniam Corinthio dare potuerit.

139. Aduocatio enim nostra, &c.] Hoc est consolatio, phrasi Tertullianica; quam transtulit 1. Thessal. 2. pro eo quod alij omnes: Exhortatio; eo quod vox ἑξουχίας utrumque significet. Quam autem scripturam 1. Thessal. 4. mutilam citat supra Tom. 3. lib. 5. adu. Marc. cap. 15. hic integram; nihil ab aliis varians.

140. Imprimis potest fornicationem, immunditiam, lasciuiam, &c.] Triadum axat eodem pertinencia etiam B. Hieronym. recenset Gal. 5. tertio loco collocans impudicitiam, seditiam in Syriaco dd. alijque Græcæ & Latine hodie 4. recensentur, quarum primum μοιχεύει; sed mœchiam & fornicationem confundunt veteres. Siue autem legas: hæreditati cum Angl. MS. cod. siue: hæreditate, perinde est.

141. Quid ergo dicentis: perseuerabimus, &c.] Prorsus sic legimus iuxta editiones omnes Rom. 6. Item ex lib. de Resurr. carn. cap. 47. supra Tom. 3. supplementum in Christo Iesu, seu in uisus, Christum Iesum, ac: Consepulti ergo illi sumus; & castigamus: Si enim confati sumus, pro eo quod perperam repetebatur: consepulti, ac omissa particula superflua vos, legimus: Ita & reputate vosmetipsos; denique supplemus paulo post: & iniquitati ad iniquitatem. Reliqua huius scripturæ magis cum Græcis hædænis exemplaribus quam cum Latinis conueniunt. Nos vero Latinum secuti, intermedium illud Tertulliani (omissa uocula: qui sic legimus: nemo potest post Christum mortuus delinquentia, & maxime tantæ reuiuiscere; quamuis interim etiā hęc ad errorem eius pertinet, de uenia peccatorum non concedenda post baptismum.

142. Nam, etsi habitare bonum, &c.] Peculiare est hoc auctori, quod Legem litteræ, & Legem spiritus appellet, quas Apostolus Rom. 7. Legem membrorum & legem mentis, & ipse supra Tom. 3. lib. 5. adu. Marc. Legem peccati & Legem sensus, coniungens in sepe finem cap. 7. cum initio cap. 8.

143. Lex enim spiritus vitæ manumiserit te, &c.]

Propria est & hac Auctoris lectio, pro: nos; quam habent alij codices Graeci & Latini, quam tamen retinimus, eo quod Syrus Interpres illi consentiat. Sed transponimus verba: propter quos laborantes in lege per carnem misceit Deus filium suum in similitudinem carnis delinquentiae. Adhuc enim ad illud: Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium suum mittens in similitudinem, sic enim legit supra Tom. 3. lib. 5. adu. Marc. cap. 14. id ibidem pulcre explicans. Verit deinceps Auctor dicitur, ius, quod alij iustificationem seu iustitiam, & deinde oporthea, sententiam, quod alij prudentiam, & Syrus interpres electionem; peculiariter legens in terminum illud. Qui enim secundum carnem incedunt, pro eo quod alij omnes: sunt; paulo post vertit illud ut dicitur: Sed propter, futurum est ut moriamini, quomodo etiam Syrus Interpres. Acqui ex MS. Angl. cod. castigamus: dehinc & inimicitiam in Deum, pro: Dominum, quia Graecus est & dicitur eis deo.

144. In quibus & nos conuersati sumus, &c.] In hac scriptura Ephes. 2. omittit omnes, forte quod ad institutum non faceret; quod tamen habet supradicta libro 5. adu. Marc. cap. 17. sed hic non adicimus, eo quod etiam Syrus Interpres non legat, illud peculiare, quod legit paraphrastice: concupiscentias & voluptates carnis, pro eo quod Graecus dicitur: καὶ τὰ δὲ ἡλιετα, pro eo quod quidam Latini codices voluntates; alij sicut & Syrus Interpres: voluntatem.

145. Notans denique illos qui fe negassent, scilicet Christianos, eo quod, &c.] Ex vestigiis Anglic. MS. cod. sic legimus, omittentes vocem: gratia, intermediam, plane superfluum; quod ea relicta sit ex varia lectione, qua ille legebat, quamquam corrupte: scilicet gratia nos, pro eo quod rectius Gagnaeus: Christianos. Quamquam interim perperam de illi qui fe Christianos negassent, interpretetur illud Apostoli Ephes. 4. quod fe tradidissent in operationem omnis immunditiae, quod ille de ethnicis dixit. Veritur autem ab illo: omnis sermo turpis, Graecus: ὅτι τὸ εἶναι, proprie quidem, sed quem in Euangelio etiam ipse malum vertit, dum de arbore mala fit mentio.

146. Fornicatio autem, &c.] Hic citans scripturam Ephes. 5. mirum est quod dicitur: dumtaxat legat: non habeat Dei regnum, pro eo quod alij omnes: hereditatem in regno Christi & Dei; deinde quod legat: Propter hoc, pro eo quod ceteri: hac. Veritur vero: super filios incredulitatis, sicut etiam supra lib. 5. adu. Marc. cap. 17. tractans cap. 1. ad Ephes. ubi vide Adnotat. nostras num. 266.

147. & tuppilosisum, &c.] Coniunxit precedentibus hanc vocem translata: ex voce Graeca τὸ ποδολύξον, quam multo post reperire est apud Apostolum Coloss. 3. eo quod intermedia ad institutum non facerent. Legimus autem cum Dn. Harrisio: esse aliud, pro: esse. Vbi deus perperam adfirmat: ventam Corinthio concessam, si admittantur, id pro ratione temporis factum, sicut circumfessionem Timothei; nihil enim habent inter se commune.

CAP. XVIII.

148. Sed hac (inquit) ad interdictionem, &c.] Caput hoc inscripsimus: De locis scripturae, quibus cauetur communicationem Ecclesiasticam mæchis negandam. Verum tamen ipsemet Auctor nomine Orthodoxorum responderet: Adim quidem carnem collutis communicationem, sed ad praesens, restituendam ex poenitentiae ambitu. Nec valet argumentum Au-

toris contrarium negatiuum: Apostolus non excepit poenitentiam, ergo non debet excipi, uti recte B. Pacianus verbis infra citandis num. 153. Et verò paucissima, qua hic adlegat, scriptura ab Ecclesiastica communione separant. Atqui facit rursus hoc caput pro Excommunicationis Ecclesiasticae antiquitate, quam etiam hic varie circumloquitur, nempe: communicationem Ecclesiasticam negari, cum talibus ne cibum quidem sumerent, nedum Eucharistiam, nō communicare cum illis, subducere se ab illis, damnare, & a communicatione detrudere, item cap. 20. de Ecclesia eradica-re. Nouē autem dixit: quae cauta sunt, pro: quibus cauetur; quod legimus ex Gagnaeo & MS. Angl. cod. pro: sunt.

149. Nam & in Proverbiis Salomon, quae perpolitas dicimus, &c.] De significatione vocum Proverbiorum & τὰ ἀπομύτια 5, videat Lector inuitum Comment. Reuerendiss. Dn. Ianfensij Gandauensis Episcopi in Proverbia Salomonis. Atqui ex castigatione Dn. Harrisij legimus profus: Ignominia autem eius non abolbitur in æuum (pro: in eum.) Plena enim zeli, indignatio viri, non parcat (pro parcat) in die iudicij; quod in postremo consentiat MS. Angl. cod. Et exemplaria tam Hebraica & Chaldaica, quam Graeca & Latina, prius verò illud Graecus sit additum à LXX. Atqui etiam si ignominia non aboleatur in æuum, propterea nō prohibetur poenitentia.

150. iam audisti per cassum: Excedite, &c.] Adhuc ad citationem horum verborum Apostoli 1. Cor. 5. supra factam cap. 15. ex quo castigamus conformiter Apostolo: & immundum ne tetigeritis, iuxta eundem MS. cod. pro: ne egeritis. Atqui illud: per cassum, omnino existimo accipi pro: in calum, id est: frustra; ac si dicitur: iam frustra audisti, quia mea opinioni non adfuerit. Quia autem per Protopoposiam aliquem adloquatur, profus etiam legendum: Habes statim, pro: habet.

151. & in cathedra pestilentiae non sederit, &c.] Quod hic pestilentiam cum B. Cyprian. lib. de Pna Ecclesia, supra Tom. 3. lib. 2. adu. Marc. cap. 19. vertit Auctor: pestilentium, & Tom. 2. lib. de Spectac. cap. 5. pestitium, & cap. 27. cathedram pestilentiam. Partitas orta videtur ex Graeco voce λοιμῶν Psal. 1. plurali numero, quae & pestes significat, & pestilentes. Profus autem lego in eo quod sequitur ex Psal. 25. Non sedi cum confessu vanitatis, pro: confensu, quia Graecus est ἵσθητο συνέδοξο; & pro Synonymis habet Auctor concilium, & confellum, supra dicto cap. 3. lib. de Spectac. Atqui obscurum est illud, & quantum apparet, mutuum: vt solus plures. Quoniam quidem: Cum sancto sanctus, &c. Vbi quod vertit, peruersus eris, vertit supra lib. 5. adu. Marc. cap. 18. peruerteris, sicut alij. Porro his 3. scripturis, & ea quae sequitur ex Psal. 49. vertatur quidem communicatio cum peccatoribus inique agentibus, peruersis, furibus & mæchis; sed talis qua quis illis cooperatur, in eorum nempe concilio, consensu, peruersitate, & portionem ponendo cum illis. Quare idem est ad illa respondendum cum Paciano, quod ad illud Apostoli 1. Cor. 5. Siquis frater nominatur seu nominetur in vobis fornicator, &c. esse ad dictum ibi quod omisi Auctor: & sit, quod non sine causa positum ille adfert, ut indiget se de non poenitentibus loqui.

152. nedum Eucharistiam medicam, &c.] Etiam hic mendam erat, ortum, quantum apparet, ex eo quod sequitur 1. Cor. 5. Scilicet & fermentum medicum, &c. quod tamen neutquam ad Eucharistiam detraheri potest.

TERTULLIANUS
Cum Annotationibus
PAMELI,
AV.
JO.

potest, sed ad Corinthium inaccessum, sicuti supra interpretatum est. Auctor huius lib. c. 13. Videtur itaque aliquid aliud legi debere, alioqui nihil habebit emphasis, comparatio tibi ad Eucharistiam, si addatur modicum. Quare restituumus medicam, id est salutiferam.

153. Manus nemini citò imponas, &c.] Ad istud 1. Timoth. 5. responderet B. Pacianus: Docet idem Apostolus vel tardè, vel post penitentiam non negandus.

154. Item ad Ephesios, &c.] Hic etiam sequitur magis Græca quam Latina hodierna exemplaria, Ephes. 5. vsus voce sua: reuincite, pro: redarguite, & edicere, nam illud Gagnei malim, quam: dicere.

155. Si autem & ab otioso incedente, &c.] Sic vertit quod Græcè est ἀνεπίστομος, pro eo quod inordinatè magis propriè interpretatur Latinus, & ipse eodem loco 2. Thess. 3. paulopost: inquietè.

156. vti eam sanctificet, &c.] Peculiarè est etiam hic Auctori quod legat: sanctificet, & mor: siltat, pro eo quod alij omnes: sanctificet & exhiberet sive siltaret, vti Syrus Interpres (qui etiam excepto Latino Interprete, non legunt: vitæ) & quod: sine opprobrio, Græcè est ἀμωμος, cui satin conformiter Syrus Interpres: sine neuo. Atqui ex Angl. M. S. codice locum mutilum sic supplemus: & sub conditione damnasset, si temporalis & conditionalis, & non perpetua seueritate damnasset.

157. eam penitentiam ostendens Dominum malle, quæ ante fidem, &c.] Paradoxon hoc Auctoris, Montanistarum & Nouatianorum pulcrè & late refellit B. Pacianus.

158. quid adiciat, &c.] Deuisset potius dicere: Quid premisit, sui vs solet oblitus, nam 1. Tim. 1. præcedit: & misericordiam sum consecutus, quoniam (sic legimus ex Angl. M. S. cod. pro: quod) ignorans feci in incredulitate, & sequitur: Christus venit vt peccatores saluos faceret.

159. quæ aut leuioribus delictis veniam ab Episcopo consequi poterit, &c.] Saltem in hoc moderatius errabat Auctor quam Montanus, quod admitteret leuioribus delictis posse veniam consequi ab Episcopo; atque adeo id contra eos facit, qui à solo Deo veniam petendam existimant, quod ipse irremissibilibus & maioribus tribuit, non aliter atque Nouatianus; sed pulcrè id etiam refutat B. Cyprianus Epist. 52. ad Antonian. sub finem.

CAP. XIX.

160. Sed quonam vsque de Paulo, &c.] Titulum capiti huic imposuimus: De similibus locis B. Ioannis ex Apocalypsi eius & Epistola. Quos duos libros quum eidem tribuat Auctori, & apud omnes in Confesso sit Epistolam 1. Ioan. quam hic citat (alibi etiam ex 2. eius Epist. aliquid adducens) esse Ioannis Euangelistæ; sensisse etiam hinc patet, eiusdem Apostoli esse Apocalypsin; contra eos qui alteri cuiuspiam adscribere non ventur. Atqui de Proverbiali formula: diuersæ parti supplaudere, vide nostra Prolegomena.

161. vbi ad Angelum Thyatirenorum spiritus

mandat, &c.] In hac scriptura Apocal. 2. supplemus ex Angl. M. S. cod. quod teneret mulierem Iezabel, & castigamus: temporis spatium, pro: tempori. Atqui quum videret se huc scriptura urgeri Auctor, quandoquidem ipse eandem supra Tom. 2. lib. de Penitent. & similes multos Apocal. 2. & 3. adduxisset pro penitentia: Primum præten dit nihil credi debere ab Ioanne concessum, quod à Paulo sit denegatum; sed iam præcedentibus constat, ex Paulo nihil tale conueniri; deinde ad id confugit, quod hæretica fuerit, in eo etiam sibi ipsi contradicens, quod Tom. 3. lib. de Præscript. adu. her. non semel inter grauissima crimina hæresin posuerit, & ipse quoque Paulus Gal. 4. illa hic inter remissibilia ponat; fortassis conscientia propria adstante se iam in hæresin lapsurum, tamen adhuc vana sperare; verum de eo num. sequenti.

162. Cui enim dubium est, hæreticum institutione deceptum, &c.] Est rectè hæreticum institutione deceptum, cognito postmodum casu, & penitentia expiato, veniam consequi adserat, tamen addit: per baptismum veritatis purgatum admitti, atque adeo (sicuti etiam supra Tom. 3. lib. de Baptismo, & Tom. 4. inter fragmenta lib. Græcè de Baptis. adnotauimus) sequebatur eorum errorem, quod hæreticos ad Ecclesiam venientes baptizanda putabant; de quo inter Paradoxa ipsius in Prolegom. nostris latius.

163. Aut si certus est, &c.] Addit & tertiam explanationem qua se extricet; quod posse admitti quidem penitentiam mœchiæ, sed tamen sine restitutione; agnoscent cum Nouatiano, deberi quidem penitentiam, sed Deo referuari. Verum pulcrè eam hæresin impugnat B. Cyprianus. Sæpedit. Epistola 52. ad Antonianum.

164. Denique ea Apocalypsis, &c.] Adfert quidem scripturas Apocal. 21. & 22. quibus comminatur propudiosis & fornicatoribus stagnum ignis (sic enim castigamus ex M. S. Angl. cod. secundum Gagnei lectionem, pro: illis) & fornicatores, foris sanctam ciuitatem constituit. Verum de his loqui manifestum, qui talibus peccatis immortui fuerint, sicuti vel ex eo patet quod adicitur: quod est mors secunda. Atqui emendamus etiam ex eodem M. S. cod. Qui vicerint, hæreditate habebunt ista, Græcè κληρονομήσει τῶνται, pro: hæreditatem habebunt istam, mallemus etiam legere singulari numero, sicut Apostolus Ioannis; sed plurali legit id M. S. cod. Propudiosis etiam vertitur ab Auctore, quod Græcè est ἐδελυμένους, pro quo vulgatus Interpres: excrandis; & caute prætermisit: peccatoribus, & mendacibus, & quod non multo post iterum quedam peccata remissibilia agnoscat, & inter ea aut verecundia aut necessitate mentiri. Sicuti rursum in eo quod citat ex c. 22. omittit omnem qui amat & facit mendacium, quo loco M. S. Angl. legit: Canes, venefici, & Gagneus: homicidæ; sicuti Apostolus; sed quum retineatur ab illis singulari numero: fornicator, nihil immutauimus.

165. De Epistola quoque Ioannis carpunt statim, &c.] Quum diuersimode in Epistola sua priori Ioannes loquatur, initio negans nos sine delicto esse, & postea cap. 3. præscribens non delinquere omnino; conciliare cogitur Auctor prius inud de delictis quotidiana incurfionis, postèrius de grauioribus &

exitiosis; sed in eo errat, quod addit: quæ veniam non capiunt. Legitur enim 1. Ioan. 1. non solummodo: Emundat nos ab omni delicto; sed quæ um pramississet: Si confitemur delicta nostra, fidelis est & iustus, ut dimittat ea nobis, quod de quotidianis intelligi videtur, addit: & emundet ab omni iniustitia; quod de grauioribus intelligi non dubium, atque adeo de immunditia, quantumuis id neget Auctor.

166. Vnde autem exorsus est? Lumen prædixerat Deum, &c.] Pene medium citat caput 1. Epist. I. Iohannis, auspiciatus ab illo: Quoniam Deus lumen est, nihil differens à vniuersis codicibus. Castigauimus autem paulopost: non quæ delinquimus, sed quæ non delinquamus, & coniectura Latini, pro: quasi, & quia, ob phrasin Tertullianicam.

167. mundos exinde præter, &c.] Perperam huic Auctori impingunt, quasi senserit: semel in baptismo emundatos, exinde non posse delinquere, id ipsum contra quod agit B. Hieronymus, lib. 2. aduers. Iouinianum, qui eam heresin adserbat. Nam non simpliciter id dicit, sed: si in lumine incedere perseverauerint.

168. Eo amplius: Filioli, hæc scripsi vobis, &c.] In hoc differt Auctor ab Apostolo 1. Ioan. 2. quod legitur: scripsi, pro: scribo; item: & si deliqueritis, pro: & si quis peccauerit.

169. Omnis, inquit, qui habet spem istam, castificat semetipsum, quia & ille castus est, &c.] Sicuti alibi supra, ita & hic transtulit proprie voces Græcas, 1. Ioan. 2. ἀγιός ἐστι, & ἀγιός ἐστί, pro eo quod alij paraphrasticis vertunt: sanctificat, & sanctus est. Legimus autem iuxta Apostolum: Omnis qui manet in eo, non delinquit, pro: delinquat, quod habebat Gagneus, & delinquet, quod substituerat Gelenius, & mox: quoniam Diabolus, &c. ex MS. Anglica ed. pro: quod. Plus verò habet Auctor: Omnis qui facit iustitiam, qui, apud alios desideretur: Omnis; sicut etiam: Et ideo, quod cetera editiones non habent, sed dumtaxat: Omnis qui ex Deo nascitur, seu natus est. Transtulit etiam paucioribus: Qui non est iustus, ex Deo non est, cum Vulgato Interprete, pro eo quod ex Græco quidam: Omnis non faciens iustitiam. Atqui: in primore Epistola, idem est ac si dicas: in priori Epistole parte; cui similem habes phrasin supra lib. 5. aduers. Marc. cap. 10. Interim legimus ex Gagneo: negantem nos sine delicto esse, pro eo quod Lugdun. editio male: negante.

170. Quod sit, quædam delicta quotidianæ incursionis, &c.] Mirum est quod inter quotidiana delicta enumerat: irasci inique, ubi adluit ad illud Psal. 4. Irascimini, & Nolite peccare, & ultra solis occasum, iuxta illud Ephes. 4. Sol non occidat super iracundiam vestram; item: manum immittere, quod videtur accipi pro percutere, quod tamen prohibetur Isai. 58. facile etiam maledicere, & temerè iurare, quæ prohibetur Matth. 5. Multoque magis mirandum de illo: fidem pacti destruere. De postremo: aut vecundia aut necessitate mentiri, consentit cum reliquis Patribus.

171. Sunt autem & contraria istis, &c.] Inter grauiora & exitiosa, & (vbi mox loquitur) mortalia, rectius collocatur ab illo: homicidium, idolo-

latria, fraus, negatio, blasphemia, mæchia, fornicatio, & si qua alia violatio templi Dei, ubi non sua adluit ad Apost. 1. Cor. 3.

172. Siquis scit fratrem suum, &c.] De isto 1. Ioan. 5. supra tractauimus, & ex Paciano respondimus num. 23. Legit verò singulari numero: peccati non ad mortem, cum Vulgato Interprete Latino, quum Græcè sit plurali.

173. Meminerat & ipse Hieremiam prohibitum à Deo deprecari, &c.] Ad istud Hier. 7. & 14. etiam, ni fallor, supra citatum, vel saltem similem locum Exech. 4. sic responderet idem Pacianus eadem Epist. 2. ad Sympron. Ne uatiamus. Etenim quis liberare possit inuitum: quis pro non penitentibus impetrare?

CAP. XX.

174. Disciplina igitur Apostolorum, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: De locis Hebr. 6. & Leuit. 13. & 14.

175. Exstat enim & Barnabæ titulus ad Hebræos, &c.] Ad hunc locum haud dubiè adluit B. Hieronymus, Catal. Script. Eccles. in Paulo Apostolo: Epistola, inquit, quæ fertur ad Hebræos, non cui creditur propter stylum sermonisque distantiam, sed vel Barnabæ iuxta Tertullianum, vel Lucae Euangelistæ iuxta quosdam, vel Clementis Romana postea Ecclesie Episcopi, quem aiunt sententias Pauli proprio ordinasse & omni sermone. De Barnabæ autem peculiare id est Auctori: De Luca non Auctore, sed translatoe Clemente Alexandr. lib. Hypotyposen; De Clemente Romano, qui ex Hebræis in Græcum sermonem transtulerit, Eusebius sententiam protulit magis verisimilem, Eccles. hist. lib. 4. cap. 38. Nam tanquam Pauli Apostoli meminisset Epistolæ ad Hebræos eundem Clementem Episc. ad Corinth. ibidem Euseb. tradidit. Paulo etiam adscribitur à Clemente Alexand. loco citato apud Euseb. 6. l. 11. Origene in Psal. 7. ac Chrysostr. & reliqui Græcorum Commentarij, ut omitam BB. Ambrosium, Hieronymum, & August. Certè eandem Pauli agnoscit & Rufinus in Symbol. inter Opera B. Cypriani, & alij Patres, quando xiiii. meminerunt Epistolarum Pauli. Verum etsi Auctor Barnabæ adscribat, tamen pro authentica scriptura habere se indicat, & apud Ecclesias receptiorem pronuntiat; hinc factum, ut supra etiam citauerit Tom. 3. lib. 2. aduers. Marc. c. 6. 9. & 10. iuxta quod ibidem adnotauimus num. 47. & pro tali citatam fuisse à Patribus omnibus tam Græcis quam Latinis colligere poterit Lector ex Operum vniuersisque Scripturarum Indicibus, & nominatim B. Cypriani nostri, præter eos quos mox recenselimus. Etiam pro tali agnouerunt Concilia Nicenum, Carthag. 3. aliæque supra non semel citata, dum Canonem scripturarum recensent. Plura si quis desideret, recurat ad sextum Iennensem Biblioth. Sanctæ lib. 7. c. 8. Certè philastrius inter hereses Anonymas eas recenset, quæ aut Pauli Apostoli, aut Canonice scripturæ negant.

176. illo Apocrypho Pastore mæchorum, &c.] De hoc vide supra Tom. 2. lib. de Orat. cap. 12. num. 48.

177. Monens itaque discipulos, &c.] In hac scriptura Hebr. 6. multè differt ab editionibus hodiernis tam Græcis quam Latinis, legens: omnis omnibus initiis

TERTULLIANUS
Com. Annotatiōib; s;
PAMELLI,
A. V.
J. G.

tiis, pro eo quod ille: intermittentes inicit Christi sermonem; fundamenta penitentiae, plurali numero; ab operibus mortuorum, pro: mortuis, &c. occidente iam xpo, pro: virtutesque futuri saeculi. Nos verò ex Anglica M. S. cod. intermedium quod desiderabatur, sic supplevimus: & donum caeleste gustauerunt, & participauerunt spiritum sanctum, & verbum Dei dulce (Graecè $\chi\epsilon\lambda\delta\upsilon$, pro quo alij magis proprie: pulcrum) gustauerunt.

178. numquam mæcho & fornicatori secundam penitentiam, &c.] Quem Auctor perperam de penitentia secunda interpretatur locum, iam citatum Hebr. 6. alij veteres de iteratione baptismi intelligunt, & nominatim B. Ambr. lib. 2. de Penit. c. 2. & in Comment. Philastrius her. 89. Epiph. her. 59. Quo etiam accedit Chrysost. cum alijs Graecis eius aequalibus, dum eodem modo interpretatur illud Hebr. 10. Postquam accepimus veritatis agnitionem, non relinquimus hostia pro peccatis; quemadmodum etiam ubi supra Philastrius. Et certè pro hac sententia faciunt phrasas Latinae, eos qui semel illuminati sunt? & rursus renouari; & Graeca quoque voces $\omega\pi\iota\sigma\tau\eta\varsigma$ $\alpha\gamma\alpha\theta\omega\gamma\iota\sigma\tau\eta\varsigma$, quas usurpare solent veteres de baptizatis. Legimus autem omnino, ut confitet oratio: & figuras eius iam in ipsa veritate seruabat, pro: seruabant, quia praecedit interpretabatur.

179. Si autem varietas effluerit in cutem, &c.] Multum etiam hic differat a lectione lxx. Auctor Leuit. 13. vertens: Si varietas effluerit, pro: Si flourens effluerit lepra; quod habet etiam Origenes, cuius interpres B. Hieron. elegantius & clarius vertit, quod & Graecè & apud Auctorem obscurum est: Quum ergo omnem cutem corpus obreuerit, tunc mundum eum sacerdos à contagione pronuntiabit, eo quod conuertit in album. Qui etiam Auctor in hoc consensit, quod legat: color viuus, pro eo quod hodie $\chi\rho\varsigma$ $\kappa\alpha\iota$ legitur, quod alij corpus sine carne, vertunt; vsque adeò ut legisse videantur $\chi\rho\varsigma$ $\kappa\alpha\iota$, quod colorem significat. Supplemus autem: mandum voluit intelligi ex M. S. Angl. cod. Qui etiam legit: Si verò post abolitionem, pro: abolitionem, sed nihil immutauimus. Atqui calumniatur Auctor, dum interpretatur istud: immundum iudicari, nec expiari à sacerdote; nam id quidem verum est, quamdiu color viuus apparuerit, sed postea si iterum in album conuersus fuerit, addit: quod mundabit eum sacerdos.

180. Item de domo: Si quæ macula, &c.] In hoc Leuit. 14. consentit cum lxx. & eius Latino Interprete, à quo etiam tactus vertitur: η $\delta\epsilon$ $\phi\eta$, pro, lepra; quo modo secundo loco quum vertat Auctor ad maiorem intellectum, expunximus ibi repetitam vocem tactus superfluum. Legit autem M. S. cod. Angl. exterminari, pro: extrahi; sed quia etiam ille mox legit: extrahi, hoc retinimus etiam priori loco. Atqui quod mox Auctor, illud: Si post reformationem domus iterum aliquid de maculis apparuerit, debere deponi structuram domus interpretatur, tanquam si secunda non restaret venia; Ischius presbyter, non de peccatoribus, sed de hæreticis interpretatur multo rectius.

181. nam & Apocalypsis vitidi equo mortem, &c.] Vitidis vertitur ab Auctore, quod Graecè est $\chi\lambda\omega\pi\omicron\varsigma$, Apoc. 6. à vulgato verò Interprete: pallidus, sed utrumque vox Graeca significat; quo factum ut ille pau-

lopòst vertente: formam viride; rufus verò more Terullianico accipitur pro: rubens. Id autem quales in Abrahæ sunt, subintelligitur filios; adludit enim ad illud Matth. 3. Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.

182. Prospicietur, inquit, illi, & non morietur, &c.] Etiam hic differit Auctor ab omnibus, Leuit. 19. qui legunt plurali numero: morientur, neque addunt quod habet Auctor: cui seruabatur. Atqui neque hic rectè concludit Auctor: post manumissionem non haberi veniam adulterij, eo quod illa famula reserua, id est desponsata erat alteri viro; quod non incurretur, si manumissa tantum esset, & sic nihil ad institutum Auctoris. Et verò intellectum mysticum vide apud Ischium.

CAP. XXI.

183. Hæc si Apostoli magis norant, &c.] Caput hoc inscripsimus: Quod habeat quidam Ecclesia potestatem remittendi mæchia & fornicationis, sed videatur non expedire, ne & alia delinquant. Eam enim (quantumvis prima facie contrarium sentire videatur) esse suam sententiam, his ipsis verbis paulopòst indicat, & rursus istis: Ergo spiritus veritatis (quem fortasse adscribit suo Montano) potest quidem indulgere fornicatoribus veniam, sed cum plurimum malo non vult. In hoc interim errat, quod sua Ecclesia Montanica soli eam potestatem vindicat, non verò Catholica, cui præerat Apostolicus Pontifex. Et idèò, inquit, Ecclesia peccata donabit, sed Ecclesia spiritus per spiritalem hominem, non Ecclesia numerus Episcoporum, & quod iterum Deo, non sacerdoti, sicut Nouatianus eam potestatem reseruat, contra quos, sicut non semel dicimus, pulcre disputat B. Cyprianus Episc. 52. ad Antonianum. Atqui de Prouerbis alibi non semel vsitato: & in hunc iam gradum decurtam, vide nostra Prolegomena; excernere verò vsurpat pro: discernere.

184. Quis enim dimittit delicta nisi solus Deus, &c.] Imprimis non Christi, sed Phariseorum hæc sunt adfirmatio, Marc. 2. & Luc. 5. deinde sibi etiam tanquam homini communicatam eam potestatem Christus adserit, quum addit: Ut autem sciatis quia filius hominis habet potestatem in terra remittendi peccata; & verò ipse eandem potestatem Apostolis communicauit, Mat. 18. & maxime Ioan. 20. Accipite, inquit, spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittentur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt. Qua veritate Auctor conuictus, etsi eam scripturam ex proposito omittat, quia sibi contrariam, tamen negare non potest ipsos beatos Apostolos tale aliquid indulisse, sic enim lego ex Anglico cod. ut subintelligatur: constat, pro eo quod erat: ipsis beatis Apostolis, &c. indulisset) sed deprauat, dum adiicit: non ex disciplina, sed ex potestate fecisse; quum tamen, uti præmissimus, sua Ecclesia Montanice eam potestatem concessam fateatur. Legimus autem ex eodem M. S. cod. ut hoc ipsi probaretur, pro: hoc ipsum probaret.

185. Exhibe igitur & nunc mihi Apostolice, &c.] Quum haud dubie de Romano Pontifice loquatur, vel hinc Ecclesia Romana confirmat auctoritatem, quod eius capite Apostolicum vocet, utpotè Apostolorum successorem, sicuti ipse aperius supra Tomo

4. lib. 4. Carminum adu. Marc. c. 8. *Renatus autem ea appellatio in hodie sum diem.*

186. vel: Quaecumque alligaueris vel solueris in terra, &c.] *Sic prorsus legendum; pro eo quod erit: alligaueris vel solueris, patet ex eo quod sequitur: &c. Quaecumque solueris vel alligaueris, non: Quae soluerint vel alligauerint. Atqui maior fides habenda Auctori, quam adhuc Catholicus esset, quam tunc haeretico, & contra Ecclesiam ex proposito maxime hoc capite scribenti. Proinde Antidoti loco sufficiens loci Auctoris, quibus non semel, super Petrum (non modo: In ipso, id est per ipsum, sicut hic calumniatur) exstructam Ecclesiam fatetur, nempe Tom. 3. lib. de Praescript. adu. haeret. c. 22. n. 134. & lib. 4. adu. Marc. alicubi, & vel quae in haeresin lapsus esset, docet Tomo lib. de Monog. c. 3. n. 58. Similes autem Patrum locos habes adnotatos ad nobis ad Epist. 55. B. Cypri. ad Cornelium. n. 34. Et verò non personaliter B. Petro dicitur id dictum, sed derivatum quoque in eius successores, atque adeo Ecclesiam Romanam, ibidem videre est ex Patribus, n. 90. Quibus adde B. Pacianum Epist. 2. ad Symon.*

187. & : Dabo tibi claves, non Ecclesiae, &c.] *Etiā hic Antidoti loco sufficiens, quod nōdum haereticus Auctor Scorpiano adversus Gnosticos c. 10. Nam, inquit, si & adhuc clausum putas caelum, memento claves eius habere Dominum Petro, & per eum Ecclesiam reliquisse.*

188. Ipse denique primus in Christi baptismo recessit aditum caelestis regni, quo soluitur, &c.] *Similem interpretationem peruersam Novatianorum, qua etiam de remissione delictorum in baptismo, non verò per penitentiam, interpretabantur illud Matth. 18. Amen dico vobis, quaecumque alligaueris super terram, &c. & quaecumque solueris, &c. de Catechumenis, non de fidelibus, late & pulchre refutat loco saepius citato B. Pacianus; deducens, istud ipsum Christi ad Petrum; non posse de solis gentibus intelligi. Neque enim Ecclesiam Christus non baptizatas gentes vocat. Deinde: Quid soluo inquit, gentibus quod nō est ligatum? nam si reputatum non est, nec ligatum. Quid alligo, quod nullo iure constringo? gentilis liber est legi. At in baptizatum utraque convenire. Soluitur enim, inquit, venia, quia peccato tenebatur; ligatur ad aethemate, quia solutus fuerat fide, & per gratiam liberatus.*

189. Sed & in illa disceptatione, &c.] *Abfurdisima est etiam ista interpretatio ex Act. 15. c. quasi tibi soluerit (iuxta promissum Christi) Petrus, quae omnia sunt leges, & alligauerit quae reserata sunt. Nam loquitur discretis verbis Christus: de remissione peccatorum; & verò ante editum illius Concilii Hierosolymitani, peccatum non fuit Legem quaedam observare.*

190. Cui si praecipit Dominus, &c.] *Etiā ad hanc objectionem Novatianorum ex Tertulliano ibidem responderet B. Pacianus. Illud, inquit (nempe: Si in te peccaverit frater tuus, &c.) vni iussit; hoc (nempe: Quaecumque solueris in terra) pluribus relaxavit; illud ipse soluit in quem admittitur, hoc verò Ecclesia; illud sine sacerdote, & fratribus: hoc ab omnibus imperatur. Quaecumque solueris (inquens) omnino nihil excipit. Quaecumque (inquit) vel magna vel modica.*

191. in quo est Trinitas unius divinitatis, &c.] *Ex eo quod sequitur. Illam Ecclesiam congregat quam Dominus in tribus posuit, & proinde non*

Ecclesia numerus Episcoporum, aliisque locis supra non semel, ubi dicit: Etiam in tribus esse Ecclesiam, videor mihi colligere: etiam eò demeritis venisse Auctorem, ut trinum nomine, in quibus consistit Ecclesia, intellexerit Montanum, Priscam & Maximilam. Verum de hoc latius in vita Auctoris.

CAP. XXII.

192. At tu iam & in martyras tuos effundis hanc potestatem, &c.] *Titulum huic capiti imposuimus: De venia mœchia quam sibi martyres quidam usurpabant. In quo Auctorem partim imitatur B. Cypri. agens contra lapsos, qui ad Martyres passim recurrerant, & Confessores importuna deprecatione circumperabant, ut sine discrimine vel examine pravo, singulorum pax daretur seu relaxatio à satisfactione per Episcopos vel Presbyteros imposta, sicut patet ex Epistolis in secessu eius scriptis ad Clerum, ad Martyras, & ad Plebem n. 10. 11. & 12. Qui interim non praedit Martyribus eam potestatem, pacem lapsis dandi; sed moneat ut penitentiam desideria ponderent, merita quoque singulorum & delictorum genera cogitent, sicut latius tractavimus Adnotat. nostris in dictam Epist. n. num. 3. 4. 6. & 10. Et verò formulam etiam quandam Libellorum, quibus Martyres pacem dabant, habes in vita nostra B. Cypriani, ex Epist. 17. Luciani Martyris, Confessorum omnium nominum. Quid? quod dicta Epist. 11. his verbis: considerantes quae & qualia in praeteritum Antecessores vestri Martyres conceperint, adhibere videatur ad tempora Tertulliani. Nam ipse Tertullianus supra Tom. 2. lib. ad Martyras c. 1. Pax, inquit, vestra bellum est illi, nempe diabolo. Quam pacem quidem in Ecclesia non habentes, à Martyribus in carcere exortate confueverunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere & fouere & custodire debetis, ut si forte & aliis praestare possitis; ubi vide & Adnot. nostras num. 12. Quae ad Antidoti loco esse possunt, adversus ea qua nunc in haeresi constitutus nimis impudenter in Martyras effundit. Atqui transponimus paulo post: quis permittit homini donare, quae Deo referenda sunt? Ad quod ipsum argumentum respondimus c. precedenti, n. 184.*

193. Sufficiat Martyri propria delicta purgasse, &c.] *Aut loquitur de Martyribus qui suo Martyrio baptizabantur, aut intelligit de omnimoda purgatione delictorum, quam solis Martyribus tum ipse non semel supra, tum B. Cyprianus Epist. 51. ad Antonian. adscribit, ita ut nihil restet post hanc vitam purgandum. Legimus autem ex M. S. Angl. eod. phrasi Tertullianica: & omnia sanctus, pro: omnino.*

194. Quod si est, iam & Martyrium aliud erit baptisma, &c.] *Non vult hic negare quod supra Tom. 3. lib. de Baptis. adseruit: esse baptismum quendam sanguinis sive Martyrij; & hic usdem scripturis confirmat (de quo ibi latius Adnot. nostris, c. 16. num. 10. 11. & 12.) sed hoc indicat, quod illud soli proest Martyri, non vero aliis. Nam & hic subiicit: Debeo ergo & primo laqueo liberare, si possum secundo. Atqui obscurum est illud: ingeramūque in sinum (vel, sicuti legebat Gagneus: in finem) necesse est, & quantum apparet, corruptum.*

TERTULLIANUS
Com. Annotatiōibus
PAMELLI,
A. V.
16.

195. certè negatori, &c.] Vel hinc patet verissimè esse quod supra citauimus ex S. Cyr. Epist. II. sollicitè & cautè prius ponderasse actum & opera, & merita singulorum negatorum Martyrum; apud suos Antecessores,

priusquàm peccata laesis concederent; ut potè quum hic Auctor videatur indicare, quòd vix Negatoribus concesserint. In eo hallucinatus, quòd leuius faciat peccatum Negatoris peccato merita & fornicationu.

ARGVMENTVM LIBRI DE TRINITATE,

PER IACOBVM PAMELIVM.

DE TRINITATE disputaturus NOVATIANVS Presbyter Romanus sub sancto Fabiano Papa, quantum adparet, adhuc Catholicus: Imprimis ex regula fidei (quod Symbolum vocant) proponit, ut primò credamus IN DEVM PATREM ET DOMINVM OMNIPOTENTEM, RERVVM OMNIVM PERFECTISSIMVM CONDITOREM.

Super qua omnia ipse continens omnia, immensus, aternus, immortalis; mente hominis maior, ut ipse est sermone inexplicabilis, sublimitate omni sublimior. I.

Deinde Deum esse conditorem omnium, dominum, & parentem, scripturis probat. II.

Bonum quoque, semper sui similem, immutabilem, vnum & solum, infinitum; cuius nec nomen proprium possit edici, & incorruptibilem. III.

Cuius si iracundias legitimas & indignationes quasdam, & odia descripta eneamus; non tamen hæc intelligi ad humanorum exempla vitiorum. V.

Et licet scriptura ad humanam formam faciem diuinam sæpè conuertat; non tamen intra hæc nostri corporis lineamenta modum diuinæ maiestatis includi. VI.

Spiritus quoque quum Deus dicitur; caritas & lux; non satis Deum illis appellationibus explicari. VII.

Hunc ergo Deum nouisse & venerari Ecclesiam, cui testimonium reddit tam invisibilem, quàm etiam visibilem, & semper, & tota natura; quem scripturæ celebrant. VIII.

Porrò eandem Regulã veritatis docere nos: credere post Patrem etiam IN FILIUM DEI IESVM CHRISTVM DOMINVM DEVM NOSTRVM; eundem in veteri Testamento repromissum, & in nouo exhibitum. IX.

Neque commentitium & fictum Christum hereticorum Testamenti veteris auctoritatem respicientium, qui & nuptiarum coniunctionem oderunt (nempe Marcionitarum) neque in phantasmate, sed in veritate; neque illum qui ætheream carnem, ut alij volunt heretici (nempe Apelletiani) adsumpserit; sed veram carnis soliditatem. X.

Et verò non hominem tantum Christum, sed & Deum; sicuti hominis filium, ita & Dei filium. XI.

Deum enim, veteris Testamenti scripturarum auctoritate probari. XII.

Tum etiam noui Testamenti scripturis. XIII. XIII.

Immo etiam illis, quibus Christus angelus appellatur. XV.

Eandem diuinam maiestatem in Christo alijs iterum scripturis confirmari. XVI. XVII.

Atqui, quum firmum sit genus probationis, quod etiam ab aduersarijs veritatis sumitur; vel ab ijs Christum Deum adfirmari (quos supra c. 12. Sabellianos nuncupat) qui Christum Deum patrem faciebant. Sicuti & illos, qui ita Christi manifestam amplexati sunt diuinitatem, ut illum sine carne fuisse dixerint. XVIII.

Illos autem errorem suum inde sumpsisse, quòd nihil arbitrentur interesse inter filium XIX.

Dei, & filium hominis; ob scripturam male intellectam.

- XX. Neque inde sequi, quia Christus mortuus, etiam Deum mortuum accipi; quia non tantummodò Deum, sed & hominem Christum scriptura proponit.
- XXI. Aduersus autem Sabellianos scripturis probat alium esse filium, alium Patrem.
- XXII. Pulcre respondens ad illud: Ego & Pater unum sumus, quod illi pro se intendebant.
- XXIII. Rursum ex verbis Christi sequentibus Deum illum comprobans.
- XXIII. Jtem ex Moysse in principio sacrarum litterarum.
- XXV. Inde etiam, quòd Abrahæ visus legatur Deus; quod de Patre nequeat intelligi, quem nemo vidit umquam, sed de filio in angeli imagine.
- XXVI. Quòd etiam Iacob apparuerit Deus angelus, Dei filius nempè.
- XXVII. Pro Sabellianis etiam nihil facere illud: Qui videt me, videt & Patrem.
- XXVIII. Deinceps fidei auctoritatem admonere nos, post Patrem & filium, credere etiam IN SPIRITUM SANCTUM, quod etiam scripturis confirmat.
- XXIX. Denique quantumvis dicti heretici erroris sui originem inde rapuerint, quòd animaduertent scriptum: unus Deus; etsi Christum Deum & Patrem Deum dicamus, non magis tamen duos Deos scripturam proponere, quàm duos Dominos, aut duos magistros.
- XXX. Sed Dei filium Deum, ex Deo Patre ab eterno natum, qui semper in Patre fuerit, secundam personam esse à Patre, qui nihil agat sine Patris arbitrio; eundem & Dominum, & angelum magni Dei consilij, in quem Patris diuinitas per substantie communionem sit tradita.

Ceterum, quum scripsisset Rufinus Apolog. pro Origene, hereticos quosdam qui in Spiritum sanctum blasphemant, TERTULLIANI LIBELLUM DE TRINITATE, reprehensibiliter quantum ad veritatem fidei nostre pertinet scriptum, in S. CYPRIANI Epistolarum corpus inseruisse; & quamplurimos codices de talibus conscribentes, per totam Constantinopolim distrabi pretio viliori fecisse, ut exiguitate pretij homines adlecti, ignotos & latentes dolos facilius compararent, quo per hoc committunt heretici, perfidia sua fidem tanti viri auctoritate conquirerent: B. Hieronymus Apologia aduersus Rufinum, nec TERTULLIANI librum esse adserit, nec CYPRIANI; sed NOVATIANI; cuius & inscribitur titulo, & auctoris styli proprietates demonstrat. Quod confirmatur ab eodem his verbis Catal. Script. Eccles. Scripsit NOVATIANVS DE TRINITATE GRANDE VOLV MEN, quasi CYPRIANI OPERIS TERTULLIANI, quod plerique nescientes, CYPRIANI existimant. Eodem pertinet, etiam illud superiori loco B. Hieron. CYPRIANI hereseos librum. Hunc autem eundem esse illum, cuius Rufinus & B. Hieron. meminerunt, tum ex illo patet infra cap. 7. Omnis enim spiritus creatura est, & quòd cap. 24. iuxta aditionem Gelenij ex MS. Britannico codice, cui & Anglicus codex Ioannis Clementis consentit, vocetur Paracletus minor Christo, tum quòd cap. 29. ubi de Spiritu sancto agit, eundem neutiquam Deum aut nuncupet aut probet, sicuti Patrem & filium iam antea late Deum comprobauerat; quòd denique cap. 30. ubi deducit unum Deum esse Patrem & filium, nullam Spiritus sancti faciat mentionem. Quo factum, ut & à B. Hieron. hereseos liber appelletur, & à Rufino scribatur: τὸν ἡρῆσιμον; Macedoniana partis hereticos, hunc B. Cypriano adscripsisse, uti perfidia sua fidem tanti viri auctoritate conquirerent. Non propterea tamen in hoc opere illum pretermisimus, quòd heretici sit, & quedam in illo heresin sapiant; quia (preterquam quòd scriptus sit ante schisma eius & heresin, sicuti Adnotat. nostris numer. I. latius) re-

liqua

TERTULLIANVS
Com. Annotationibus
PAMELLI,
A. V.
16.

liqua magnoperè faciunt ad confirmandam personarum Trinitatem in vna Deitate contra hodiernos Trinitarios. Et (vel ipso huius libri Auctore teste infra cap. 18.) firmum est probationis genus, quod etiam ab aduersario sumitur; vt veritas etiam ab ipsis inimicis veritatis probetur. Vt ut sit, TERTULLIANI non esse, patet; tum ex eo quòd cap. 6. Auctor neget in Deo corporea lineamenta, quem Tertullianus non semel corporeum agnoscere videtur; tum quòd cap. 12. Sabellianorum meminit, quum multo post Tertullianum exortus sit Sabellius. Atqui Librum hunc, quem Trithemius vidisse non videtur; & MS. habuit Politianus, & primus in lucem edidit Joan. Gagnæus, deinde castigauit ex Britannico MS. cod. Gelenius; nos æni- que multis in locis recognouimus ad Anglicum MS. exemplar Dn. Ioan. Clementis, & quibusdam ex coniecturis Dn. Latinij, nouo quoque Argumento & Adnotatio- nibus aliquot illustrauimus.

B NOVATIANI ROMANÆ
VRBIS PRESBYTERI, DE TRINITATĒ
LIBER.

REVLA³ exigit veritatis, vt primò omnium credamus in Deum pa- CAP. I.
trem & Dominum omnipotentem, id est rerum perfectissi-
mum conditorem, qui cœlum alta sublimitate suspenderit, terram de- Gen. 1.
iecta mole solidauerit, maria soluto liquore diffuderit, & hæc omnia
propriis & condignis instrumentis & ornata & plena digesserit. Nam &
in solidamento cœli luciferos solis ortus excitauit, lunæ candentem
globum ad foliatium noctis mensuris incrementis orbis impleuit,
astrorum etiam radios variis fulgoribus micantis, lucis accendit, & hæc omnia legitimis
meatibus circumire totum mundi ambitum voluit, humano generi dies, menses, annos,
figura, tempora, vtilitatesque factura. In terris quoque altissimos montes in verticem su-
stulit, valles in ima deiecit, campos æqualiter strauit, animalium greges ad varias homi-
num seruitutes vtiliter instituit. Sylvarum quoque robora humanis vtilibus profutura soli-
dauit, fruges in cibum elicit, fontium ora referauit, & lapsuris fluminibus infudit. Post
quæ ne non etiam ipsis quoque deliciis procurasset oculorum, variis florum coloribus
ad voluptatem spectantium cuncta vestiuit. In ipso quoque mari, quamuis esset & magni-
tudine & vtilitate mirabile, multimoda animalia, nunc mediocri, nunc vasti corporis
fixit, ingenium artificis de institutionis varietate testantia. Quibus non contentus, ne
fortè fremitus & cursus aquarum cum dispendio possessoris humani alienum occuparet
elementum, fines litoribus inclusit: quòd cum fremens fluctus & ex alto sinu spumas vnda
venisset, rursus in se rediret, nec terminos concessos excederet, seruans iura præscripta:
vt diuinas leges tantò magis homo custodiret, quantò illas etiam elementa seruassent. Post
quæ hominem quoque mundo præposuit, & quidem ad imaginem Dei factum: cui men-
tem & rationem indidit, & prudentiam, vt Deum posset imitari: cuius etsi corporis ter-
rena primordia, cœlestis tamen & diuini halitus inspirata substantia: Quæ cum omnia Gen. 2.
in seruitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit. Et ne in periculum caderet rursus
soluta libertas, mandatam posuit, quo tamen non inesse malum in fructu arboris diceret-
tur, sed futurum, si fortè ex voluntate hominis de contemptu datæ legis præmoneretur.
Nam & liber esse debuerat, ne incongruenter Dei imago seruiret: & lex addenda, ne vs-
que ad contemptum dantis libertas effrenata prorumperet: vt & præmia condigna & me-
rita pœnarum consequenter exciperet, suam iam habens illud, quod motu mentis in alteru-
tram partem agitare voluisset. Ex quo mortalitas, inuidia vtique in ipsum redit, qui cum Gen. 3.
illam de obedientia posset euadere, in eandem incurrit, dum ex consilio peruerso, Deus
esse festinat, cuius tamen pœnam, nihilominus indulgenter temperauit, dum non tam

ipſe quàm labores eius maledicuntur ſuper terra. Nam & quod requiritur, non ex igno-
 rantia venit, ſed ſpem hominis futuram in Chriſto, & inuentionis & ſalutis oſtendit: & quod
 ne de ligno arboris vitæ contingat arceatur, non de inuidiæ maligno liuore deſcendit, ſed
 ne viuens in æternum, niſi peccata Chriſtus ante donaſſet, circumferret ſecum in penam
 ſui ſemper immortale delictum. ⁹ Quanquam etiam ſuperioribus, id eſt, ſuper ipſum quo-
 que ſolidamentum partibus, quæ non ſunt hodie noſtris contemplabiles oculis, angelos
 prius inſtituerit, ſpirituales virtutes digeſſerit, thronos, poteſtatesque præfecerit, & alia
 multa cælorum impenſa ſpatia, & ſacramentorum infinita opera cõdiderit, vt immenſus
 hic licet mundus penè nouiſſimum magis Dei corporaliũ rerum appareat opus eſſe, quàm
 ſolum. Namque quæ infra terram iacent, neque ipſa ſunt digeſtis & ordinatis poteſtatibus
 vacua. ¹⁰ Locus enim eſt, quò piorum animæ impiorumque ducuntur, futuri iudicij præ-
 iudicia ſentientes: vt operum ipſius in omnibus partibus redundantes magnitudines non
 intra ipſius mundi & profunda & altitudines cogitare poſſemus, & ſic conſiderata operum
 CAP. II. magnitudines, tantæ molis dignè mirari poſſemus artificem. [¹¹ Super quæ omnia ipſe
 continens cuncta, niſi extra ſe vacuum deſerens, ¹² nulli Deo ſuperiori (vt quidam pu-
 tant) locum reliquit: quandoquidem ipſe vniuerſa ſinu perfectæ magnitudinis & pote-
 ſtatis incluſit, intentus ſemper operi ſuo, & vadens per omnia, & mouens cuncta, & viuif-
 icans vniuerſa, & conſpicuens tota, & in concordiam elementum omnium diſcordan-
 tes materias ſic connectens, vt ex diſparibus elementis ita ſit vnus mundus iſta coagmen-
 tata conſpiratione ſolidatus, vt nulla vi diſſolui poſſit, niſi quum illum ſolus ipſe qui fecit,
 ad maiora alia præſtanda nobis, ſolui iuſſerit. Hunc enim legimus omnia continere: &
 idèd niſi extra ipſum eſſe potuiſſe, quippè quum originem omninò non habeat, conſe-
 quenter nec exitum ſentiat: niſi fortè quod abſit, aliquando eſſe cœperit nec ſuper om-
 nia ſit, ſed dum poſt aliquid eſſe cœperit, intra id ſit quod ante ipſum fuerit, minor in-
 uentus poteſtate, dum poſterior denotatur etiã ipſo tempore. Ob hanc ergo cauſam ſem-
 per immenſus, quia niſi illo maius eſt: ſemper æternus, quia niſi illo antiquius. Id enim
 quod ſine origine eſt, præcedi à nullo poteſt, dum nõ habet tempus. Idèd immortalis non
 deſiciens in conſummationis exitu. Et quoniã ſine lege eſt quicquid ſine origine eſt, mo-
 dum temporis excludit, dum ſe debitorem nemini ſentit. ¹³ De hoc ergo ac de eis quæ
 I. Cor. 5. ſunt ipſius, & in eo ſunt, nec mens hominis quæ ſint, quãta ſint, & qualia ſint, dignè con-
 cipere poteſt, nec eloquentia ſermonis humani æquabilem maieltati eius virtutem ſermo-
 nis exprimit. Ad cogitandum enim & ad eloquendam illius maieltatem, & eloquentia
 omnis meritò munda eſt, & mens omnis exigua eſt: maior eſt enim mente ipſa, nec cogi-
 tari poſſit quantum ſit: ne ſi potuerit cogitari, mente humana minor ſit, qua concipi poſſit.
 Maior eſt quoque omni ſermone, nec edici poſſit: ne ſi potuerit edici, humano ſermone
 minor ſit, quo quum edicitur, & circumiri & colligi poſſit. Quidquid enim de illo cogi-
 tatum fuerit, minus ipſo erit: & quidquid enuntiatum fuerit, minus illo comparatum
 cõcum ipſum erit. Sentire enim illum taciti aliquatenus poſſumus, vt autem ipſe eſt, ſer-
 mone explicare non poſſumus. Siue enim illum dixeris lucem, creaturam ipſius magis
 quàm ipſum dixeris, ipſum non expreſſeris: ſiue illum dixeris virtutem, potentiam ipſius
 magis quàm ipſum dixeris, & deprompſeris: ſiue dixeris maieltatem, honorem ipſius ma-
 gis quàm illum ipſum deſcripſeris. Et quid per ſingula quæque percurreas longum facio?
 ſemel totum explicabo. Quidquid omninò de illo retuleris, rem aliquam ipſius magis &
 virtutem quàm ipſum explicaueris. Quid enim de eo condignè aut dicas, aut ſentias, qui
 omnibus & ſermonibus & ſenſibus maior eſt: Niſi quòd vno modo, & hoc ipſum quomo-
 do poſſumus, quomodo capimus, quomodo intelligere licet, quid ſit Deus, mente ca-
 piamus: ſi cogitauerimus id illum eſſe, quod, quæſe, & quantum ſit non poſſit intelligi,
 ne in ipſam quidem cogitationem poſſit venire. Nam ſi ad ſolis aſpectum oculorum no-
 ſtrorum acies hebecit, ne orbem ipſum obtutus inſpiciat obuiorum ſibi ſuperatus fulgore
 radiorum: hõc idem mentis acies patitur in cogitatione omni de Deo, & quãto ad conſi-
 derandum Deum plus intenditur, tantò magis ipſa cogitationis ſuæ luce cæcatur. Quid
 enim de eo (vt iterum repetam) condignè dicas, qui eſt ſublimitate omni ſublimior, &
 altitudine omni altior, & profundo omni profundior, & omni luce lucidior, & omni cla-
 ritate clarior, omni ſplendore ſplendidior, omni robore robuſtior, omni virtute virtior,
 omni pulchritudine pulchrior, vgritate omni verior, & fortitudine omni fortior, & ma-
 ieltate

TERTULLIANVS
 Con. Anotationibus
 PAMELI
 A. V.
 36.

A iestate omni maior, & omni potentia potentior, & omnibus diuinitis ditior, omni prudentia prudentior, & omni benignitate benignior, omni bonitate melior, omni iustitia iustior, omni clementia clementior. Minora enim sint necesse est omnium genera virtutum, eo ipso qui virtutum omnium & Deus & pater est: vt verè dici possit, id Deus esse, quod eiusmodi est cui comparari nihil potest. Super omne est enim quod dici potest. Mens est enim quædam gignens & complens omnia, quæ sine villo, aut initio, aut termino temporis causas rerum naturaliter nexas ad vtilitatem omnium summa & perfecta ratione moderetur. [14 Hunc igitur agnoscimus & scimus Deum conditorem rerum omnium: Dominum, propter potestatem: parentem, propter institutionem: hunc inquam] ^a qui dixit, ^b & facta sunt omnia: præcepit, & processerunt vniuersa. De quo scriptum est, ^c Omnia in sapientia fecisti. De quo Moyses: ^d Deus in cælo sursum & in terra deorsum; ^e qui secundum Esaiam ^f mensus est cælum palmo, terram pugillo; ^g qui aspexit terram, & facit eam tremere; qui continet gyrum terræ, & eos qui habitant in ipso quasi locustæ; ^h qui expendit montes in pondere, & nemora in statera, id est, certo diuinæ dispositionis examine: ac ne facilè in ruinam procuberet magnitudo inæqualiter iacens, si non sagribus iuisset librata ponderibus, onus hoc moderanter terrenæ molis æquauit. Qui dicit per Prophetam: Ego Deus, & non est præter me. Qui per eundem Prophetam refert: Quoniam maiestatem meam non dabo alteri, vt omnes cum suis figmentis Ethnicos excludat & hæreticos, probans Deum non esse qui manu artificis factus sit, ⁱ nec eum qui ingenio hæretici fictus sit. Non est enim Deus, cui vt sit quærendus est artifex. Quique adhuc adiecit per Prophetam, Cælum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum: qualem mihi ædificabitis domum, aut quis locus requiei meæ? vt ostendat quoniam multo magis illum templum non capit, quum mundus non capit: & hæc non ad sui instantiam, sed ad nostri scientiam refert. Neque enim ipse à nobis desiderat magnitudinis gloriam, sed nobis vult religiosam, quæ pater, & conferre sapientiam. Quique præterea ferinos nostros animos, & de agresti immanitate tumidos, & abruptos ad lenitatem trahere volens, dicit: ^k Et super quem quiescet spiritus meus, nisi super humilem & quietum, & trementem verba mea: vt Deum aliquatenus quantus sit possit agnoscere, dum illum per spiritum collatum discit timere. Qui similiter adhuc magis in notitiam nostri volens peruenire, ad culturam sui nostros excitans animos, aiebat: Ego sum Dominus qui feci lucem & creauit tenebras, vt vicissitudinum istarum, quibus noctes diēsque moderantur, non naturam nescio quam putemus artificem; sed Deum agnosceremus potius (quod erat verius) conditorem. Quem quoniam obtutu oculorum videre non possumus, de operum magnitudine, & virtute, & maiestate condiscimus. Inuisibilia enim ipsius (inquit Apostolus Paulus) ^l à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas, vt animus humanus ex manifestis occulta condiscens, de operum magnitudine quæ videret mentis oculis, artificis magnitudinem cogitaret: de quo idem Apostolus: Regi autem seculorum immortalis, inuisibilis, soli Deo honor & gloria. Euasit enim oculorum contemplationem, qui cogitationis vicit magnitudinem. Quoniam, inquit, ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Nam & imperio eius omnia, vt ex ipso sint, & verbo eius digesta, vt per ipsum sint: & in iudicium eius recidunt vniuersa, vt dum in ipso expectant libertatem, corruptione deposita in ipsum videantur esse reuocata. [20 Quem solum merito bonum pronuntiat Dominus: cuius bonitatis totus testis est mundus: quem non instituit, nisi bonus fuisset. Nam si omnia bona valde, consequenter ac merito & quæ instituta sunt bona, bonum institutorem probauerunt: & quæ à bono institutore sunt, aliud quàm bona esse non possunt, ex quo omne malum facessat à Deo: Nec enim potest fieri vt sit initiator, aut artifex vllius mali operis, qui nomen sibi perfecti vindicat, & parentis & iudicis: maxime cum omnis mali operis vindex sit & iudex; quoniam & non aliundè occurrit homini malum, nisi à bono Deo recessisset. Hoc autem ipsum in homine denotatur: non quia necesse fuit, sed quia ipse sic voluit, vnde manifestè & quid malum esset apparuit, & ne inuidia in Deo esse videretur, à quo malum ortum esset, eluxit. Hic ergo semper sui est similis, nec se vnquam in aliquas formas vertit aut mutat: ne per immutationem etiam mortalis esse videatur. Immutatio enim conuersionis, portio cuiusdam comprehenditur mortis. Ideo nec adiectio in illo vnquam vllius aut partis, aut honoris accedit: ne quid vnquam perfectio defuisse videatur: nec detrimentum in eo aliquid agitur, ne gradus moralitatis receptus esse videatur: sed

CAP. III.

^a Psal. 148.^b Psal. 103.^c Deut. 4.^d Isa. 40.^e Psal. 103.^f Isa. 40.^g Isa. 45.^h Isa. 48.ⁱ Isa. 66.^k Ibidem.^l Isa. 45.^m Rom. 1.ⁿ 1. Tim. 1.º Rom. 11.

CAP. III.

^p Gen. 1.^q Gen. 3.

Malach. 3.

Exod. 3.

quod est, id semper est, & quiescens, semper ipse est, & qualis est, semper talis est. Nam & D incrementa originem monstrant, & detrimenta mortem atque interitum probant: Et ideo ego (ait) sum Deus, & non sum mutatus: statum suum tenens semper, dum id quod natum non est, conuerti non potest. Hoc enim in ipso quidquid illud potest quod est, Deus semper sit necesse est, ut semper sit Deus, seruans sese virtutibus suis: Et ideo dicit, Ego sum qui sum. Quod enim est, ideo hoc habet nomen, quoniam eandem semper sui obtinet qualitatem. Immutatio enim tollit illud nomen quod est: quidquid enim aliquando vertitur, mortale ostenditur hoc ipso quod conuertitur. Desinit enim esse, quod fuerat, & incipit consequenter esse quod non erat: idcirco & merito in Deo manet semper status suus, dum sine detrimento commutationis semper sui & similis & æqualis est. Quod enim naturam non est, nec mutari potest: ea enim sola in conuersionem veniunt quæcunque sunt vel quæcunque gignuntur, dum quæ aliquando non fuerant, discunt esse nascendo, atque ideo nascendo conuerti. At enim, illa quæ nec natiuitatem habent, nec artificem, excluderunt à se demutationem, dum in qua conuersionis causa est, non habent originem: ideo & vnus pronuntiatus est, dum parum non habet. Deus enim, quidquid esse potest quod Deus est, summum sit necesse est. Summum autem quidquid est, ita demum summum esse oportet, dum extra comparem est. Et ideo solum & vnum sit necesse est, cui conferri nihil potest, dum parem non habet. Quoniam nec duo infinita esse possunt, ut rerum dicat ipsa natura. Infinitum est autem, quidquid nec originem habet omnino, nec finem. Excludit enim alterius initium, quidquid occupauerit totum. Quoniam si non omne id quod est, quidquid est continet, dum intra id inuenitur quo continetur, minus inuentum eo quo continetur, Deus esse deserit, in alterius potestatem reductus, cuius magnitudine quæ minus fuerit inclusus: & ideo quod continuit Deus potius esse iam cœperit. Ex quo effectum est, ut nec nomen Dei proprium possit edici, quoniam non possit nec concipi. Id enim nomine continetur, quidquid etiam ex naturæ suæ conditione comprehenditur. Nomen enim significantia est eius rei, quæ comprehendi potuit ex nomine. At quando id de quo agitur, tale est, ut condignè nec ipsis intellectibus colligatur: quomodo appellationis dignè vocabulo pronuntiabitur? Quod dum extra intellectum est, etiam supra appellationis significantiam sit necesse est: ut merito quando nomen suum Deus ex quibusdam rationibus & occasionibus adiicit & præfert, non tam legitimam proprietatem appellationis sciamus esse depromptam, quàm significantiam quandam constitutam, ad quam dum homines decurrunt, Dei misericordiam per ipsam impetrare posse videantur. Est ergo & immortalis & incorruptibilis, nec detrimenta sentiens omnino, nec finem. Nam & quia incorruptibilis, ideo & immortalis, & quia immortalis, utique & incorruptibilis: utroque inuicem sibi & in se conuersione mutua perplexa, & ad statum æternitatis vicaria concatenatione producta: & immortalitate de incorruptione descendente, & incorruptione de immortalitate veniente. [21 Cuius etiam si 22 iracundias a legitimas 23 & b indignationes quasdam descriptas tenemus, 24 & c odia relata cognoscimus: non tamen hæc intelligimus ad humanorum relata esse exempla vitiorum. Hæc enim omnia etsi homines possunt corrumpere, diuinam vim non possunt omnino vitare. Passiones enim istæ in hominibus merito esse dicuntur, in Deo non merito iudicabuntur. Corrupti enim per hæc homo potest, quia corrumpi potest. Corrupti per hæc Deus non potest, quia nec corrumpi potest. Habent igitur ista vim suam quam exerceant, sed ubi præcedit impassibilis materia, non ubi præcedit impassibilis substantia. Nam & quod irascitur, Deus non ex vitio eius venit, sed ad remedium nostri illud facit. Indulgens est enim, etiam tunc cum minatur: dum per hæc homines ad recta reuocantur, nam quibus ad honestam vitam deest ratio, metus est necessarius, ut qui rationem reliquerunt, vel terrore moueantur. Et ideo omnes istæ vel iracundiæ Dei vel odia, vel quæcunque sunt huiusmodi, dum ad medicinam nostram proferuntur (ut res docet) ex consilio, non ex vitio venerunt. Nec ex fragilitate descendunt, propter quod etiam ad corrupendum Deum valere non possunt. Materiarum enim in nobis ex quibus sumus diuersitas, ad iracundiæ consuevit corruptentem nos excitare discordiam, quæ in Deo vel ex natura, vel ex vitio non potest esse: dum non utique ex coagmentis corporalibus intelligitur esse constructus. Est enim simplex & sine vlla corporea concretionem, quidquid illud est totus, quod se solus scit esse, quandoquidem spiritus sit dictus. Et ideo hæc quæ in hominibus vitiosa sunt & corruptentia, dum ex corporis ipsius & materiæ corruptibilitate nascuntur, in Deo corruptibilitatis

CAP. V.

a Gen. 18.

b Deut. 29.

c Eccl. 9.

TERTULLIANVS
 Cont. Aduersationibus
 PAMELI
 A. V.
 36.

A litatis vim exercere non possunt: quandoquidem, ut diximus, non ex vitio, sed ratione venerunt. [25 Et licet scriptura cœlestis ad humanam formam faciem diuinam sæpè cõueruat, dum dicit, Oculi Domini super iustos: 26 Aut dum odoratus est Dominus Deus odorem bonæ fragrantix: Aut dum traditur Moyfi tabulæ scriptæ digito Dei: Aut dum populus filiorum Israël de terra Ægypti manu valida & brachio excelso liberatur: Aut dum dicit, Os enim Domini locutum est hæc, Aut dum terra scabellum pedum Dei esse perhibetur: Aut dum dicit, Inclina aurem tuam & audi: sed nos qui dicimus, quia lex spiritalis est, non intra hæc nostri corporis lineamenta modum, aut figuram diuinæ maiestatis includimus, sed suis illam interminatæ magnitudinis (ut ita dixim) campis sine vlllo fine diffundimus. Scriptum est enim: Si ascendero in cœlum, tu ibi es: si descendero, ad inferos, ades: 27 & si asumpsero alas meas, & abiero trans mare, illæ manus tua apprehendet me, & dextera tua detinebit me. Rationem enim diuinæ scripturæ de temperamento dispositionis cognoscimus. Parabolis enim adhuc secundum fidei tempus de Deo Prophetes tunc loquebatur, non quomodo Deus erat, sed quomodo populus capere poterat. Vt igitur hæc sic de Deo dicantur, non Deo, sed populo potius impugnetur. Sic & tabernaculum erigere populo permittitur, nec tamen Deus intra tabernaculum clusus continetur; sic & templum extruitur, nec tamen Deus intra templi angustias omninò sepitur. Non igitur mediocris est Deus, sed populi mediocris est sensus: nec angustus Deus, sed rationis populi angustus est intellectus habitus. Denique in Euangelio: Veniet hora, sed Dominus aiebat, quum neque in monte isto, neque in Hierusalem adorabitis patrem. Et causas reddidit, dicens: Spiritus est Deus, & eos ergo qui adorant, in spiritu & veritate adorare oportet. Efficaciæ igitur ibi diuinæ per membra monstrantur: non habitus Dei, nec corporalia lineamenta ponuntur. Nam & cum oculi describuntur, quòd omnia videat, exprimitur. 28 Et quando auris, quòd omnia audiat, proponitur. Et cum digitus, significancia quædam voluntatis aperitur. Et cum nares, precum quasi odorum perceptio ostenditur. Et cum manus, quòd creaturæ sit omnis auctor probatur. Et quando brachiū, quòd nulla natura contra robur ipsius repugnare possit, edicitur. Et quando pedes, quòd impleat omnia, nec sit quicquam vbi non sit Deus, explicatur. Neque enim sunt ei aut membra, aut membrorum officia necessaria, ad cuius solum etiam tacitum arbitrium & seruiunt & adsunt omnia. Cur enim requirat oculos, qui lux est? Aut cur quærat pedes, qui vbique est? Aut cur ingredi velit, cum non sit quòd extra se progredi possit? Aut cur manus expetat, cuius ad omnia instituenda artifex est, & silens voluntas? Nec auribus eget, qui etiam tacitas nouit voluntates. 29 Aut propter quam causam linguam quærat, cui cogitare iussisse est? Necessariæ enim hæc membra hominibus fuerunt, non Deo: quia inefficax hominis consilium fuisset, nisi cogitamen corpus impleffet: Deo autem non necessaria, cuius voluntatem non tantum singuliqua molitione opera subsequuntur, sed ipsa statim opera cum voluntate procedunt. Ceterum ipse totus oculus, quia totus videt: & totus auris, quia totus audit: & totus manus, quia totus operatur: & totus pes, quia totus vbique est. Idem enim quidquid illud est, totus æqualis est, & totus vbique est. Non enim habet in se diuersitatem sui quidquid est simplex. Ea enim demum in diuersitatem membrorum recidunt, quæ veniunt ex natiuitate in dissolutionem. Sed hæc quæ concreta nõ sunt, sentire non possunt. Quod enim immortale est quidquid est, illud ipsum, vnum & simplex & semper est. Et ideo quia vnum est, dissolui non potest, quoniam quidquid est illud ipsum extra ius dissolutionis positum, legibus est mortis solutum. [30 Sed illud quod dicit Dominus Spiritum Deum, puto ego sic locutum Christum de patre, ut adhuc aliquid plus intelligi velit quàm spiritum Deum. Hominibus enim licet in Euangelio suo intelligendi incrementa facientibus disputet, sed tamen & ipse sic adhuc de Deo loquitur hominibus, quomodo possunt adhuc audire vel capere: licet ut diximus in agnitionem Dei religiosa iam facere incrementa nitatur. Inuenimus enim scriptum esse, quòd Deus caritas dictus sit, 31 nec ex hoc tamen Dei substantia caritas expressa est: Et quòd lux dictus est, nec tamen in hoc substantia Dei est, sed totum hoc de Deo dictum est quantum dici potest, ut meritò & quando spiritus dictus est, non omne id quod est dictus sit, sed ut dum mens hominum intelligendo vsque ad ipsum proficit spiritum, conuersa iam ipsa in spiritu aliud quid amplius per spiritum conicere Deum esse possit. Id enim quod est, secundum id quod est, nec humano sermone edici, nec humanis auribus percipi, nec humanis sensibus colligi potest. Nam si, quæ præparauit Deus his qui diligunt illum, nec ocu-

CAP. VI.

Psal. 33.

Gen. 8.

Exod. 31.

Deut. 5.

Isa. 1.

Isa. 66.

4. Reg. 19.

Rom. 7.

Psal. 138.

Ezod. 26.

3. Reg. 6.

Ioan. 4.

Psal. 33.

4. Reg. 19.

Exod. 31.

Gen. 8.

Deut. 5.

Ibidem.

Isa. 66.

Isa. 30.

CAP. VII.

Ioan. 4.

1. Ioan. 4.

1. Ioan. 1.

1. Cor. 2.

lus vidit, nec auris audivit, nec cor hominis, aut mens ipsa percepit: qualis & quantus D
 est ille ipse qui hæc repromittit, ad quæ intelligenda & mens hominis & natura defecit.
 Denique si acceperis spiritum substantiam Dei, creaturam feceris Deum. ³³ Omnis enim
 spiritus creatura est. Erit ergo iam factus Deus. Quomodo & si secundum Moysen ignem
 acceperis Deum, creaturam illum esse dicendo institutum expresseris, non institutorem
 docueris. Sed hæc figurantur potius, quam ita sunt. Nam & in veteri Testamento ideo
 Deus ignis dicitur, ut peccatori populo metus incutiatur, dum iudex ostenditur: Et in
 nouo Testamento spiritus esse profertur, ut refector & creator in delictis suis mortuorum
 per hanc bonitatem conlata credentibus indulgentiæ comprobetur. ³⁴ Hunc ergo,
 CAP. VIII. omnis hæreticorum fabulis atque figmentis, Deum nouit & veneratur Ecclesia, cui testi-
 monium reddit tam inuisibilem quam etiam visibilem, & semper, & tota natura. Quem
 angeli adorant, astra mirantur, maria benedunt, terra verentur, inferna quæque suspi-
 ciunt. Quæ mens, omnis humana sentit, etiamsi non exprimit, cuius imperio omnia com-
 mouentur, fontes scaturiunt, amnes labuntur, fluctus adsurgunt, fœtus suos cuncta par-
 turiunt, venti spirare coguntur, imbres veniunt, maria commouentur, fœcunditates suas
 cuncta ubique diffundunt: qui peculiarem protoplastis æternæ vitæ mundum quendam
 paradysum in Oriente constituit, arborem vitæ plantauit, scientiæ boni & mali similiter
 alteram arborem conlocavit. Mandatum dedit, sententiam contra delictum statuit. Noe
 iustissimum de diluuij periculo pro merito innocentie fideique seruaui. Enoch transtulit,
 in amicitia societatem Abraham adlegit, ³⁵ Isaac protexit, Iacob auxit, Moysen ducem E
 populo præfecit, ingemiscens filios Israël è iugo seruitutis eripuit, legem scripsit: patrum
 sobolem in tetram repromissionis induxit. Prophetas spiritu instruxit, & per hos omnes
 filium suum Christum repromisit, & quando daturum se sponderat, misit. Per quem
 nobis in notitiam venire voluit: & in nos indulgentiæ suæ sinus largos profudit, egenis &
 abiectis locupletem spiritum conferendo. Et quia vltro & largus & bonus est: ne totus hic
 orbis auersus gratiæ eius fluminibus arefceret, Apostolos institutores generis nostri in to-
 tum orbem mitti per filium suum voluit: ut conditio generis humani nosceret institu-
 torem: & si sequi maluisset, haberet quem pro Deo in suis iam postulationibus, patrem diceret.
 Cuius prouidentia non tantummodo singillatim per homines cucurrit aut currit,
 sed etiam per ipsas vrbes & ciuitates; quarum exitus Prophetarum vocibus cecinit, immo
 etiam per ipsum totum orbem. Cuius propter incredulitatem exitus, plagas, deminutio-
 nes pœnæque descripsit: & ne quis non etiam ad minima quæque Dei putaret istam in-
 fatigabilem prouidentiam peruenire, Ex duobus, inquit Dominus, passeribus vnus non
 cadet sine patris voluntate, sed & capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Cuius etiam
 cura & prouidentia Israëlitarum non sinit nec vestes cõsumi, nec vilissima in pedibus cal-
 ceamenta deteri, sed nec ipsorum postremum, adolescentium captiuam sarabara comburi,
 nec immeritò: nam si hic omnia complexus est omnia continens, omnia autem & totum
 ex singulis constant, pertinet consequenter eius ad vsque singula quæque cura, cuius ad
 totum quicquid est, peruenit prouidentia. ³⁶ Hinc est quòd & desuper Cherubim sedet,
 id est, præest super operum suorum varietatem; subiectis throno eius animalibus præ ce-
 teris principatum tenentibus; cuncta desuper crystallo contegente, id est, cœlo omnia o-
 periente. ³⁷ Quod in firmamentum de aquarum fluente materia fuerat Deo iubente soli-
 datum, ut glacies robusta aquarum terram pridem contegentium diuidens medietatem,
 dorso quodam pondera aquæ superioris corroboratis de gelu viribus sustineret. ³⁸ Nam
 & rota subiacent, tempora scilicet, quibus omnia semper mundi membra voluuntur, ta-
 libus pedibus adiectis, quibus non in perpetuum stant ista, sed transeunt. Sed & per om-
 nes ortus stellata sunt oculis. Dei enim opera peruigili obtutu contemplanda sunt, in quo-
 rum sinu carbonum medius est ignis, siue quoniam ³⁹ ad igneum diem iudicij mundus iste
 festinat: siue quoniam omnia opera Dei ignea, nec sunt tenebrosa, sed vigent: siue etiam
 ne, quia ex terrenis ista fuerant orta principiis, naturaliter de originis suæ rigore
 torperent, addita est omnibus interioris spiritus calida natura, quæ frigidis concreta cor-
 poribus ad vsoriam vitæ æqualia omnibus libramenta monstraret. Hic est igitur currus se-
 cundum David Dei. ⁴⁰ Currus enim, inquit, Dei decies millies multiplicatus, id est innu-
 merus, infinitus, immensus. Sub iugo enim naturalis legis omnibus data, alia quasi fropis
 reuocata retrahuntur, alia quasi effusi habentis excitata impelluntur. Mundum enim istum,
 currum Dei, cum omnibus & ipsi angeli ducunt & astra, quorum varios licet meatus, cer-
 ris

TERTULLIANVS
 Con. Anotationibus
 PAMELI
 A. V.
 36.

A tis tamen legibus vincetos inspiciamus ad meta definiti sibi temporis iucere: vt merito nobis quoque cum Apostolo, & artificem & opera mirantibus exclamare iam libeat: O altitudo diuitiarum sapientiae & scientiae Dei, quam inscrutabilia iudicia eius, & inuestigabiles viae eius, & reliqua. [41 Eadem regula veritatis docet nos, credere post patrem etiam in filium Dei Christum Iesum Dominum Deum nostrum, sed Dei filium, huius Dei qui & vnus & solus est, conditor scilicet rerum omnium, vt iam & superius expressum est. Hunc enim Iesum Christum iterum dicam huius Dei filium, & in veteri Testamento legimus esse repromissum, & in nouo Testamento animaduertimus exhibitum, omnium sacramentorum vmbra & figuras de praesentia corporatae veritatis implementem. 42 Hunc enim Abraham filium, 43 hunc Dauid, hunc non minus & vetera praedicta & Euangelia testantur. Hunc ipsa Genesis, quum dicit, Tibi dabo & semini tuo. Hunc, quando Iacob ostendit hominem cum Iacob. Hunc, quando dicit, Non deficiet princeps de Iuda, neque dux de femoribus eius, 44 donec veniat is cui repromissum est, & ipse erit expectatio gentium. Hunc Moyses, quum dicit, 45 Prouide alium quem mittas. Hunc idem, quando testatur, Propheten vobis, dicendo, suscitabit Deus ex fratribus vestris: cum quasi me audite. Hunc, quando dicit, Videbitis vitam vestram pendentem nocte ac die, & non credetis ei. Hunc Esaias, Prodiat virga de radice Iesse, & flos de radice ascendet. Hunc eundem, quando dicit, Ecce virgo concipiet & pariet filium. Hunc, quando sanitates ab eo futuras collocat, dicens, Tunc aperientur oculi caecorum, & aures surdorum audient, tunc saliet claudus vt ceruus, & diserta erit lingua mutorum. Hunc, quando patientiae virtutes exprimit, dicens, Non audietur in plateis vox eius, arundinem quassatam non conteret, & linum fumigans non exstinguet. Hunc, quando eius Euangelia descripsit, Et disponam vobis testamentum aeternum sancta Dauid fidelia. Hunc, quando gentes in ipsum credituras prophetauit, Ecce posui eum in principem & praecipientem gentibus. Gentes quae te non nouerunt, inuocabunt te, & populi qui te nesciunt, ad te confugient. Hunc eundem, quando ad passionem eius exclamat dicens, Sicut ovis ad occisionem ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, 46 sic non aperuit os suum in humilitate. Hunc, quando flagrorum eius ictus plagaque descripsit, Liore eius nos sanati sumus: aut humilitatem, Et vidimus eum, & non erat ei species, neque honor, homo in plaga & sciens ferre infirmitatem. Aut quod populus non erat crediturus, Tota die expandi manus meas ad populum non credentem. Aut quod resurrecturus a mortuis, Et erit in illa die radix Iesse, & surget imperare gentibus; in eum gentes sperabunt, & erit requies eius honor. Aut cum tempus resurrectionis, Quasi diluculo paratam inueniemus eum. Aut quod sessurus ad dexteram patris, Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Aut quum possessor omnium collocatur, Postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terrae. Aut quod iudex omnium ostenditur, Deus iudicium tuum regenda, & iustitiam tuam filio regis. Ne hoc in loco plura persequar, quae adnuntiata de Christo omnibus haereticis, sed & ipsi veritatem tenentibus magis nota sunt. [47 Sed illud admoneo, non alterum in Euangelio Christum expectandum fuisse, quam hunc a creatore veteris Testamenti literis antea promissum, maxime quum & quae de ipso praedicta sunt, impleta sint, & quae impleta sunt, antea praedicta sint. Vt merito haereticorum istorum Testamenti veteris auctoritatem respicientium nescio cui commentitio & ex fabulis anilibus ficto Christo atque fucato possim verè & constantè dicere: Quis es? unde es? à quo missus es? quare nunc venire voluisti? quare talis? vel quare venire potuisti? vel quare non ad tuos abiisti? nisi quod probasti tuos non habere, dum ad alienos venis. Quid tibi cum mundo creatoris? quid tibi cum homine conditoris? quid tibi cum figmento corporis, cui eripis spem resurrectionis? quid ad alienum venis famulum? alienum sollicitare desideras filium? quid me à Domino eripere conaris? quid me in patrem blasphemare atque impium esse compellis? aut quid sum à te in resurrectione consecuturus, qui me ipsum non recipio, dum corpus amitto? Si saluare vis, fecisses hominem cui salutem dares. Si à delicto eripere cupis, antea mihi ne delinquentem contulisses. Quod autem tecum suffragium circumfers Legis? Quod habes testimonium Propheticae vocis? aut quid mihi possum de te solidum repromittere, quum te videam in phantasmate, & non in soliditate venisse? Quid ergo tibi cum figura corporis, si corpus odisti? immò reuingeris corporis quod odisti, circumferre substantiam, cuius suscipere voluisti etiam figuram? Odisse enim debueras cor-

poris imitationem. ~~S~~oderas veritatem. Quoniam si alter es, aliter venire debueras, ne dicereris filius creatoris, si vel infaginem habuisses carnis & corporis. Certè si oderas natiuitatē,⁴⁸ quia creatoris oderas nuptiarum coniunctionem, recusare debueras etiam imitationem hominis, qui per nuptias nascitur creatoris. Neque igitur cum hæreticorū agnoscamus Christum,⁴⁹ qui in imagine (vt dicitur) fuit, & non in veritate; nihil verum eorum quæ gessit, fecerit, si ipse phantasma & non veritas fuit; ⁵⁰ neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, dum ex Maria nihil accepit, ne non nobis venerit, dum non in nostra substantia visus apparuit. ⁵¹ Neque illum qui aetheream siue sydeream, vt alij voluerunt hæretici, voluit carnem, ne nullam in illo nostro intelligamus salutem, si non etiam nostri corporis cognoscamus soliditatem; ⁵² nec vllum omninò alterum, qui quoduis aliud ex figmento hæreticorū gesserit corpus fabularum. Omnes enim istos & natiuitas Domini, & mors ipsa confutat. Nam & verbum (inquit Ioannes) caro factum est, & habitauit in nobis. Vt meritò corpus nostrum in illo fuerit, quoniam quidem nostram carnem sermo suscepit. Et sanguis idcirco de manibus ac pedibus, atque ipso latere demanauit, vt nostri confors corporis probaretur, dum occasus nostri legibus moritur. Qui dum in eadem substantia corporis in qua moritur, resuscitatus, ipsius corporis vulneribus comprobatur, etiā resurrectionis nostræ leges in sua carne monstrauit, qui corpus quod ex nobis habuit, in sua resurrectione restituit. Lex enim resurrectionis ponitur, dum Christus ad exemplum ceterorum in substantia corporis suscitatur. ⁵³ Quoniam cum caro & sanguis non obtinere regnum Dei scribitur, non carnis substantia damnata est, quæ diuinis manibus ne periret, extructa est, sed sola carnis culpa meritò reprehensa est, quæ voluntaria hominis temeritate contra legis diuinæ iura grassata est. Quia in baptismo & in mortis dissolutione sublata caro ad salutem reuertitur: dum ad statum innocentiae deposita criminis mortalitate reuocatur. [⁵⁴ Verum ne ex hoc quòd Dominum nostrum Iesum Christum Dei creatoris filium in substantia veri corporis exhibitum adserimus, ⁵⁵ aliis hæreticis hoc in loco hominem tantum & solum defendentibus, atque idèò hominem illum nudum & solitarium probare cupientibus, aut manus dedisse, aut loquendi materiam commodasse videamur: non sic de substantia corporis ipsius exprimimus, vt solum tantum hominem esse dicamus: sed vt ⁵⁶ diuinitate sermonis in ipsa concretionem permixta, etiam Deum illum secundum scripturas esse teneamus. Est enim periculū grande, saluatorem generis humani, totius Dominum & principem mundi; cui à suo patre omnia tradita sunt, & cuncta concessa; per quem instituta sunt vnuerfa, creata sunt tota, digesta sunt cuncta, æuorum omnium & temporum regem, angelorum omnium principem, ante quem nihil præter patrem, hominem tantummodo dicere, & auctoritatem illi diuinam, in his abnegare. Hæc enim contumelia hæreticorum ad ipsum quoque Deum patrem redundabit, si Deus pater filium Deum generare nō potuit. Sed enim veritati cæcitas hæreticorū nulla præscribit. Nec quoniam in Christo aliquid tenent, aliquid non tenent, alterum vident, alterum non vident, eripietur nobis illud, quod nō vident, per illud quod vident. Quasi hominis enim in illo fragilitates cōsiderant, quasi Dei virtutes non cōputant, infirmitates carnis recolūt, potestates diuinitatis excludunt. Quando si probatio hæc ex infirmitatibus Christi illuc proficit, vt homo ex infirmitatibus cōprobetur, probatio diuinitatis in illo collecta ex virtutibus illuc proficiet, vt etiā Deus ex operibus adseratur. Si enim passiones ostendunt in illo humanā fragilitatem, cur opera nō adserant in illo diuinā potestatem? ne si hoc non profecerit, vt Deus ex virtutibus adseratur, nec passiones proficiant, vt etiam homo ex ipsis esse monstratur. Quæcunque enim lex in alterutro fuerit posita, in altero inuenietur esse suspecta. Periculū enim erit nec hominē illum ex passionibus ostendi, si non potuerit etiā Deus ex virtutibus adprobari, non est ergo in vnam partem inclinandum, & ab alia parte fugiendū, ⁵⁷ quoniam nec tenebit perfectā veritatem, quisquis aliquā veritatis excluderit portionem. Tam enim scripturæ etiam Deū adnuntiat Christum, quàm etiā hominem ipsum adnuntiat Deum: tam hominem descripsit Iesum Christum, quàm etiam Deū quoque descripsit Christum Dominum. Quoniam nec Dei tantum illum filium esse proponit, sed & hominis, nec hominis tantum dicit, sed & Dei referre cōsuevit: vt dunt ex vtroque est, vtrumque sit, ne si alterum tantum sit, alterum esse non possit. Vt enim præscripsit ipsa natura hominē credendum esse qui ex homine sit, ita eadem natura præscribit & Deum credendū esse qui ex Deo sit: ne si non & Deus fuerit, cum ex Deo sit, iam nec homo sit, licet ex homine fuerit, & in alterutro vtrumque periclitetur, dum alterum altero fidem perdidisse conuincitur. Qui te-

Luc. 2.
Matth. 27.
Ioan. 1.
Psal. 21.
Ioan. 19.
Matth. 28.
Ioan. 20.

I. Cor. 15.
Ibidem.

CAP. XI.

Matth. 11.
Ioan. 1.

TERULLIAN
Com. Annotatiōib. is
PAMELI
A. V.
J. 6.

Agunt ergo hominis filium hominem Christū Iesum, legant hunc eundem & Deum & Dei
 filium nuncupatum. Nam quomodo est quā homo, ex Adrahā, sic est etiam quā Deus,
 ante ipsū Abrahā. Et quomodo, quā homo, filius Dauid, ita Dominus Dauid quā Deus
 nuncupatus est. Et quomodo quā homo, sub lege factus est, ita quā Deus, Sabbati Domi-
 nus expressus est. Et quomodo quā homo sententiam patitur, sic omne quā Deus, de viuis
 & mortuis iudicium habere reperitur. Et quomodo post mundum quā homo nascitur, sic
 ante mundum quā Deus, fuisse perhibetur. Et quomodo ex femine Dauid quā homo ge-
 nitus est, sic ita per ipsam quā Deum mundus dicitur institutus. Et quomodo quā homo
 post multos, sic quā Deus ante omnes. Et quomodo ceteris quā homo inferior, sic omni-
 bus quā Deus maior. Et quomodo in cælum quā homo ascendit, sic inde quā Deus ante
 descendit. Et quomodo ad patrem quā homo vadit, sic obediens patri quā filius inde
 scensurus est. Ita si mediocritates in illo adprobant humanam fragilitatem, maiestates in
 illo adfirmant diuinam potestatem. Periculum est enim, cum vtrunque legis, non vtrun-
 que, sed alterum credidisse. Ex quo quoniam vtrunque in Christo legitur, vtrunque credatur:
 vt fides ita demum vera sit, si & perfecta fuerit. Nam si ex duobus altero in fide cessante,
 vnum & quidem id quod est minus, ad credendum fuerit assumptum, perturbata regula
 veritatis, temeritas ista non salutem contulerit, sed in vicem salutis, de iactura fidei periculū
 mortis grande confluere. [8 Cur ergo dubitemus dicere, quod scriptura non dubi-
 tat exprimere? cur hæsitabit fides veritas, in quo scripturæ nunquam hæsitauit auctoritas?
B Ecce enim Osee Prophetes ait ex persona patris: 19 Iam non saluabo eos in arcu, ne-
 que in equis, neque in equitibus, sed saluabo eos in Domino Deo ipsorum. Si Deus saluare
 se dicit in Deo, non autem saluat nisi in Christo Deus: cur ergo homo dubitet Christum
 Deum dicere, quem Deum à patre animaduertit positum per scripturas esse? immò si non
 saluat nisi in Deo pater Deus, saluari non poterit à Deo patre quiquam, nisi cõfessus fue-
 rit Christum Deum, in quo se & per quem se repromittit pater salutem daturum: vt meri-
 tò quisquis illum agnoscit esse Deum, salutem inueniat in Deo Christo: quisquis non reco-
 gnoscit esse Deum, salutem perdiderit, quam alibi nisi in Christo Deo inuenire non po-
 terit. Quomodo enim Esaias, Ecce virgo concipiet, & pariet filiū, & vocabitis nomen eius
 Emmanuel: quod interpretatū est nobiscū Deus: sic Christus ipse dicit: Ecce ego vobiscū
 sum vsque ad consummationem seculi: est ergo nobiscum Deus, immò multò magis etiam
 in nobis est. Nobiscum est Christus, est ergo cuius nomen est, nobiscum Deus, quia & no-
 biscum est. Aut nunquid non est nobiscum? quomodo ergo dicit se nobiscum esse? est ergo
 nobiscum. Sed quoniam nobiscum est, Emmanuel, id est nobiscum Deus dictus est. Deus
 ergo quia nobiscum est, nobiscum Deus dictus est. Idem Prophetes: Conualefcite manus
 dissolutæ, 60 & genua debilia consolamini, pusillanimes sensu conualefcite, nolite timere,
 Ecce Deus noster iudicium retribuet, ipse veniet & saluabit nos: tunc aperientur oculi cæ-
 corum, & aures surdorum audient: tunc saluet claudus sicut ceruus, & diserta erit lingua
 mutorum. Si in aduentu Dei dicit Prophetes hæc futura signa quæ facta sunt, aut Dei filiū
C agnoscant Christum, in cuius aduentu & à quo hæc sanitarum signa facta sunt, aut diuini-
 tatis Christi veritate superati, 61 in alteram hæresim ruentes, Christum dum filium Dei &
 Deum confiteri nolunt, patrem illum esse confitebuntur. Vocibus enim Prophetarum in-
 clusi, iam Christum Deū negare non possunt. Quid ergo respondent, cum in aduentu Dei
 hæc signa futura dicuntur quæ in aduentu Christi gesta sunt, Christum qualiter accipiunt
 Deum? (Deum enim iam negare non possunt) quā patrem? aut quā filium? Si quā filium, cur
 Dei filium Deum negat? Si quā patrem, cur eos non sequuntur qui eiusmodi blasphe-
 mias tenere videntur? Nisi quoniam nobis in hoc aduersus illos de veritate certamine hoc
 interim sufficit, vt quocumque genere conuicti Christum confiteantur & Deum, quem
 etiam Deum negare voluerunt. Per Abacuc Prophetam ait: 62 Deus ab Africo veniet, &
 sanctus de monte opaco & condenso. Quem volunt isti ab Africo venire? si venisse aiunt
 omnipotentem Deum patrem, ergo de loco Deus pater venit, ex quo etiam loco cludi-
 tur, & intra sedis alicuius angustias continetur, & iā per istos, vt diximus, 63 Sabelliana hæ-
 resis sacrilega corporatur. Siquidem Christus non filius, sed pater creditur, & nouo more
 dum ab istis restrictè homo nudus ad eritur, per eos rursus Christus pater Deus omnipo-
 tens comprobatur. At si in 64 Bethleem, cuius metaturæ regio ad meridianum respicit pla-
 gam cæli, Christus nascitur, qui per scripturas & Deus dicitur: meritò Deus hic ab Africo
 venire describitur, quia à Bethleem venturus esse præuidebatur. Eligan ergo ex duobus

Matth. 1.
Ioan. 8.
Matth. 9.
Matth. 22.
Gal. 4.
Luc. 6.
Matth. 27.
Ioan. 5.
Luc. 2.
Ioan. 17.
Rom. 1.
Ioan. 1.
Marc. 16.
Ioan. 3.
Ioan. 14.
Act. 1.

C A P. XII.

Osee. 1.

Isa. 7.
Matth. 10.
Matth. 28.

Isa. 35.

Matth. 15.

Abacuc. 3.

Luc. 2.

quid velint, hunc qui ab Africo venit, filium esse an patrem: Deus enim dicitur ab Africo venturus. Si filium, quid debuit Christum & Deum dicere, Deum enim scriptura dicit esse venturum. Si patrem, quid dubitant cum Sabellij temeritate misceri, qui Christum patrem dicit? nisi quoniam siue illum patrem, siue filium dixerint, ab hæresi sua inuiti licet desciscant necesse est, qui Christum hominem tantummodo solent dicere, dum illum rebus ipsis coacti Deum incipiunt promere, siue dum illum patrem, siue dum illum filium voluerint nuncupare. [65 Ac sic & Ioannes natiuitatem Christi describens, Verbum, inquit, caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus claritatem eius, claritatem tanquam vnigeniti à patre, plenus gratia & veritate. Nam & vocatur nomen eius verbum Dei, nec immerito. Præcæuit, inquit, cor meum verbum bonum, quod verbum regis nomine consequenter appellat inferendo, Dico ego opera mea regi. Per ipsum enim omnia facta sunt opera, & sine ipso factum est nihil. 66 Siue enim, inquit Apostolus, throni, siue dominationes, siue virtutes, siue potestates, visibilia & inuisibilia, omnia per ipsum constant. Verbum autem hoc illud est, quod in sua venit, & sui eum non receperunt. Mundus enim per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. Verbum autem hoc erat in principio apud Deum, & Deus erat verbum. Quis igitur dubitet, cum in extrema parte dicitur, verbum caro factum est, & habitauit in nobis, Christum cuius est natiuitas, & quia caro factus est, esse hominem, & quia verbum Dei, Deum incunctanter edicere esse: præsertim cum animaduertat scripturam Euangelicam, vltimamque istam substantiam in vnam natiuitatis Christi fœderasse concordiam? Hic est enim qui sicut sponſus egreditur de thalamo suo, exultauit vt gigas ad currendam viam, à summo cœlo egressio eius, 67 & vsque ad summum regresso eius. Quoniam vsque ad summum, nec quicquam in cœlum ascendit, nisi qui de cœlo descendit, filius hominis qui est in cœlis. Reperens hoc ipsum dicit: Pater clarifica me eo honore, quo fui apud te antequam mundus esset. Ac si de cœlo descendit verbum hoc tanquam sponſus ad carnem, vt per carnis adumptionem filius hominis illuc posset ascendere, vnde Dei filius verbum descenderat: meritò dum per connexionem mutuum & caro verbum Deū gerit, & filius Dei fragilitatem carnis adsumit, cum sponsa carne conscendens, illuc vnde sine carne descenderat, recipit iam claritatem illam, quam dum ante mundi institutionem habuisse ostenditur, Deus manifestissimè comprobatur. Et nihilominus dum mundus ipse post illum institutus refertur, per ipsum creatus esse reperitur, quo ipse diuinitatis in ipso per quem factus est mundus, & claritas & auctoritas comprobetur. Quòd si, cum nullius sit nisi Dei, cordis nosse secreta, Christus secreta conspiciat cordis: quòd si, cum nullius sit nisi Dei, peccata dimittere, idem Christus peccata dimittit: quòd si, cum nullius sit hominis de cœlo venire, de cœlo veniendo descendit: quòd si, cum nullius hominis hæc vox esse possit, Ego & pater vnus sumus, hanc vocè de cōscientia diuinitatis Christus solus edicit: quòd si postremò, omnibus diuinitatis Christi probationibus & rebus instructus Apostolus Thomas, respondens Christo, Dominus meus & Deus meus dicit: quòd si & Apostolus Paulus, Quorū, inquit, patres & ex quibus Christus secundum carnē, qui est super omnia Deus benedictus in secula, in suis litteris scribit: quòd si, idem se 68 Apostolū non ab hominibus, aut per hominē, sed per Iesum Christum, constitutum esse depromit: quòd si, idem Euangelium non se ab hominibus didicisse, aut per hominē, sed per Iesum Christum accepisse contēdit, meritò Deus est Christus. Itaque hoc in loco ex duobus alterum constare debet. Cū enim manifestū sit omnia esse facta per Christum: aut ante omnia est, quoniam omnia per ipsum, & meritò & Deus est: aut quia homo est, post omnia est, & meritò per ipsum nihil factū est. Sed nihil per ipsum factū esse non possumus dicere, cū animaduertamus omnia per ipsum facta esse, scriptum: nō ergo post omnia est, id est non homo tantum est, qui post omnia est, sed & Deus, 69 quoniam Deus ante omnia est. Ante omnia est enim, quia per ipsum omnia, ne si homo tantum, nihil per ipsum: aut si omnia per ipsum, non homo tantum: quoniam si homo tantum, non omnia per ipsum, immò nihil per ipsum. Quid ergo respondent, nihil per ipsum, vt homo sit tantum? quomodo ergo omnia per ipsum? ergo non homo tantummodo est, sed & Deus. Siquidem omnia sunt per ipsum: vt meritò intelligere debeamus nec hominem esse Christum tantummodo, qui est post omnia, sed & Deum, cū per ipsum facta sint omnia. Quomodo enim aut nomen tantummodo dicas, cū illum etiam in carne conspicias, nisi quoniam si vtrunque animaduertitur, vtrunque meritò credatur. [70 Et tamen adhuc dubitat hæreticus Christum dicere esse Deum, quem Deum tot & rebus animaduertit & vocibus adpro-

CAP. XIII.
Ioan. 1.

Psal. 44.
Ioan. 1.
Coloss. 1.

Ioan. 1.
Ibidem.

Psal. 18.

Ioan. 3.

Ioan. 17.

Psal. 18.

Ioan. 3.

Ioan. 1.

Psal. 7.
Matth. 9.
Marc. 2.
Ioan. 3.
Ioan. 10.

Ioan. 20.
Rom. 9.

Gal. 1.

Ioan. 1.

Coloss. 1.

CA. XIII.

TERTULLIANVS
Con. Anotationibus
PAMELLI
A. V.
16.

A adprobatum. Si homo tantummodò Christus; quomodo veniens in hunc mundum in sua venit, cum homo nullum fecerit mundum? Si homo tantummodò Christus; quomodo mundus per ipsum factus esse refertur, cum non per hominem mundus, sed post mundum homo institutus referatur? Si homo tantummodò Christus; quomodo, non ex semine tantum David Christus; sed verbum caro factum est, & habitavit in nobis? Nam etsi protoplastus non ex semine, sed tamen protoplastus non est ex verbi & carnis coniunctione concretus. Non est enim verbum caro factum, & habitavit in nobis. Si homo tantummodò Christus; quomodo qui de cælo venit, quæ vidit & audit testificatur, cum constet hominem de cælo, quia ibi nasci non possit, venire non posse? Si homo tantummodò Christus; quomodo visibilia & invisibilia, throni, virtutes & dominationes, per ipsum, & in ipso creata esse referuntur, cum virtutes cælestes per hominem fieri non potuerint, quæ ante hominem ipsum esse debuerint. Si homo tantummodò Christus; quomodo adest ubique inuocatus, cum hæc hominis natura non sit, sed Dei, ut adeste omni loco possit? Si homo tantummodò Christus; cur homo in orationibus mediator inuocatur, cum inuocatio hominis ad præstandam salutem inefficax iudicetur? Si homo tantummodò Christus; cur spes in illum ponitur, cum spes in homine maledicta referatur? Si homo tantummodò Christus; cur non licet Christum sine exitio animæ negari, cum in hominem commissum delictum referatur posse dimitti? Si homo tantummodò Christus; quomodo Ioannes Baptista testatur, & dicit, ⁷² qui post me venit, ante me factus est, quia prior me fuit? cum si homo tantummodò Christus, post Ioannem natus, ante Ioannem esse non possit, nisi quoniam illum quæ Deus est, antè præcessit. Si homo tantummodò Christus; quomodo quæ pater facit, & filius facit similiter, quum homo cælestibus operibus Dei similia opera facere non possit? Si homo tantummodò Christus; quomodo sicut pater in se vitam habet, ita dedit filio vitam habere in semetipso, cum exemplo patris Dei, homo in se vitam habere non possit, cum non in æternitate sit gloriosus, sed in materia mortalitatis effectus? Si homo tantummodò Christus; quomodo refert, ⁷³ Ego sum panis vitæ æternæ qui de cælo descendi: cum neque panis vitæ homo esse possit ipse mortalis, nec de cælo descenderit nulla in cælo constituta materia fragilitatis? Si homo tantummodò Christus; quomodo dicit, quia patrem Deum nemo vidit vnquam: nisi qui est à Deo, hic vidit Deum? Quoniam si homo tantummodò Christus, Deum videre non potuit, quia Deum nemo hominū vidit: Si autem dum ex Deo est, Deum vidit, plus se quam hominem, dum Deum vidit, intelligi voluit. Si homo tantummodò Christus; cur dicit, Quid si videritis filium hominis ascendentem illuc ubi antè erat: ascendit autem in cælum: ubi ergo fuit, dum illuc rediit, ubi prius fuit? ⁷⁴ Ex quo manus ponere, figuram & formam futuram passionis ostendens. Nemo igitur Christum sicut angelum non dubitat dicere; ita etiam Deum hæset pronuntiare, cum hunc eundem & puerorum horum benedictionem per sacramentum passionis digestum in figura manuum, & ⁷⁵ Deum & angelum intelligat inuocatum fuisse. ⁷⁶ Ac si aliquis hæreticus pertinaciter oblectans aduersus veritatem, voluerit in his omnibus exemplis propriè angelum aut intelligere, aut intelligendum esse contederit, in hoc quoque viribus veritatis frágatur necesse est. ⁷⁷ Nā si omnibus cælestibus, terrenis & infernis Christo subditis, etiam ipsi angeli cum omnibus ceteris quæcunque subiecta sunt Christo, dicuntur Dij; iure & Deus Christus. Et si quiuis angelus subditus Christo Deus potest dici, & hoc si dicitur, & sine blasphemia proferetur, multò magis utique & hoc ipsi Dei filio Christo competere potest, ut Deus pronuntietur. Si enim qui subiectus Christo angelus, Deus promitur, multò magis & constantiùs Christus, ⁷⁸ cui sunt omnes angeli subiecti, Deus esse dicitur. Nec enim naturæ congruit, ut quæ minoribus concessa sunt, maioribus denegentur. Ita si angelus Christo minor est, angelus autem Deus dicitur, magis consequenter Christus, Deus esse dicitur; qui non vno, sed omnibus angelis, & maior & melior inuenitur. ⁷⁹ Ac si stetit Deus in synagoga Deorum, in medio autem Deus Deos discernit, in synagoga autem aliquotiens Christus stetit, Christus ergo in synagoga Deus stetit, diiudicans scilicet Deos, quibus dicit: Vsq; quò personas hominum accipitis: accusans scilicet consequenter homines synagogæ, non exercentes iusta iudicia. Porro si illi qui reprehenduntur atque culpantur, propter aliquam tamen causam hoc nomen adipisci sine blasphemia videntur ut Dij nuncupentur: multò magis utique hic Deus habebitur, qui non tantum Deus Deorum stetit dicitur, sed etiam Deos discernens & diiudicans ex eadem lectionis auctoritate aperitur. Ac si illi, qui tanquam vnus de principibus ca-

*Ioan. 1.**Ibidem.**Matth. 1.**Ioan. 1.**Ioan. 3.**Coloss. 1.**Rom. 10.**1. Tim. 2.**Isa. 44.**Matth. 20.**Ioan. 1.**Ioan. 5.**Ibidem.**Ioan. 6.**Ibidem.**Ibidem.**CAP. XV.**Gen. 48.**Philip. 2.**Psal. 81.**Hebr. 2.**Hebr. 1.**Psal. 81.**Ibidem.**Ibidem.*

dunt, Dij famē nuncupantur, multò magis Deus esse dicitur, qui non tantum tanquam D
vnus ex principibus non cadit, sed ipsum quoque malitiæ & auctorem & principem vin-
cit. Quæ autem malum ratio est, vt cum legant hoc etiam Moyfi nomen datum, dum di-
citur: ⁸⁰ Deum te posui Pharaoni: Christo negetur, qui non Pharaoni Deus, sed vniuersæ

Exod. 7.

Ioan. 3.

CAP. XVI.

Ioan. 2.

Ibidem 10.

Ioan. 1.

Ioan. 5.

Coloss. 1.

Ioan. 3.

Ioan. 6.

Isa. 9.

Ioan. 1.

Coloss. 1.

Ioan. 1.

1. Tim. 2.

Coloss. 2.

creaturæ & Dominus & Deus constitutus esse reperitur. & in illo quidem hoc nomen
temperatè datum, in hoc profuse: in illo ad mensuram, in hoc supra omnem omnino men-
suram. Non enim ad mensuram, inquit, dat filio pater: pater enim, inquit, diligit filium.
In illo ad tempus, in hoc sine tempore. diuini enim nominis potestatem & super omnia
& in omne tempus accepit. Quòd si qui vnus hominis accepit potestatem in hac exigui-
tate huius datæ potestatis, nomen tamen istud Dei incunctanter cōsequitur, quanto ma-
gis qui in ipsum quoque Moysen habet potestatem, nominis istius auctoritatem consecu-
tus esse credetur? ⁸¹ Et poteram quidem omnium scripturarum cœlestium euentilare
tractatus, & ingentem circa istam speciem Christi diuinitatis, vt ita dixerim, sylvam com-
mouere: nisi quoniam non tam mihi contra hanc hæresim propositum est dicere, quam
breuiter circa personam Christi, regulam veritatis aperire. Quamuis tamen ad alia festi-
nent, illud non arbitror prætermittendum, quòd in Euangelio Dominus ad significan-
tiam suæ maiestatis expressit dicendo: Soluite templum hoc, & ego in triduo suscitabo il-
lud. Aut quando alio in loco & alia parte pronuntiat: Potestatem habeo animam meam
ponendi, & rursus recipere eam: hoc enim mandatum accepi à patre. Quis est enim qui
dicit, animam suam se posse ponere, aut animam suam posse & rursus recuperare, quia
hoc mandatum acceperit à patre? Aut quis dicit, destructum corporis sui templum re-
suscitare rursus & reedificare se posse; nisi quoniam sermo ille, qui ex patre, qui apud pa-
trem per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil; imitator paternorum ope-
rum atque virtutum; imago inuisibilis Dei; qui descendit de cœlo, qui quæ vidit & audi-
uit testificatus est; qui non venit vt faceret suam voluntatem, sed potius vt faciat patris
voluntatem, à quo missus ad hoc ipsum fuerat, vt magni consilij angelus factus arcano-
rum cœlestium nobis iura referret; qui que verbum caro factus habitauit in nobis, ex no-
bis hic Christus non homo tantum, quia hominis filius: sed etiam Deus, quia Dei filius
comprobatur. Quòd si & primogenitus omnis creaturæ ab Apostolo dicitur sit Christus,
quomodo omnis creaturæ primogenitus esse potuit, nisi quoniam secundum diuinitatem
ante omnem creaturam ex patre Deo sermo processit? Quod nisi ita hæretici acceper-
runt, Christum hominem primogenitum omnis creaturæ monstrare cogentur, quod fa-
cere non poterunt. Aut igitur ante omnem est creaturam, vt primogenitus sit omni crea-
turæ, & non homo est tantum, quia homo post omnem creaturam est. Aut homo tan-
tum est, & est post omnem creaturam: Et quomodo primogenitus est omnis creaturæ,
nisi quoniam dum verbum illud quod est ante omnem creaturam, & ideo primogenitus
omnis creaturæ, caro fit & habitat in nobis, hoc est, adsumit hunc hominem qui est post
omnem creaturam, & sic cum illo & in illo habitat in nobis, vt neque homo Christo
subtrahatur, neque diuinitas negetur. Nam si tantummodò ante omnem creaturam est,
homo in illo subtractus est. Si autem tantummodò homo est, diuinitas quæ ante omnem
creaturam est, intercepta est: vtrunque ergo in Christo confederatum est, & vtrunque
coniunctum est, & vtrunque connexum est. Et meritò dum est in illo aliquid quod super-
rat creaturam, pignerata in illo diuinitatis & humilitatis videtur esse concordia. Propter
quam causam, qui mediator Dei & hominum effectus exprimitur, in se Deum & hominem
sociasse reperitur. Ac si idem Apostolus de Christo refert, ⁸² vt exutus carnem potestates
dehonestauit, palam triumphatis illis in semetipso: non vti que otiosè exutum carne pro-
posuit, nisi quoniam & resurrectionem rursus indutum voluit intelligi. Quis est ergo iste
exutus & rursus indutus: requirant hæretici. nos enim sermonē Dei scimus indutū carnis
substātiā, eundemque rursus exutum eadem corporis materia, quam rursus in resurre-
ctione suscepit, & quasi indumentū resumpsit. Sed enim neque exutus, neque indutus ho-
minem Christus fuisset, si homo tantum fuisset. Nemo enim vnquā seipso aut spoliatur, aut
induitur. Sit enim necesse est aliud, quicquid aliud aut spoliatur aut induitur. Ex quo me-
ritò sermo Dei fuit, qui exutus est carnē, & in resurrectione rursus indutus. Exutus autem,
quonia & in natiuitate fuerat indutus. itaq; in Christo Deus est qui induitur, atque etiā exu-
tus sit oportet; propterea is qui induitur, pariter & exuatur necesse est. Induitur autem &
exuitur homo quasi quadā contexti corporis tunica. Ac propterea cōsequenter sermo fuit,
vt

TERTULLIANVS
Con Amotionibus
PAMELI
A. V.
36.

A vt diximus, Dei, qui modò indutus modò exutus esse reperitur: hoc enim etiam in benedictionibus antè prædixit: Lauabit stolam tuam in vino, & in sanguine vix amictum suum. Si stola in Christo caro est, & amictum ipsum corpus est, requiratur quisquis est ille cuius corpus amictum est, & stola caro. Nobis enim manifestum est eam nem stolam & corpus amictum verbi fuisse, quique sanguine, id est vino, lauit substantiam corporis & materiam carnis abuens, ex parte suscepti hominis passione. Ex quo siquidem lauitur, homo est: quia amictum quod lauitur, caro est. Quæ autè lauat, verbum Dei est, qui vt lauaret amictum, amicti susceptor effectus est. Merito ex ea substantia, quæ recepta est, vt lauaretur, homo exprimitur: sicut ex verbi auctoritate qui lauit, Deus esse monstratur. [84 Cur autem licet ad aliam partem disputandi festinare videamur, illum præcreamus apud Apostolum locum: qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est æqualem se Deo esse, sed semetipsum exinanivit formam serui accipiens, in similitudine hominum factus, & habitu inuentus vt homo, humiliavit se obediens factus usque ad mortem, mortem autè crucis: propterea & Deus illum superexaltavit, & dedit illi nomen quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & inferorum, & omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Iesus in gloria est Dei patris. Qui cum in forma Dei esset, inquit. Si homo tantummodò Christus in imagine Dei, non in forma Dei relatus fuisset, hominem enim scimus ad imaginem, non ad formam Dei factum. Quis ergo est iste, qui in forma Dei, vt diximus, factus est: angelus: sed nec in angelis formam Dei legimus, nisi quoniam hic præcipuus atque generosus præ omnibus Dei filius verbum Dei, imitator omnium patrum operum, dum & ipse operatur sicut & pater eius, forma (vt expressimus) est Dei patris. Et merito in forma pronuntiatus est Dei; dicitur & ipse super omnia, & omnis creaturæ diuinam obtinens potestatem, & Deus est exemplo patris: hoc ipsum tamen à patre proprio consecutus, vt omnium & Deus esset, & Dominus esset, & Deus ad formam Dei patris ex ipso genitus atque prolatus. Hic ergo quamuis esset in forma Dei, non est rapinam arbitratus æqualem se Deo esse. Quamuis enim se ex Deo patre Deum esse meminisset, nunquam se Deo patri aut comparauit aut contulit, memor se esse ex suo patre, & hoc ipsum quod est, habere se quia pater dedisset. Inde denique & ante carnis assumptionem, sed & post assumptionem corporis, post ipsam præterea resurrectionem, omnem patri in omnibus rebus obedientiam præstitit pariter ac præstat. Ex quo probatur, nunquam arbitratum illum esse rapinam quandam diuinitatem, vt æquaret se patri Deo: quinimodò contra, omni ipsius imperio & voluntati obediens atque subiectus etiam vt formam serui susciperet contentus fuit, hoc est hominem illum fieri & substantiam carnis & corporis, quam ex patrum & secundum hominem delictorum seruitute venientem nascendo suscepit. Quo tempore se etiam exinanivit, dum humanam conditionis fragilitatem suscipere non recusauit. Quoniam si homo tantummodò natus fuisset, per hoc exinanitus non esset: homo enim nascens augetur, non exinanitur. Nam dum incipit esse quod cum non esset, habere non potuit, vt diximus, non exinanitur, sed potius augetur atque ditatur. Ac si Christus exinanitur in eo quod nascitur, formam serui accipiendo, quomodo homo tantummodò est: de quo verius dictum fuisset locupletatum illum esse tunc quam nasceretur, non exinanitum, nisi quoniam auctoritas diuini verbi ad suscipiendum hominem interim conuiescens, nec se suis viribus exercens, deiecit se ad tempus atque deponit, dum hominem fert quem suscepit. Exinanivit se, dum ad iniurias contumeliasque descendit, dum audit infanda, experitur indigna: cuius tamen humilitatis adeo statim egregius fructus. Accepit enim nomen quod est super omne nomen, quod utique non aliud intelligimus esse quam nomen Dei. Nam quum Dei sit solus esse super omnia, consequens est, vt nomen illud sit super omnia, quod est eius qui super omnia est Dei. Est ergo nomen illud quod super omne nomen est: quod nomen est eius utique consequenter, qui quum in forma Dei fuisset, non rapinam arbitratus est æqualem se Deo esse. Neque enim si non & Deus esset Christus, omne se in nomine eius genu flecteret, cœlestium, & terrestrium, & inferorum; nec visibilia aut inuisibilia, aut rerum omnium omnis creatura homini esset subiecta siue substrata, quæ se ante hominem esse meminisset. Ex quo & dum in forma Dei esse Christus dicitur, & dum in nascitatem se exinanisse monstratur, & dum id accepisse nomen à patre, quod sit super omne nomen exprimitur, & dum in nomine eius omne genu cœlestium, terrenorum, & inferorum se flectere & curuare monstratur: & hoc ipsum in gloriam Dei patris succur-

rere asseritur, consequenter non ex illo tantum homo est, quia obediens patri factus est. Vt
 que ad mortem, mortem autem crucis: sed ex his etiam rebus superioribus diuinitatem
 Christi sonantibus, Dominus Christus Iesus & Deus, quod heretici nolunt esse, monstra-
 tur. [86] Hoc in loco licebit mihi argumenta etiam ex aliorum hereticorum parte con-
 CA XVIII. quirere. Firmum est genus probationis, quod etiam ab aduersario sumitur, ut veritas
 etiam ab ipsis inimicis veritatis probetur. Nam vsque adeo hunc manifestum est in scri-
 pturis esse Deum tradi, [87] ut plerique hereticorum diuinitatis ipsius magnitudine & veri-
 tate commoti, ultra modum extendentes honores eius, ausint non filium, sed ipsum Deum
 patrem promere vel putare. Quod etsi contra scripturarum veritatem est, tamen diuinita-
 tis Christi argumentum grande atque precipuum est: qui vsque adeo Deus, sed qua filius
 Dei natus ex Deo, ut plerique illum (ut diximus) heretici ita Deum acceperint, ut non fi-
 lium, sed patrem pronuntiandum putarent. Estiment ergo an hic sit Deus, cuius auctori-
 tas tantum mouit quosdam, ut putarent illum (ut diximus superius) iam ipsum patrem
 Deum: effrenatus & effusus in Christo diuinitate confiteri, ad hoc illos manifesta Chri-
 sti diuinitate cogente, ut quem filium legerent, quia Deum animaduertent, patrem pu-
 tarent. [88] Atque quoque heretici vsque adeo Christi manifestam amplexati sunt diuinita-
 rem, ut dixerint illum fuisse sine carne, & totum illi susceptum detraxerint hominem, ne
 decoquerent in illo diuini nominis potestatem, si humanam illi sociassent, ut arbitraban-
 tur, naturam: quod tamen nos non probamus, sed argumentum asserimus vsque adeo
 Christum esse Deum; ut quidam illum subtrahendo homine tantummodo putarint Deum,
 quidam autem ipsum crediderint patrem Deum, quum ratio & temperamentum scriptura-
 rum celestium, Christum ostendant Deum, sed qua filium Dei, & assumpto a Deo etiam
 filio hominis credendum & hominem. Quoniam si ad hominem veniebat; ut mediator
 Dei & hominum esse deberet, oportuit illum cum eo esse, & verbum carnem fieri, [89] ut in
 semetipso concordiam confabularet terrenorum pariter atque celestium, dum vtrius-
 que partis in se connectens pignora, & Deum homini, & hominem Deo copularet: ut me-
 rito filius Dei per assumptionem carnis filius hominis, & filius hominis per receptionem
 Dei verbi filius Dei effici possit. Hoc altissimum atque reconditum sacramentum ad salu-
 tem generis humani ante secula destinatum, in Domino Iesu Christo Deo & homine in-
 uenitur impleri, quo conditio generis humani ad fructum eternae salutis posset adduci.
 CA XIX. [90] Sed erroris istius hereticorum inde, ut opinor, nata materia est, quia inter filium Dei
 & filium hominis nihil arbitrantur interesse, ne facta distinctione, & homo & Deus Iesus
 Christus facile comprobetur. Eundem enim atque ipsum, id est hominem filium homi-
 nis, etiam filium Dei volunt videri, ut homo & caro & fragilis illa substantia eadem atque
 ipsa filius Dei esse dicatur. Ex quo dum distinctio, filij hominis & filij Dei nulla fecerunt,
 sed ipse filius hominis Dei filius vindicatur, homo tantummodo Christus idem atque fi-
 lius Dei asseratur. Per quod nituntur excludere; Verbum caro factum est; & Habitauit in
 nobis, & vocabitis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus. Pro-
 ponunt enim atque illa praeferunt, quae in Euangelio Lucae relata sunt, ex quibus asse-
 re conantur non quod est, sed tantum illud quod volunt esse: Spiritus sanctus venit in
 te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur
 Ioan. I. filius Dei. Si ergo, inquiunt, angelus Dei dicit ad Mariam, quod ex te nascetur sanctum,
 Math. I. ex Maria est substantia carnis & corporis. Hanc autem substantiam, id est sanctum,
 Luc. I. hoc quod ex illa genitum est, filium Dei esse proposuit. Homo, inquiunt, ipse, & illa caro
 corporis, illud quod sanctum est dictum, ipsum esse filium Dei. Vt & cum dicit scriptura san-
 ctum, Christum filium hominis hominem intelligamus, & cum filium Dei proponit, non
 hominem, sed Deum percipere debeamus. Sed enim scriptura diuina, hereticorum & frau-
 des & furta facile conuincit & detegit. Si enim sic esset tantummodo, Spiritus venit in
 te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur
 filius Dei, fortasse alio esset nobis genere aduersus illos reluctandum, & alia nobis essent
 argumenta quaerenda, & arma sumenda, quibus illorum & insidias & praestigias vincere-
 mus. Cum autem ipsa scriptura celesti abundans plenitudine, sese hereticorum istorum
 calumniis euat, facile ipso quod scriptum est, nitimur, & errores istos sine vlla dubitatio-
 ne superamus. Non enim dixit, ut iam expressimus, propterea quod ex te nascetur sanctum,
 [91] sed adiecit coniunctionem. Ait enim: propterea & quod ex te nascetur sanctum; ut illud
 ostenderet, non principaliter hoc sanctum quod ex illa nascitur, id est istam carnis corpo-
 risque

1. Tim. 2.
 Ioan. 1.
 Ephes. 2.

Ioan. 1.
 Math. 1.

Luc. 1.

TESTULLIANVS
 Cont. Anotationibus
 PAMELI
 A. V.
 36.

A risque substantiam, filium Dei esse, sed consequenter, & in secundo loco; principaliter autem filium Dei esse verbum Dei incarnatum per illum spiritum de quo angelus refert: Spiritus venit in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Hic est enim legitimus Dei filius qui ex ipso Deo est, qui dum sanctum istud assumit, & sibi filium hominis annectit, & illum ad se rapit atque transfundit, conexione sua & permixtione sociata præstat, & filium illum Dei facit, quod ille naturaliter non fuit: ut principalitas nominis istius filius Dei in spiritu sit Domini qui descendit & venit, ut sequela hominis istius in filio Dei & hominis sit, & merito consequenter hic filius Dei factus sit, dum non principaliter filius Dei est: atque ideo dispositionem istam angelus videns, & ordinem istum sacramenti expediens, non sic cuncta confundens, ut nullum vestigium distinctionis collocarit, distinctionem posuit dicendo, propterea & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei. Ne si distributionem istam cum libramenti suis non dispensasset, sed in confuso permixtam reliquisset, verè occasionem hæreticis contulisset, ut hominis filium quæ homo est, eundem & Dei & hominis filium pronuntiare deberent. Nunc autem particulatim exponens tantum magni sacramenti ordinem atque rationem, euidenter expressit, ut diceret, & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur filius Dei: probans quoniam filius Dei descendit. Qui dum filium hominis in se suscepit, consequenter illum filium Dei fecit, quoniam illum filius sibi Dei sociavit, & iunxit. Ut dum filius hominis adheret in natiuitatem filio Dei, ipsa permixtione generatum & mutuatum teneret, quod ex natura propria possidere non posset. Ac sic facta est angeli voce, quod nolunt hæretici, inter filium Dei hominisque cum sua tamen sociatione distinctio, urgendo illos ut Christum hominis filium hominem intelligant quoque Dei filium, & hominem Dei filium, id est Dei verbum (sicut scriptum est) Deum accipiant: atque ideo Christum Iesum Dominum ex utroque connexum (ut ita dixerim) ex utroque contextum atque concretum, & in eadem vtriusque substantiæ concordia mutui ad inuicem foederis consubulatione sociatum, hominem & Deum, scripturæ hoc ipsum dicentis veritate cognoscant. [92 Ergo, inquit, si Christus non homo est tantum, sed & Deus, Christum autem mortuum pro nobis & resuscitatum, iam docet nos scriptura credere Deum mortuum. Aut si Deus non moritur, Christus autem mortuus refertur, non erit Christus Deus, quoniam Deus non potest accipi mortuus. Si vnquam intelligerent aut intellexissent quod legunt, nunquam tam periculose omnino loquerentur. 93 Sed erroris semper est abrupta dementia, & non est nouum si vsque ad pericula descendunt, qui fidem legitimam reliquerunt. Si enim scriptura proponeret Christum tantummodo Deum, & nulla in illo fragilitatis humanæ sociatio esset permixta, merito illorum hic aliquid valuisse sermo contortus. Si Christus Deus, Christus autem mortuus, ergo mortuus est Deus. Sed cum non tantummodo illum, ut ostendimus iam frequenter, Deum, sed & hominem scriptura constituat, consequens est, quod immortale est, incorruptum mansisse teneatur. Quis enim non intelligat, quod impassibile sit diuinitas, passibilis verò sit humana fragilitas: Cum ergo tam ex eo quod Deus est, quam etiam ex illo quod homo est Christus, intelligatur esse permixtus & esse sociatus, Verbum enim caro factum est, & habitauit in nobis, quis non sine vilo magistro atque interprete ex sese facile cognoscat, non illud in Christo mortuum esse quod Deus est, sed illud in illo mortuum esse quod homo est? Quid enim si diuinitas in Christo non moritur, sed carnis solius substantia extinguitur? quando & in ceteris hominibus, qui non sunt caro tantummodo, sed caro & anima; caro quidem sola incursum interitus mortisque patitur, extra leges autem interitus & mortis anima incorrupta cernatur: hoc enim & ipse Dominus hortans nos ad martyrium & ad contemptum omnis humanæ potestatis, aiebat: Ne timueritis eos qui corpus occidunt, animam autem occidere non possunt. Quod si anima immortalis occidi aut interfici non potest in quouis alio, licet corpus & caro sola possit interfici, quanto magis utique verbum Dei & Deus in Christo interfici omnino non potuit, cum caro sola & corpus occisum sit? Si enim hanc habet generositatem immortalitatis anima in quouis homine, ut non possit interfici, multo magis hanc habet potestatem generositas verbi Dei, ut non possit occidi. Nam si potestas hominum ad interficiendam sacram Dei potestatem, & si crudelitas humana ad interficiendam animam deficit, multo magis ad Dei verbum interficiendum deficere debet. Nam cum ipsa anima, quæ per Dei verbum facta est, ab hominibus non occiditur, multo magis utique verbum Dei periri non posse credetur. Et si plus non potest hominum cruenta sæuitia aduersus homines, quam ut tantummodo corpus occidat, quanto magis utique in

CAP. XX.

Matth. 27.

et 28.

Ioan. 1.

Matth. 10.

Christo non valebit, quia ut idem tantummodo corpus occidat: ut dum per hæc colligitur, non nisi hominem in Christo interfectum, appareat ad mortalitatem sermonem in loco non esse deductum. Nam si Abraham & Isaac & Iacob, quos homines tantummodo constat fuisse, manifestum est viuere (omnes enim, inquit, illi viuunt Deo, nec mors in illis animam perimit, quæ corpora ipsa dissoluit; ius enim suum exercere potuit in corpora, in animas exercere non valuit: aliud enim in illis mortale, & ideo mortuum, aliud in illis immortale, & ideo intelligitur non extinctum: ob quam causam viuere Deo, pronuntiat, & dicti sunt) multo magis utique mors in Christo aduersum solam materiam corporis potuit valere, aduersum diuinitatem sermonis non potuit se exercere. Frangitur enim potestas mortis, ubi intercedit auctoritas immortalitatis. [94 Sed ex hac occasione, quia Christus non homo tantum, sed & Deus, diuinarum litterarum sacris auctoritatibus approbatur, alij hæretici erumpentes statum in Christo religionis cōcutere machinantur, hoc ipso patrem Deum volentes ostendere Christum esse, dum non homo tantum asseritur, sed & Deus promitur. Sic enim inquirunt, si vnus esse Deus promitur, Christus autem Deus, ergo, inquirunt, si pater, & Christus est vnus Deus: Christus pater diceretur. In quo errare probantur Christum non noscentes, sed sonum nominis approbantes: nolunt enim illum secundam esse personam post patrem, sed ipsam patrem. Quibus quia facile respondetur, pauca dicentur. Quis enim non secundam filij post patrem agnoscat esse personam, cum legat dictum à patre consequenter ad filium, Faciamus nomen ad imaginem & similitudinem nostram, & post hæc relatum, Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum. 95 Aut cum inter manus teneat: Pluit Dominus super Sodomam & Gomorrâ ignem, & sulphur, à Domino de cælo. Aut cum ad Christum, Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuâ terminos terræ. Aut cum etiam ille desideratus scriba ait: Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Aut cum Esaiæ prophetias explicans, inuenit positum sic: Hæc dicit Dominus Christo meo Domino. Aut cum legit, Non descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me. Aut dum inuenit positum: Quoniam qui me misit, maior me est. Aut cum considerat scriptum, 96 Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ego de me testificor, & testificatus est de me qui me misit pater. Aut quando vox de cælo redditur, Et honorificauit, & honorificabo. Aut quando à Petro respondetur & dicitur, Tu es filius Dei viui. Aut quando ab ipso Domino sacramentum huius reuelationis approbatur, & dicitur, Beatus es Simon Bariona, quoniam hoc tibi non reuelauit caro & sanguis, sed pater meus qui in cælis est. Aut quando ab ipso Christo exprimitur, Pater clarifica me eo honore quo fui apud te antequam mundus fieret. Aut cum ab eodem dicitur, Pater sciebam quia semper me audis, verum propter circumstantes dixi, ut credant quia tu misisti. Aut cum definitio regulæ ab ipso Christo collocatur, & dicitur, Hæc est autem vita æterna, ut sciât te vnum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. ego te honorificauit super terram, opus perfecit quod dedisti mihi. Aut cum item ab eodem asseritur, & dicitur, Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Aut cum sedere ad dextram patris, & à Prophetis & ab Apostolis approbatur. Et satis longum facio, si enisus fuero omnes omnino ad hanc partem voces congregare, quando quidem non tam veteris quam etiam noui Testamenti scriptura diuina vbique ostendat, illum ex patre natum, per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. qui obediuit sepe patri, & obediuit, sepe habentem resu omnium potestatem, sed quâ traditâ, sed quâ cōcessâ, sed quâ à patre proprio sibi indultam. Quid enim tam euidentis potest esse, hunc non patrem esse, sed filium, quam quod obediens patri Deo proponitur, ne si pater esse credatur, alteri iam Deo patri Christus subiectus esse dicatur. [97 Sed quia frequenter intendunt illum nobis locum quo dictum sit, Ego & pater vnus sumus, & in hoc illos æquè facile vincemus. Si enim erat, ut hæretici putant, pater Christus, oportuit dicere, ego & pater vnus sum. At cum ego dicit, deinde patrem infert dicendo, ego & pater, proprietatem personæ suæ, id est filij, à paterna auctoritate discernit atque distinguit, non tantummodo de sono nominis, sed etiam de ordine dispositæ potestatis. Qui potuisset dicere, ego pater, si patrem se esse meminisset. Et quia dixit vnus, intelligant hæretici quia non dixit vnus. 98 Vnum enim neutraliter positum, societatis concordiam, non vnitatem personæ sonat. Vnum enim non vnus esse dicitur, quoniam

TERTULLIANVS
Con. Amotacionibus
PAMELI
A. V.
36.

A quoniam nec ad numerū refertur, sed ad societatem alterius exprimitur. Denique adicit dicens, sumus, non sum, ut ostenderet per hoc quod dixit, sumus, & pater, duas esse personas. Vnum autem quod ait, ad concordiam, & eandem sententiam, & ad ipsam charitatis societatem pertinet, ut meritò vnum sit pater & filius per concordiam, & per amorem, & per dilectionem. Et quoniam ex patre est, quicquid illud est, filius est, manente tamen distinctione, ut non sit pater ille qui filius, quia nec filius ille qui pater est. Nec enim, sumus, addidisset, si vnum se & solitarium patrem, filium factum esse meminisset. Denique nouit hanc concordie unitatem & Apostolus Paulus, cum personarum tamē distinctione. Nam cum ad Corinthios scriberet, Ego, inquit, plantavi, Apollo rigauit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est quicquam, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. Qui autem plantat, & qui rigat, vnum sunt. Quis autem non intelligat alterum esse Apollo, alterum Paulum, non eundem atque ipsum Apollo pariter & Paulum. Denique & diuersa vniuscuiusque sunt officia prolata: alter enim qui plantat, & alter qui rigat, hos tamen duos, non quòd vnus sit, sed quòd vnum sint, proposuit Apostolus Paulus, ut alter quidem sit Apollo, alter vero Paulus, quantum ad personarum distinctionem pertinet, vnum ambo sint. Nam quando duorum vna sententia est, veritas vna est, fides vna est, vna atque eadem religio est, vnus etiam Dei timor est, vnum sunt etiam si duo sint, ipsum sunt dum ipsum sapiunt. Etenim quos personarum ratio inuicem diuidit, eodem rursus inuicem religionis ratio conducit. Et quamuis idem atque ipsi non sint, dum idem sentiunt, ipsum sunt, & quum duo sint, vnum sunt, habentes in fide societatem, etiam si gerant in personis diuersitatem. Denique, quum ad has voces Domini imperitia fuisset Iudaica commota, & temerè adusque saxa succesa, ita ut discurrerent, & dicerent, Non te lapidamus propter bonum opus, sed propter blasphemiam, & quia tu cum hominibus, facis te Deum: distinctionem posuit Dominus in ratione reddenda, quomodo se Deum aut dixisset, aut intelligi vellet. Quem pater sanctificauit, inquit, & misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphematis, quia dixi, filius Dei sum: etiam hic patrem habere se dixit. Filius est, ergo non pater: patrem enim confessus se fuisse, si patrem se esse meminisset: & sanctificatum se à suo patre esse proponit. Dum ergo accipit sanctificationem à patre, minor patre est: minor autem patre consequenter est, sed filius. pater enim si fuisset, sanctificationem dedisset, non accepisset, & nunc autem profitendo se accepisse sanctificationem à patre, hoc ipso, quo patre se minorem, accipiendo ab ipso sanctificationem probat, filium se esse, non patrem monstrauit. Missum præterea se esse dicit, ut per hanc obedientiam qua venit Dominus Christus missus, non pater, sed filius probetur, qui missus utique si pater fuisset. Missus autem non fuit pater, ne pater subditus alteri Deo dum mittitur, probaretur. Et tamen post hæc adicit, quòd omnem omnino ambiguitatem dissolueret, & totam controuersiam erroris extingueret, ait enim in vltima parte sermonis: Vos dicitis quia blasphematis, quia dixi, filius Dei sum. Ergo si euidenter filium Dominus se non patrem esse testatur, magnæ temeritatis & ingentis est furoris exemplum, contra ipsius Christi Domini testimonium controuersiam diuinitatis & religionis agitare, & Christum Iesum patrem esse dicere, quum animaduertat illum non patrem se, sed filium comprobasse. [100] Quòd si de cælo missus à patre est, nõ utique homo tantum est: homo enim, ut diximus, de cælo venire nõ potuit. Non igitur ibi antè homo fuit, sed illuc ascendit ubi nõ fuit. Descendit autè Dei verbū quod ibi fuit. Verbū in quā Dei, & Deus per quē facta sunt omnia, & sine quo factū est nihil. Non igitur homo inde sic de cælis venit, sed Dei sermo, id est Deus, inde descendit. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: 101] Etsi ego de me testificor, verum est testimonium meum: quia scio vnde venerim, & quòd eā, vos ignoratis vnde venerim, aut quòd eam; vos secundum carnem iudicatis. Ecce & hic illuc se dicit rediturum vnde se testificatur antè venisse, missum scilicet de cælo. Descendit ergo vnde venit, quo modo illuc vadit vnde descendit. Ex quo si homo tantummodo Christus esset, non inde venisset: atque ideo nec illuc abiret, quoniam non inde venisset. Veniendo autem inde vnde homo venire non potest, Deum se ostendit venisse. Sed enim huius ipsius descensionis ignari, & imperiti Iudæi, hæredes sibi hæreticos istos reddiderunt, quibus dicitur: Vos ignoratis vnde veniam, & quòd eam; vos secundum carnem iudicatis. Tam isti quàm Iudæi carnalem solam esse Christi natiuitatem tenentes, nihil aliud Christum esse quàm hominem crediderunt, non considerantes illud, quoniam cum de cælo homo non potuerit venire, ut meritò illuc posset redire, Deū esse qui inde descenderit, vnde homo venire non potuerit.

1. Cor. 3.

Ioan. 10.

Ibidem.

Ibidem.

CA. XIII.

Ibidem.

Ioan. I.

Ioan. 8.

TERTULLIANVS
 Con. Amotacionib. 18
 PAMELI
 A. V.
 36.

Ibidem.

Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit: Vos ex inferioribus estis, ego de sursum sum: vos de hoc mundo estis, ego non sum de hoc mundo. Ideo autem si omnis homo ex hoc mundo est, & ideo in hoc mundo est Christus, an homo tantummodo est: Absit. Sed considera quod ait, Ego non sum de hoc mundo. Nunquid ergo mentitur, cum ex hoc mundo sit, si homo tantummodo sit? Aut si non mentitur, non est ex hoc mundo. Nō ergo homo tantummodo est, quia ex hoc mundo non est. Sed ne lateret quis esset, expressit unde esset: Ego, inquit, de sursum sum, hoc est de cælo, unde homo venire non potest; non enim in cælo factus est. Deus est ergo qui de sursum est, & idcirco de hoc mundo non est: quanquam etiam quodammodo ex hoc mundo est, unde non Deus tantum est Christus, sed & homo. Vt merito quomodo non est ex hoc mundo, secundum verbi diuinitatem, ita ex hoc mundo sit secundum suscepti corporis fragilitatem: homo est enim cum Deo iunctus, & Deus, cum homine copulatus. Sed idcirco nunc hic Christus in vna parte solius diuinitatis incubuit, quoniam cæcitas Iudaica solam in Christo partem carnis aspexit, & inde in presenti loco silentio præterita corporis fragilitate quæ de mundo est, de sua sola diuinitate locutus est, quæ de mundo non est: vt in quantum illi inclinauerant, vt hominem illum tantummodo crederent, in tantum illos Christus posset ad diuinitatem suam considerandam trahere, vt se Deum crederent, volens illorum incredulitatem circa diuinitatem suam omisa interim commemoratione sortis humanæ solius diuinitatis oppositione superare. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit, Ego ex Deo prodij, & veni, cum constet hominem à Deo factum esse, non ex Deo processisse: ex Deo autem homo quomodo non processit, sic Dei verbum processit, de quo dictum est: Eructauit cor meum verbum bonum. Quod quoniam ex Deo est, merito & apud Deum est. Quodque quia non otiose prolatum est, merito omnia facit. Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Sed enim hoc verbum, per quod facta sunt omnia. Et Deus, inquit, erat verbum. Deus ergo processit ex Deo, dum qui processit sermo Deus est, qui processit ex Deo. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: Siquis verbum meum seruaerit, mortem non videbit in æternum. Mortem in æternum non videre, quid aliud quam immortalitas est? Immortalitas autem diuinitati sociata est, quia & diuinitas immortalis est, & immortalitas diuinitatis fructus est. Sed enim omnis homo mortalis est, immortalitas autem ex mortali non potest esse. Ergo ex Christo homine mortali, immortalitas non potest nasci. Sed qui verbum custodierit, inquit, meum, mortem non videbit in æternum. Ergo verbum Christi præstat immortalitatem, & per immortalitatem præstat diuinitatem. Quod si non potest exhibere vt immortalem alterum faciat ipse mortalis, hoc autem Christi verbum exhibet, pariter & præstat immortalitatem: non utique homo tantum est, qui præstat immortalitatem: quam, si tantummodo homo esset, præstare non posset: præstando autem diuinitatem per immortalitatem, Deum se probat diuinitatem porrigendo: quam nisi Deus esset, præstare non posset. Si homo tantummodo Christus, quomodo, inquit, Ante Abraham ego sum. Nemo enim hominum ante eum potest esse, ex quo ipse est, nec potest fieri vt quicquam prius fuerit ante illum ex quo ipsam originem sumpsit. Sed enim Christus cum ex Abraham sit, ante Abraham esse se dicit. Aut mentitur igitur, & fallit, si ante Abraham non fuit, qui ex Abraham fuit. Aut non fallit, si etiam Deus est, dum ante Abraham fuit. Quod nisi fuisset, cōsequenter cum ex Abraham fuisset, ante Abraham esse non posset. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: Et ego agnoscam eas, & sequuntur me meæ, & ego vitam æternam do illis, & nunquam peribunt in perpetuum. Sed enim cum omnis homo mortalitatis sit legibus alligatus, & idcirco in perpetuum se ipse seruare non posset, multo magis in perpetuum alterum seruare non poterit. At in perpetuum se Christus repromittit salutem daturum. Quam si non dat, mendax est: si dat, Deus est. Sed non fallit, dat enim quod repromittit. Deus est ergo, qui salutem perpetuam porrigit, quam homo qui seipsum seruare non potest, alteri præstare non poterit. Si homo tantummodo Christus, quid est quod ait: Ego & pater vnum sumus? Quomodo enim ego & pater vnum sumus, si non & Deus est, & filius, qui idcirco vnum potest dici, dum ex ipso est, & dum filius eius est, & dum ex ipso nascitur, dum ex ipso processisse reperitur, per quod & Deus est. Quod cum inuidiosum Iudæi putasset, & blasphemum credidissent, eo quod se ostenderat his sermonibus Christum esse Deum, ac propterea ad lapides concurrissent, & saxorum ictus iniicere gestissent, exemplo & testimonio scripturarum aduersarios suos fortiter refutauit. Si illos, inquit,

Ioan. 16.

Psal. 44.

Ioan. 1.

Ioan. 8.

Ibidem.

Ibidem. 10.

Ibidem.

Ibidem.

D
E
F

A Si illos, inquit, dixit Deos ad quos verba facta sunt, & nō potest solui scriptura, Quem pater sanctificauit, & misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemias, quia dixi, filius Dei sum ego: quibus vocibus neque se negauit Deum, quin immo Deum se esse firmavit. Nam quia sine dubitatione Dei esse dicuntur ad quos verba facta sunt, multo magis hic Deus qui melior illis omnibus inuenitur. Et nihilominus calumniosam blasphemiam dispositione legitima cōgruenter refutauit: Deū enim se sic intelligi vult, vt filium Dei, & non ipsum patrem vellet intelligi. Missum enim se esse dixit, & multa opera se ex patre ostendisse monstrauit, ex quo non patrem se, sed filium esse intelligi voluit: & in vltima parte defensionis, filij non patris fecit mentionem dicendo, Vos dicitis quia blasphemias, quia dixi, filius Dei sum. Ita quod ad crimen blasphemie pertinet, filium se non patrem dicit. quod autem ad diuinitatem spectet ipse, ego & pater vnum sumus dicēdo, filium se esse & Deum probauit. Deus est ergo: Deus autem sic, vt filius sit, non pater. [Si homo tantummodo Christus, quomodo ipse dicit: Et omnis qui videt & credit in me, non morietur in aeternum? Sed enim qui in hominem solitarium credit & nudum, maledictus dicitur: Hic autem qui credit in Christum, non maledictus, sed in aeternum non moriturus refertur. Ex quo si aut homo est tantum, vt hæretici volunt, quomodo quisquis in eum credit, non morietur in aeternum, quum maledictus esse teneatur qui confidit in homine? aut si non maledictus, sed potius ad aeternae vitae consecutionem, vt legitur, destinatus, non homo tantummodo Christus, sed & Deus, in quem qui credit, & maledictionis periculum deponit, & ad fructum iustitiae accedit. Si homo tantummodo Christus; quomodo Para-

B
 ractetum dicit de suo esse sumpturum quæ nuntiaturus sit? neque enim Paractetus ab homine quicquam accipit, sed homini scientiam Paractetus porrigit: nec futura ab homine Paractetus discit, sed de futuris hominem Paractetus instruit. Ergo aut non accepit Paractetus à Christo homine quod nuntiet, quoniam Paracteto homo nihil poterit dare à quo ipse homo debet accipere, & fallit in præsentis loco Christus, & decipit: quum Paractetum à se homine accepturum quæ nuntiet dicit, aut non nps fallit, sicut nec fallit, & accepit Paractetus à Christo quæ nuntiet. ¹⁰⁶ Sed si à Christo accepit quæ nuntiet, maior ergo iam Paracteto Christus est: quoniam nec Paractetus à Christo acciperet, nisi minor Christo esset. minor autem Christo Paractetus, Christum etiam Deum esse hoc ipso probat, à quo accepit quæ nuntiat, vt testimonium Christi diuinitatis grande sit, dum minor Christo Paractetus repertus, ab illo scilicet quæ ceteris tradit. Quandoquidē si homo tantummodo Christus, à Paracteto Christus acciperet quæ diceret, non à Christo Paractetus acciperet quæ nuntiaret. Si homo tantummodo Christus, quare credendi nobis talem regulam posuit, quo diceret, Hæc est autē vita aeterna, vt sciatur te vnum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Si noluisse se etiam Deum intelligi, cur addidit, & quem misisti, Iesum Christum, nisi quoniam & Deum accipi voluit: quoniam si se Deum nollet intelligi, addidisset, & quem misisti hominem Iesum Christum: nunc autem neque addidit, nec se hominem nobis tantummodo Christus tradidit, sed Deo iunxit, vt & Deum per hanc coniunctionem, sicut est, intelligi vellet. Est ergo credendū secundum præscriptam regulā, in Dominum vnum verum Deum, & in eum quē misit, Iesum Christū consequēter, qui se nequaquam patri, vt diximus, iunxisset, nisi Deum quoque intelligi vellet: separasset enim ab eo, si Deū intelligi se noluisse: inter homines enim tantummodo se cōlocasset, si hominem, se esse tantummodo sciret, nec cum Deo iunxisset, se non & Deum nosset: nūc & de homine tacet, quoniam hominem illum nemo dubitat, & Deo se iungit merito, vt credituris diuinitatis suæ formulam poneret. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit: Et nunc honorifica me gloria quam habebā apud te priusquam mundus esset. Si antequam mundus esset, gloriā habuit apud Deum, & claritatē tenuit apud patrem, ante mundum fuit: nec enim habuisset gloriā, nisi ipse prius fuisset, qui gloriā posset tenere. Nemo enim habere aliquid poterit, nisi antē ipse fuerit qui aliquid tenet. Sed enim Christus habet gloriā ante mundi institutionem, ergo ante institutionem mundi fuit. Nisi enim ante institutionem mundi esset, ante mundi institutionem gloriā habere non posset, quum ipse non esset. Sed enim homo gloriā ante mundi institutionem habere non potuit, qui post mundum fuit: Christus autem habuit, ante mundum, igitur fuit: non igitur homo tantummodo fuit, qui ante mundum fuit. Deus est igitur, quoniam ante mundum fuit, & gloriā ante mundum tenuit. ¹⁰⁷ Nec prædestinatio ista dicatur, quoniam nec posita est. aut addant hoc qui hoc putant: se. vt est adiciendum.

tibus, quomodo & detrahentibus positum. non potest ergo dici quod non potest ad-
 iici. Sublata ergo prædestinatione quæ non est posita, in substantia fuit Christus ante
 mundi institutionem. Verbum est enim per quod facta sunt omnia, & sine quo fa-
 ctum est nihil. Quoniam & si in prædestinatione dicitur gloriosus, & ante mundi insti-
 tutionem fuisse prædestinationem, ordo seruetur, & ante hunc erit multus numerus
 hominum in gloriam destinatus. Minor enim per istam destinationem Christus ce-
 teris intelligetur, quibus posterior denotatur. nam si hæc gloria in prædestinatione
 fuit, prædestinationem istam in gloriam nouissimus Christus accepit: ante enim præ-
 destinatus Adam esse cernetur, & Abel, & Enoch, & Noë, & Abraham, & reliqui ce-
 teri. Nam cum apud Deum, & personarum & rerum omnium ordo digestus sit, ante
 hanc prædestinationem Christi in gloria multi prædestinati fuisse dicentur. Et hoc
 pacto minor ceteris hominibus Christus esse deprehenditur; qui melior & maior, &
 antiquior ipsis quoque angelis inuenitur. Aut hæc igitur omnia tollantur, vt Christo
 diuinitas non auferatur: aut si hæc tolli non possunt, Christo ab hæreticis diuinitas
 propria reddatur. [108] Quid si Moyses hanc eandem regulam veritatis exsequitur, &
 hoc in principio suarum nobis tradidit litterarum, quod discamus omnia creata & con-
 dita esse per Dei filium, hoc est per Dei verbum: id enim dicit quod Ioannes, quod
 ceteri, immò & Ioannes & ceteri ab hoc intelliguntur accepisse quod dicant. Si enim
 Ioannes dicit, Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, Prophetes au-
 tem refert: Dico ego opera mea regi: Moyses autem introducit præcipientem Deum
 vt lux fiat, in primis cælum firmetur, aquæ congregentur, arida ostendatur, fructus se-
 cundum femina prouocetur, animalia producantur, luminaria in cælo atque astra po-
 nantur: non alium ostendit tunc adfuisse Deo, cui præciperentur hæc opera vt fie-
 rent, nisi eum per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Ac si hic ver-
 bum Dei est; nam eructauit cor meum verbum bonum, ostendit in principio verbum
 fuisse, & verbum hoc apud patrem fuisse, Deum præterea verbum fuisse. Omnia per
 ipsum facta esse: sed enim hoc verbum caro factum est, & habitauit in nobis,
 Christus scilicet filius Dei, quem dum & postmodum secundum carnem hominem ac-
 cipimus, & ante mundi institutionem Dei verbum & Deum videmus, merito secun-
 dum institutionem veteris & noui Testamenti, & Deum & hominem Christum Ie-
 sum, & credimus & conuenimus. Quid si idem Moyses introducit dicentem Deum: Faci-
 amus hominem ad imaginem & similitudinem nostram? Et infra: Et fecit Deus homi-
 nem, ad imaginem Dei fecit illum, masculum & feminam fecit eos? Si vt iam deui-
 mus, Dei filius est, per quem facta sunt omnia; vtique Dei filius est, per quem etiam
 homo institutus est, propter quem facta sunt omnia. Sed enim Deo præcipientem vt ho-
 mo fiat, Deus refertur esse qui hominem facit: facit autem hominem Dei filius, verbum
 scilicet Dei per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Hoc autem verbum
 caro factum est, & habitauit in nobis, ergo Christus est Deus. Per Christum igitur ho-
 mo factus est, vt per Dei filium. Sed Deus hominem ad imaginem Dei fecit, Deus est
 ergo qui fecit hominem ad imaginem Dei, Deus ergo Christus est: vt merito nec vete-
 ris Testamenti circa personam Christi vacillet auctoritas, dum noui Testamenti mani-
 festatione fulcitur: nec noui Testamenti intercepta sit potestas, dum radicibus veteris
 Testamenti eiusdem nititur veritas. Ex quo, qui Christum Dei filium & hominis tan-
 tummodo præsumunt hominem, non & Deum, contra Testamentum & vetus & no-
 uum faciunt, dum & veteris & noui Testamenti auctoritatem veritatemque corrup-
 punt. [109] Quid si idem Moyses vbique introducit Deum patrem immensum atque sine
 fine, non qui loco cludatur, sed qui omnem locum cludat: nec eum qui in loco sit, sed
 potius in quo omnis locus sit: omnia continentem & cuncta complexum, vt merito
 nec descendat, nec ascendat, quoniam ipse omnia & continet & implet: & tamen ni-
 hilominus introducit Deum descendentem ad turrem quam ædificabant filij homi-
 num considerare quærentem, & dicentem: Venite, & mox, descendamus & confun-
 damus illic ipsorum linguas, vt non audiat vnusquisque vocem proximi sui. Quem
 volunt hic Deum descendisse ad turrem illam, & homines tunc illos visitare quære-
 tem? Deum patrem? Ergo iam loco clauditur. Et quomodo omnia ipse complecti-
 tur? Aut nunquid angelum cum angelis dicit descendentem, & dicentem: [110] Venite, &
 mox, descendamus & confundamus illic ipsorum linguas? Sed enim in Deuterono-
 mio

TERTULLIANUS
 Con. Annotationibus
 PAMELI.
 A. V.
 16.

A mio animaduertimus retulisse Deum hæc, Deumque dixisse ubi ponitur; Cùm disse- ^{Dent. 32.}
 minaret filios Adam, statuit fines gentium iuxta numerum angelorum Dei. Neque
 ergo pater descendit ut res indicat, neque angelus ista præcepit ut res probat. Super-
 rest ergo, ut ille descenderet, de quo Apostolus Paulus: Qui descendit, ipse est qui a- ^{Ephes. 4.}
 scendit super omnes cælos, ut implet omnia, hoc est Dei filius Dei verbum. Ver- ^{Ioan. 1.}
 bum autem Dei caro factum est, & habitauit in nobis, hic erit Christus: Deus ergo
 pronuntiabitur Christus. [^{CA. xxvi.} ^{Gen. 18.} ^{Exod. 33.} ^{1. Ioan. 4.} ^{1. Tim. 6.} ^{Coloss. 1.}
 Ecce idem Moyses refert alio in loco; quòd Abrahæ visus ^{CA. xxvi.}
 sit Deus. Atquin idem Moyses audit à Deo, quòd nemo hominum Deum videat, & viuat.
 Si videri non potest Deus, quomodo visus est Deus? Aut si visus est, quomodo videri
 non potest? Nam & Ioannes: Deum nemo (inquit) vidit vnquam. Et Apostolus Pau-
 lus: Quem vidit hominum nemo, nec videre potest. Sed non vtique scriptura men-
 tur: Ergo verè visus est Deus. Ex quo intelligi potest, quòd non pater visus sit, qui
 nunquam visus est, sed filius, qui & descendere solitus est, & videri quia descenderit.
 Imago est enim inuisibilis Dei, ut mediocritas & fragilitas conditionis humanæ, Deum
 patrem videre aliquando iam tunc adueneret in imagine Dei, hoc est in filio Dei.
 Gradatim enim & per incrementa fragilitas humana nutrirì debuit, per imaginem ad
 istam gloriam, ut Deum patrem videre posset aliquando. Periculosa sunt enim quæ
 magna sunt, si repentina sunt. Nam etiam lux Solis subita post tenebras, splendore ni-
 mio insuetis oculis non ostendet cæciem, sed potius faciet cæcitatem. Quod ne in dam-
 num humanorum contingat oculorum, paulatim disruptis & dissipatis tenebris, ortus
 luminaris istius mediocribus incrementis fallenter adurgens oculos hominum sensim
 aduëfacit ad totum orbem suum ferendum per incrementa radiorum. Sic ergo & Chri-
 stus, id est imago Dei, & filius Dei ab hominibus inspicitur, quâ poterat videri. Et idè
 fragilitas & mediocritas fortis humanæ per ipsum alitur, producitur, educatur, ut a-
 liquando Deum quoque ipsum patrem aduëta filium conspiceret, possit ut est videre,
 ne maiestatis ipsius repentino & intolerabili fulgore percussa intercipi possit, ut Deum
 patrem, quem semper optauit, videre non possit. Ex quo filius est hic qui videtur, Dei
 autem filius Dei verbum est: Dei autem verbum caro factum est, & habitauit in nobis,
 hic autem Christus est. Quæ malum ratio est ut dubitetur Deus dici, qui tot modis ^{Ioan. 1.}
 Deus intelligitur adprobari. ^{Gen. 16.} Ac, si & Agar ancillam Sarra de domo eiecitam pariter
 & fugatam angelus conuenit apud fontem aquæ in via Sur, fugam illas interrogat atque
 accipit, & post hæc humilitatis consilia porrigit, spem præterea illi materni nominis
 facit, quòdque ex utero eius multum semen esset futurum spondet atque promittit, &
 quòd Hirmael ex illa nasci haberet, & cum ceteris aperit locum habitationis ipsius, a-
 dùmque describit. Hunc autem angelum, & Dominum scriptura proponit & Deum:
 nam nec benedictionem feminis promississet, nisi angelus & Deus fuisset. Querant quid
 in præsentì loco hæretici tradent, Pater fuit iste qui ab Agar visus est an non? quia Deus
 positus est, sed absit Deum patrem angelum dicere: ne alteri subditus sit, cuius angelus
 fuerit, sed angelum dicent fuisse. Quomodo ergo Deus erit, si angelus fuit: quum non sit
 hoc nomen angelis vnquam concessum: nisi quoniam ex utroque latere nos veritas in
 istam concludit sententiam, quia intelligere debeamus Dei filium fuisse, qui quoniam
 ex Deo est meritò Deus, quia Dei filius dictus sit: quoniam patri subditus & adnuntiator
 paternæ voluntatis est; magni consilij angelus pronuntiatu est. Ergo si hic locus ne- ^{Esa. 9.}
 que personæ patris congruit, ne angelus dictus sit: neque personæ angelij, ne Deus
 pronuntiatu sit: personæ autem Christi conuenit ut & Deus sit, quia Dei filius est, &
 angelus sit, quoniam paternæ dispositionis adnuntiator est, intelligere debent contra
 scripturas se agere hæretici, qui Christum quum dicant se & angelum credere, nolint
 etiam illum Deum pronuntiare, quem in veteri Testamento ad visitationem generis
 humani legunt sæpè venisse. Adhuc adiecit Moyses, ^{Gen. 18.} Abrahæ visum Deum apud
 quercum Mambra, sedente ipso ad ostium tabernaculi sui meridie: Et nihilominus
 cum tres conspexisset viros, vnum ex illis Dominum nuncupasse: quorum cum pedes
 lauisset, cineriticos panes cum butyro, & ipsius copia lactis offert, & ut hospites retenti
 vescerentur, hortatur. Post quæ & quòd pater futurus esset, audit: & quòd Sarra
 vxor eius paritura ex ipso filium esset, ediscit: & de exitu Sodomitarum, quæ mere-
 bantur pati, recognoscit: & quòd propter clamorem Sodomorum Deus descendisset,

addidit. Quo in loco si patrem volunt videri tunc fuisse cum angelis duobus hospiti. Datio receptum, patrem vixibilem hæretici crediderunt. Si autem angelum, cum ex angelis tribus vnus Dominus nuncupatur, cur quod non solet, angelus Deus dicitur nisi quoniam vt Deo patri inuisibilitas propria reddatur, & angelo propria mediocritas remittatur, non nisi Dei filius, qui & Deus est, Abrahamæ visus & hospitio receptus esse crederetur. Quod enim erat futurus, meditabatur in sacramento Abrahamæ factus hospes apud Abrahamæ filios futurus: cuius filiorum p̄des ad probationem quod ipse esset, abluere reddens in filiis ius hospitalitatis, quod aliquando illi cōgenerauerat pater. Vnde & ne qua esset dubitatio quin iste Abrahamæ hospes fuisset, in Sodomitarum exitu ponitur:

- Gen. 19.* ¹¹⁴ quoniam pluit Dominus super Sodomam, & Gomorram, ignem, & sulphur à Domino de cælo. Sic enim & Prophetes ex persona Dei: ¹¹⁵ Subueriti vos (inquit) sicut subuertit Dominus Sodomam, & Gomorram. Dominus ergo Sodomam subuertit, id est, Deus Sodomam subuertit; sed in subuersiōe Sodomorum Dominus pluit ignem à Domino. Hic autem Dominus visus est Abrahamæ Deus: Deus autem hic hospes est Abrahamæ, visus vtique quia tactus: sed cum pater quæ inuisibilis, nec tunc vtique visus sit, visus est, & hospitibus receptus, & acceptus est, qui solitus est tangi, & videri: hic autem filius Dei, Dominus à Domino pluit super Sodomam & Gomorram sulphur atque ignem. Hic autem Dei verbum est: verbum autem Dei caro factum est, & habitauit in nobis. Hic autem Christus est, non pater: igitur apud Abraham hospes, sed Christus fuit, nec tunc pater visus est, sed filius, visus autem est Christus. Merito igitur Christus, & Dominus & Deus est, qui non aliter Abrahamæ visus est; nisi quia ante ipsum Abrahamam ex patre Deo, Deus sermo generatus est. ¹¹⁶ Adhuc, inquit, idem angelus & Deus eandem Agar fugatam de domo Abrahamæ cum puero consolatur, & visitat. Nam cum illa in solitudine exposuisset infantem, quia aqua defecisset ex vtre, cumque puer ille clamasset, fletum & planctum leuasset, & audiuit (inquit scriptura) Deus vocem pueri de loco vbi erat. Cum Deum esse qui vocem infantis audiuit retulisset, adiecit: Et vocauit angelus Domini ipsam Agar de cælo, angelum referens esse quem Deum dixerat, & Dominum pronuncians esse quem angelum conlocarat, quique angelus & Deus adhuc ipsi Agar promittit maiora solatia, dicendo: Ne timeris, exaudiui enim vocem pueri de loco vbi erat. Surge, sume puerum, & tene: in gentem enim magnam faciam eum. Hic angelus, si angelus tantum est, cur hoc sibi vendicat vt dicat: In gentem enim magnam faciam eum: cum hoc vtique genus potentia Dei sit, angeli esse non possit. Ex quo etiam Deus confirmatur Deus esse qui hoc potest facere: quoniam vt hoc ipsum comprobetur, adiecit per scripturam statim: Et aperuit Deus oculos eius, & vidit puteum aquæ viuæ, & abiit, & impleuit vtre de puteo, & dedit puero, & erat Deus cum puero. Si ergo hic Deus erat cum puero qui aperuit oculos Agar, vt videret puteum aquæ viuæ, & hauriret aquam propter urgentem sitis necessitatem: hic autem Deus de cælo illam vocat angelus dicitur: cum superius vocem audiens clamantis pueri Deus esset potius, non alius intelligitur quam angelus esse pariter & Deus, quod cum patri competens & conueniens esse non possit, qui tantummodo Deus est: competens autem esse possit Christo, qui non tantummodo Deus, sed & angelus pronunciatu est, manifestè apparet, non patrem ibi tunc loquutum fuisse ad Agar, sed Christum potius cum Deus sit, cui etiam angeli competit nomen: quippè cum magni consilij angelus factus sit: angelus autem sit, ¹¹⁷ dum exponit sinum patris, sicut Ioannes edicit. Si enim ipse Ioannes hunc eundem, qui sinum exponit patris, verbum dicit carnem factum esse, vt sinum patris posset exponere: merito Christus non solum homo est, sed & angelus, nec angelus tantum, sed & Deus per scripturas ostenditur, & à nobis hoc esse creditur, ne si non Christum tunc locutum ad Agar voluerimus accipere, aut angelum Deum faciamus, aut Deum patrem omnipotentem inter angelos computemus. ¹¹⁸ Quid si & alio in loco similiter legimus Deum angelum positum? ¹¹⁹ Nam cum apud uxores suas Liam atque Rachel Iacob de patris illarum iniquitate quereretur, & cum referret quod iam in terram propriam remeare & reuerti cuperet, somnij quoque sui interponebat auctoritatem, quo tempore refert sibi angelum Dei per somnium dixisse: Iacob, Iacob. Et ego, inquit, dixi: Quid est? Aspice, inquit, oculis tuis, & vide hircos & arietes ascendentes super oues & captas variatos albos,

TERTULLIANVS
 Con. Anotationibus
 PAMELI.
 A. V.
 16.

Esai. 9.
Ioan. 1.
Ibidem.

Gen. 21.

CA. XXVII.
Gen. 31.

A & varios & cineritios & aspersos. Vidi enim quæcunque tibi Laban fecit. Ego sum Deus qui visus sum tibi in loco Dei, vbi vnixisti mihi illic staterem lapidem, & vouisti mihi illic votum: nunc ergo surge, & proficiscere de terra hac, & vade in terram natiuitatis tuæ, & ero tecum. Si angelus Dei loquitur hæc ad Iacob, atque ipse angelus infero, dicens: Ego sum Deus qui visus sum tibi in loco Dei: non tantummodò hunc angelum, sed & Deum positum sine vlla hesitatione conspicimus, quique sibi votum refert ab Iacob destinatum esse in loco Dei, & non dicit in loco meo. Est ergo locus Dei, est & hic Deus: sed enim ibi simpliciter est in loco Dei positum, neque enim dictum est in loco angeli & Dei, sed tantummodò Dei: hic autem qui ista promittit, Deus atque angelus esse perhibetur: vt merito distinctio sit inter eum qui tantummodò Deus dicitur, & inter eum qui non Deus simpliciter, sed & angelus pronuntiatur. Ex quo si nullius alterius angeli potest hic accipi tanta auctoritas, vt Deum quoque se esse fateatur, & votum sibi factum esse testetur, nisi tantummodò Christi, cui non quia angelo tantum, sed quia Deo votum voueri potest, manifestum est non patrem accipi posse, sed filium Deum & angelum. Hic autem si Christus est, sicuti est, vehementer periclitatur, qui aut hominem Christum aut angelum tantummodò dicit subtracta illi diuini nominis potestate, quam ex scripturarum celestium fide frequenter accipit, quæ illum & angelum frequenter & Deum dicunt. His omnibus etiam illud accedit, vt quomodo illum & angelum frequenter & Deum posuit scriptura diuina, sic illum & hominem ponat & Deum, exprimens eadem scriptura diuina quod erat futurus, & depingens iam tum in imagine quod habebat esse in substantiæ veritate. ¹²⁰ Remansit enim, inquit, Iacob solus, & luctabatur homo cum eo vsque in mane: & vidit quoniam non potest aduersus eum, & tetigit latitudinem femoris Iacob, cum in eum luctaretur & ipse cum eo, & dixit ei: Dimitte me, ascendit enim lucifer. Et ille dixit: Non te dimittam, nisi me benedixeris. Et dixit: Quod est nomen tuum. Et ille dixit, Iacob: dixitque ei: Non vocabitur iam nunc nomen tuum Iacob, sed Israël erit nomen tuum: quia inualuisti cum Deo, & cum hominibus potens es. Et adhuc adiicit: Et vocauit Iacob nomen loci illius, visio Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea. Ortusque est ei sol, mox transiit visionem Dei, ipse verò claudicabat femore suo. Homo, inquit, luctabatur cum Iacob. Si homo solitarius, quis est iste vnde est? quare cum Iacob contendit atque luctatur? quid intercesserat, quid factum fuerat? que ratio contentionis istius tantæ, tantique certaminis? quare præterea Iacob, qui ad tenendum hominem cum quo luctabatur, fortior inuenitur, & benedictionem ab eo quem detinebat postulat, quia iam lucifer oritur, ideo postulasse reperitur, nisi quoniam præfigurabatur contentio hæc inter Christum, & filios Iacob futura, quæ in Euangelio dicitur perfecta? Contra hunc enim hominem conluctatus est populus Iacob, in qua conluctatione potentior populus est Iacob repertus, quippe cum aduersus Christum iniquitatis suæ victoriam sit consecutus, quo in tempore propter facinus quod admisit in cessu fidei propriæ & salutis claudicare grauissimè incertus & lubricus cepit: qui quamuis superior damnando Christum repertus, eger tamen ipsius misericordia, eger tamen ipsius benedictione. Sed enim hic homo qui cum Iacob luctatus est, non, inquit, vocabitur etiam nunc nomen tuum Iacob, sed Israël erit nomen tuum. ¹²¹ Ac si Israël est homo videns Deum, eleganter ostendebat Dominus quòd non tantum homo esset qui conluctabatur tunc cum Iacob, sed & Deus. Videbat vtique Deum Iacob cum quo conluctabatur, quamuis hominem ipsius in conluctatione retineret. Et vt nulla adhuc posset esse dubitatio, interpretationem ipse posuit dicendo: Quia inualuisti cum Deo, & cum hominibus potens es. Ob quam causam hic idem Iacob intelligens iam vim sacramenti, & peruidens auctoritatem eius cum quo luctatus fuisset, nomen loci illius in quo conluctatus est, vocauit visionem Dei. Superstruxit præterea causas ad interpretationem Dei porrigendam. Vidi enim, inquit, Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea. Vidit autem Deum cum quo conluctatus est quasi cum homine, sed & hominem quidem quasi victor tenuit, benedictionem autem quasi à Deo vt inferior postulauit: ita cum Deo & cum homine conluctatus fuit, ac sic conluctatio hæc ibi quidem præfigurata est. In Euangelio autem inter Christum, & populum Iacob perfecta est: in qua quamuis populus superior inuentus sit, minor repertus est, dum nocens comprobatus est. Quis dubitabit Christum in quo

hæc conuictationis figura completa est, non hominem tantum, sed & Deum agnoscere, D
 quando quidem hominem iltum & Deum etiam figura ipsa conuictationis videatur com-
 probasse: Et tamen etiam post hæc æquè non cessat eadem scriptura diuina, angelum Deum
 dicere, Deum angelum pronuntiare. Nam cum Massen atque Ephrem filios Ioseph be-
 nedicturus esset, hic ipse Iacob, transfuersis super capita puerorum manibus conlocatis,
 Gen. 48. ¹²² Deus, inquit, qui pascit me à iuuentute mea vsque in hunc diem, angelus qui liberauit
 me ex omnibus malis, benedicat pueros hos. Vtque eadè autem eundem angelum ponit
 quem Deum dixerat, vt singulariter in exitu sermonis sui posuerit personam de qua lo-
 quebatur dicendo, benedicat pueros hos. Si enim alterum angelum voluisset intelligi,
 plurali numero duas personas complexus fuisset: nunc vnus personæ singularem nume-
 ram in benedictione deposuit, ex quo eundem Deum atque angelum intelligi voluit. Sed
 enim Deus pater accipi non potest: Deus autem, & angelus Christus accipi potest. Quem
 vt huius benedictionis auctorem etiam transfuersas super pueros manus Iacob ponendo
 C. xxviii. significauit, quia pater illorum esset Christus. ¹²³ Adhuc adiciam illam quoque par-
 tem, in qua dum hæreticus quasi oculo quodam gaudet propria veritatis & luminis a-
 misso, totam cecitatem sui agnoscat erroris. Identidem enim & frequenter opponit,
 Ioan. 14. quia dictum sit: Tanto tempore vobiscum sum, & non agnoscitis me: ¹²⁴ Philippo, qui vi-
 dit me, vidit & patrem. Sed quod non intelligit discat. Culpatur Philippus, & iure quidem
 meritoque, quia dixerit: Domine ostende nobis patrem, & sufficit nobis. Quando enim
 ex Christo aut audierat istud, aut didicerat quasi esset pater Christus, cum contra magis
 Ibidem. illum, non sic dixerat vt se patrem vellet intelligi, sed quoniam qui penitus, & plene, &
 cum tota fide, & tota religione accessit ad Dei filium, omnibus modis per ipsum filium, in
 quem sic credit, ad patrem peruenturus sit, eundemque visurus. Nemo enim, inquit, po-
 test venire ad patrem nisi per me. Et idè ad patrem Deum non tantum venturus est, &
 Ibidem. cogniturus ipsum patrem, sed etiam sic tenere debet, atque ita animo ac mente præsu-
 mere, quasi iam nouerit patrem pariter & viderit. Sæpè enim scriptura diuina quæ non-
 dum facta sunt, pro factis adnuntiat, quia sic futura sint: & quæ omnibus modis fieri ha-
 bent, non quasi futura sint prædicat, sed quasi facta sint narrat. Denique cum nondum
 temporibus Esaia Prophetæ Christus natus fuisset; ¹²⁵ quia puer, aiebat, natus est vobis,
 Esa. 9. & cum nondum accessum esset ad Mariam, Et accessit ad Propheten dicebat, & concepit
 Ibidem. 8. & peperit filium. Et cum nondum sinum patris Christus exposuisset, referebat: Et vocabitur
 Ibidem. 9. nomen eius magni consilij angelus. Et cum nondum fuisset passus: Quasi ouis, pronuntia-
 Ibidem. 53. bat, ad iugulationem adductus est. Et cum adhuc crux nusquam esset, aiebat: Tora die
 Ibidem. 65. expandi manus meas ad populum non credentem. Et cum nodum iniuriolè potatus fuisset:
 Psal. 68. In siti, ait, mea potauerunt me aceto. Et cum spoliatus adhuc non fuisset, dicebat: Super
 Ibidem. 21. vestem meam miserunt sortem, & dinumerauerunt ossa mea: effoderunt manus meas, & pedes.
 Ioan. 14. Prouidès enim scriptura diuina, pro factis dicit quæ futura scit, & pro perfectis dicit quæ
 futura habet, quæ sine dubitatione vètura sunt. Et idè Dominus in præfati loco dicebat:
 A modò nostis illud, & vidistis. Dicebat enim visum iri ab eo patrem, quisquis filium secutus
 fuisset, nõ quasi filius ipse esset pater visus, sed quòd præmium consecutus esset, quisquis
 Coloss. 1. illum sequi & discipulus eius esse voluisset, vt videre patrem posset, nam & imago est Dei
 Ioan. 5. patris: vt his etiam illud accedat. ¹²⁶ Quoniam sicut pater operatur, ita operatur & filius, &
 imitator est filius omnium operum paternorum, vt perinde habeat vnusquisque quasi iam vide-
 rit patrem, dem eum videt qui inuisibilem patrem, in omnibus operibus semper imitatur.
 Ioan. 14. Ceterum si ipse pater est Christus, quomodo confestim adicit & dicit, Qui credit in me,
 opera quæ ego facio & ipse faciet: & maiora his faciet, quia ego ad patrem vado. Et ad-
 Ibidem. huc subnectit: Si diligitis me, præcepta mea seruate: & ego rogabo patrem, & alium ad-
 Ibidem. uocatum dabit vobis. Post quæ etiam illud subnectit: Si quis me diligit, sermonem meum
 custodiet: & pater meus diligit illum, & ad eum veniemus, & mansionem apud illum
 Ibidem. faciemus. Nec non etiam subdidit illud quoque, Aduocatus autem ille spiritus sanctus
 quem misurus est pater, ille vos docebit, & commemorabit omnia quæcunque dixerò.
 Ibidem. Præmittit ad huc istum locum, quo ostendat se esse filium, & merito subdidit & dicit: Si
 me diligeretis, gauderetis quia eo ad patrem: quia pater maior me est. Quid autem cum
 etiam

TERTULLIANUS
 Con. Anotatedonibus
 PAMELEI,
 A. V.
 16.

A etiam illa subnequit: ¹²⁷ Ego sum vitis vera, & pater meus agricola, omne sarmentum in me ^{Ioan. 15.} non adferens fructum tollit illud, & omne fructiferum purgat, ut fructum ampliore ferat. Instat adhuc & adiicit: Sicut dilexit me pater, & ego dilexi vos, manete in mea caritate. ^{Ibidem.} Si mandata mea seruaueritis, manebitis in mea caritate; sicut ego patris mandata seruaui, & maneo in eius caritate. Adhuc ingerit, & dicit: Dixi autem vos amicos, quia omnia quae audiui a patre meo, nota vobis feci. Adgregat etiam hoc: Sed haec omnia facient vobis propter nomen meum, quia ignorant eum qui meminit. Haec ergo nunquam post illa euidenter illum non patrem, sed filium esse testantia Dominus subdidisset, si aut patre se esse meminisset, aut patrem se vellet intelligi: nisi quoniam ut illud exprimeret, perinde vnumquemque iam habere debere, dum imaginem Dei patris per filium videt, atque si viderit patrem: quando quidem vnusquisque credens in filium exerceatur in imagine contemplatione, ut adufectus ad diuinitatem videndam in imagine, proficere possit & crescere vsque ad Dei patris omnipotentis perfectam contemplationem. Et quoniam qui hoc animo ac mente combiberit, & de omnibus sic futurum esse crediderit patrem quem visurus sit quasi iam quodam modo viderit, & hic iam sic habeat, quasi teneat quod habiturum se pro certo sciat. Ceterum si ipse pater fuisset, quid quasi futurum praemium repromittebat quod iam praestiterat & dederat: Nam quoniam dicit: Beati mundo corde, quia ^{Matth. 5.} ipsi Deum videbunt, polliceri deprehenditur contemplationem & aspectum patris, ergo nondum dederat: cur enim repromitteret, si iam dedisset. dederat enim si pater esset, videbatur enim, & contingebatur. Quando autem dum contingitur ipse Christus, & videtur, repromittit tamen, & dicit: quoniam qui mundo fuerit corde, Deum videbit: hoc ipso probat patrem se non esse, qui tunc praesens cum videretur, repromittebat quod patrem visurus esset quisquis mundo corde fuisset. Erat ergo repromittens haec, non pater, sed filius: quia qui filius erat, quod videri habebat, repromittebat, cuius repromissio superuacua fuisset, nisi filius fuisset: cur enim repromittebat mundis corde ut viderent patrem, si iam tunc qui praesentes erant, patrem Christum videbant, sed quia filius erat, non pater, merito & filius, quia imago Dei, tunc videbatur: & pater quia inuisibilis, mundis corde ut videretur repromittitur, & notatur. Haec igitur satis sit etiam aduersus istum haereticum distasse pauca de multis. Campus enim, & quidem latus ac fusus aperietur plenius, haereticum istum si agitare voluerimus, quando quidem duobus istis locis quibusdam effosis luminibus orbatus totus sit in doctrinae suae caecitate superatus. [¹²⁸ Sac. enim ordo rationis, & ^{C. A. xxix.} fidei auctoritas, digestis vocibus & litteris Domini admonet nos post haec credere etiam in spiritum sanctum olim Ecclesiae repromissum, sed statuti temporum opportunitatibus redditum. Est enim per Ioëlem, Prophetam repromissus, sed per Christum redditus. In nouissimis, inquit, diebus effundam de spiritu meo super seruos, & ancillas meas. Dominus ^{Ioel. 2. 28.} autem: Accipite spiritum sanctum, quorum remisistis peccata, ^{Act. 2.} erunt remissa: & quorum ^{Ioan. 20.} retinueritis, erunt retenta. Hunc autem spiritum sanctum, Dominus Christus modo ^{Ioan. 14.} Paracletum appellat, modo spiritum veritatis esse pronuntiat, qui non est in Evangelio nouus, sed nec noue datus: nam hic ipse & in Prophetis populum accusauit, & in Apostolis aduocationem gentibus praestitit. Nam illi ut accusarentur merebantur, quia contempserant legem: & qui ex gentibus credunt ut patrocinio spiritus adiuuentur mereantur, quia ad Euangelicam peruenire gestiunt legem. Differentia sane in illo genera officiorum, quoniam in temporibus differens ratio causarum. nec ex hoc tamen ipse diuersus qui haec sic gerit, nec alter est dum sic agit, sed vnus atque ipse est diuidens officia sua per tempora, & ^{1. Cor. 12.} rerum occasiones atque momenta. Denique Apostolus Paulus: Habentes, inquit, eundem ^{2. Cor. 4.} spiritum sicut scriptum est, credidi propter quod locutus sum, & nos credimus, ideo loquimur. Vnus ergo & idem spiritus qui in Prophetis & Apostolis, nisi quoniam ibi ad momentum, hic semper. Ceterum ibi, non ut semper in illis inesset: hic, ut in illis semper maneret: & ibi mediocriter distributus, hic totus effusus: ibi parca datus, hic largè commodatus, nec tamen ante resurrectionem Domini exhibitus, sed per resurrectione Christi contributus. Rogabo enim, aiebat, patrem: & alium aduocatum dabit vobis, ut vobiscum ^{Ioan. 14.} sit in aeternum, ^{Ibidem.} spiritum veritatis. Et: Cum venerit aduocatus ille quem ego missurus ^{Ioan. 16.} sum vobis a patre meo, spiritum veritatis qui de patre meo procedit. Et: Si non abiero ego, ^{Ibidem.} aduocatus ille non veniet ad vos: si autem ego abiero, remittam illum ad vos. Et: Cum venerit spiritus veritatis, ille vos diriget in omnem veritatem. Et quoniam Dominus in ceelos esset abiturus, Paracletum discipulis necessario dabat, ne illos quodammodo pupillos

quod minimè decebat relinqueret, & sine aduocato & quodam tutore desereret. Hic est D
 enim qui ipsorum animos inest & que firmavit, qui Euangelica sacramenta distinxit, qui
 in ipsis inluminator rerum diuinarum fuit, quo confirmati pro nomine Domini nec car-
 ceres nec vincula timeuerunt, quinimò ipsas seculi potestates, & tormenta calcauerunt,
 armati iam scilicet per ipsum atque firmati, habentes in se dona quæ hic idem spiritus Ec-
 clesie Christi sponsæ quasi quædam ornamenta distribuit, & dirigit. Hic est enim qui Pro-
 phetas in Ecclesia constituit, magistros erudit, linguas dirigit, virtutes & sanitates facit,
 opera mirabilia gerit, discretionem spirituum porrigit, gubernationes contribuit, consilia
 suggerit, quæque alia sunt charismatum dona componit, & digerit, & idè Ecclesiam Do-
 mini vndique & in omnibus perfectam, & consummatam facit. Hic est qui in modum co-
 lumbæ, postquam Dominus baptizatus est, super eum venit, & mansit; ¹¹ habitans in
 solo Christo plenus & totus, nec in aliqua mensura aut portione mutilatus, sed cum tota
 sua redundantia cumulatè distributus & missus, vt ex illo delibationem quandam gratia-
 rum ceteri cõsequi possint totius sancti spiritus in Christo fonte remanente, vt ex illo do-
 norum atque operum venæ ducerentur, spiritu sancto in Christo affluenter habitante. Hoc
 etenim iam prophetans Esaias aiebat: ¹² Et requiescit, inquit, super eum spiritus sapientie
 & intellectus, spiritus consilij & virtutis, spiritus scientie & pietatis, & impleuit eum spiri-
 tus timoris Dei. hoc idem atque ipsum & alio in loco ex persona ipsius Domini: Spiritus
 Domini super me, propter quod vnxit me, euangelizæ pauperibus misit me. Similiter
 David: Propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ à confortibus tuis. De hoc Apo- E
 stolus Paulus: Qui enim spiritum Christi non habet, hic non est eius; &: Vbi spiritus Do-
 mini, ibi libertas. Hic est qui operatur ex aquis secundam natiuitatem semen quoddam
 diuini generis, & consecrator cœlestis natiuitatis; pignus promissæ hæreditatis, & quasi
 chirographum quoddam æternæ salutis; qui nos Dei faciat templum, & nos eius efficiat
 domum; qui interpellat diuinas aures pro nobis gemitibus in eloquiis, aduocationis
 implens officia, & defensionis exhibens munera, in habitator corporibus nostris datus, &
 sanctitatis effector: qui id agens in nobis ad æternitatem, & ad resurrectionem immortalitatis
 corpora nostra producat, dum illa in se aduefacit cum cœlesti virtute misceri, & cum
 spiritus sancti diuina æternitate sociari. Erudiuntur enim in illo, & per ipsum corpora no-
 stra ad immortalitatem proficere, dum ad decreta ipsius discunt se moderatè temperare.
¹³ Hic est enim qui contra carnem desiderat, quia caro contra ipsum repugnat. Hic est
 qui inexpleriles cupiditates coërcet, immoderatas libidines frangit, illicitos ardores ex-
 tinguit, flagrantem impetum vincit, ebrietates reiecit, auaritas repellit, luxuriosas comesta-
 tiones fugit, caritates necit, affectiones constringit, sectas repellit, regulam veritatis ex-
 pediat, hæreticos reuincit, improbos foras expuit, Euangelia custodit. De hoc item Apo-
 stolus: Non enim spiritum mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est. De hoc exultat,
 & dicit: Puto autem quia & ego spiritum Dei habeo. De hoc dicit, Et spiritus Propheta-
 rum Prophetis subiectus est. De hoc refert: Spiritus autem manifestè dicit, quia in nouis-
 simis temporibus recedent quidam à fide, adtendentes spiritibus seducto-
 ribus, doctrinis dæmoniorum, in hypocrisis mendacia loquentium, cauteriatam habentium conscien-
 tiam suam. In hoc spiritu positus nemo vnquã dicit anathema Iesum, nemo negauit Chri-
 stum Dei filium, aut repudiavit creatorem Deum: nemo contra scripturas vlla sua verba
 depromit, nemo alia & sacrilega decreta constituit, nequã diuersa iura conscribit. ¹⁴ In
 hunc quisquis blasphemauerit, remissionem non habet, non tantum in isto seculo, verum
 etiam nec in futuro. Hec in Apostolis Christo testimonium reddit, in martyribus constan-
 tem fidem religionis ostendit, in virginibus admirabilem continentiam signatæ caritatis
 includit, in ceteris incorrupta & incontaminata doctrinæ Dominicæ iura custodit, hære-
 ticos destruit, peruersos corrigit, infideles arguit, simulatores ostendit, improbos quoque
 corrigit. Ecclesiam incorruptam & inuiolatam perpetuæ virginitatis & veritatis sanctita-
 te custodit. ¹⁵ Et hæc quidem de patre & de filio & de spiritu sancto breuiter sint no-
 bis dicta, & succinctim posita, & non longa disputatione porrecta. Latiùs enim potuerunt por-
 rigi, & propensiore disputatione produci, quando quidem ad testimonium, quòd ita se
 habeat fides vera, totum & vetus & nouum Testamentum possit adduci. Sed quia oblu-
 tantes aduersus veritatem semper hæretici sinceræ traditionis, & catholicæ fidei contro-
 uersiam solent trahere, scandalizati in Christum, quòd etiam Deus & per scripturas alle-
 ratum, & à nobis hoc esse credatur: meritò à nobis, vt omnis à fide nostra auferri possit hæ-
 retica

CAP. XXX.

TERTULLIANUS
 Con. Anotacionibus
 PAMELEI,
 A. V.
 16.

A retica calumnia, de eo quòd & Deus sit Christus, sic est disputandum, vt nò impediatur scriptura veritatem, sed nec nostram fidem, qua vnus Deus & per scripturas promittitur, & à nobis tenetur & creditur. ¹³⁶ Tam enim illi qui Iesum Christum ipsum Deum patrem dicunt, quàm etiam illi qui hominem illum tantummodò esse voluerunt, erroris sui & peruerfitatis origines & causas inde rapuerunt: quia cum animaduertent scriptum esse; quòd vnus sit Deus, non aliter putauerunt istam tenere se posse sententiam, nisi aut hominem tantum Christum, aut certè Deum patrem putarent esse credendum. Sic enim calumnias suas colligere consueuerunt, vt errorem proprium approbare nitantur. Et quidem illi qui Iesum Christum patrem dicunt, ista prætentunt: Si vnus Deus, Christus autem Deus, pater est Christus, quia vnus Deus: si non pater sit Christus, dam & Deus filius Christus, duo Dij contra scripturas introducti esse videantur. Qui autem hominem tantummodò Christum esse contendunt, ex diuerso sic colligunt: Si alter pater, alter est filius: pater autem Deus, & Christus Deus: non ergo vnus Deus, sed duo Dij introducantur pater, pater & filius: ac si vnus Deus, consequenter homo Christus, vt meritò pater sit Deus vnus. Re vera quasi inter duos latrones crucifigitur Dominus, quomodo fixus aliquando est, & ita excipit hæreticòrum istorum ex vtroque latere sacrilega conuicta. Sed neque scripturae sanctæ, neque nos causas illis perdicionis & cæcitatibus afferimus, si qua in medio diuinarum litterarum euidenter posita, aut videre nolunt, aut videre non possunt. nos enim & scimus & legimus & credimus & tenemus, vnus esse Deum, qui fecit cælum pariter ac terram, quoniam nec alterum nouimus, aut nosse (cum nullus sit) aliquando poterimus. ¹³⁷ Ego sum, inquit Deus, & non est præter me iustus & saluus. Et alio in loco, Ego primus & nouissimus, & præter me non est Deus. Quis sicut ego, & quis mensus est palmo cælum, & terram pugillo: quis suspendit montes in pondere, & nemora in statera? Et Ezechias: Vt sciât omnes quia tu es Deus solus. Ipse præterea Dominus: Quid me interrogas de dono? vnus Deus bonus. Apostolus quoque Paulus, Qui solus, inquit, habet immortalitatè, & lucem habitat inaccessibilem: quem vidit hominum nemo, nec videre potest. Et alio in loco: Mediator autem vnus non est, Deus autem vnus est. Sed quomodo hoc tenemus & legimus & credimus, sic scripturarum cælestium nullam partem prætereire debemus: quippè cum etiam illa quæ in scripturis sunt posita Christi diuinitatis insignia, nullo modo debemus recusare, nec scripturarum auctoritatem corrupendo, integritatem fidei sanctæ corrupisse teneamur. Et hoc ergo credamus siquidem fidelissimum, Veri filium Iesum Christum Dominum & Deum nostrum: quoniam in principio erat verbum, & verbum erat Deus, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum: & verbum caro factum est, & habitauit in nobis. & Dominus meus & Deus meus. & Quorùm patres, & ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia benedictus Deus in secula. Quid ergo dicemus: Nunc quid duos Deos scriptura proponit: Quomodo ergo dicit: Quia Deus vnus est: Aut nunc quid non & Christus Deus est? Quomodo ergo: Dominus meus, & Deus meus, Christo dictum est? Totum igitur hoc nisi cum propria veneratione, & legitima disputatione reneamus: meritò scandalum hæreticis præbuisse credemur: non vtique ex scripturarum cælestium vitio, quæ nunquam fallunt, ¹³⁸ sed humani erroris præsumptione, qua hæretici esse voluerunt. Et in primis illud retorquendum in istos, qui duorum nobis Deorum controversiam facere præsumunt. Scriptum est quod negare nò possunt: Quoniam vnus est Dominus. De Christo ergo quid sentiunt? Dominum esse, aut illum omninò non esse: sed Dominum illum omninò non dubitât. Ergo si vera est illorum ratiocinatio, iam duo sunt Domini. Quomodo igitur iam secundum scripturas, vnus est Dominus; & magister vnus Christus dictus? Atenim legimus, quòd magister sit etiã Apostolus Paulus. Non ergo iam vnus magister: duos enim magistros secundum ista colligimus. Quomodo igitur secundum scripturas, vnus magister Christus, vnus in scripturis bonus dictus est Deus, sed idem in scripturis bonus etiam Christus positus est. Non igitur si rectè colligit, vnus bonus, sed etiam duo boni. Quomodo igitur secundum scripturarum fidem, vnus bonus esse refertur? Ac si non putant aliqua ratione officii posse ei quòd vnus Dominus est, per illud quòd est Dominus & Christus: neque ei quòd vnus est magister, per illud quòd est magister & Paulus: aut illi quòd vnus est bonus, per illud quòd bonus sit nuncupatus & Christus: eadem ratione intelligant, officii non posse ab illo quòd vnus est Deus, ei quòd Deus pronuntiatus est & Christus. ¹³⁹ Est ergo Deus pater omnium institutor & creator, solus originem, nesciens, inuisibilis, immensus, immortalis, æternus, vnus Deus, cuius neque magnitudini,

Dent. 6.

Malach. 2.

Rom. 3.

1. Cor. 5.

8.

Matth. 27.

Isa. 45.

Isa. 44.

Isa. 44.

4. Reg. 18.

Isa. 16.

Matth. 19.

1. Tim. 6.

Gal. 3.

Ioan. 1.

Ioan. 20.

Rom. 9.

Dent. 6.

Ioan. 20.

Ephes. 4.

Matth. 23.

2. Tim. 1.

Matth. 23.

Matth. 19.

Ioan. 10.

C A, xxxi.

neque maiestati, neque virtuti quicquam non dixerim præferri, sed nec comparari potest. D
 Ex quo quando ipse voluit, sermo filius natus est, qui non in sono percussæ aëris, aut tono
 coactæ de visceribus vocis accipitur, sed in substantia prolata à Deo virtutis agnoscitur:
 140 cuius sacræ & diuinæ natiuitatis arcam nec Apostolus didicit, nec Prophetes compe-
 rit, nec angelus sciuit, nec creatura cognouit, filio soli nota sunt, qui patris secreta cogno-
 uit. Hic ergo cum sit genitus à patre, semper est in patre. Semper autem sic dico, vt non in-
 natum, sed natum probem. Sed qui ante omne tempus est, semper in patre fuisse dicen-
 dus est. Nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus est. Semper enim in patre,
 ne pater nõ semper sit pater: 141 quia & pater illum etiam quadam ratione præcedit, quod
 necesse est quodammodo prior sit quàm pater sit. Quoniam aliquo pacto antecedit necesse
 est eam qui habet originem, ille qui originem nescit. Simul vt hic minor sit, dum in illo
 esse se scit, habens originem quia nascitur, & per Patrem quodammodo, quamuis origi-
 nem habet quàm nascitur, vicinus in natiuitate, dum ex eo patre qui originem solus non ha-
 bet, nascitur. 142 Hic ergo quando pater voluit, processit ex patre: & qui in patre fuit, pro-
 cessit ex patre: & qui in patre fuit, quia ex patre fuit, cum patre postmodum fuit, quia ex
 patre processit: substantia scilicet illa diuina, cuius nomen est verbum, per quod facta sunt
 omnia, & sine quo factum est nihil. Omnia enim post ipsum sunt, quia per ipsum sunt, &
 meritò ipse est ante omnia, quando per illum facta sunt omnia, qui processit ex eo ex cuius
 voluntate facta sunt omnia. Deus vtique procedens ex Deo secundam personam efficiens,
 sed non eripiens illud patri quod vnus est Deus. Si enim natus non fuisset innatus, compa-
 ratus cum eo qui esset innatus, æquatione in vtroque ostensa duos faceret innatos. & idè
 duos faceret Deos, si non genitus esset, collatus cum eo qui genitus non esset, & æquales
 inuenti, duos Deos meritò reddidissent non geniti. atque idè duos Christus reddidisset
 Deos, si sine origine esset, vt pater inuentus, & ipse principium omnium vt pater, duo faci-
 ens principia, duos ostendisset nobis consequenter & Deos. At si & ipse filius nõ esset,
 sed pater generans de se alterum filium, meritò collatus cum patre, & tantus denotatus
 duos patres effecisset, & idè duos approbasset etiam Deos. Si inuisibilis fuisset cum inui-
 sibili collatus par expressus, duos inuisibiles ostendisset, & idè duos cõprobasset & Deos.
 Si incomprehensibilis, si & cetera quæcumque sunt patris; meritò, dicimus, duorum Deo-
 rum quam isti confingunt, controuersiam suscitasset. Nunc autem quicquid est, non ex se
 est, quia nec innatus est, sed ex patre est, quia genitus est: 143 siue dum verbum est, siue dum
 virtus est, siue dum sapientia est, siue dum lux est, siue dum filius est, & quicquid horum est
 dum non aliunde est, quàm sicut diximus iam superius, ex patre, patri suo originem spem
 debens, discordiam diuinitatis de numero duorum Deorum facere non potuit, qui ex illo
 qui est vnus Deus, originem nascendo cõtraxit. Quo genere dum & vnigenitus est, & prin-
 mogenitus ex illo est qui originem non habet; vnus est omnium rerum & principium &
 caput. Idcirco vnum Deum asseruit, quem non sub vilo principio aut initio, sed initio po-
 tius & principium rerum omnium comprobauit. Filius autem nihil ex arbitrio suo gerit,
 nec ex consilio suo facit, nec à se venit, sed imperiis paternis omnibus & præceptis obe-
 dit, vt quamuis probet illum natiuitas filium, tamen morigeram obedientiam asserat illum pa-
 ternæ voluntatis ex quo est ministrum: ita dum se patri in omnibus obtemperantem red-
 dit, quamuis sit & Deus, vnum tamen Deum patrem de obedientia sua ostendit, ex quo &
 originem traxit, & idè duos facere non potuit, quia nec duas origines fecit, qui ex eo qui
 originem non habet, principium natiuitatis ante omne tempus accepit. Nam cum id sit
 principium ceteris quod innatum est, (quod Deus solus pater est qui extra originem est,
 ex quo hic est qui natus est) dum qui ex illo nascitur, meritò ex eo venit, qui originem non
 habet, principium probans illud esse ex quo ipse est, etiam si Deus est qui natus est: vnum
 tamen Deum ostendit, quem hic qui natus est, esse sine origine comprobauit. Est ergo
 Deus, sed in hoc ipsum genitus, vt esset Deus. Est & Dominus, sed in hoc ipsum natus ex
 patre, vt esset Dominus. Est & angelus, sed ad annuntiantium magnum Dei consilium, ex
 patre suo angelus destinatus. Cuius sic diuinitas traditur, vt non aut dissonantia aut inæ-
 qualitate diuinitatis duos Deos reddidisse videatur. 144 Subiectis enim ei quasi filio om-
 nibus rebus à patre, dum ipse cum his, quæ illi subiecta sunt, patri suo subicitur, patris qui-
 dem sui filius probatur, ceterorum autem & Dominus & Deus esse reperitur. Ex quo dum
 huius qui est Deus, omnia substrata traduntur, & cuncta sibi subiecta filius accepta refert
 patri, totam diuinitatis auctoritatem rursus patri remittit; vnus Deus ostenditur verus &
 æternus

Isa. 53.

Ioan. 1.
Coloss. 1.Psal. 103.
Rom. 1.
Psal. 103.
Isa. 9.
Psal. 2.
Ioan. 1.
Coloss. 1.Ioan. 20.
Ibidem.
Isa. 9.TERTULLIANUS
Com. Annotationibus
PAMELEI,
A. V.
16.

æternus pater, à quo solo hæc vis diuinitatis emissa, etiam in filium tradita & directa rursus per substantiæ communionem ad patrem reuoluitur. Deus quidem ostenditur filius, cui diuinitas tradita & portecta conspicitur, & tamen nihilominus unus Deus pater probatur, dum gradatim reciproco meatu illa maiestas atque diuinitas ad patrem, qui dederat eam, rursus ab ipso filio missa reuertitur & retorquetur: vt merito Deus pater omnium Deus sit, & principium ipsius quoque filii sui quem Dominum genuit: filius autem ceterorum omnium Deus sit, quoniam omnibus illum Deus pater præposuit quem genuit: ita mediator Dei & hominum Christus Iesus omnis creaturæ subiectam sibi habens à patre proprio potestatem quæ Deus est, cum tota creatura subdita sibi concors patri suo Deo inuentus, vnus & solum & verum Deum patrem suum, manente in isto quod etiam auditus est, breuiter approbauit.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN
LIBRVM DE TRINITATE.

I. NOVIATIANI ROMANÆ VRBIS
PRESBYTERI.] Quod non Tertulliani, sed No-
uatiiani sit hic liber, ex B. Hieron. & Rufino ad calcem
Argumenti comprobauimus. Hic verò addimus: RO-
manæ vrbs Presbyteri, ex B. Hieron. in Catal. Script.
Ecles. quod videatur ab illo conscriptus hic liber, prius-
quam in schisma & hæresim incidere. Et si enim (vti ibi
diximus, & infra latius c. 27) de Spiritu sancto male
scripsisse constat (fortassis Deo id permittebat, quod Sacra-
mentum Chrsimatis, cui Spiritus sanctus peculiariter suū
insandit benedictionem, non acceperit, vti mox latius)
nemo tamen vnquam aut illi aut Nouatiiani eius asse-
dit, inter hæreses eorumdem, errorem de Spiritu sancto ad-
tribuit. Et verò, quod etiam in Spiritu sancti nomine ba-
ptizantur, constat; tum ex eo quod infra cap. 29. fidem
in Spiritum sanctum disertis verbis præfiteratur; tum
quod aliqui in Niceno Concilio. a. que atque Paulianiste
iustissimè rebaptizari. Maxime si consideres causarum
differentiam, quam reddidit B. Innocentius Papa. i. Epist.
23. cap. 5. Paulianiste (inquit) in nomine Patris & Fi-
lij & Spiritu sancti minime baptizant; Nouatiiani iisdem
nominibus tremendè videntur, nec apud ipsos de vniuersæ
potestatis diuina, hoc est Patris, Filij, & Spiritu sancti,
quæstio aliquando commota. Quod ipsum etiam fateretur
B. Cyprian. Epist. 76. num. 25. Quare, quod antequam
quidquam certi definitum esset, non satis cauti ab eo scri-
ptum fuit, & vniuersa loquax pro se rapuerunt. Scripsisse
præterea videtur ante hæresim sequentè librum DE CI-
BIS IYDAICIS, & qui ibidem citatur DE SAB-
BATO, & DE CIRCUNCISIONE, fortassis &
eos quas B. Hieron. in Catal. recenset, DE PASCHA,
& DE ORATIONE. Verum post hæresim scripti
videntur, quos idem illic recenset: DE SACERDO-
TE, DE INSTANTIA, & DE ATTALO. An
autem eiusdem sit liber: de Spectaculis Tom. 3. operum
B. Cypriani editus; lib. sequenti latius. Quamquam inte-
rim postea & in schisma & in hæresim lapsus fuisse nõ
negemus, immò vero satis late deduxerimus quidquid eo
pertinet in Vita nostra. p. Cypriani, & Adnot. postrius in
eundem. Nempe, quod in lecto baptizatus fuerit, neque
postea Sacramentum Chrsimatis acceperit, quam causam
adlegat Eusebius, quod in hæresim lapsus sit, ad Epist.
72. num. 4. Quod, quum primum cum aliis Romane Ec-
clesiæ presbyteris subignasset veniam lapsi dandam, po-
stea eandem pertinaciter negauerit, ad Epist. 52. ad Anron.

num. 17. & 83. idque à Nouato B. Cypriani presbytero
schismatico, postea & heretico seductus. Quod eiusdè sa-
tione adulterum & contrariis caput contra S. Cornelium
legitimum Pontificem Romanum sese constituerit, vi con-
secratus à tribus Episcopis; Epist. 42. num. 2. & 6. Quod
deinceps suam hæresim & Romæ & alibi disseminauerit,
qua ad penitentiam quidè admittebat, sed à solo Deo,
non vero ab Ecclesia tribui posse contendebat; Epist. 52.
num. 83. Quod proinde, etiamsi verum esset (quod quidè
scribitur) occisum illum fuisse sub Valeriano, quum extra
Ecclesiam fuerit, nihil prodesse potuisse Martyrium, Epist.
52. num. 50. Quod Nouatiiani sectatores ad exemplum
eius Chrsimate non ungerentur, atque adeo redeuntibus
in Ecclesiam Chrsimatis Sacramentum adderetur; Epist.
72. num. 4. Quod etiam secundas damnarint nuptias No-
uatiiani; in Vita B. Cypriani. Quod denique se & hæresim
nuncuparint, quia immundis, id est lapsis, non communi-
cabant, Epist. 76. num. 5. Porro (vti ne quid hic omitta-
mus) scripserunt contra Nouatiiani schisma, B. Cornelius
Episcopus ad Fabium apud Eusebium, & Epistolæ tertiã
& quartam ad B. Cyprianum; ipse B. Cyprianus Episto-
las 41. 42. 43. 44. 47. 49. 51. ac libros de Vnicate Ec-
clesiæ, & de Orat. Domini; ac Dionys. Alexandr. Epi-
stolæ ad ipsum Nouatiianum, ad Confessores ab illo sedu-
ctos, & ad B. Cornelium; Aduersus eiusdem hæresim,
idem B. Cyprianus Epist. 52. & lib. ad Nouatian. &
idem Dionys. Epist. ad eundem. Celebrata quoque fuerunt
Concilia aduersus eius & schisma & hæresim, Romani;
Africana aliquot, Antiochenum, & per Italiam &
alias provincias, Eusebio teste loco in Vita B. Cypriani ci-
tatis. Quum vero perduraret adhuc ea hæresis, scripserunt
aduersus Nouatianos idem B. Dionysius Epistolæ ad Fa-
bium Antiochenum, ad Laod.enses, ad Cononem, & ad
Armenios, titulo de Penitentia; Rhatitius item Augu-
stidunensis Episcopus, B. Eusebius Emisenus, B. Pacianus
Barcelonensis Episcopus Epist. 2. ad Sympronianum, &
Tractatum alium, qui priori loco inter eius opuscula com-
memoratur; B. Ambrosius libros 2. de Penitentia; deni-
que B. Epiphanius, Philaster, B. Augustinus, Theodoretus,
Damasceus, Euthymius, Honorius, B. Isidorus, Hra-
banus, alique recentiores in Catalogis hereticorum.

2. DE TRINITATE.] Præter Nouatianum,
DE TRINITATE scripserunt Tertullianus, supra
Tom. 3. lib. adu. Praxeam, & lib. quem iste imitatur, quem
desiderari putamus; Dionys. Alexandr. adu. Sabellium;

B. Athanasius, adu. eundem, Orat. de eterna substantia Filij & Spiritus sancti in Deo patre; B. Hilarius Pictaviensis, libros 11. B. Gregor. Nyssenus, Orat. 4. B. Chrysost. hom. 5. de Visione Isaie; B. August. libros 15. Rufinus Tract. 1. Symbolum fidei, qui existat 3. Tomo Operum B. Cypriani; B. Fulgentius denique librum unum. Multa etiam eodem pertinent in Panoplia Orthodoxe fidei B. Euthymij. Ad quos compendij gratia Lectorem remittimus, nihil aliud penè toto hoc libro adnotaturi, quam discrepantias, si qua inveniuntur in scripturarum sacrarum citatione; subinde remittentes ad Librum supradictum Tertulliani aduersus Praxean.

CAP. I.

3. Regula exigit veritatis, &c.] Caput hoc inscripsimus: De verbis Symboli fidei, CRED. IN DEUM PATREM OMNIPOTENTEM, CONDITOREM CÆLI ET TERRÆ; quippe quod elegantissime id explicetur ex Genesi. Atque de Symbolo Apostolorum, quod Regulam fidei seu veritatis nuncupat Auctor ex hoc, & infra cap. 9. ac cap. 29. fidei auctoritatem; vide supra Adnotat. nostras Tom. 3. lib. de Prescript. adu. heret. cap. 13.

4. qui cælum alta sublimitate suspenderit, &c.] Hæc desumpta sunt ex cap. 1. Gen.

5. mentis incipientis, &c.] Sic legimus ex MS. cod. A. pro: menstruis, quod ea vox B. Cypriano etiam Africis sita sit Epist. 28. num. 11. & 34. num. 23. ubi vide Adnotat. nostras. Certe etiam sic legebat antea Gagnæus.

6. ne non etiam ipsis quoque deliciis procurasset oculorum, &c.] Est quidem hæc phrasis Tertullianica, quales supra frequenter adnotauimus, & infra alia quoque, ut exempli gratia: denotatur, edici; ac virrior, cap. 2. quæ pater, cap. 2. quæ minor, cap. 4. Item voces Tertullianica, exerens, & confabularet, cap. 18. ac: confabulatione, cap. 19. Verum inde non sequi humilibrum Tertulliani esse, vel ex eo patet, quod Africis scriptores omnes etiam hoc posteriores, ut pote B. Cyprian. Minutius Felix, B. Pacianus, & Arnobius, similibus uti soleant. Quod semel adnotatum sufficiat.

7. Quæ quum omnia in seruitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit, &c.] Hæc ex cap. 2. desumpta sunt. Est autem hæc etiam elegans locus tum de Libertate arbitrij in alterutram partem (de qua supra latius Tom. 3. lib. 2. aduers. Marc. cap. 5. 6. 7. 8. 9. & 10.) tum de præmiis condignis, de quibus Tom. 2. lib. de Patientia, cap. 13. num. 82.

8. Ex quo mortalitas, inuidi utique in ipsum redit, qui quum illum, &c.] Sic profus legimus partim ex Gagnæo, Et verò hæc ex 3. cap. Gen. descripta sunt. Sive autem legas: super terram cum Gagnæo, sive cum Gelenio: terra, nra refert.

9. Quamquam etiam, &c. angelos prius instituerit, &c.] Fuit non modo Nouatiani hæc sententia, sed etiam B. Hieron. in cap. 1. Epist. ad Titum, tum Græcorum omnium, quod angeli prius (id est, ante omnem creaturam) instituti fuerint. Quam etiam B. August. recenset lib. 11. de Ciuitate Dei, cap. 5. 6. & 7. magis amplectendam censet eam sententiam, quod iuxta Ecclesiastici cap. 18. creauerit omnia simul Deus, quam etiam sequitur lib. 12. de Ciuit. Dei cap. 15. & lib. 1. de Gen. ad litteram cap. 1. Quam etiam sequitur Magister Sententiarum, & post eum Doctores Scholastici, quæ etiam postremo definita est in Concil. Lateran. sub Innocentio 3. & in Decretales recepta, cap. Firmiter credimus, Tom. de Summa

Trinit. & fide cathol. Legimus autem paulo post ex coniectura Latinij: Namque quæ infra terram, &c.

10. Locus enim est, &c.] De hoc & Nouatiani & Tertulliani, aliorumque Patrum quorundam paradoxo, vide nostra Prolegomena.

CAP. II.

11. Super quæ omnia, &c.] Titulu huic capiti impositum: Quod Deus sit continens omnia, immensus, æternus, immortalis, mente hominis maior, & sicuti ipse est sermone inexplicabilis, sublimitate omni sublimior.

12. nulli Deo superiori (ut quidam putant) locum reliquit, &c.] Adhuc ad errorem Valentinianum, qui supra Demiurgum, id est, Opificem Deum, constituebant Deum superiorem Bython, cum tricenario æonum numero, sicuti videtur supra Tom. 3. & in Prolegomenis nostris ad lib. adu. Valenti. & eiusdem lib. cap. 18. 19. ac 20.

13. De hoc ergo ac de eis quæ sunt ipsius, & in eo sunt, nec mens hominis, &c.] Adhuc ad illud 1. Cor. 3. ex Isaia 64. cap. nec in cor hominis ascendit, &c. Castigauimus autem ex coniectura Latinij: nec edici possit, pro: dici, & ex Angl. MS. cod. si potuerit cogitari, pro: poterit; & non multo post cum Gagnæo & Latino: hebetit, pro: hebetescit. Legit quidem deinceps Angl. cod. MS. omni bonitate bonior, pro: melior, sed alibi hætenus eam vocem non reperi apud Africis; Lectori interim relinquens liberum, quid vult eligat.

CAP. III.

14. Hunc igitur agnoscimus, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Quod Deus sit conditor omnium, Dominus & pater, ex scripturis.

15. qui dixit, & facta sunt omnia, &c.] Istud Psal. 148. paraphrasticis citat.

16. Qui secundum Isaia, &c.] Hic intermisit verbis Isaia. 40. verba Psal. 103. etiam illa inuerso citans ordine; per omnia conformis editioni LXX.

17. nec eum qui ingenio hæretici fictus sit, &c.] Adhuc ad varias hæreses, quarum supra facta est mentio, Tom. 3. lib. de Prescript. adu. heresim. Catalogi hæreticorum, qui alium Deum sibi hæretico fingebant ingenio; de quibus vide ibidem Adnot. nostras ac hæreses 25. post Euangelium, sicut etiam lib. adu. Heremogenem, de materia Deo, lib. adu. Valentin. de Deorum turba, & lib. 1. adu. Marc. de duobus Diis.

18. Et super quæ requiescet spiritus meus, &c.] Hic variat Isaia. 66. ab alia editionibus omnibus, quæ habet: Super quem respiciam.

19. à creatura mundi, &c.] Tum hic, tum in illis sempiterna quoque, consentit p. omnia vulgata Latino Interpreti; quod illius auctoritatem confirmat, & sic etiam in aliis lib. scripturis Noui Testamenti.

CAP. IIII.

20. Quem solum merito bonum, &c.] Caput hoc inscripsimus: Bonum esse Deum, semper sui similem, immutabilem, vnum & solum, infinitum, cuius nec nomen proprium possit edici, & incorruptibilem. Legimus autem: qui nomen sibi perfecti vindicat, ex MS. Angl. cod. pro: vendicat, & aliquid quantò post iuxta Gagnæum reposuimus: idcirco & merito in Deo manet semper status suus, pro: maneat, & ex coniectura Latinij: dum parem non habet, pro: habeat.

CAP. V.

21. Cuius etiam si, &c.] Titulum huic capiti impositum:

TERTULLIANUS
Con. Annotatiombus
PAMELEI
A. V.
16.

posuimus: De iracundiis & indignationibus & odiis Dei, quod non sint intelligendæ ad humanorum exempla vitiorum. Et verò etiam hinc patet, Tertuliani hunc librum non esse, videtur enim potius diuinitatem sentire lib. de Testim. Anima, cap. 2. quemadmodum ibi diximus, & inter Paradoxa eius latius in nostris Prolegomenis.

22. iracundias legitimas, &c.] Iracundiarum Dei, siue ira Dei, Græcè ὀργή, iuxta editiones omnes, in Veteri Testamento fit frequentissima mentio, nominatim Gen. 18. Exod. 4. Num. 11. item in Novo Testamento apud Mattheum & Lucam, item in Epistolis ad Romanos, Coloss. Thess. 1. & Apocalypsi.

23. & indignationes, &c.] Indignationes Dei etiam iuxta LXX. referuntur Deuter. 29. aliisque locis, ubi Græcè est παροργισμός, & multo pluribus iuxta editionem B. Hieron. ex Hebræo, ubi Interpres Latinus LXX. Græcam vocem θυμὸς, furorē vertere maluit.

24. & odia, &c.] Odia Dei relata cognoscuntur Ecclesiastici 9. Sap. 14. Ecclesiastici 12. Isai. 9. & Malach. 1. Eodē pertinent scriptura, quibus odisse Deus dicitur. Siue autem in calce huius capitis legas, quandoquidem cum exc. siue: quoniam quidem cum MS. Angl. cod. perinde est.

CAP. VI.

25. Et licet scriptura, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: De Dei oculis, naribus, digito, manu, ore, aure, pedibus, brachio, & lingua, ad humanam formam non intelligendis.

26. Aut dum odoratus est Dominus Deus odorem bonæ fragrantiae, &c.] Postremum hoc verbum, pro eo quod Græcè est ἴσχυρα, pro eo quod alij: susurritatis, De Prouerbio verò quod paulopost habet Auctor: suis campis diffundere, vide nostra Prolegomena.

27. & si adsumptero alas meas, & abiero trans mare, &c.] Hic dissentit Auctor ab omnibus Psalmorum editionibus, quæ legunt: si sumptero pennas (pro quo ipsi: alas) meas diluendo, & habitauero in extremitate maris. Reposuimus autem mox quod habebat Gagnæus: sed populo potius imputeur, pro eo quod Gelenius: impudentur.

28. Et quando auris, quod omnia audiat, &c.] Sic profus legimus, pro: omnes, quod præcedat, quod omnia videat. Siue autem legas cum Gagnæo: robor, siue cum exc. robor, non refert.

29. Aut propter quam cauillam linguam quarat, &c.] Vnicum reperire licuit locum scriptura, ubi lingua Dei commemoratur, nempe Isai. 30. Lingua eius quasi ignis deuorans; ubi LXX. paraphrasticos translulerunt: ὀργὴ τῆς γλώσσης αὐτοῦ, id est ira furoris eius. Hic verò pauloaliter lingua Dei interpretatur iussum Dei.

CAP. VII.

30. Sed illud quod dicit, &c.] Caput hoc inscriptimus: Quod Deus nullis propriis appellationibus explicari possit. Siue autem legas: puto ego cum exc. siue putem, ex Angl. MS. cod. perinde est.

31. nec ex hoc tamen Dei substantia caritas expressa est, &c.] Dissentit ab Auctore B. August. lib. 15. de Trinit. cap. 17. eundem locum i. Ioan. 4. explicans, quum in illa summa simplicitate naturæ substantiam ipsam scribat esse caritatem, & caritatem ipsam substantiam. Verum primi illi Auctores non tam exactè scripserunt in materia Trinitatis.

32. nec cor hominis, aut mēs ipsa percepit, &c.] Istud Paraphrasticus translulit Auctor, pro eo quod est

1 Cor. 2. nec in cor hominis ascendit.

33. Omnis enim spiritus creatura est, &c.] Sicut supra ad calcem arguimus adnotauimus, quia istud facere videbatur pro illis, πνεύμα τὸ αἰὼν ἔχον, hinc librum B. Cypriani nomine in lucem ediderit. Verum non mirum est errasse in hoc Nouatianum, qui sicut supra adnotauimus nu. 1.) Spiritum sanctum cum plenitudine sacramentis Chrifti seu Confirmationis non acceperat, & proinde facilius in hæresim lapsus sit, neque verò aliquid adhuc de Trinitate in Ecclesia definitum fuerat. Atqui sub calcem huius capitis castigamus ex omieclura Dn. Latini: resector & creator, pro: reffector.

CAP. VIII.

34. Hunc ergo, omittis hæreticorum fabulis, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Quod hunc Deum, de quo prius egit, nouit & veneratur Ecclesia, quem scriptura celebrant. Atqui quum addit: omittis hæreticorum fabulis atque figmentis, adludit ad omnes illos hæreticos, qui Deum alium faciebant quàm Catholica nouit Ecclesia, quorum diuersas hæreses habes supra Tom. 3. in Catalogo hæreticorum sub finem libri de Prescript. a. u. her. Nominatim etiā similes hæreses refutatas habes supra libris aduersus Hieronymenem, Valentinianos, Marcionem, & Praxean.

35. Isaac protexit, Iacob auxit, &c.] Adludit tria ad protectionem, qua liberatus est ab immolatione per Angelum Isaac, Gen. 22. tum ad benedictionem, qua Iacob auxit cum multitudine liberorū, cum diuitiis, Gen. 29. & 30. Reliqua satis sunt perspicua præter illud: & quando datum se sponderat, milit: ac si dicat: quo tempore datum se sponderat. Accipitur autem etiam ab hoc Auctore paulopost conditio, pro: creatura, & non multipost bis exitus, pro exitio. Atqui legimus in intermediiis lineis cum BAS. Angl. cod. singillatim, pro: singillatim, more Veterum. Item: Israelitarum non fuit nec vestes consumi, pro: iunit. Et supplemus: omnia continens.

36. Hinc est quod & desuper Cherubim sedet, &c.] Sic omnino legendū, pro Cherubin. Adludit autem partim ad illud Psal. 98. qui sedet super Cherubim; cui similes sunt loci 4. Reg. 19. Psal. 79. Isai. 37. & Dan. 3. partim etiam ad illud Apoc. 4. ubi recensentur: sub throno animalia quatuor præ ceteris principatum tenentia; cuncta desuper crystallo contegente; utpotè quum viderit ibi Apostolus mare vitreum simile crystallo.

37. Quod in firmamentū, &c.] Sic explicat illud Gen. 1. Et fecit Deus firmamentum, & dimisit Deus inter aquam quæ erat sub firmamento, & inter aquam quæ super firmamentum.

38. Nam & rotæ subiacent, tempora scilicet, &c.] Hic adludit ad rotas, quarum fit mentio Ezech. 1. & deinceps vsque ad cap. 7. Ad aliter rotas explicat, nempe: tempora, quàm vulgò solet.

39. ad igneum diem iudicij mundus iste festinat, &c.] Igneum diem iudicij extremi, quo mundus igno conflabit, etiam iste Auctor instare existimabat, adiuuens ad illud 2. Petri 3. igni referuato in diem iudicij.

40. Currus enim, inquit, Dei decies millies multiplicatus, &c.] Prætermisimus vocem tanto intermediam, utpotè quæ non est Psal. 67. ubi alij vertunt: decem millibus multiplex.

CAP. IX.

41. Eadem regula veritatis, &c.] Inscriptionem fecimus huic capiti: De fide IN FILIVM DEI
OOO

CHRISTVM IESVM DOMINVM DEVM
NOSTRVM in Veteri Testamento repromissum,
& in Nouo Exhibitum; ex scripturis. *Addit autem:*
huius Dei filium, *aduersus Marcionem, qui Christum*
facebant alterius Dei quam creatoris filium; contra quos
agit Tertullianus integro lib. 3. adu. Marc. supra Tomo 3.

42. Hunc enim Abraham filium, &c.] Vetera præ-
dicta, nominatim filium Abraham non testatur Chri-
stum, sed eo accedunt, dum Gen. 22. & alibi frequenter,
Christus semen Abraham nuncupatur; nam & explica-
tionis gratia subiungitur illud Gen. 15. & 17. Tibi dabo &
semini tuo. Euangelia vero quum addit, addidit ad li-
bram Generationis Christi, ubi dicitur filij Abraham.

43. hunc Dauid, &c.] Adludit illud Isai. 9. *Super*
solum Dauid sedebit; quod sic interpretatur angelus
Luc. 1. Et dabit illi Dominus Deus sedem Dauid pa-
tris sui.

44. donec veniat is cui repromissum est, &c.]
Hic variat etiam à LXX qui legunt, εως αν ελθη το
σπουδαιον, quod veritas Latinius Interpres: do-
nec venient proposita et.

45. Prouide alium quem mittas, &c.] *Hinc vi-*
detur olim non fuisse lectum apud LXX. Δυα μωρον, id est
potentem; quod hodie his verbis intericitur, neque etiam
est in Hebræo. Variat etiam Auctor, dū vertit Deut. 28.
Videbitis vitam vestram pendentem nocte ac die,
& non credetis ei. Omittens etiam quod Isai. 7. interse-
ritur: in vtero. Sive autē legas in scriptura Isai. 35. clau-
dius cum exc. sine clodus, vocem iam antiquatam, cum
MS. Angl. eod. non refert.

46. sic non aperuit os suū in humilitate, &c.]
Hic coniungitur versus precedentis Isai. 53. in humilitate,
nisi quis malit adici debere: &c. Illud autem paulo-
post: Quasi diluculo paratum inuenimus eum,
reperitur Osee 6. iuxta LXX. Legimus verò: Dixit Do-
minus Domino meo, pro: Dicit; iuxta editiones Psal-
morum omnes, Psal. 107.

CAP. X.

47. Sed illud admoneo, &c.] *Caput hoc inscrip-*
simus: Non esse commentitium Christum iuxta hæ-
reticorum fabulas. Qui autem hæretici auctoritatem
Veteris Testamenti respuerint, vide supradictum
Catalogum hæreticorum sub finem libri de Prescrip-
tu adu. hæret.

48. quia creatoris odes nuptiarum coniu-
tionem, &c.] *Hic proprie agit aduersus Marcionem,*
quippe quum eius hanc hæresim oppugnet Tertullianus
non semel, & maxime supra sub finem lib. 1. aduers.
Marcionem.

49. qui in imagine fuit, nō in veritate, &c.] *Istud*
pertinet ad hæresim Saturnini, Basilidis, & Gnostico-
rum, qua (vix legitur supra apud Tertullian. Tom. 3.
lib. de Carne Christi cap. 1.) putatiuam carnem Chri-
sti introduxit.

50. neque eum qui nihil in se nostri corporis
gessit, &c.] *Istud ad Marcionem, qui (vix ibidem legitur)*
vt carnē Christi negaret, negauit etiam natiuita-
tem, & e contrario.

51. Neque illum qui aetherea siue sydereā, &c.]
Istud ad Apellis, sicuti patet eiusdem lib. cap. 6.

52. nec vllum omnino alterum, &c.] *Istud de-*
nique ad Valentinianorum signenta, de quibus ibidem
cap. 16. ac sequentibus.

53. Quoniam quum caro & sanguis, &c.] *La-*

risimè eandem hanc scripturam, sicut hic Auctor, ex-
plicit Tertull. supra Tom. 3. lib. de Resurr. carn. cap. 49.
50. & 51.

CAP. XI.

54. Verum ne ex hoc, &c.] *Caput hoc inscrip-*
simus: Quod non tantum homo, sed & Deus sit
Christus, ex scripturis Noui Testamenti.

55. aliis hæreticis, &c.] *Carpocratem intelligit, de*
quo supra Tom. 3. lib. de Prescrip. adu. hæret. c. 48. her. 9.
num. 311. ac Cetinthum, de quo ibi her. 10. num. 312. &
Hebionem, de quo ibidem her. 11. num. 313. Atqui de
Prouerbio manus dedisse, vide nostra Prolegomena.

56. diuinitate sermonis in ipsa cōtentione per-
mixta, &c.] *Rectè adnotauit Latinius debere istud intel-*
ligi de permixtione vnionis, quam B. Leo Papa, serm. 3.
de Natuuit. pulcrè explicat. Nam infra Auctori cap. 14.
vocatur coniunctio verbi & carnis, cap. 16. adiu-
ptio hominis, ac Dei & hominis cōtentionio, con-
nexio, & sociatio; item cap. 19. Dei & filij hominis
adnexio. Quò pertinet ibidem similes phrasas, dum dicitur
filium Dei filium hominis in se suscepisse ipsa per-
mixtione cōtentionis, & Aesum Christum ex vitro-
que connexum, contextum, concretum, concord-
ia & cohabitatione sociatum. Qui omnes loci simi-
liter de vnitate persona, non substantia, commode debent
intelligi. Eodem etiam modo intelligendū similes Tertul-
liani loci supra Tom. 3. lib. adu. Praxean, quem admodum
inter Paradoxa eius inter Prolegomena nostra latius. Si-
cuti etiam de illo quod subditur: ante quem nihil præ-
ter patrem; nam Catholica fides credit: filium patri
cōternū. Atqui post aliquot lines legitur ex Angl.
cod. MS. ex ipsis, pro: ab, eo quod præcedat: ex vitru-
tibus.

57. Quoniam non tenebit perfectam verita-
tem, quisquis aliquam veritatis exclusit portio-
nem, &c.] *Pulcra sententia, contra eos, qui dum ali-*
quot articulis fidei Catholice credere nolunt, tamen Catho-
licæ ad hunc se veritatis adsertores conantur dicere. At-
qui scripturas complures, ad quas paulo post adludat, referunt
ad marginem, sicuti vbiq; alibi, adnotauimus.

CAP. XII.

58. Cur ergo dubitemus dicere, &c.] *Titulum*
huic capiti imposuimus: Quod Deus Christus, ex
scripturis Veteris Testamenti, etiam id agnoscite
Sabellianica hæresi.

59. Iam non saluabo, &c.] *Verba Osee i. transpō-*
ad institutum suum magis accommodat; omittens etiam
intermedia illa iuxta editiones omnes: neque in gladio, ne-
que in bello. Iterum autem legitur cum Gagneo: qui-
quis illum agnoscit esse Deum, & : recognoscit
esse Deum, pro eo quod erat vrbique: & Deum; ac
quam alibi nisi in Christo Deo inueniri, pro: quon-
iam, & e. eam inuenire. Rursum etiam Isai. 7. omittit:
in vtero.

60. & genua debilia consolamini, pusillanimes
sensu cōualecite.] *Sic istud iuxta editiones omnes Isai.*
36. distinximus. Et verò vel hinc patet librum hunc non
esse Tertulliani, qui veris supra Tom. 3. lib. 4. aduer-
sus Marcionem cap. 10. Conualecite manus dimil-
isæ & genua dissoluta; quod semel de plerisque scri-
pturis insinuasse sufficiat. Ille autem in hoc hic differet,
quod legat Tomo 1. libro aduersus Iudaos: & mu-
torum

TERTULLIANUS
Con. Anotationibus
PAMELEI,
A. V.
16.

torum lingua soluetur, pro eo quod hic Auctor, & supra cap. 9. & diferta erit lingua motorum; pro quo longè aliter hodie ex Græco apud LXX. & expedita erit lingua motorum aperta, ubi alterum adiectivum superfluum esse videtur, nec olim lectum etiâ Græcè, usque adeo ut superflua sit vñ ἀνεωρυσθῆναι, & quod vertitur: aperta. Et verò rectius ab aliis transfertur, lingua blasphemorum, nam Græcè est: μωλιόλωγ. Castigamus vero ex MS. Angl. cod. Si in adventu Dei, pro: Sin.

61. in alteram hæresim ruentes, & c. patrem illum esse confitebuntur, & c. Vocat mox hanc Sabellianam hæresim, de qua cap. 18. latius; eandem autem confutat Auctor infra cap. 21. & 22. Castigamus autem necessario, & supplemus ex MS. Angl. cod. Christum qualiter accipiunt Deum, pro: Dominum (Deum enim iam negare non possunt) quâ patrem? aut quâ filium? Si quâ filium, cur Dei filium Deum negant? Si quâ patrem, cur, & c. Nisi, & c. Consentit autem mecum Latinus legendo quater: quâ, pro: quali.

62. Deus ab Africo venit, & sanctus de monte opaco & condense, & c. Quam haud absimiliter vertat B. Hier. Comment. in Abacuc cap. 3. (addens à solo Theodotione versum: ab Austro) pro quo Auctor ab Africo, quod verus ille spiritus ab Austro quod Græcè legitur πνεῦμα θεῶν) videtur à LXX. positum. ἐξ ὄρους καὶ τρυφῆς καὶ δρυφῆς, id est: de monte umbroso & condense, pro eo quod alij etiam hodie non rectè LXX. ἐξ ὄρους καὶ τρυφῆς φάσκει.

63. Sabelliana hæresis, & c. Vel hinc, & ex eo quod mox iterum fit mentio Sabellij (unde non potest verisimiliter dici, quod ex margine in textum istud irrepperit) patet non esse hunc librum Tertulliani, utpote qui sub Antonino Caracalla (vni in Vita eius latius) extremum diem clausit, sed Neuatiani potius, cuius temporibus sub Decio Imperatore Sabellius hæresim suam capisse irraditur, vel Eusebio teste hist. Eccl. lib. 7. cap. 5. qui temporibus Dionysij Alexandrini Sabellianos in lucem prodisse scribit Ptolemaidi Pentapolis, atque adeo in Africa, contra quem, idem Dionysius librum scripserit; in quo illi consentiunt Theodoretus heret. fab. lib. 2. sub finem, & B. Hieronymus Catalogo Script. Eccl. Qui omnes (quomodo etiam Epiphani. August. Philastrius, Damascenus, Isidorus, Hrabanus & Honorius in Catalogo hæreticorum) hæresim illi impingunt eandem quam hic Neuatianus, quod eundem facerent patrem & filium, immò & Spiritum sanctum, quem omisum hic miror; adversus quam hæresim infra latè disputatur (vni etiam paulo ante diximus num. 61. cap. 21. 22. & 28.

64. Bethleem, cuius metaturre regio ad meridianam respicit plagam cæli, & c. Istud sic expressit Ven. Beda Tom. 3. lib. de Locis sanctis cap. 16. Bethleem sex milibus in Austrum ab Hierusalem.

CAP. XIII.

65. Ac sic & Ioannes, & c. Inscrptionem fecimus huic capiti: Christum Deum esse, rursum ex Novi Testamenti scripturis.

66. Sicut enim, inquit Apostolus, throni, & c. Neque ordinem verborum Apostoli, Coloss. 1. Auctor sequitur, & quod mirum est, legit: virtutes (quarum Epist. 1. solummodo fit mentio) pro eo quod editiones omnes & Tertullianus quoque supra Tom. 3. lib. advers. Marc. cap. 19. principatus; idque non hic modo, sed

etiam capite sequi.

67. & vsque ad summum regressio eius, & c. Paraphrasticè sic vertit, pro eo quod alij omnes Psal. 18. Et occursum eius vsque ad summum eius, nec tamen aliena est Vox Græca κατὰ ἄνω, sicuti nec ab eo quod vertit alibi supra Tertull. de uersio, & B. Cyprian. lib. 2. Testimon. adu. Iud. cap. 19. decurritio.

68. Apostolum non ab hominibus, aut per hominem, & c. Sic ex MS. Angl. cod. iterum supplemus, iuxta quod legebat Gagneus, quia sic etiam Apostolus Gal. 1. In eo verò quod sequitur ex eodem cap. & hic ab aliis differt, quod vertit iterum ab hominibus, ubi alij: secundum hominem.

69. quoniam Deus ante omnia est, & c. Hic magis correspondet Græcis exemplaribus, quam vulgato Interpreti Latino (cum quo alibi fere consentit) aut Tertull. loco iam citato, qui vertit: ante omnes. Illud etiam infra legitur cap. 17.

CAP. XIII.

70. Et tamen adhuc dubitat hæreticus, & c. Caput hoc inscripsimus: Ex aliis etiam Novi Testamenti scripturis Christum Deum probari. Sine autem legas: animaduertit cum exc. cod. sine anima ducterit iuxta Gagneum, perinde est.

71. quomodo adest vbique inuocatus, & c. Videtur adludere ad illud Rom. 10. Dives est omnes qui invocant illum.

72. Qui post me venit, ante me factus est, & c. Vox Græca ἐπὶ πρόσωπος anceps est, tum ad hanc versionem, tum ad illam vulgati Interpretis: qui post me venturus est.

73. Ego sum panis vitæ æternæ, & c. Paraphrasticè sic vertit, pro eo quod editiones Græca, Latina, & Syriaca: Ego sum panis viuus, & B. Cypr. lib. de Grat. Dominica: Ego sum panis vitæ, dumtaxat. Sicut etiam illud: quia patrem Deum nemo vidit vmquam, pro quo alij dumtaxat Patrem.

CAP. XV.

74. Ex quo manus ponere, figuram & formam futuram passionis ostendens, & c. Titulum huic capiti impesimus: Quod Christus, quum angelus licet improprie vocatur in scripturis, etiam Deus appelletur. Est autem mutilum illud capitis initium, quod tamen ad sequentia referri, ex eo patet quod sequitur: per sacramentum passionis digestum in figura manuum.

75. & Deum & angelum, & c. Adludit, sicuti verbis iam adductis ad illud Gen. 48. Extendens autem manum, & commutans manus; ita hic ad illud ibidem: Deus cui placuerunt Patres mei, & c. Angelus qui liberauit me ab omnibus malis, benedicit pueros istos.

76. Ac si aliquis hæreticus, & c. Sic legitur ex MS. Angl. cod. pro: At si; quia & antea & postea illud hoc libro Auctori visitatum est. Intellegit autem hæreticos, tum Simonem Magum & Menandrum, qui se ipsos & summam virtutem (id est arc. angelum) diceret, & apud Iudeos quasi passos esse; vni supra patet Tom. 3. lib. de Prescript. adu. heret. cap. 46. her. 1. num. 301. ac her. 2. num. 302. tum maxime Apellem, de quo ibidem cap. 51. her. 19. num. 324.

77. Nam si, omnibus cælestibus, & c. etiâ ipsi

angeli, & dicuntur Dii, iure & Deus Christus. Et si quis angelus, &c.] Sic prorsus legimus & supplementum, partim ex editione Gagnai prioris. Quum autem alij non occurrant loci scripturae, quibus angeli dicuntur Dij; adnotauimus ad marginem Psal. 81. quod videatur illud paulopost citatum de angelis interpretari.

78. cui sunt omnes angeli subiecti, &c.] Hic adludit ad illud Hebr. 2. In eo enim quod omnia ei subiecta, nihil dimisit non subiectum ei, sicut mox ad illud Hebr. 1. Tanto melior angelis effectus.

79. Ac si stetit Deus in synagoga Deorum, &c.] Excitatione verborum Psal. 81. differt in eo, quod legat: in medio autem Deus Deos discernit, ubi alij non habent: Deus; & ordine transpositio: ut quod per se (Græcè & Latine) hominum accipitis, non exercentes iusta iudicia; pro eo quod illi: ut quod iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis?

80. Deum te posui Pharaoni, &c.] Sic reuocatus dicitur uocem Græcam φαραων, quam Latinus hodie LXX. Interpres: Pharaonis.

CAP. XVI.

81. Et poteram quidem, &c.] Inscriptionem fecimus huic capiti: Diuinam maiestatem in Christo aliis item scripturis probari. De Prouerbio autem: ingentem suam commouere, uide nostra Prolegomena. Sine autem paulopost legatur: quia Dei filius comprobatur, cum exi. siue comprobetur, non refert. Africana uoce pignercata etiam alicubi supra usus est Tertullianus.

82. ut exutus carnem potestates dehonestaui, &c.] Haud aliter B. Hilarius lib. 9. de Trinit. & B. August. lib. 16. aduers. Faustum cap. 29. & legunt hunc locum Coloss. 2. & explicant; quos adeo oportuit illud ἀπεκδυσάμενος accepisse recipere pro: exuens scriptum (ubi alij uerunt: exspoliatus; & adiecit carnem paraphrasticas. Quod uero Eucitor ἐδύσατο οὐρανόν & transiit dehonestaui, eodem sensu Interpres Latinus: traduxit, ac B. Hilarius: ostentari esse fecit; B. August. exemplauit, ac si dicat Apostolus, speculandum proposuit; utpote (sicuti sequitur) palam triumphatis illis (ad uerbum ex Græco) in fœderiplo.

83. & in sanguine uix, &c.] Sic supplementum ex MS. Angl. cod. locum Gen. 49. Legentes mox cum eodem: amictum ipsum corpus est, pro: amictus ipse; & paulopost: amicti susceptor, pro: amictus, quia etiam secundum exc. cod. legitur: cuius corpus amictum est, & : amictum quod lauatur; neutro genere; ac si dicas cum Varrone, amictum, id est circumiectum. Est autem locus ille obscurus, & quantum apparet muribus, aut corruptis: quique sanguine, id est, uino, &c.

CAP. XVII.

84. Cur autem liceat ad aliam partem, &c.] Caput hoc inscripsimus: Id ipsum comprobati ex loco Apostoli Philipp. 2. Atqui in scriptura: Qui quum in forma Dei esset, &c. quam late & pulcre explicat, non differt à uulgato Interprete, nisi in eo quod uerit: super exaltauit, ex Græco ὑπερέβητο. Quod uero hic: ut in nomine Iesu omne genu flectatur, secundum lectionem Latinorum; infra ex Græco sub finem cap. huius transfuit: ut omne se in nomine eius genu flecteret. Secundum omnes autem editiones Apostoli supplementum ex Angl. MS. cod. & dedit illi nomen. Ex quo etiam paulopost indagamus: Si homo, pro: Sin.

85. post ipsam præterea resurrectionem, &c.]

Obedientia Christi erga Patrem post resurrectionem, innotescit tum ex uerbis illis Matth. 28. Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra, tum ex illis Ioan. 20. Ascendo ad patrem meum & patrem uestrum, Deum meum, & Deum uestrum; ac: Sicut misit me pater, & ego mitto uos. Legimus autem paulopost rursus phrasin Asteris: Acti. pro: At si, ex Angl. MS. cod.

CAP. XVIII.

86. Hoc in loco licebit mihi, &c.] Capiti huic titulum imposuimus: Christum Deum etiam ab hæreticis agnoscere. Ad quod pulcrum profert sententiam: Firmum est genus probationis, quod etiam ab aduersario sumitur, &c. Quo pertinet imprimis, quod B. Paulus ex ipsis eorum Poësis Athenienses ad fidem conuertit, Act. 17. quem in hoc imitati sunt B. Iustinus Martyr, B. Anaxagoras, Theophilus Antiochensis, Tatianus, Clemens Alexandrinus, Tertullianus, Minutius Felix, B. Cyprianus, Ambrosius, & Lactantius libris suis aduersum Gentes, denique etiam Origenes aduersus Celsum, Eusebius lib. de Præpar. Euang. & B. August. lib. de Ciuitate Dei. Et uero de hæreticorum quoque Testimonium ueritate probari posse, his uerbis indicat Dionysius Alexandrinus apud Euseb. hist. Eccl. lib. 7. cap. 6. iuxta uersionem Rufini: Ego, inquit, & tractatus hæreticorum lego, & traditiones eorum perscrutor, etiam si uidear ad horam uerbis eorum polli, sed multum mihi cõfert hoc ipsum: quod ex ipsorum uerbis agguere eos pollium. Denique quum aliquis ex fratribus & compresbyteris prohiberet me, ne hæretica lectione inquam cani alicuius satore puluerer, uisito mihi quadam à Deo offenditur, que me confirmaret. Et sermo ad me factus est, hoc mihi cõdicer proloquens: Lege omnia quacumque in manus tuas uenerint, quia probare singula queque & discernere potes, quandoquidem ab initio hæc tibi cassa credenda sunt. Amplius sum uisionem, quia & Apostolica sententia conuadabat dicenti: Omnia legite, quæ bona sunt tenere. Quibus uerbis habes; tum occasionem qua permitti possit uicini hæreticorum libros legere, & proinde etiam ad fidei confirmationem citare; tum, quod solis illis id permittendum, qui norint singula queque probare & discernere, iuxta illud Apostoli 2. Thess. 4. iam citatum. Quum autem nemo sapiat in propria causa, recte à Pio Papa 1111. statutum est Catalogo librorum interdictorum iuxta Concilium Tridentinum; non cuius id permittendum, sed illis quibussum Sedes Apostolica, ad quam pertinet de prudentia & discretione etiam Doctiss. uirorum iudicium ferre, id specialis prerogativa indulserit. Eodem uero pertinet illud B. Cyrilli Alexandr. Epist. 30. Illud dicendum est, non omnia quæ hæretici dicunt, fragmenta esse & recusanda; nam multi ex illis ea consentiunt, quæ nos cõfitemur. Similes etiam sunt loci apud Origenem homel. 9. in Numeris (qui etiam hom. 16. in Lucam adlegat innumerabiles hæreticos pro autoritate Euangeliij Luca adu. Marcionem) & B. Hieron. Epist. 75. adu. Vigilant. & Epist. 152. ad Miner. & Alexandr. sub finem. Legimus autem iterum cum Gagnæo: in scripturis esse Deum tradi; & supplementum paulopost: Estiment ergo an hic sit Deus, &c. Angl. cod. MS.

87. ut plerique hæreticorum, &c.] Ad Sabellianos adludit, contra quos infra agit cap. 21. 22. & 28. quæ uero dicit: ut diximus superius, ad cap. 12. supra.

88. Alij quoque hæretici, &c.] Eos omnes intelligit: qui Christi natiuitatem negabant, ne diuini nominis potestati derogarent, quales recentius quatuor hæretici

TERTULLIANUS
Con. Annotatiombus
PAMELEI,
A. V.
16.

hereses initio libri Tertull. de Carne Christi, supra Tom. 3. ubi de his latius.

89. ut in semetipso concordiam confabularet, &c.] Adhuc ad illud Ephes. 2. qui fecit utraq; unus; Et duos condit in semetipso in uno nouo homine faciens pacem. Et uero simili uox confabulationis uisitur etiam infra cap. sequ. sub finem.

CAP. XIX.

90. Sed erroris istius hereticorum, &c.] Inscriptio huic capiti fecimus: Quod erroris sui materiam illi sumpserint, quia inter filii Dei & filium hominis nihil interesse putabant, ob scripturam Luc. 1. male intellectam. Supplementum autem mox: filium Dei esse propoluit, ex Angl. cod. MS.

91. sed adiecit coniunctionem. Ait enim: Propterea & quod ex te nascetur sanctum, &c.] Quandoquidem contra dictos hereticos urget Coniunctionem: & quam habent omnia exemplaria Luc. 1. (qua adeo addi debet ubique supra, quando hac scriptura à Tertull. citatur) ut respondeat ad illud quod urgebant: ex te, pater (quantumuis omitti malit Erasmus) illud iam olim ab ea etate semper lectum fuisse. Supplementum uero ex Angl. cod. MS. non principaliter, &c. filium Dei esse, sed consequenter & in secundo loco; principaliter autem; & non multiplo: ut hominis filii, quia homo est, eundem & Dei & hominis filium; denique: id est, Dei uerbum.

CAP. XX.

92. Ergo, inquit, si Christus, &c.] Caput hoc inscripsimus: Non tamen propterea Deum mortuum dici. Quod ipsum tractauit etiam Tertull. supra Tom. 3. lib. aduers. Praxean cap. 29.

93. Sed erroris semper est abrupta dementia, &c.] Pulera sententia: quod qui fidem legitimam reliquerunt, usque ad periculosa (de minori nempe erigere in alterum maiorem) descendunt. Supplementum autem paulo post ex Angl. MS. cod. quando & in ceteris hominibus, qui non sunt caro tantummodo, sed caro & anima; caro quidem sola, &c.

CAP. XXI.

94. Sed ex hac occasione, &c.] Titulum capiti huic imposuimus: Aduersus Sabellianos, quod alius sit Pater, alius filius, ex scripturis. Quod ipsum tractatur à Tertulliano, (sepe citato libro adu. Praxean) à quo uirum suum hauserunt Sabelliani) potissimum cap. 4. 11. 12. & 21. ac sequentibus, ex iisdem qua hic citantur & alii compluribus scripturis.

95. Aut quum inter manus teneat: Pluit Dominus super Sodomam, &c.] Sic prorsus legimus ex MS. Angl. cod. pro: Deus, cum LXX. Gen. 19. & Tertulliano. De Proverbio uero inter manus tenere, uide nostra Prolegomena. Supplementum uero ex eodem MS. cod. filius meus es tu, quia sic Psal. 2. legitur ab omnibus. Item mox: Aut quum etiam ille desideratus scriba ait: Dixit Dominus Domino meo; ubi iterum legimus: Dixit, pro: Dicit, quia Psal. 109. omnes, etiam Tertull. illud legunt. Iterum: inuenit positum sic: Hæc dicit Dominus Christo meo Domino; tum quod sic legitur Isai. 45. etiam iuxta Tertull. tum quod, nisi sic legitur, ad institutum nihil faceret. Denique: Aut dum inuenit positum: Quoniam qui me misit, maior me est.

96. Eo ad Patrem meum & Patrem uestrum, &c.] Hic ab aliis omnibus & Tertulliano differt, (ex quo etiam conuincitur illius hunc librum non esse) quod legit: Eo, pro eo quod illi: Ascendo; sic etiam in eo quod ueritatis Et honorificauit & honorificabo. Denique quod legit: quoniam hoc tibi non reuelauit caro & sanguis.

CAP. XXII.

97. Sed quia frequenter, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Nihil pro illis facere: Ego & Pater unum sumus. Quod ipsum tractatur à Tertull. dicto lib. aduers. Prax. cap. 24. Sine autem legas cum exc. At, &c. discernit atque distinguit siue cum Gagno: discernit atque distinguit, non refert.

98. Unum enim neutraliter positum, &c.] In hoc non satis circumspecte scribit, quod nullam essentiam Patris & filii communionem adserat; uel in hoc Tertullian. imitatus, præterquam quod adserat etiam exemplum ex Apostolo 1. Cor. 3. unam essentiam ueluti contrarium; in quo certe hallucinatum fuisse Auctorem non uideo dicere, quum postea Ecclesia in diuersis conciliis diuersum definiuerit. Legimus autem cum Dn. Lagino: Unum autem quod ait, ad concordiam, &c. pertinet, pro: pertinere. Castigamus etiam post aliquot lineas: dum idem sentiunt, ipsum sunt, pro: ipsi, ex MS. Angl. cod.

99. Dum ergo accipit sanctificationem à Patre, minor Patre est, &c.] Debet etiam commodè iste intelligi locus, ut illud: minor Patre, ad humanam referatur naturam. Supplementum uero mox: Et nunc autem profitendo se accepisse sanctificationem à Patre; hoc ipso, quo Patre se minorem, accipiendo ab ipso sanctificationem, probat, filium se esse, ex cod. Angl. MS.

CAP. XXIII.

100. Quod si de celo missus, &c.] Caput hoc inscripsimus: Verbis aliis Christi, Deum ipsum probari. Atqui etiam ibi: ut diximus, adhuc ad cap. 14. supra, ubi latius citauit locum Ioan. 3.

101. Et si ego de me testificor, &c.] Sic castigamus ex cod. MS. Angl. pro: Si, quia illud legitur secundum editiones omnes Ioan. 8. In qua scriptura uariis ab aliis, legens: Unde uenerim & quod ead; ubi supplementum: vos ignoratis unde uenerim, aut quod eam; vos secundum carnem iudicatis, quum mox id ipsum explicatur. Item in illo: vos ex inferioribus estis, ego de sursum sum, differt à uulgato Latino Interprete. Siue autem legas post aliquot lineas: unde non Deus tantum est Christus, cum exc. siue cum MS. Angl. sit Christus; perinde est.

102. Sed idcirco nunc hic Christus in unâ partem, &c. incubuit, &c.] De hoc proverbio uide nostra Prolegomena.

103. Ego ex Deo prodij & ueni, &c.] Truncatim citat, retinens quod pro instituto faciebat, illud Ioan. 16. Ego à Deo exiui, exiui à patre, & ueni in mundum. Supplementum autem: Quod quia non otiose prolatum est.

104. Ante Abraham ego sum, &c.] Hic etiam non integrè citat ex cap. 8. Ioan. sicut etiam illud Ioan. 10. nulla ouium mentione facta, de quibus loquitur Christus: & ego agnoscam eas, &c. Differt uero ab aliis in illo Ioan. 10. ad quos uerba facta sunt, quum illi legant: ad quos sermo Dei factus est.

CAP. XXIII.

105. Si homo tantummodo Christus, &c.] Titulum nouum non addidimus, quia eiusdem est argumenti caput istud. Atqui & que etiam ad verbum citat illud Christi Ioan. 6. Et omnis qui videt & credit in me, non morietur in æternum, quia ibi legitur: *Et omnis qui videt filium, & credit in eum, habeat vitam æternam; & postea: Si quis manducauerit ex hoc pane, uiuet in æternum.*

106. Sed si à Christo accepit quæ nuntiet, &c.] Gagnem substituerat, et ab heresi Pneumatomachon & Auctorem adsereret: Sed si à Christo accepit quæ nuntiet, non est homo tantummodo Christus, à quo accepit Paraclerus Deus non minor; quoniam nec Paraclerus à Christo acciperet, nisi Deus esset Christus; Christus ergo se Deum esse hoc ipso probat, quod ab eo accepit Paraclerus quæ nuntiat, ut testimonium Christi diuinitatis grande sit, dum ab illo Paraclerus sumit quæ ceteris tradit. Perum lectionem excursorum codicum, quam edidit Gelenius, habet etiam Anglicus codex; & nominatim propter hunc locum (ut in Argumento adnotauimus) hereticus vocatur hic liber à B. Hieronymo.

107. Nec prædestinatio ista dicatur, &c.] Non negat Christi prædestinationem, quum legatur Roman. 1. Qui prædestinatus est filius Dei, sed dumtaxat uult, Ioan. 17. illud: Et nunc honorifica me gloria quam habebam apud te antequam mundus fieret, ad prædestinationem Christi proprie non referri; & ut de illa intelligatur, tamen aque ex eo loco probari Christum Deum esse, non hominem tantum; quod eius prædestinatio præcedat prædestinationem Adam, Abel, Enoch, Noe, & Abraham, qui tamen ante hominem Christum censentur. Proinde relictus Anglicus MS. cod. minor enim per istam destinationem (seu potius prædestinationem) Christi ceteris intelligitur, quam exc. intelligitur. Ex eodem legitur: aut si hæc tolli non possunt, pro eo quod exc. aut si hæc in prædestinatione tantum dici non possunt.

CAP. XXV.

108. Quid si Moyses hanc eandem regulam, &c.] Huic capiti inscriptionem fecimus: Christum Deum probari, etiam ex initio Geneseos Moyse, & Euangelij Ioannis. Castigamus autem ex Angl. MS. cod. quod discamus, pro: dicamus.

109. Quid si idem Moyses ubique introducit, &c.] Quum nullum peculiarem locum Pentateuchi citet, querat Lector curiosus, unde potissimum omnia hæc desumpta sint.

110. Venite, & mox descendamus, &c.] Hic iterum variat ab edit. LXX. Gen. 11. apud quem non reperitur: mox, neque illic. Sicuti etiam in illo Deuter. 32. Quam disseminaret.

CAP. XXVI.

111. Ecce idem Moyses, &c.] Caput hoc inscriptissimus: Christum Deum etiam inde probari, quod Abraham & Agar Deus visus legatur, nempe Gen. 18. iuxta LXX. ubi legitur apparuisse Deus Abraham ad quercum Mambre; de quo hic sub medium cap. latius, & de Agar, Gen. 16. & 21. cuius unam partem non multo post, & alteram sub finem cap. tractat. Supplemus autem post aliquot lines ex Angl. MS. cod. qui tot modis Deus intelligitur adprobari.

112. Ac, si & Agar, &c.] Quum legat Gen. 16. in via Sur, quod hodie non habetur in edit. LXX. patet illum plus olim legisse. De Prouerbiali uero formula: ex vitioque scire nos veritas in istam concludit sententiam, uide nostra Prolegomena. Supplemus mox: quoniam Patri subditus & aduentator patenz uoluntatis est, ac: Ergo si hic locus.

113. Abraham uisum Deum apud quercum Mambre, &c.] In hac scriptura Gen. 18. prætermissit mentionem uisuli quem fecit Abraham, & illis etiam uisendum apposuit.

114. Quoniam pluit Dominus, &c.] Sicuti supra cap. 21. & hic castigamus: Dominus; & paulo post: Dominus à Domino, pro: Deus, quod erat utriusque, tum quod illud ab omnibus legatur Gen. 19. tum quod mox subiungat: sed in subuersione Sodomorum Dominus pluit ignem à Domino. Hic autem Dominus, uisus est Abraham Deus, nempe ut præmissum est Gen. 18.

115. Subuertit uos, inquit, sicut subuertit Dominus Sodomam & Gomorram, &c.] Posterius quidem huius scripturæ pars inuenitur Isa. 13. & Hieron. 50. apud quos legitur: Deus; sed integra hæc scriptura legitur Amos 4. Vbi quum iuxta LXX. legatur xij. 10. id est Dominus, id etiam hic legitur, pro: Deus, eo quod addat Auctor: Dominus ergo Sodomam subuertit, id est Deus. Interim Hebraice uox est Tetragrammaton.

116. Adhuc, inquit (nempe Moyses) idem angelus & Deus, &c.] In hac scriptura variat etiam à LXX. quod legat ipsam Agar, & exaudiui enim uocem pueri, pro eo quod illi: Exaudiuit enim Deus; & quod omittat: manum eius. Item in illo: & impleuit utrum de puteo, & dedit puero.

117. dum exponit sinum patris, sicut Ioannes edicit, &c.] Hic bis variat ab Euangelista Ioanne, ut patet quum legatur Ioan. 1. qui est in sinu patris, ipse enarrauit. Legimus autem pro: uisus, ut sensus constet: Si enim ipse Ioannes, & pro: Sed, & supplemus: sed & angelus, ex MS. Angl. cod.

CAP. XXVII.

118. Quid si & alio in loco, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Quod etiam Iacob apparuerit Deus Dei filius.

119. Nam, quum apud uxores suas, &c.] Huius scriptura uerba melius distinxit & uertit ex Græco: Vide hircos & arietes ascendentes super oues & capras variatos albos, & uarios, & cineritios & adspersos, quam hodie uertit Latinus LXX. Interpret: super oues & capras subalbas & variatas & cineratas sparsas. Castigamus uero: uixisti, ex MS. Angl. cod. pro: erexisti.

120. Remansit enim, inquit, Iacob solus, &c.] In hac scriptura Gen. 32. omittitur hic illud: & emarcuit laetudo semoris eius; & uertitur etiam: iam nunc, pro eo quod Latinus LXX. Interpret: uisus, & edos uisus uisio Dei, pro quo secundum illum: facies Dei, minus apte.

121. Ac, si Israël est homo uidens Deum, &c.] De hac interpretatione nominis Israël, uide alicubi supra Adnotationes nostras.

122. Deus, inquit, qui pacit me, &c.] Supra, hæc scripturam, quomodo idem Deus & angelus Christus, tractatus latius Auctor cap. 15. Supplemus autem:

TERTULLIANUS
Con. Aduersus Iulianum
PAMELLI,
A. V.
16.

autem: benedicat pueros hos; quod non modo Gen. 48. sed etiam hic paulo post sic legitur.

CAP. XXVIII.

123. Adhuc adiciam illam quoque partem, &c.] Inscrptionem hinc capiti fecimus: Pro Sabellianis nihil facere illud: Philippe, qui videt me, videt & Patrem, &c. Quod probat, partim ex eo quod scriptura diuina, quæ nondum facta sunt, pro factis adnuntiat; partim ex verbis sequentibus Ioan. 14. ubi aperta est distinctio Patris & Filij. Quod postremum etiam urget Tertullian. dicto lib. aduers. Praxean cap. 24. & 25.

124. Philippe, qui vidit me, vidit & Patrem, &c.] Etiam hinc colligitur Librum hunc non esse Tertull. ut potè qui supra dicto lib. aduers. Praxean cap. 20. 24. & 25. legitur: videt, utrobique; illud interim etiã hodie habent Græci codices. vide ibidem Adnot. nostras n. 143. Vterque tamen consentit in illo: Si me cognouistis, & Patrem meum cognouistis, pro eo quod alij cognouissetis utrobique.

125. Quia puer, aiebat, natus est vobis, &c.] In hoc differt Isai. 9. ab omnibus aliis, quod legit; vobis, pro nobis; & quod Isai. 9. Et accessit, ubi alij: accessi; omittens etiam: in vtero.

126. Quoniam sicut pater operatur, ita operatur & filius, &c.] Adhuc, partim ad illud Ioan. 6. Pater meus vsque modo operatur, & ego operor, partim ad illud Ioan. 14. Pater autem manens in me, ipse facit opera; quod maxime respexisse, inde patet, quod paulo post habetur: confestim adicit & dicit: Qui credit in me, opera, &c. quod inuenitur Ioan. 14. sicuti etiam quæ deinceps citat, ubi legit Isai. 44. diliget, pro eo quod alij: diliget. Verrens hinc: Aduocatum, Latine, quod ex Græco alij transferunt: Paracletum; sicuti etiam non semel cap. sequi.

127. Ego sum vitis vera, &c.] In hac scriptura Ioan. 15. magis Græca sequitur quam Latina exemplaria, legens: tollit, purgat, ac: fructum ampliozem. Consequenter, iuxta Euangelistam ibidem ex MS. Angl. cod. sic supplemus: manete in mea caritate. Si mandata mea seruaeritis, manebitis in mea caritate; sicut ego, &c. & rursus paulo post: proficere possit & crelere. Atqui de Proverbialibus formulis: Campus latus & fufus aperietur, ac: effusus luminibus orbatus, vide nostra Prolegomena.

CAP. XXIX.

128. Sed enim ordo rationis, &c.] Caput hoc inscripsimus: De fide in SPIRITUM SANCTUM; quamquam interim non satis exactè, ut potè nondum re per consilia satis definita, hanc materiam tractat, uti latius adnotauimus in calce Argumenti.

129. erunt remissa, & quorum retinueritis, erunt retenta, &c.] Haud alter B. Cyprianus ubique veritè remittentur, & tenebuntur; de qua lecturæ vide Adnotationes nostras in Epist. eius 73. ad Iubaian. Legimus vero paulo post ex MS. Angl. cod. nec ex hoc tamen ipse diuersus, pro: diuiditur, quia sequitur: nec alter est, & vnde atque ipse est diuidentis officia, ubi adhuc ad illud 1. Cor. 12. vnus atque idem spiritus diuidens singulis prout vult. Item non multo post: ibi parè datus, hic largè commodatus, pro: dat, ac: commodat; quia præcedit: effusus, & sequitur: exhibitus.

130. spiritum veritatis, &c.] Sic profus castigauimus, pro: spiritus, ex Angl. MS. cod. illud enim legitur Ioan. 14. Legit autem per emphasim: Quum venerit aduocatus ille, iuxta hic, tum in sequenti scriptura, Ioan. 14. & hic: meo, quod tam Græcè quam Latine desideratur. Ibi autem: vos dirigit in omnem veritatem, Græca potius quam Latina sequitur exemplaria; sicuti etiam quum iterum adludit ad Apostolum 1. Corinth. 12. legens: virtutes & sanitates, ac: discretiones spirituum, plurali numero.

131. habitans in solo Christo plenus & satius, &c.] Videtur sic interpretari (atque adeo tacite insinuare diuinitatem spiritus sancti) illud Coloss. 2. Quia in ipsa inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. Et estis in illo repleti. Legimus autem & supplemus ex Angl. MS. cod. cumulatè distributus & missus, pro eo quod erat dimittat: cumulatè admittus. De Proverbiali verò formula: vt ex illo venæ ducerentur, vide nostra Prolegomena.

132. Et requiescit, inquit, super eum, &c. & impleuit eum, &c.] Peculiaris est etiam hac Auctori lectio, pro eo quod editiones omnes Isai. 11. & Tertull. ac B. Cyprian. requiescet, ac: implebit; nisi fortè mendum subsit. Placet autem distinctio Auctoris in scriptura Isai. 61. Euangelizare pauperibus misit me, pro eo quod perperam hodie apud LXX Græcè & Latine misit me, sequentibus adnectitur, maxime quum illud Christus citauerit Luc. 4. Auctori etiam propria est versio Isai. 44. à confortibus tuis, pro eo quod alij omnes: pra, vertunt; sed ad vtrumque anceps est vucula 7220.

133. Mira est enim qui contra carnem desiderat, &c.] Mira est interpretatio illius: Spiritus concupiscit aduersus carnem, de spiritu sancto hominem inhabitante; quum alij malitè referre ad spiritum hominis. Atqui consentit cum vulgato Latino interprete, legens 1. Cor. 4. Et spiritus Prophetarum Propheta subiectus est, quantumuis hodie Græcè plurali legitur numero. Et e contrario Græcis exemplaribus correspondet magis, 1. Tim. 4. verrens spiritibus seductoribus, idque non hic modo, sed etiam infra Epist. de Cibis Iudaicis c. 5. Item & in eo quod vertat 1. Cor. 12. In hoc spiritu positus (quod illi peculiare est, pro: loquens) nemo vquam dicit anathema Iesum, pro: Iesu; quamquam illud legant etiam quidam Latini codices.

134. In hunc qui quis blasphemauerit, &c.] Partim istud reperitur Marc. 3. nempe illud: blasphemauerit, partim Matth. 12. illud nempe: non tantum in isto sæculo, verum etiam nec in futuro.

CAP. XXX.

135. Et hæc quidem de Patre & Filio & Spiritu sancto, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Nihil prædictis ob stare fidem vnus Dei. Atqui quum non semel hic urgetur duos Deos non dici, etiam Pater Deus, & filius Deus dicatur, nulla repetita mentione Spiritus sancti; etiam hac de causa huic librum pro se tamquam B. Cypriani citare solebant Pneumatomachis verum non tam cautè scribebant veteres. Et verò quum idipsum argumentum tractetur supra Tom. 3. à Tertulliano lib. aduersus Praxean, cap. 13. & 18. etiam de spiritu sancto; & hinc patet, non esse hunc librum Tertulliani; Legimus autem modè ex MS. cod. Angl.

qua vnus Deus & per scripturas promittitur, pro eo quod corruptè legebatur: vnus Deus.

136. Tam enim illi, &c.] De duobus his generibus hæreticorum, cap. 8. Paulopost autem legimus: Si vnus Deus, Christus autem Deus, &c. omisso superflua voce: Christus. Supplemus etiam ex Angl. MS. cod. Christum esse contendunt.

137. Ego sum, inquit, Deus, &c.] Hic differt, quod veritas: & non est præter me iustus & saluans, pro eo quod Latinus Interpres LXX. Isai. 45. iustus & saluator. Deinde: & memora in statua, quum legitur Græcè τοὺς νεκρούς, quod vertit ille Isai. 40. rumpes sed & utrumque vox Græca significat, & magis proprie quod habet Auctor. Item: vt iiciat omnes, pro: vsuant omnia regna terre, iuxta editiones omnes. 4. Reg. 18. ex Isai. 77.

138. sed humani erroris præsumptione, qua hæretici esse voluerunt, &c.] Sic ex MS. cod. Angl. pro: quia. Adhuc autem Auctor ad significationem vocis: hæresis, quæ ab electione deriuatur, atque adeo non nisi voluntate suscipitur, sicuti supra latius Tom. 3. lib. de Præscript. adu. hæres. cap. 6. Supplemus vero ex MS. Angl. cod. paulopost: vnus in scripturis bonus dictus est Deus, & deinde legimus: Ac, si non putapt, &c. pro: At, si.

CAP. XXXI.

139. Est ergo Deus pater, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Epilogus libri: De Deo Patre & filio. Vbi iterum nram Spiritus sancti mentionem facit, quod pro se rapiebant Pneumatomachi. Supplemus autem ex Gagnæo: qui non in sono perculsi aëris.

140. cuius sacræ & diuinæ natiuitatis, &c.] Adhuc ad illud Isai. 3. Generationem eius quis enarrabit? Quod de æterna natiuitate eodem prorsus modo, interpretantur B. Ambr. lib. 1. de Fide ad Gratian. cap. 5. B. Cyrillus in Isaiam, & B. August. Epist. 150. ad Elpidium.

141. quia & pater illum etiam quadam ratione præcedit, &c.] Sic legimus ex MS. Angl. cod. pro: quin; qui etiam omittit illa, quæ explicatiois causa, ne Ariani videatur fauere, addidit Gagnæus, nempe: quadam ratione, quodammodo, & aliquo pacto; verum maluimus in contextu relinquere, vt nemo hinc errandi ansam sumat. Quamquam interim contra illos sufficiat illud quod præmittitur: Semper enim in patre, ne pater non semper sit pater, & quod haud procul à fine huius cap. habet: principium natiuitatis ante omne tempus accepit. Ex quo constat, quum dicit: patrem præcedere, priorem esse, & antecedere, id saluè se intelligere, vt subiungit: quæ pater sit. Eodem modo itaque intelligendum quod iterum dicit: cum patre postmodum fuit, & quæ habet MS. cod. Angl. eadem de causa etiam à nobis præmissa: & merito ipse est ante omnia, sed post patrem; ac: secundam personam efficiens post patrem, quæ filius. Atqui non potuimus non supplere ex MS. Angl. intermediam periodum antea desideratam post illud: ille qui originem nescit, nempe: Simul vt hic minor sit (quod etiam causè legendum

dum in illo esse se scit, habens originem, quia nascitur, & per Patrem quodammodo, quamuis originem habet quæ nascitur, vicinus (vox corrupta) in natiuitate, dum ex eo patre qui originem solus non habet, nascitur.

142. Hic ergo quando pater voluit, processit ex Patre, &c.] Improprè hic processionem filii Dei tribuit, quam Patres posteriores ad distinctionem personarum soli Spiritus sancto. Legimus vero, & distinguimus paulopost ex eodem MS. Angl. cod. Si enim natus non fuisset, innatus comparatus cum eo qui esset innatus, æquatione in vtroque ostensa, &c. pro: ostensi, quod corruptissime legebatur. Supplentes paulopost ex eodem codice duas periodos & dimidiam, quæ desiderabantur post illud: & idem duos adprobasset etiam Deos, omittentes illud: Christus autem non innatus est. Idque in hæc verba: Si inuisibilis fuisset, cum inuisibili collatus par expressus duos inuisibiles ostendisset; & idem duos comprobasset & Deos. Si incomprehensibilis, si & cetera quæcumque sunt Patris; merito, dicimus, duorum Deorum quam isti confundunt controuersiam suscitasset. Nunc autem quidquid est, non ex se est, quia nec innatus est; cui addendum ex excessu, sed ex patre est, quia genitus est.

143. Sive dum verbum est, &c.] Scripturas antiquiores, quibus dicitur Christus: verbum, virtus, sapientia, filius Dei, vnigenitus, & primogenitus, ad marginem adnotauimus. Castigamus autem & distinguimus ex Angl. cod. MS. Quo genere dicit, &c. ex illo est qui (pro: quia) originem non habet; vnus est; & cum Gagnæo supplemus: Idcirco vnum Deum adferuit (nempe scriptura) & ex MS. cod. Angl. initium potius & principium. Legentes iterum cum Gagnæo: Filius autem nihil ex arbitrio suo gerit, pro eo quod substituerat Gelenius: Idem est denique quod nihil, &c. Est autem etiam hæc causè legendum, quod paternæ voluntatis ministrum vocat, quod solummodo verum est de Christo secundum humanam, non vero diuinam naturam. Atque ex MS. cod. Angl. iterum supplemus parenthesi interiecta: Nam quum id sit principium ceteris quod innatus est, (quod Deus solus pater est qui extra originem est, ex quo hic est qui natus est) dum qui ex illo nascitur, &c. Item paulopost: Cuius sic diuinitas traditur, vt non aut dissonantia aut inæqualitate diuinitatis.

144. Subiectis enim ei quasi filio omnibus rebus à Patre, &c.] Adhuc ad illud Apostoli Rom. 8. qui subiecit ei omnia. Et verò hic iterum supplemus post hæc verba ex MS. Angl. cod. dum ipse cum his quæ illi subiecta sunt, Patri suo subiecit. Legentes mandum, &c. rursum Patri (pro: illi) remittit; (omittentes vocem: vnde, intermediam) vnus Deus ostenditur, verus & æternus pater. Supplentes paulopost: & principium ipsius quoque filij sui. Ceterum valde obseruandum est, & quantum apparet, corruptum aut mutilum manente in illo quod etiam auditus est, sicut etiam quod antea legebat Gagnæus: manentem in se quod audiuit ab illo. sed sicuti alia multa, ita & hoc aliis castigandum reliquimus.

ARGVMENTVM EPISTOLÆ DE CIBIS IVDAICIS,
PER IACOBVM PAMELIVM.

NOVATIANSVS Presbyter Romanus (seu quisquis alius huius Epistolæ Auctor) in secessu suo, tempore persecutionis Decianæ, variis fratrum literis pronocatus, aduersus Iudæos post superiores duas Epistolas DE CIRCVMCISIONE ET SABBATO, etiam hanc DE CIBIS IVDAICIS edidit.

Imprimis autem legem spiritalem esse tradit; & proinde quum cibus primus hominibus solus arborum fructus fuerit, & usus carnis acceperit; legem postmodum subsuetam, quæ cibus discernens, quadam quasi munda concessit animalia, quadam interdixit quasi non munda, spiritualiter esse intelligendam. Præsertim quum pronuntiata sint omnia valde bona, & etiam immunda animalia ad sobolem in Arca Noe reseruata sunt, quæ alioqui possent auferri, si propter inquinamentum suum debuissent aboleri.

Non culpanda itaque immunda animalia, ne in auctorem culpa reuocetur; sed quando irrationale animal ob aliquid reicitur, magis illud ipsum in eo qui rationalis est homine damnari, in animalibus proinde mores humanos & actus & voluntates depingi.

His accessisse & aliã causam, cur multa à Iudæis ciborum genera tollerentur, ad coercendam intemperantiam populi vni Deo seruituri.

Et verò fuerit tempus aliquod, quo ista umbra vel figura exercenda; postquam finis Legis Christus superuenit, omnia iam dici ab Apostolo munda mundis; & cibum verum & sanctum esse, fidem rectam ac immaculatam conscientiam.

Sed non ex hoc, quia libertas ciborum concessa, luxuriam permissam esse, nec continentiam sublatam aut ieiunia. Hæc enim vel maximè decere fideles, oraturos scilicet Deum, & acturos ei gratias, non diebus tantum, sed & noctibus.

Cauendum etiam esse, ne quis licentiam istam in tantum præbet profusam, vt ad imolata idolis possit accedere.

Ceterum huius Epistolæ quadam verba cap. III. descripta sunt à Hrabanò nostro (de quibus ibi latius) Comment. in Leuiticum; verum, neque MS. cod. Leodiensis, neque excusi, ad marginem pro more illius adnotatum habent Auctoris, ex quo desumpsit, nomen. TERTVLLIANI autem hanc Epistolam (quantumuis ei adscribat in Catalogo Bibliothecæ Corbeiensis) nõ esse, tum ex stylo & scripturis aliter translatis, satis constat; tum etiam quòd secessus sui persecutionis tempore memigerit, qualem Tertullianus ubique impugnat, & maximè Libro de Fuga in persecutione. B. CYPRIANO adscribendam aliquando existimauimus ob similem inscriptionem & initium cum libro illius de Spectaculis; sed in reliquis stylo illius non conuenire animaduertimus. NOVATIANO itaque adscribere maluimus; tum quòd B. Hieron. Epist. 123. ad Damasum de 5. quæst. scribat, Latino sermone à Nouatiano editas quæstiones, De animalibus mundis & immundis; tum quòd idem Catal. Script. Eccles. & eius Interpres Sophronius, & post eos Honorius Augustodunensis ac Trithemius, inter eius scripta vnum DE CIBIS IVDAICIS recenseant. Quod etiam titulo EPISTOLÆ insignitum fuisse colligitur ex Epist. eiusdem B. Hieron. 21. ad Paulum Concordiensem, ubi opuscula illius Epistolæ nuncupa. Atqui hanc primus edidit Gagnæus Theologus in editioe sua Parisiensi, castigauit deinde Gelenius ad Britannicum codicem MS. Nos denique ex coniecturis quibusdam Dn. Latini & nostris iterum recognouimus, & Argumentum ac Adnotationes recens adiecimus.

NOVATIANI ROMANÆ

ECCLESIAE PRESBYTERI, DE CIBIS

IUDAICIS. EPISTOLA.

NOVATIANVS PLEBI IN EVANGELIO
PERSTANTI SALVTEM.

CAP. I.

Esse mihi, fratres sanctissimi, exoptatissimus dies ille, & inter præcipuos beatorum referendus est, quo litteras vestras & scripta suscipio (quid enim me aliud nunc faciat liberiores?) tamen non minus egregium diem & inter eximios arbitror computandum, quo similes vobis adfectu debita caritatis remittens, & ego ad vos compari voto litteras scribo. Nihil enim me, fratres sanctissimi, tantis constrictum vinculis tenet, nihil tantis curarum ac solitudinum stimulis excitat & exagitat, quam ne iacturam vobis quendam per absentiam meam putetis illatam, cui remedium conitor dare, dum elaboro vobis me presentem frequentibus litteris exhibere. Quamquam ergo, & officium debitum, & cura suscepta, & ipsa ministerij imposita persona hanc à me litterarum scribendarum exposcant necessitatem; tamen vos illam plus exaggeratis, dum me ad scribendum frequentioribus litteris prouocatis, & prouocum me licet, ad ista caritatis sollempnia magis impellitis, dum sine cessatione in Euangelio vos perstare monstratis, ex quo efficitur, ut & ego vos litteris meis non tam instruum iam eruditos, quam incitem paratos. Nam qui sincerum Euangelium & excretum ab omni peruersa labe doctrinae non tantum tenetis; verumetiam animose docetis, magistrum hominem non queritis, qui rebus ipsis vos doctores esse monstratis. Currentes igitur vos exhortor, & vigilantes excito, & aduersus spiritalia nequitiae dimicantes alloquor; & ad brachium curu vocationis in Christo tædentes impello: ut tam hæreticorum sacrilegis calumniis, quam etiã Iudæorum otiosi fabulis calcatis, & reiectis, traditionem solam Christi doctrinamque teneatis, ut condignè auctoritatem vobis eius nominis vindicare possitis. Quam verò sint peruersi Iudæi, & ob intellectu suæ legis alieni, & duabus epistolis superioribus, ut arbitror, plene ostendi; in quibus probatur, est, prorsus ignorare illos, quæ sit vera circumcisio, & quid verum sabbatum, quorum adhuc magis ac magis cæcitate reuincitur in hac epistola, in qua aliquid de cibis ipsorum breuiter differitur: hinc etenim se solos sanctos, & ceteros omnes astimant inquinatos. [Itaque in primis illud collocandum est, legem spiritalem esse: quam si spiritalem negant, utique blasphemant: si deuitantes blasphemiam, spiritalem consistunt, spiritualiter legant. Diuina enim diuine sunt recipienda, & sancta sancte, utique asserenda. Ceterum culpa grauis inuritur, si terrestris & humana sacris & spiritalibus litteris doctrina præstat, quod ut ne fiat cauendum est. Caueri autem potest, si quæ à Deo præcepta sunt sic tractentur, ne auctoritatem eius imminuant assumpta, ne dum quædam impura & non munda dicuntur, institutio illorum infamem reddiderit institutore. Videbitur enim reprobando quæ fecit opera propria damnasse, quæ quasi bona probauerat, & in utroque inconstans, quod hæretici quidem volunt videri, denotabitur: dum aut quæ non erant munda benedixit, aut quæ benedixerat, quia & munda & bona, postea reprobauit quasi non bona: quippe quia non munda: cuius consequenter enormitas perpetua manebit & controuersa, si perseverat ista Iudaica doctrina, quæ omnibus viribus amputanda est, ut dum quid enormiter ab ipsis traditur, à nobis tollatur: & operum suorum competentis dispositio & diuinæ legis congruens, & spiritalis illatio remittatur. Sed ut ab exordio rerum & vnde oportet incipiã, cibis primis hominibus solus arborum fuit fœtus & fructus. Nam à pomis vltum postea ad fruges contulit culpa, conditionem conscientia ipso situ corporis approbante. Nam & innocentia decerpituros alimenta ex arboribus, adhuc sibi bene conscios homines, ad superna subrexit: & commissum delictum ad conquirenda frumenta homines terræ soloque deiecit. Postea etiã vltus carnis accessit, diuina gratia humanis necessitatibus competentia ciborum genera prorsus opportunis temporibus porrigente. nam & teneros & rudes homines alere debebat mollior cibus,

Ephes. 6.

Philip. 3.

CAP. II.

Rom. 7.

Gen. 1. & 9.

Gen. 1.

Gen. 3.

Gen. 9.

TERTULLIANVS
Cum Annotationibus
PAMELAI,
A. V.
16.

A & non sine labore confectus, ad emendationem scilicet, ne iterum liberet delinquere, si innocentiam impositus labor non admoneret. Et quia iam non paradisi custodiendus, sed mundus totus fuerat excolendus, robustior cibus carnis offertur, ut ad emolumenta culturae plus aliquid humanorum corporum viribus adderetur. Haec omnia gratia (ut dixi) & dispositioe diuina, ne aut minus redderetur robustior cibus, quo referti ad opera marcescerent, aut amplius tenerior, quo pro modo virium oppressi ferre non possent. Lex autem postmodum subsecuta cibos carnis cum discretionem disposuit: quaedam enim ad usum, quasi munda contribuit & concessit animalia, quaedam interdixit quasi non munda, & ipsos edentes inquinatura, & mundorum quidem hanc formam dedit, ut quae ruminatioe ruminent, & vngulas findant munda: immunda quae neutrum horum vel alterum faciant: Sic in piscibus quoque eadem munda essent, quae cooperta squamis & armata remigiis, at quae contra haec esse non munda; Alitum quoque discrimen indixit, quidque aut reprobum iudicaretur, aut mundum. Ita lex solertiam maximam faciendam animalium separationis instituit, quae in vnam benedictionis formam constitutio antiqua contraxit. Quid igitur dicemus? immundane ergo animalia? quid est enim aliud, non munda, quam quae lex a ciborum visibus separauit? Quid enim & illud quod iam diximus, ergo institutor non mundorum Deus, & culpa factorum in artificem redundabit, qui non munda produxit: quod utique dicere extremae summaeque dementiae est, Deum accusare quasi instituerit immunda, & viuinae maiestati crimen inferre, quasi fecerit reproba, praesertim cum & pronuntiata sint valde bona, & quae bona ut crescerent & multiplicarentur, benedictionem ab ipso Deo sint consecuta; insuper etiam in arca Noe praeccepto creatoris ipsorum ad sobolem referuata, ut & necessaria probarentur dum custodiuntur, & bona dum necessaria probarentur, licet ibi quoque crimen sit adiectum. Sed tamen vel tunc institutio istorum non mundorum funditus potuisset auferri, si propter inquinamentum suum debuisset aboleri. Quatenus ergo (ut Apostolo auctore monstrauimus) spiritualis lex ista spiritualiter recipienda est, ut legis ratio diuina & certa praestetur? Primum credendum est; quicquid est a Deo institutum, mundum esse, & ipsa institutionis auctoritate purgatum: neque culpandum, ne in auctorem culpa reuocetur. Deinde legem ad hoc filii Israel datam, ut per illam proficerent & redirent ad mores bonos, quos cum a patribus accepissent in Aegypto, propter consuetudinem barbarae gentis corruperant. Denique & decem sermones illi in tabulis nihil nouum docent, sed quod obliteratum fuerat, admonent: ut iustitia in illis ignita more, quasi ad flatu quodam legis sopita reuolueret: proficere autem poterant intellecto plus in hominibus vitia fugienda, quae lex damnasset etiam in pecoribus. Nam quando irrationale animal ob aliquid reicitur, magis illud ipsum in eo qui rationalis est homine damnatur. Et in eo quod ex natura aliquid habet quasi inquinamentum notatur, plus culpabile, cum illud contra naturam in hominem conqueritur. Ergo ut homines mundarentur, pecora culpata sunt, scilicet ut & homines, qui eadem vitia haberent, aequales pecoribus aestimarentur. Quo pacto factum est, ut nec animalia damnarentur ab institutore sui culpa, & homines in pecoribus eruditi ad immaculatam institutionis suae possent redire naturam. Considerandum enim quomodo lex munda & non munda discernit: Munda, inquit, & ruminant & vngulam findunt, immunda neutrum faciunt, aut ex duobus vnum aliquid. Omnia ista vnus artifex fecit, & qui fecit ipse benedixit. Institutionem igitur mundam, vtriusque conspicio, quia & qui instituit sanctus est, & quae instituta sunt, culpam non habent, dum haec sunt quod facta sunt. crimen enim nunquam natura, sed voluntas peruersa excipere consuevit. Quid ergo est? in animalibus mores depinguntur humani & actus & voluntates. mandati si ruminent, id est, in ore semper habeant quasi cibum praeccepta diuina, vngulam findunt, si firmo gradu innocentiae, iustitiae, omnisque virtutis vitae itinera conficiant. Eorum enim quae in duas vngulas pedem diuidunt, robustus semper incessus: dum lubricum partis alterius vngulae firmamento fulcitur, & in vestigij soliditate retinetur. Sic qui neutrum faciunt, immundi sunt: quorum nec in virtutibus firmus ingressus est, nec diuinorum praecceptorum in ore vilius ruminatioe teritur cibus. nam & qui alterum faciunt, nec ipsi mundi, dum sunt ex altero debiles, nec in vtroque perfecti. Hi autem sunt aut vtrumque facientes, ut fideles qui mundi: aut alterum, ut Iudaei & haeretici qui sunt inquinati: aut neutrum, ut ethnici qui sunt consequenter immundi, ita in animalibus per legem, quasi quoddam humanae vitae speculum constitutum est, in quo imaginis sanctionum considerent, ut plus

Leui. 11. &
Deut. 14

Ibidem.

Gen. 1.
Gen. 7.

CAP. III.
Rom. 7.

Gen. 1.
Exod. 20.

Leui. 11. &
Deut. 14.

vitiosa quæque hominibus contra naturam commissa damnentur, dum etiam naturaliter in pecoribus constituta culpantur. Nam quod in piscibus squamis aspera pro mundis habentur: asperi, & hispidi, & hirti, & firmi, & graues mores hominum probantur. Quæ autem sine his sunt, immunda: quia leues, & lubrici, & infidi, & effœminati mores improbantur. Quid enim vult sibi lex cum dicit, ¹⁰ Camelum non manducabis, nisi quoniam de exemplo animalis vitam damnat eneruem & criminibus tortuosam. Aut cum suem cibo prohibet assumi, reprehendit vitique cœnosam & luteâ & gaudentem vitiorum sordibus vitam, bonum suum non in animi generositate, sed in sola carne ponentem: aut cum leporem, acculat reformatos in feminam viros. ¹¹ Quis autem multellæ corpus cibum faciat: sed furta reprehendit. Quis lacertam? sed odit vitæ incertam varietatem. Quis stellonem? sed maculos execratur prædam de aliena morte quærentes. ¹² Aut quis coruum? sed versutas execratur voluntates. Passerem quoque cum interdicit, intemperantiam coarguit: quando noctuam, odit ludifugas veritatis: quando cygnum, ceruicis altæ superbos: ¹³ quando charadriam, gastrulam nimis linguæ intemperantiam: quando vespercionem, quærentes tenebras noctis simul & erroris. Hæc ergo & his paria lex in animalibus execratur, quæ in illis quidem non criminosa, quia in hoc nata sunt, in homine culpata, quia contra naturam non ex institutione, sed ex errore quæsita sunt. [¹⁴ His igitur ita se habentibus accesserunt & aliæ causæ, quibus multa à Iudæis ciborum genera tollerentur: quod vt fieret, immunda multa sunt dicta: non vt illa damnaverent, sed vt illi coercerentur seruituri vni Deo, quia ad hoc assumptos frugalitas decebat, & gulæ temperantia, quæ semper religioni deprenditur esse vicina, immò (vt ita dixerim) consanguinea potius atque cognata: sanctitati enim inimica luxuria est. Quomodo enim per illam parceret religioni, cum non parceret pudori: non recipit luxuria Dei timorem, dum præcipitantibus illam voluptatibus in solam fertur cupiditatem temeritatem: effusis enim habentis sine more admotis sumptibus quasi pabulis crescit exedens patrimonium cum pudore, aut vt torrens aliquis è montium iugis cadens non tantum opposita transcendit, sed illa ipsa in aliorum ruinam secum rapit. Ad coercendam ergo intemperantiam populi, remedia sunt ista quæsita, vt quantum luxuriæ demeretur, tantum bonis moribus adderetur. Nam quid aliud merebantur, quam vt ne omnibus escarum voluptatibus vterentur, qui diuinis manna epulis vilissimos Ægyptiorum cibos præferre aui sunt, carnes iurulentas inimicorum atque dominorum ante libertatem ponentes, digni sanè quos optata seruitus saginaret, quibus malè displicuerit & melior & liber cibus. [¹⁵ Fuit ergo tempus aliquod antiquum, quo ista vmbra vel figuræ exercendæ, vt abstinendam esset à cibis, quos institutio quidem commendauerat, sed lex interdixerat. Verum iam finis legis Christus superuenit, cuncta legis obscura referans, omnia quæ sacramentorum nebulis antiquitas texerat. Magister enim venit insignis, & doctor cœlestis, & institutor consummatæ veritatis, sub quo meritò iam dicitur: Omnia munda mundis; inquinatis autem & infidelibus nihil mundum: sed polluta sunt eorum & mens & conscientia. Item alio loco: Quia omnis creatura Dei bona, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur: sanctificatur enim per verbum Dei & orationem. Rursum alibi: Spiritus manifestè dicit, quod in nouissimis diebus recedent quidam à fide, ¹⁶ attendentes spiritibus seductoribus, doctrinis demoniorum, in hypocrisis mendaciloquorum cauteriatam habentium conscientiam suam, prohibentium nubere & abstinere à cibis quos Deus creauit, ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & his qui cognouerunt Deum. [¹⁷ Adhuc in altera parte: Omne quod in macello venit, manducate, nihil requirentes. Ex quibus constat, omnia ista suis esse benedictionibus reddita iam lege finita: nec ad solennitates ciborum esse redeundum, quas & certa imperauerat causa, & iam sustulit libertas Euangelica manumissione reuocata. Clamat Apostolus, Non est regnum Dei potus & cibus, sed iustitia & pax & gaudium. Item alio loco: Esca ventri & venter escis, Deus autem & hunc & hanc euacuabit: corpus autem non fornicationi, sed Domino: & Dominus corpori. Deus ventre non colitur, nec cibus, quos Dominus dicit perire, & in secessu naturali lege purgari. Nam qui per escas Dominum colit, propè est vt Dominum habeat ventrem suum. Cibus inquam verus & sanctus & mundus est, fides recta, immaculata conscientia, & innocens anima: quisquis sic pascitur, Christo conuescit, talis epulato conuiuia est Dei, ista sunt epula: quæ angelos pascunt, ista sunt mensa: quæ martyres faciunt. Hinc est vox illa legis, ¹⁸ Non in pane tantum viuunt homo, sed in omni verbo quod

TERTULLIANUS
Com. Annotationibus
PAMELII
A. V.
16.

A quod proficitur ex ore Dei. Hinc illa Christi, Mea esca est, ut faciam voluntatem eius *Ioan. 4.*
 qui me misit, & ut consummem opus eius. Hinc: Quæritis me, non quia signa vidistis, *Ioan. 6.*
 sed quia manducastis de panibus meis, & saturati estis. Operamini autem non eam escam
 quæ perit, sed escam permanentem in vitam æternam, quam filius hominis vobis dabit.
 hunc enim patet signavit Deus. Iustitia, inquam, & continentia & reliquis Deus virtu-
 tibus colitur. Nam & Zacharias refert, Si manducetis, inquit, aut bibatis, nonne vos *Zach. 7.*
 manducatis aut bibitis: exprimens cibos aut potus, non ad Deum peruenire, sed ad ho-
 minem: nec enim carnis Deus est, ut carne placetur: nec in has voluptates attonitus,
 ut nostris gaudeat cibus. Deus sola gaudet fide nostra, sola innocentia, sola veritate,
 solis virtutibus nostris, quæ habitat non in ventre, sed in animo, quæque nobis acquirit
 diuinus timor & cælestis metus, non terrenus cibus. ¹⁹ Ex quibus congruenter inflecta-
 tus est Apostolus superstitionibus angelorum seruientes, inflatos à sensu carnis suæ, cap-
 ut Christum non tenentes, ex quo omne corpus per nexum consociatum & scibula
 charitatis membris mutuis innexum atque concretum crescit in Deum. sed illa seruan-
 tes, ne tetigeritis, neque contrectaueritis, quæ imaginem quidem videantur habere reli-
 gionis, dum corpori non paritur: nullum tamen emolumentum omnino iustitiæ, dam-
 ad elementa quibus per baptismum mortui sumus, voluntaria seruitute reuocamur. [²⁰ Sed *Coloss. 2.*
 non ex hoc statim, quia libertas ciborum concessa, luxuria permessa est: nec quia libe-
 ralius nobiscum Euangelium gessit, continentiam sustulit. Nost inquam ex hoc ventri
 procuratum est, sed ciborum forma monstrata est: ostensum est quid iuris esset, non quo
 in gurgitem cupiditatis iretur, sed quo legis ratio redderetur. Ceterum nihil ita tem-
 perantiam coercuit quàm Euangelium: nec ita constrictas quisquam gulæ leges, quàm
 Christus; qui beatos legitur pronuntiasse, sed egenos, & felices esurientes atque sitien-
 tes; miseris diuites, quibus ad imperium ventris & gulæ seruientibus, voluptatum num-
 quam posset mater deficere, ne desinere seruitus posset; argumentum, felicitatis putan-
 tes, concupiscere quantum possint, nisi quòd & sic minus possint quàm concupiscunt. *Matth. 5.*
²¹ Nam & Lazarus in ipsa fame ipsiusque vlcibus & canibus diuitis perferens, carnifices *Luc. 6.*
 salutis ventrem & gulam coercerat exemplis. Apostolus quoque: Habentes, dicendo, *Luc. 16.*
 victum & vestitum, his contenti sumus; frugalitatis & continentia legem dabat; parum *1. Tim. 6.*
 existimans profuturum esse quod scripserat, etiam exemplum, scriptorum suorum da-
 bat, subiiciens non immerito: esse omnium malorum auaritiæ radicem. Sequitur enim
 præcurrentem luxuriam; quidquid hæc per vitia consumpserit, illa per scelera restituit,
 orbe criminum recurso, ut rursum luxuria eximat, quidquid auaritia congesserat. Nec
 tamen desunt inter ista, qui quum sibi nominis Christiani vocem inderint, exempla præ-
 bebant intemperantiæ & magisteria; quorum vsque ad vitia venerunt, ut & ieiunij mati-
 tino tempore bibant; non putantes Christianum esse potare post cibum, nisi in vacuas &
 inanes adhuc venas infusa statim per somnum vina descenderint; minus enim qui bibunt,
 sapere videntur, si inter vina cibi permisceantur. Videas ergo tales, nouo genere adhuc
 ieiunos, & iam ebrios, non ad popinam currentes, sed popinam secum circumferentes;
 C quorum quisque salutat, non oculos dat, sed propinat. Quid isti post cibum faciant,
 quos ebrius inuenit cibus? aut quales istos sol in occasu relinquit, quos iam marcidos vi-
 no oriens aspicit? sed quæ detestanda sunt, non sunt nobis exempla ducenda. Sumenda
 sunt enim ea sola, quibus animus noster melior reddatur. Et licet in Euangelio per om-
 nia ciborum redditus nobis vsus sit, tamen intelligitur redditus, sed cum lege frugalita-
 tis & continentia. Hæc enim vel maxime decent fideles, oraturos scilicet Deum, &
 acturos ei quidem gratias, ²² non diebus tantum, sed & ipsis noctibus; quod fieri non po-
 terit, si somnum grauem, & molem pectori impositam mens cibo vinoque sopita non
 valuerit excutere. [²³ Sed quod in vsum ciborum vel maxime custodiendum sit; cauend-
 dum est, ne quis licentiam istam putet in tantum profusam, ut & ad immolata simulacris
 possit accedere. Quantum enim ad creaturam Dei pertineat, omnis munda est, sed cum *Matth. 15.*
 demoniis immolata fuerit, inquinata est tam diu, quam diu simulacris offeratur; quod in ox
 atque factum est, non est iam Dei, sed idoli; quæ dum in cibum sumitur, sumentem da-
 monio nutrit, non Deo, conuiuiam illum simulacro reddendo, non Christo, ut merito fa-
 ciunt & Iudæi; quorum ciborum ratione perspecta, & consilio legis considerato, & Euan-
 gelicæ gratiæ beneficio cognito, & temperantiæ rigore seruato, & simulacris immolato-

tum inquinamento repulso, regulam veritatis per omnia custodientes, Deo gratias agere debemus, per Iesum Christum filium eius Dominum nostrum, cui laus & honor & claritas in secula seculorum. Amen.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN
EPISTOLAM DE CIBIS IYDAICIS.

NOVATIANSVS, &c.] Quum Auctorem huius libri Tertullianum negemus, omnino oportuit illud substituere, pro eo quod erat: Tertullianus, maxime quum ultime syllabe in idem recidant; quod factum conicio, ut cum pra vetustate MS. codicis, priores uelctionis litterae legi non possent, ex coniectura hoc scriptum fuerit. Est autem, sicut iam diximus satis, similis inscriptio libri B. Cypriani de spectaculis: Cyprianus plebi in Euangelio stanti salutem; sed quum eadem aetate uterque scripserit, non mirandum, maxime in persecutione Deciana tam dicta, in qua quum multi lapsi inuenirentur, si hoc titulo ad stantes uisi uidentur ex proposito, quos adeo hic Auctor cap. 1. in Euangelio peritare congratulatur.

CAP. I.

2. Et si mihi, fratres sanctissimi, &c.] Caput hoc inscriptissimum: Epistolae argumentum, sicuti latius ex ipsis eius uerbis in Argumento nostro uidere est. Et uero quaedam etiam similia sunt initio dicti libri de spectaculis, ad sensum quod admet, sed stylo diuerso.

3. per abientiam mea, &c.] Hinc pater, sicuti ibidem adiecit, in secessu conscriptam hanc Epistolam; forsatis siquid diuinare licet, quum uis scribit Cornelius PP. Epist. ad Fab. Antioch. apud Eusebium lib. 5. hist. Eccl. c. 35. in domo se conclusum occuleret metu persecutionis. Quod quum in illo eadem reprehenderetur a Diaconis Romanis, & rogaretur, ut egressus, quantum presbytero liceret, quantumque situm esset in eius potestate, fratres in periculo constitutos iuuaret; tantum aieit ut illos obtemperaret, ut etiam non sine stomacho discederet, se nolle amplius esse presbyterum adferens. Quo factum, ut Moyses beatus Martyr & illi & quinque alios presbyteris, qui una cum illo sese ab Ecclesia segregauissent, fideliam communionem interdixerit. Etque hoc ipsum est quod B. Patianus de eo scribit Epist. 2. ad Sympron. Nam & ideo ab Ecclesia Christi recesserat, ne illum labor confessionis urgeret. Hanc itaque primam occasionem illi fuisse schismatis, deinde & haereseos, admouisse sufficiat, sed quantum apparet, post scriptam hanc & similes Epistolas.

4. duabus Epistolis supericribis, &c.] De his latinis post Adnotationes huius libri.

Lib. Coll. Soc. Jesu CAP. II. Paderborn. a. 1610.

5. Itaque imprimis illud collocandum est, &c.] Titulum huius capiti imposuimus: Legem spiritalem esse; & proinde spiritualiter eam intelligendam, quae discernit inter munda & immunda animalia. Tertinet autem ad phrasin Africanam libri precedentis illud: denotat. ut. Supplemus autem cum Latino: Nam à pomis vltim poltea ad fruges. Atqui munda illa periodus: Nam & teneros & rudes homines alere debebat mollior cibus, uolensideretur

aliquid tale, ac si dicat: At prouentiores non sine labore confectus. Legentes iterum cum Gagnas: quo referri ad opera marcellerent, pro eo quod Lugd. editi: referre.

6. ut quae ruminacione ruminent, &c.] Sic translulit tum hic, tum cap. sequ. quod Graecè est apud 1. xx. Leuit. 11. & Deuter. 14. ὅτι ἀναγινώσκουσιν, quod uerit Latine illorum Interpres: & reduens ruminacionem. Quum autem addit: immunda quae neutrum horum vel alterum faciant; intelligi de ruminantibus, sed vngulas non findentibus. Etiam paraphrasticus translulit ordine transposito illud: quae cooperta squamis & armata remigiis, pro eo quod duntaxat est Graecè, Hebraicè & Latine: quibus sunt ale (quas remigia uocat, eo quod illis tanquam remi uentur ad uolandum) & squamæ; quod postremum duntaxat legit ca. sequ. Atque supplemus cum Latino: Quid est enim aliud, non munda, quam quae Lex à ciborum vltibus separauit?

7. licet ibi quoque sit crimen adiectum, &c.] Nouè accipit crimen, ac si dicat: licet etiam ibi quaedam animalia criminata sint; tanquam immunda, ut ipse quum Gen. 7. inter munda & immunda distinguit animalia.

CAP. III.

8. Quatenus ergo, &c.] Inscriptionem huius capiti fecimus: Quo ut homines mundarentur, peccata culpata sint, & in animalibus mores depingantur humani, & actus, & voluntates. Multa autem huius capiti transscripsit Hrabanus noster in xiii. cap. Deuter. ex quo proinde patet, iam olim in manus Doctorum uersatam fuisse hanc Epistolam. Imprimis uero illud: Primò credendum est, quidquid est à Deo institutum, mundum esse, & ipsa institutionis auctoritate purgatum. Legimus autem & supplemus cum Latino, omiſſa uoce: quos, secundo loco superflua: quos quum à Patribus accepisset in Aegypto, propter conſuetudinem, &c.

9. Quid ergo est, &c.] Etiam istud cum illo quod praecedi: Ergo ut homines mundarentur, & c. transscripsit Hrabanus, uerbis tamen transpositis, ex quo tam ex exc. quam MS. castigamus: & voluntates, pro uoluptates, omiſſa uoce quaedam, non satis apta. Vbi plus habet quam Auctor de uingulam diuidentibus, quia duo Testamenta Legis & Euangeliorum credentes, se firmo gressu innocencia iustitiaeque statunt.

10. Camelum non manducabitis, &c.] Sic proſus restitimus, pro: manducabis, quia illud legitur plurali numero Leuit. 11. & Deuter. 14. Atque etiam longè diuersam expositionem adfert ubi supra, ordine uerborum Moysi probe seruato, Hrabanus: cameli, sulci, & leporis.

11. Quis autem mustela, &c.] De mustela, lacte-

TERTULLIANVS
Cum Annotationibus
PAMELII

A. V.
16.

ta, & talpa, quae immunda declarantur ex reptilibus, *Leuit. 11. nihil adnotauit Erabanus, quod mirum.*

12. Aut quis coruum, &c.] De corvo, noctua cygno, charadrio, & vespertione, utrobique legitur, quod immunda iudicata sint inter animi generas; at pacifera nulla ibi mentio, neque etiam apud Erabanum. Verum tamen in eo hallucinatus videtur Auctor, quod quodam passerem verterit, quem alij omnes: struthionem, eo quod utrumque vox Graeca significet, sed aemum mundam fuisse existimatum passerem, vel inde patet, quod in sacrificijs offerri praecipiantur passeris duo in emundatione Leprosi, *Leuit. 13.*

13. quando charadrium, &c.] Pro charadrium, hodie Graecè est apud *LXX. χαλαρόν*, non rectè; *χαλαρόν* est *ελος* aucula est, de qua Proverbum legitur: charadrium imitans, ex numero voracium. Maxime quum idem Erabanus lib. 7. c. 6. de Reum & verborum signis, de vniuerso, etiam charadrium appelleret, sic scribens: *ibis* & *porphyron*, & quem *LXX.* nominant *pellicanus*, & *cygnus*, & *herodius*, & charadrius, longo esse collo, trahereque cibum ex altitudine terrae atque *quarum*, dicuntur.

CAP. III.

14. His igitur ita se habentibus, &c.] Caput hoc inscriptissimum: Multa à Iudæis ciborum genera sublata, ad coercendam populi intemperantiam. De Proverbio autem: effusus habentis, vide nostra Prolegomena. Legimus verò profusus cum Latino: ante libertatem ponentes, pro post, quia praecedit: praefere; & saginaret, pro: signaret.

CAP. V.

15. Fucriit ergo tempus aliquod, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: In noua Lege omnia esse munda mundis iuxta Apostolum, & cibum sanctum esse fidem rectam ac immaculatam conscientiam. Castigamus autem mox cum Latino: quae sacramentorum nebulis antiquitas texerat, pro: nobilis.

16. adtendentes spiritibus seductoribus, doctrinis demoniorum, &c.] Vel hinc confirmatur eiusdem Auctoris esse Epistolam cum *L. de Trinitate* praeced. cap. 29. quia etiam ibi sic legitur iuxta Graeca exemplaria *1. Timoth. 4.* praeterquam quod hic legitur ad institutum plura quam ibi, verrens, quod mirum est: & his qui cognouerunt Deum, ubi alij omnes habent: veritatem.

17. Omne quod in macello venit, &c.] Differt à vulgato Latino Interprete, quod transferat *1. Cor. 10.* nihil requirentes, & *B. Ambros.* disquirentes, pro eo quod ille interrogantes. Cum quo e contrario legit *1. Cor. 6.*

Esca ventri & uenter escis, Deus autem & hunc & hanc, &c. Atqui iterum legimus cum *Gagneo*: quisquis sic pacifitur, pro: pacifitur.

18. Non in pane tantum uiuit homo, &c.] Quum Graecè sit *Matth. 4.* & *Hebraicè Deus. 8.* uiuet, in illo iterum cum vulgato Interprete conuenit, differens ab omnibus, quod legat *Ioan. 6.* sed quia manducaftis de panibus meis.

19. Ex quibus congruenter infectatus est Apostolus superstitionibus angelorum seruientes, &c.] Etiam hinc constat neque *Tertulliani* esse hanc Epistolam, qui digne aliter vertit haec uerba *Apostoli, 2. suprà Tom. 3. lib. de Resurr. carn. cap. 23.* & *lib. 5. aduers. Marc. cap. 19.* neque *B. Cypriani*, qui pro eo quod hic legitur, sed illa seruantes, legat: *Fana sectamini, idque 1. 3. Testim. ad Quirin. cap. 11.* Quamquam interim hic Auctor magis sensum exprimens quam uerba, neque cum vulgato Interprete Latino, neque cum Graecis exemplaribus aliisque consentiat.

CAP. VI.

20. Sed non ex hoc statim, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Ex eo quod ciborum luxuria permilla est, non tolli eorum continentiam, aut ieiunia. Locus autem est insignis aduersus hodiernos haereticos, qui ex scripturis cap. praeced. citant: nituntur conuellere ieiunia, & in eis quorundam ciborum abstinentiam.

21. Nam & Lazarus, &c.] Locus corruptus, cui sine ope *MS. codicis* mederi non licet, idque siue cum *Gelenio* legas: in ipsa fame, ipsique ulceribus & canibus diuitis perferens; siue cum *Gagneo*: & carnibus diuitis praefereus. Legimus autem iterum cum *Gagneo*: quidquid haec (nempe luxuria) consumpserit, pro: contemserit, & cum Latino: ieiunij matutino tempore, pro: ieiunij matutini; denique cum eodem: si inter uina cibi permisceantur, pro: si intestina cum cibus permisceantur.

22. Non diebus tantum, sed & ipsis noctibus, &c.] Pertinet hoc ad ritum *Ecclesiae antiquiss.* de antelucanis coetibus, de quibus suprà latius *Tom. 1. Apolog. ca. 39.*

CAP. VII.

23. Sed, quod in usum ciborum, &c.] Caput hoc inscriptissimum: Quod cauendum ne quis licentiam ciborum etiam ad immolata idolis transferat. Adludit autem ad illud *1. Cor. 8.* Quidam autem cum conscientia usque nunc idoli, quasi idolo thutum manducant, & conscientia ipsorum quum sit infirma, inquinatur; & illud *1. Cor. 10.* Sed quae immolant gentes, demoniis immolant; nolite uos seruos fieri demoniorum.

NOVATIANI ROMANÆ
ECCLESIAE PRESBYTERI EPISTOLARVM
DE VERA CIRCVMCISIONE ET VERO
Sabbato Notula.

 VAM verò sunt (inquit Novatianus Epistolam præcedenti) peruersi Iudæi, & abintellectu suæ Legis alieni; duabus EPISTOLIS superioribus, vt arbitror, plenè ostendi, in quibus probatum est, profusè ignorare illos, quæ sit VERA CIRCVMCISIONE, & quid VERVM SABBATVM.

Solus Iesv Dader conia.

ADNOTATIVNCVLA IACOBI PAMELII.

Inter scripta Novatiani à B. Hieron. & Sophronio eius Interprete Græco & Honorio item & Trithemio in Catalogis scriptorum Ecclesiasticorum, recensentur DE CIRCVMCISIONE & DE SABBATO. Meminit & idem Hieron. Epist. l. ad Damasum, Questionum NOVATIANI DE CIRCVMCISIONE. Et titulum harum Epistolarum fuisse: DE VERA

CIRCVMCISIONE, & DE VERO SABBATO, ex verbis ipsius Novatiani iam præmissis plus satis constat. Et tamen librum illum, qui inter Opera exstat B. Hieronymi DE VERA CIRCVMCISIONE, neque Tertulliani esse neque Novatiani, supra ostendimus. 4. ad Notulas Quest. Tertull. de Circumcisione.

FINIS TOMI QVINCTI OPERVM

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI

Presbyteri Carthaginensis, etque adscriptorum,
atque ad eò totius operis Tertullianici.

TERTULLIANVS
Cum Annotationibus
PAMELII
A. V.
16.